

ISSN 2224-9524

НАУКОВІ ПРАЦІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України у галузях історичні науки (наказ МОН України № 1188 від 24 вересня 2020 р.) та соціальні комунікації (наказ МОН України № 1188 від 24 вересня 2020 р.) (Категорія "Б").

Видання індексується Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Scientific Indexing Services (SIS), Academic Resource Index (ResearchBib), WorldCat, Crossref, Google Scholar, Open Access Infrastructure for Research in Europe (OpenAIRE), BASE, EBSCO;

включено до загальнодержавної бази даних «Наукова періодика України», загальнодержавної реферативної бази даних «Україніка наукова»

Редакційна колегія

Н. Кунанець, доктор наук із соціальних комунікацій (*головний редактор*)

В. Горовий, доктор історичних наук (*заступник головного редактора*)

В. Струнгар, кандидат наук із соціальних комунікацій (*відповідальний секретар*)

В. Бабік, доктор гуманітарних наук (Польща)

Л. Буряк, доктор історичних наук

О. Василенко, кандидат історичних наук

Т. Добко, доктор наук із соціальних комунікацій

В. Добровольська, кандидат наук із соціальних комунікацій

О. Заваліна, доктор філософії

М. Закіров, доктор політичних наук

О. Збанацька, доктор наук з соціальних комунікацій

Н. Іванова, кандидат історичних наук

Н. Кушнарченко, доктор педагогічних наук

Л. Литвинова, кандидат наук із соціальних комунікацій

К. Лобузін, доктор наук із соціальних комунікацій

С. Ляшко, кандидат історичних наук

Е. Мацевічюте, доктор філософії (Швеція)

І. Мишак, доктор історичних наук

О. Онищенко, академік НАН України, доктор філософських наук

Ю. Половинчак, доктор наук із соціальних комунікацій

В. Попик, доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України

А. Ржеуський, кандидат наук із соціальних комунікацій

О. Тур, доктор наук із соціальних комунікацій

Л. Шаріпова, доктор філософії (Велика Британія)

Л. Яременко, кандидат історичних наук

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
АСОЦІАЦІЯ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ

НАУКОВІ ПРАЦІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Збірник засновано в 1998 р.

Випуск 59

СЛОВ'ЯНСЬКІ ОБРІЇ

Матеріали Міжнародної наукової конференції
«Славістика й україністика: взаємне посилення розвитку»
(м. Київ, Україна, 24 травня 2019 р.)

<https://doi.org/10.15407/np.59>

Київ 2020

УДК 02(477)(06)

Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадсько
го / редкол.: Н. Кунанець (голов. ред.), В. Горовий (заст. голов. ред.),
В. Струнгар (відп. секр.) [та ін.] ; наук. ред. О. Онищенко ; НАН України,
Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2020. –
Вип. 59 : Слов'янські обрії. Матеріали Міжнародної наукової конференції
«Славістика й україністика: взаємне посилення розвитку» (м. Київ, Україна,
24 травня 2019 р.) – 356 с.

У збірнику наукових праць представлено матеріали, у яких висвітлюються
актуальні питання комплексного вивчення слов'янського мовознавства, літе-
ратурознавства, мистецтвознавства, фольклористики, етнології, історичної
славістики та історіографії славістичних досліджень.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів та студентів
закладів вищої освіти гуманітарного профілю, а також усіх, хто цікавиться
проблемами історичного та сучасного слов'янознавства.

Науковий редактор
академік НАН України О. ОНИЩЕНКО

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(протокол № 6 від 13 жовтня 2020 р.)

© Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського,
НАН України, 2020

ЗМІСТ

Розділ I

ФОЛЬКЛОРИСТИКА ТА МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

- Данилюк Н.** Дослідження фольклорних текстів
східнослов'янськими вченими в добу цифровізації 11
- Малаш О.** Дівочий портрет у ціннісному вимірі болгарської
лінгвоетнокультури (на матеріалі фольклору болгар України) . . . 31
- Матковський О.** Українські та словацькі народні танцювальні
мелодії: компаративні студії 45
- Михно Л.** Словесно-образні формули-зачини в українських
та словацьких народних казках: компаративні студії. 53

Розділ II

СЛАВІСТИЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

- Костич М.** Структура надгробних натписа
на сеоским некрополама Україні и Србије 69
- Коцюбовська Г.** Структурно-комунікативні особливості
приєднувальних конструкцій як мовної універсалії 79
- Маленко Я.** Сучасний стан українсько-польських
мовних зв'язків 91
- Радзівська Т.** Валоризація комунікативної події як чинник
текстотворення (на матеріалі щоденника
Осипа Бодяньського 1852–1857 рр.) 100
- Євланова О.** Інноваційні явища в політичному дискурсі:
фразеологічні одиниці та їх модифікація
як спосіб вираження оцінки ситуації 114

Розділ III

СЛАВІСТИЧНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

- Баракатова Н.** Полонізми в мовній структурі ретророманів
А. Кокотюхи. 127
- Дем'яненко Л.** Особливості взаємовпливу живопису
та літератури у творчому доробку М. Коцюбинського 143

Розділ IV

ІСТОРИЧНА СЛАВІСТИКА ТА ІСТОРІЯ СЛАВІСТИКИ

Глеваняк М. «Бесіди» Михайла Лучкая 1831 р. Проповідь про причастя святих таїн на тайній вечері. Спроба презентації	157
Дідора Л. Книжкові знаки військово-навчальних закладів, полкових та батальйонних бібліотек Російської імперії у книгозбірні Національного музею історії України	176
Індиченко Г. Співпраця українських вчених-зоологів з ученими слов'янських країн (1961–1965)	188
Лощинська Н. Літературознавча славістика на сторінках журналу «Червоний шлях»	203
Мяскова Т. Науково-педагогічне співробітництво між Київською духовною академією та Київським університетом Св. Володимира	217
Рудий Г. Дослідження матеріалів газети «Нова рада» 1917–1919 рр. як об'єкта вивчення охорони пам'яток історії і культури за доби Центральної Ради і Української Держави.	232
Снагощенко В. Павло Маценко – популяризатор української музики за кордоном	253
Стамбол І. Слов'янська політична біографіка на сторінках журналу «Slovanský přehled».	264
Таранець С. Археографічні експедиції в СРСР в галузі старообрядознавства у 40–90-х роках ХХ ст.	275
Шаповал А. Діяльність Д. І. Абрамовича в Комісії давнього українського письменства Всеукраїнської академії наук через призму епістолярних документів	298
Шустова Ю. Провенієнції в примірниках Граматики Мелетія Смотрицького (Ев'є, 1619) із збірки Російської державної бібліотеки.	314
Блиндарук С. Довідково-бібліографічна діяльність бібліотек наукових установ НАН України у 2013–2018 рр.	329

CONTENTS

Section I

FOLKLORE AND ART STUDIES

- Danyliuk N.** The Studies of Folklore Texts
by Eastern Slavonic Scholars at the Time of Digitalization 11
- Malash O.** Maiden Portrait in Axiological Dimension
of Bulgarian Linguo-Ethnic Culture
(case of the Ukrainian Bulgarians' folklore) 31
- Matkovskiy O.** Ukrainian and Slovak Folk Dance Melodies:
Comparative Study 45
- Mykhno L.** Verbal Formulas-Beginnings in Ukrainian
and Slovak Folk Tales: Comparative Study 53

Section II

SLAVISTIC LANGUAGE STUDIES

- Kostic M.** The Structure of Tombstone Inscriptions
on Ukraine and Serbia Rural Necropolises. 69
- Kotsiubovska H.** Structural and Communicative Features
of Coordinating Structures as a Language Universal 79
- Malenko Ya.** Modern Ukrainian and Polish Language Links 91
- Radziievska T.** The Valorization of Communicative Event
as a Text-formation Factor (based on Osip Bodansky's diary
of the period 1852–1857) 100
- Yevlanova O.** Innovative phenomena in political discourse:
phraseological units and their modifications as a way
to express situation assessment 114

Section III

SLAVISTIC LITERATURE STUDIES

- Barakatova N.** Polonizms in the Language Structure
of Andrii Kokotyukha's Retronovels 127
- Demianenko L.** Painting and Literature Mutual Influence
in Mykhaylo Kotsiubynsky's Oeuvres 143

Section IV

HISTORICAL SLAVISTICS AND HISTORY OF SLAVISTICS

- Glevaniak M.** Michail Lučkai's «Cerkovné Besedy» (1831). Sermon on Holy Communion in Last Supper. An Attempt of Presentation . . . 157
- Didora L.** Bookplates (ex-libris) of Libraries of Military Schools, Regiments and Battalions of the Russian Empire in the Library of the National Museum of Ukrainian History 176
- Indychenko H.** Cooperation of Ukrainian Zoologists with Scientists from Slavic Countries (1961–1965) 188
- Loshchinska N.** Literary Slavic Studies on the Pages of «Chervony Shlyakh» Journal. 203
- Myaskova T.** Cooperation in Scholarship and Education Areas between Kyiv Theological Academy and St. Volodymyr University in Kyiv 217
- Rudy H.** Newspaper «New Rada» Content (1917–1919) as a Source for the Study of Historical and Cultural Heritage Protection during the Period of the Central Council and the Ukrainian State 232
- Snahoshchenko V.** Pavlo Matsenko as the Popularizer of the Ukrainian Music Abroad 253
- Stambol I.** Slavonik political biography on the «Slovanský přehled» («Slavonic revue») pages 264
- Taranets S.** Archeographic Fieldwork on Study the Old Believers Culture and Heritage in USSR (1940–90s) 275
- Shapoval A.** D. I. Abramovych's Activity in the Commission on Old Ukrainian Literature of All-Ukrainian Academy of Sciences through a Prism of Epistolary Documents 298
- Shustova Y.** Proveniences in Copies of Grammar of Meletius Smotrytsky (Evie, 1619) from the Collection of the Russian State Library 314
- Blyndaruk S.** Reference and Bibliographic Activity of the Scientific Libraries of Institutes of the National Academic Sciences of Ukraine in 2013–2018. . . . 329

Розділ I

**Фольклористика
та мистецтвознавство**

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.59.011>

УДК 398:811.161:004

Ніна Данилюк,

доктор філологічних наук, професор, ORCID 0000-0002-7373-2902,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.

просп. Волі, 13, м. Луцьк, 43025, Україна

e-mail: nina_daniljuk@ukr.net

ДОСЛІДЖЕННЯ ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТІВ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИМИ ВЧЕНИМИ В ДОБУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

У статті йдеться про специфіку вивчення фольклорних текстів східнослов'янськими лінгвофольклористами в умовах цифровізації та інтернетної комунікації. Розглянуто підходи вчених до уточнення терміну «фольклор» на позначення сукупності сучасних творів («постфольклор», «інтернет-фольклор», «інтернетлор» та ін.). Описано досягнення українських, російських та білоруських лінгвофольклористів у галузі опрацювання та фіксації народної словесності з використанням комп'ютерних технологій: залучення комп'ютерних програм, інтернет-ресурсів, створення лексикографічних видань тощо.

Ключові слова: фольклорний текст, східнослов'янська лінгвофольклористика, українська лінгвофольклористика, російська лінгвофольклористика, білоруська лінгвофольклористика, епоха цифровізації, інтернетна комунікація.

У нинішню добу комп'ютеризації та цифровізації відбувається зміна парадигм дослідження фольклору і структурно-семантичні трансформації народнопоетичних текстів, що зумовлює перегляд усталених поглядів учених. Український фольклорист М. Дмитренко слушно зауважує: «Вивчення фольклору потребує не лише врахування теоретичних здобутків попередників, а й синтезу професійних знань і нових методологічних підходів, коли йдеться про сутнісні характеристики явищ специфічної форми суспільної свідомості, яка універсально, можна сказати, тотально охоплює багатоміжовий шлях

формування людини як соціальної та культурної істоти...» [10, с. 60]. Разом з тим лунають думки науковців про зникнення народнопоетичної творчості в традиційному розумінні та кризу в галузі фольклористики. Українська дослідниця О. Бріцина пише: «Питання про природу фольклору, предмет і методи його вивчення вже протягом багатьох десятиліть тривожить фольклористів, загрозово набуває обрисів одного з «вічних» питань. Найбільш виразно звучать голоси про загибель фольклору, про втрату фольклористикою свого предмета» [5, с. 65–66]. Зокрема, російський учений А. Панченко в доповіді «Фольклористика як наука», представленій на першому Всеросійському конгресі фольклористів у 2006 р., сказав: «Гадаю, ледь чи хто стане сперечатися з тим, що фольклористика в наші дні переживає серйозну кризу. До того ж не тільки в Росії і “на пострадянському просторі”, а й на Заході» [22, с. 73]. Однак ми не погоджуємося і підтримуємо думку М. Дмитренка про те, що «сучасний стан української фольклористики (та й загалом слов'янської. – *Н. Д.*) можна кваліфікувати як період інтенсифікації, поступового виходу із кризи, якому властиві поглиблене вивчення давніх і нових пластів фольклору, видожанрових та оказіональнофункціональних змістоформ, увага до об'єктивної історії наукової галузі» [10, с. 61]. Сучасні вчені аналізують фольклорні тексти в контексті виконавства, в антропоцентричній парадигмі зі застосуванням прагматичних комунікативних методик. Вони уточнюють термінопоняття «фольклор», вводять нові терміни на позначення сучасних текстів, визначають напрями розвитку фольклористики та лінгвофольклористики – окремої наукової галузі, сформованої в середині ХХ ст. Білоруські дослідниці Р. Ковальова та О. Приємко розглядають лінгвофольклористику як складник сучасної «інтегративної фольклористики» (поряд із міфофольклористикою, етофольклористикою, етнофольклористикою, соціофольклористикою, психофольклористикою) [15, с. 7]. В «Українській фольклористичній енциклопедії» (К., 2018) вміщено таке визначення: «Лінгвофольклористика – напрям фольклористики, предметом дослідж.[ення] якого є мова фольклору як одного з джерел творення та розвитку літ.[ературної] мови; робота над укладанням словників мови усної словесності» [30, с. 723]. На думку слов'янських нау-

ковців (О. Хроленко, С. Єрмоленко, Т. Беценко й ін.), «лінгвофольклористика – міждисциплінарна галузь гуманітарної (філологічної) науки, що вивчає різноманітні особливості мовноструктурної, мовностилістичної, художньо-образної організації текстів усної народної творчості; закономірності фольклорного стилетворення; мовностильову структуру фольклорного різновиду художньої творчості як колективної естетичної інтелектуальної діяльності етномовців» [3, с. 109]. За С. Єрмоленко, «мова фольклору – мова усної нар.[одної] творчості (пісень, казок, легенд, приказок і прислів'їв, замовлянь, заклинань та ін.), що своєю лексикою, фразеологією, граматикую, фонетикою засвідчує існування глибин.[ного] коріння нац.[іональної] мови... Через неї передається світогляд народу, зокрема, його сприймання космосу, органічного зв'язку з навкол.[ишньою] природою, відбиваються характерні заняття людей у певні істор.[ичні] часи тощо... За фолькл.[орними] мовними формулами простежуються формування народнопоет.[ичної] концепції світу, взаємовпливи нац.[іональних] культур» [28, с. 240]. Саме мова в єдності з мовною картиною світу в усній словесності є об'єктом вивчення лінгвофольклористики.

Мета нашої статті – описати досягнення українських, російських та білоруських науковців у галузі фольклористики та лінгвофольклористики, пов'язані з використанням нових цифрових технологій. Вивчення фольклорних текстів у добу цифровізації розглядаємо в кількох аспектах: уточнення терміну «фольклор» та його жанрових різновидів (зокрема й тих, що виникли в інтернетній мережі), зберігання й архівування матеріалів та створення баз даних, аналіз тестів з використанням комп'ютерних програм, укладання словників мови фольклору. Насамперед, з'ясуємо сучасне осмислення терміну «фольклор» і його жанрових різновидів, які розвиваються в епоху комп'ютеризації. Цей термін (синоніми – народна поетична творчість, усна народна творчість, народна словесність, усна словесність) у слов'янській філології традиційно вживають як назву «неписаної народної літератури, мистецтва народного слова, сукупності різних видів і жанрів народної художньої творчості: пісень, казок, легенд, переказів, приказок, прислів'їв, загадок, анекдотів, замовлянь, театральних сценок тощо» [29, с. 396]. Російська етнолінгвістка С. Толстая звертає увагу на його

вузький і широкий обсяг: «У вузькому значенні фольклор ототожнюють з усною народною поетичною творчістю (пор. також терміни «народна поезія», «народна словесність»), фольклором називають корпус вербальних (словесних) текстів різних жанрів і різних за призначенням, використанням і походженням, які передаються і засвоюються за традицією. Фольклору як словесній формі (жанру) народної традиції відповідає філологічна фольклористика, що займається вивченням фольклорних текстів, їх жанрів, структури, походження, історії, мови тими ж методами, якими послуговується літературознавство у процесі вивчення літературних творів. [...] У широкому значенні фольклор (відповідно до внутрішньої форми англійського слова, пор. також німецьке *Volkskunde*) – це вся традиційна народна духовна культура у всіх її розділах і видах. За такого розуміння фольклору як об'єкта вивчення фольклористика мала б відповідати дисципліні, що становить розділ етнографії, а саме – етнографії духовної культури» [27, с. 118]. Підтримуємо думку, висловлену ще на початку ХХ ст. видатним славістом О. Потебнею, який на противагу поглядам про занепад народної словесності заявляв: «Положення, що цивілізація і народна поезія протилежні і несумісні, – хибне» [23, с. 122], а також вірив, що сили творчого генія народу здатні до відновлення, тому припускав лише «смерть насильницьку». Переважна частина сучасних східнослов'янських вчених (С. Адоньєва, П. Анікін, А. Байбуурин, О. Брицина, С. Грица, А. Каргін, О. Приємко та ін.) також постулюють, що фольклор як одна з форм етнічного мислення й відображення світу «не відмирає, не зникає, не стає іншим типом культурної самосвідомості, а модифікується, набуває нових форм, займає нові просторові параметри, змінює коло виконуваних функцій» [14, с. 25]. Відома українська фольклористка С. Грица пише про трансмісію фольклорної традиції: «Трансмісія є способом переказу інформації – від людини до людини, від одного соціуму до іншого усним шляхом, шляхом друку, аудіо- і відеозасобів і знову її повернення до людини. Щодо фольклору – то це динаміка його життя й відтворення у виконавстві, руху в антропологічних і просторово-часових вимірах» [8, с. 3]. М. Дмитренко також вважає, що фольклор як своєрідна форма суспільної свідомості не зникає, оскільки «це не тільки ритуалізовано-функціональна

традиційна спадщина минулих віків чи десятиліть, а і творчість сучасників (скажімо, майданний фольклор; фольклор війни – учасників АТО, переселенців; фольклор певних професійних середовищ, соціальних груп, повсякденних мовленнєвих ситуацій)» [10, с. 65].

Науковці послуговуються низкою термінів на позначення сучасного фольклору: «постфольклор», «віртуальний фольклор», «інтернетний фольклор», «інтернет-лор», «фолькнет», «сітьовий фольклор» та ін. За книгою «Большая российская энциклопедия», постфольклор – «галузь неофіційної культури індустріального та постіндустріального суспільства, тексти, практики та артефакти якої живуть за фольклорними законами, але не завжди наступно пов'язані з попередніми фольклорними традиціями. Постфольклор охоплює анекдоти, міські пісні та легенди, ряд «мовленнєвих жанрів» (чутки, плітки), а також орнаментуку і наповнення рукописних альбомів (солдатських, шкільних, дівочих і под.), міські аргю, тюремні вироби, графіті і татуювання, прикраси і жести, «посвячувальні» ритуали, що практикуються в кримінальників, підлітків, солдатів строкової служби, туристів, альпіністів та інших» [4]. У цьому розумінні фольклором вчені називають сукупність вербальних і невербальних одиниць професійних і соціальних субкодів, які почали виникати у другій половині XIX ст. і набули розвитку в середині XX ст. (термін запропонував російський фольклорист С. Неклюдов у 1995 р. [20]). Однак зауважимо, що за такого підходу, фактично, вербальні тексти так званого «постфольклору» є різновидами соціальних діалектів, або соціолектів, що достатньо досліджені як явища стилістичної диференціації мови – аргю і жаргон (праці українських учених О. Горбача, Ю. Шевельова, О. Пономарева, Л. Ставицької, П. Грабового й ін.) і не потребують спеціальної назви. Тим більше, що паралельно із цим так званим «постфольклором» упродовж багатьох століть функціонували традиційні фольклорні тексти, то чи правомірно вважати його «постфольклором»? Проте таку думку російських учених підхоплюють деякі українські. Наприклад, у монографії української фольклористки Н. Лисюк «Постфольклор в Україні» (К., 2012) виокремлено основні види сучасного міського фольклору: міська стереотипна проза, міська пісня, фольклор мовленнєвих ситуацій, писемний фольклор, риту-

ально-магічні практики, а також цілісні магічні комплекси – прогностично-магічний, політичний фольклор тощо, об'єднані найменуванням «постфольклор». Інші дослідники, зокрема білоруські авторки О. Приємко та Р. Ковальова термін «постфольклор» не використовують, а народнопоетичні тексти, що побутують у місті, позначають усталеною назвою «сучасний міський фольклор», виокремлюючи традиційні жанри: міський обрядовий фольклор, міська фольклорна поезія, міська фольклорна проза та фольклор міських субкультур (дитячий, шкільний, студентський, армійський, релігійний, фанатський, туристичний, комп'ютерний тощо) [25].

У вже цитованій статті з видання «Большая российская энциклопедия» сказано: від постфольклору варто відрізнити тексти сільових комунікацій («інтернетлор»), що також мають багато властивостей усної традиції: відтворення у змінюваних копіях, часта втрата авторства, використання певного набору кліше та ін. [4]. З нашого погляду, є підстави саме тексти сільових комунікацій, що виникли в період згасання частини жанрів традиційного фольклору, називати «постфольклором» (якщо вживати цей термін, котрий, наприклад, М. Дмитренко вважає «псевдонауковим»). Інші терміни – «віртуальний фольклор», «інтернетний фольклор», «інтернет-лор», «фолькнет», «сільовий фольклор» і подібне поки, що вчені використовують як синонімічні (з часом котрийсь із них має усталитися).

Як відомо, розвиток сучасного фольклору та його вивчення великою мірою залежать від політичних, суспільно-економічних, етнічних, соціальних чинників і в кожній країні має специфічні риси. Зокрема, посилений інтерес сучасних українських дослідників викликають ті жанрові різновиди традиційних текстів усної словесності, які з ідеологічних причин не розглядали в радянські часи: історичні, козацькі, чумацькі, стрілецькі, повстанські пісні, твори про Голодомор, заробітчанські та емігрантські тексти. Звернемо увагу на те, що українська авторка О. Гінда в докторській дисертації та інших працях про твори українських емігрантів сприймає сучасну заробітчанську поезію як «продолгацію й оновлення традиції» [6]. Крім того, в поле уваги науковців потрапили також гібридні полікодові тексти (див. монографію української фольклористики Т. Волковіч «Вербальні текс-

ти у народній вишивці кінця XIX – першої половини XX ст.: генеза, семантика, прагматика» (К., 2109), в якій розглянуто народнопоетичні твори, що виникли в результаті поєднання різних засобів словесного й немовного вираження інформації). Поки що потребують опрацювання новітні твори як унікальні українські явища: майданний фольклор (виник у період Майданів 2004 і 2014 рр., пов'язаний із Помаранчевою революцією та революцією Гідності в Україні), фольклор учасників АТО (війни, спричиненої російською агресією на Сході України й незаконною анексією Криму в 2014 р.), фольклор переселенців (внутрішньо переміщених осіб, які змушені були виїхати з Донецької та Луганської областей і Криму внаслідок російської окупації та утворення так званих ДНР і ЛНР) тощо. Розпочато дослідження власне сітьового фольклору, який набуває спільних загальнослов'янських рис, зберігаючи етнічну специфіку в певних тематичних групах і жанрах (напр., політичний і заробітчанський фольклор, паремії, народний прогностик тощо).

Поряд із побутуванням традиційних народнопоетичних жанрів, що переходять в усній формі від покоління до покоління, існують інші способи його сучасного життя: письмова фіксація у збірках, аудіовиданнях, відео- і телепродукції, в електронних версіях (на компакт-дисках і мультимедійних носіях), зберігання і поширення засобами інтернету. Фольклорні твори, зафіксовані в мережі інтернету, вчені поділяють на дві групи: 1) тексти традиційної народної словесності, що зазвичай побутують в усній формі, для яких інтернет є вторинним носієм (подібно до паперу, магнітної плівки, касети або диска в попередні часи); 2) явища, аналогічні до фольклорних, специфіка яких зумовлена сітьовим способом їх існування (для нас очевидно, що саме такі одиниці варто позначати термінами «сітьовий фольклор», «інтернетний фольклор» та ін.). Перша група – це зразки класичного фольклору, що вже достатньо описані у фольклористиці та вивчені з погляду мовної форми в лінгвофольклористиці, тому спеціально розглядати їх у цій статті не будемо. Зосередимо увагу на сайтах, на яких викладено тексти усної словесності. В Україні – це такі: Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського

НАН України (НАФРФ) [19]; фольклорні одиниці в Корпусі української мови, створюваному працівниками лабораторії комп'ютерної лінгвістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка (керівник. – Н. Дарчук) та розміщеному на порталі mova.info [16]; фольклорні записи Лесі Українки на порталі «Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості» (технологія та коментарі – М. Жарких) [35]; «Мала сторінка» [17]; «Життя карпатського народу» [11], «Спадщина предків (культурно-історичний портал)» [26]; «Українські пісні» [31], «Усні традиції та форми вираження» [32] й ін. Докладніше скажемо про деякі матеріали. Зокрема, наукові архівні збереження НАФРФ налічують 65 фондів та колекцій з 24 тисячами одиниць зберігання та близько 1,5 млн аркушів. Цінною частиною архіву є колекція фонозаписів музичного й прозового фольклору, сформована переважно протягом другої половини ХХ ст. Триває створення цифрових копій паперових матеріалів архіву, а також фонотеки архівних фондів (бобін, аудіокасет із записами з різних регіонів України та Російської Федерації від українців, що є нащадками переселенців), електронного каталогу фонозаписів. Серед фольклорних текстів Корпусу української мови (1374078 одиниць, опрацьованих автоматичним аналізатором) – демонологічні розповіді з Бойківщини, Гуцульщини і Буковини, легенди, народні оповідання і казки цих регіонів, календарно-обрядові, історичні, соціально-побутові пісні з різних збірників, твори в записах Лесі Українки, Дніпрової Чайки, Панаса Мирного та Івана Білика, Ю. Федьковича, Я. Головацького й ін.

Для наших науковців в Україні повчальним може бути досвід збереження й оцифрування фольклору центрами вивчення української спадщини в Канаді. Як повідомляє канадський фольклорист А. Нагачевський, у країні функціонує п'ять освітньо-наукових програм з фольклору різних етносів у кількох університетах, однак лише в Альбертському університеті є спеціалізація з українського фольклору [18, с. 141]. Активно діють такі науково-дослідні інституції: Центр українсько-канадських студій при колегії Святого Андрея Університету Манітоби (Centre for Ukrainian Canadian Studies), Центр дослідження української спадщини при Університеті Саска-

чевану в м. Саскатуні (Prairie Centre for Ukrainian Heritage), Центр українського та канадського фольклору імені Петра та Дорис Кулів (Peter and Doris Kule Centre for Ukrainian and Canadian Folklore) й Архів українського фольклору імені Богдана Медвідського в Канадському інституті українських студій при Університеті Альберти. Велику архівну, бібліотечну, музейну, культурну та освітню роботу здійснюють такі установи: музей «Село української культурної спадщини» (Ukrainian Cultural Heritage Village), Осередок української культури та освіти (Ukrainian Cultural and Educational Centre, м. Вінніпег) й ін. [33]. Українська фольклористка М. Гримич описує особливості кількох канадських інформаційних систем, з якими їй доводилося працювати: бази даних Канадського музею цивілізації, бази даних фотоматеріалів експедиції в українські поселення в Бразилії (MIMSY) Центру українського та канадського фольклору Альбертського університету, бази даних наукового мультимедійного проекту «Local Culture and Diversity on the Prairies» [7]. На останній вона зупиняється докладніше, зазначаючи, що науковий мультимедійний проект «Local Culture and Diversity on the Prairies» («Локальна культура і різноманітність на преріях») започатковано в 2003 р. внаслідок колективної праці вчених Центру українського та канадського фольклору при Альбертському університеті (м. Едмонтон) й дослідників з інших наукових установ. «В результаті активної польової роботи було зібрано 2360 юнітів інтерв'ю від 700 респондентів з 450 населених пунктів канадських прерій. Це приблизно 800 годин аудіозапису, – які були оцифровані, заіндексовані і заархівовані. База даних проекту «Local Culture and Diversity on the Prairies» розробляється як багатофункціональна інформаційна система для мережі інтернет, акумулюючи в собі текстову, звукову, візуальну (фото і відео) інформацію про багатоетнічну побутову культуру та фольклор канадських прерій. Досвід проекту Local Culture цікавий з точки зору початкової продуманості майбутньої пошукової системи.» [7, с. 8]. У процесі архівування виявилось, що зібрана інформація настільки багата, що виходить за раніше визначені рамки (альфа-версія), тому основою для детальнішої структуризації бази даних Local Culture став табличний процесор microsoft

exel, що є високоєфективним електронним ресурсом для класифікації інформації (бета-версія). М. Гримич так її оцінює: «Це універсальна пошуково-класифікаційна система, яка дає можливість, подібно системі шифрів Бібліотеки Конгресу, уніфікувати класифікацію та категоризацію фольклорних явищ в різних культурах і, відповідно полегшити, пошук інформації. Розробка цієї універсальної класифікаційної системи та її доступність в онлайн-режимі стала величезним проривом у світовій фольклористиці й етнології та споріднених дослідних областях, оскільки фахівці давно вже потребують єдину систему класифікації та категоризації. Зараз на порталі OpenFolklore міститься бета-версія тезаурусу, доступ до повного обсягу інформації, на жаль обмежена. Альфа-версія Етнологічного тезаурусу (2007) була доступна в інтернеті для всіх користувачів» [7, с. 8]. Напевне, вченим Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України варто було б повніше скористатися цим досвідом канадських колег.

У Росії інтернет-ресурси для збереження фольклорних матеріалів використовують досить активно (див.: Інтернет-ресурси по фольклору [13]). Серед найбільших осередків вивчення і розміщення народнопоетичних текстів у світовій мережі назовемо кілька: Інститут світової літератури ім. О. М. Горького НАН РФ [12], ФДБУК «Государственный Российский Дом народного творчества имени В. Д. Поленова» [34], сайт «Русский фольклор» на порталі «Русский мир» [24] та ін. У Білорусі також є декілька сайтів, на яких представлено результати дослідження і твори фольклору: «Беларускі фальклор» [1], «Белорусский фольклор» на сайті Белсат tv [2] та ін.

Сучасні вчені послуговуються комп'ютерними програмами для опрацювання фольклорних текстів та залучають їх до національних корпусів мов. Так, Корпус української мови – це електронне зібрання організованих та оформлених певним чином текстів, призначене для наукового і практичного вивчення української мови. Тут зберігаються тексти, опрацьовані автоматичним лінгвістичним аналізатором, де кожній одиниці (морфемі, слову, словосполученню, реченню) приписана певна інформація: частиномовна належність, граматична форма,

синтаксична функція, контекст тощо. Пошук текстових прикладів у корпусі можна здійснювати як за конкретними словами, так і за лінгвістичними характеристиками. Зокрема, для того, щоб знайти потрібну фольклорну одиницю із записів Лесі Українки в Корпусі української мови на порталі mova.info, потрібно перейти на рубрику «Фольклорні тексти», далі «Фольклорні записи Лесі Українки» (2127 одиниць), потім «Купала на Волині» (1946 одиниць) або «Народні пісні, записані з голосу Лесі Українки Климентом Квіткою» (181 одиниця), що містять рубрику: «с. Білінь Ковельського повіту Волинської губернії» (181 одиниця), яка своєю чергою охоплює 2 пісні: «З-під темного гайка вилітає галка» (112 одиниць) і «Чи я не хороша, чи я не вродлива?» (69 одиниць) [16]. Поки що триває робота над удосконаленням цієї пошукової бази фольклорних текстів, однак вона дасть змогу дослідникам оперативно отримувати потрібну мовну і позамовну інформацію, а також укладати частотні, граматичні й семантичні словники мови фольклору. Принципи підготовки подібних праць викладено в нашій статті: [9]. Зразком словника, за аналогією до якого можна укласти відповідну лексикографічну працю на основі фольклорних текстів, використовуючи розроблені в лабораторії комп'ютерної лінгвістики програми, слугує «Словник мови Лесі Українки (на матеріалі збірки «На крилах пісень»)), укладений викладачами Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки – Н. Данилюк, Н. Іовхімчук і Київського університету імені Тараса Шевченка – Н. Дарчук, Н. Чейлитко та програмістом В. Сорокіним (Луцьк, 2012, 2016).

Спеціалізованими програмами для аналізу фольклорних текстів та підготовки лексикографічних видань користуються працівники науково-дослідної лабораторії з лінгвофольклористики в Курському державному університеті Росії (керівник – О. Хроленко). Обґрунтовуючи побудову словникової статті, О. Хроленко писав: «Лексикографічний портрет» слова для нас складається із семи структурних частин: 1) ідентифікаційна; 2) парадигматична; 3) синтагматична; 4) парадигматично-синтагматична; 5) словотвірна; 6) функціональна; 7) додатково-інформаційна» [36, с. 123]. Зусиллями курських дослідників видано понад 30 кластерних

і частотних словників мови усної російської поезії. Серед цих праць виокремимо «Словник украинской лирики», підготовлений А. Яценком на базі електронної версії збірника «Українські народні пісні. Родинно-побутова лірика. Ч. I. Пісні про кохання» [37]. Московська дослідниця С. Нікітіна також вважає, що предметом лексикографічного опису має виступати структура семантичного поля фольклорного слова, система його усталених парадигматичних і синтагматичних зв'язків у певній сукупності текстів одного жанру, що дасть змогу простежити відбиту в ньому картину світу, а потім об'єднати їх, моделюючи народнопоетичний образ світу загалом. Разом із О. Кукушкіною вона здійснила лексикографічний опис тематичної групи «дім» у межах міфопоетичної та народноправославної картин світу [21]. Важливі також семантичні, частотні, тематичні словники і машинний тезаурус мови фольклору, який укладають в Інституті мовознавства РАН.

Про використання програм автоматизованого аналізу та систематизованої фіксації народнопоетичних текстів в Білорусі відомостей не маємо, однак знаємо, що в навчальних закладах, зокрема в Білоруському державному університеті, нагромаджено чимало фольклорних матеріалів, які можна зберігати і вивчати із застосуванням комп'ютерної техніки [25].

Отже, в сучасних умовах цифровізації та інтернетної комунікації спостерігаємо спроби переосмислити поняття «фольклор», ввести нові терміни на позначення сукупності наближених до фольклору творів («постфольклор», «інтернет-фольклор», «інтернетлор», «сітьовий фольклор» та ін.), використання новітніх технологій для збереження, впорядкування й опрацювання фольклорних текстів. Східнослов'янські лінгвофольклористи звертають увагу на специфіку дослідження фольклорних текстів у рамках корпусів мов, застосовуючи комп'ютерні програми з автоматичними лінгвістичними аналізаторами, що дають можливість вивчати мову народної словесності як складник національної мови в єдності одиниць різних мовних рівнів та етнічного світобачення, укладати лексикографічні праці. Описані в статті досягнення української, російської та білоруської фольклористики та лінгвофольклористики свідчать

про значні здобутки, а також про потребу активніше послуговуватися новими технологіями, які набули поширення в добу цифровізації та інтернетної комунікації.

Список використаних джерел

1. Беларускі фальклор. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://jivebelarus.net/our-heritage/belarusian-folk.html?page=5>
2. Белорусский фольклор на сайте Белсат tv. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <https://belsat.eu/ru/tag/beloruskij-folklor/>
3. *Беценко Т.* Лінгвофольклористика як новий напрям філологічної науки / Тетяна Беценко // Міфологія і фольклор. – 2015. – № 3–4. – С. 108–117.
4. Большая российская энциклопедия. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <https://w.histrf.ru/articles/article/show/postfolklor>
5. *Брицына А. Ю.* Украинская фольклористика начала XXI века: проблемы методологии исследования и методики полевой работы / А. Ю. Брицына // Навстречу Третьему всероссийскому конгрессу фольклористов: сб. науч. ст. – М.: Гос. респ. центр русского фольклора, 2013. – С. 98–112.
6. *Гінда О.* «Заробітчанська» тематика в сучасному українському фольклорі як пролонгація й оновлення традиції / О. Гінда // Родина Колессів – спадкоємність науково-мистецьких традицій (з нагоди 140-річчя від дня народження академіка Філарета Колесси): зб. наук. праць та матеріалів. – Вип. 13) – Львів: Львів. нац. ун-т імені Івана Франка, 2013. – С. 179–202.
7. *Гримич М.* Новітні технології на службі гуманітарних наук українознавчого спрямування / Марина Гримич // Українська культура XX–XXI ст.: соціоантропологічний аспект : зб. наук. праць / наук. ред. М. Гримич. – Київ : Дуліби, 2015. – С. 5–15.
8. *Грица С.* Трансмисія фольклорної традиції: Етномузикологічні розвідки / Софія Грица. – Київ; Тернопіль: Астон, 2002. – 236 с.
9. *Данилюк Н. О.* Принципи укладання словника мови української народної пісні / Н. О. Данилюк // Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. Ларисі Григорівні Скрипник: зб. наук. праць. – Київ : НАН України, Ін-т української мови, 2011. – С. 250–259.
10. *Дмитренко М.* Українська фольклористика: акценти сьогодення / Микола Дмитренко // Слово і Час. – 2016. – №1. – С. 58–67.
11. Життя карпатського народу. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://carpathians.eu/?id=231>

12. Институт мировой литературы им. А. М. Горького НАН РФ. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://imli.ru/index.php/internet-resursy-i-multimedijnye-izdaniya>

13. Интернет-ресурсы по фольклору. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://old.kpfu.ru/f10/bibl/1027/smironova/ssylki4.htm>

14. *Каргин А. С.* Фольклор в современном культурном пространстве / А. С. Каргин // Навстречу Второму Всероссийскому конгрессу фольклористов / сост. В. Е. Добровольская, А. С. Каргин. – М. : Гос. респ. центр рус. фольклора, 2010. – С. 18–29.

15. *Ковалева Р. М.* Интегративная фольклористика: учеб.-метод. пособие / Р. М. Ковалева, О. В. Приемко. – Минск : БГУ, 2017. – 239 с.

16. Корпус української мови. Фольклорні тексти. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.mova.info/corpus.aspx?l1=209>

17. Мала сторінка. Усна народна творчість. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mala.storinka.org/%D1%83%D1%81%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%87%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96-%D0%BF%D1%96%D1%81%D0%BD%D1%96.html>

18. *Нагачевський А.* Фольклор українців Канади у дослідженнях аспірантів канадських університетів/ Андрій Нагачевський // Вісник Львівського університету імені І. Франка: Серія філологічна. – 2010. – Вип. 43. – С. 140–150.

19. Наукові архівні фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України (НАФРФ). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.etnolog.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=25&Itemid=81

20. *Неклюдов С. Ю.* После фольклора / С. Ю. Неклюдов // Живая старина. – 1995. – № 1. – С. 2–4.

21. *Никитина С. Е.* Дом в свадебных причитаниях и духовных стихах (опыт тезаурусного описания) / С. Е. Никитина, Е. Ю. Кукушкина – М. : Ияз РАН, 2000 – 216 с.

22. *Панченко А. А.* Фольклористика как наука / А. А. Панченко // Первый всероссийский конгресс фольклористов: сб. докладов: в 3 т. / отв. ред. А. С. Каргин. – М. : Гос. респ. центр русского фольклора, 2006. – Т. 1. – С. 72–95.

23. *Потебня А. А.* Из записок по теории словесности: Поэзия и проза. Тропы и фигуры. Мышление поэтическое и миф / А. А. Потебня. – Х. : [б. и.], 1905. – 625 с.

24. Русский фольклор. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.russkiymir.ru/catalogue/company_view.php?id=12960

25. Современный городской фольклор: методические указания и иллюстративный материал по проведению фольклорной практики студентов I курса филологического факультета / сост.: О. В. Приемко [и др.]; под ред. О. В. Приемко. – Минск : БГУ, 2014. – 128 с.

26. Спадщина предків (культурно-історичний портал). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://spadok.org.ua/folklor/pidbirka-davnikh-ukrayinskykh-pisennykiv>

27. Толстая С. М. Фольклор и этнолингвистика / С. М. Толстая // Первый Всероссийский конгресс фольклористов: сб. докладов: в 3 т. / отв. ред. А. С. Каргин. – Москва : Гос. респ. центр рус. фольклора, 2006. – Т. 1. – С. 118–132.

28. Українська мова: енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови) та ін. – 2-е вид., випр. і доп. – Київ : Укр. енциклопедія, 2004. – 824 с.

29. Українська фольклористика: словник-довідник / укл. і заг. ред. М. Чернописький. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – 448 с.

30. Українська фольклористична енциклопедія: у 2-х т. – Т. 1: А–Л / упоряд., наук. ред. М. К. Дмитренко; ред. кол. М. К. Дмитренко (голова) та ін. – Київ : Вид-во «Сталь», 2018. – 740 с.

31. Українські пісні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pisni.org.ua/>

32. Усні традиції та форми вираження: – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://authenticukraine.com.ua/oral-traditions-and-forms-of-expression>

33. Фотій Н. Архів українського фольклору імені Богдана Медвідського Центру українського та канадського фольклору імені Петра і Дорис Кулів при Університеті Альберти / Надія Фотій // Вісник Львівського університету ім. І. Франка. Серія Мистецтво. – 2011. – Вип. 10. – С. 253–258.

34. ФГБУК «Государственный Российский Дом народного творчества имени В. Д. Поленова». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.folkcentr.ru/>

35. Фольклорні записи Лесі Українки // Леся Українка. Енциклопедія життя і творчості. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <https://www.l-ukrainka.name/uk/Folklore.html>

36. Хроленко А. Т. Фольклорный мир в алфавитном порядке / А. Т. Хроленко // Etnolingwistyka. – no. 12. – Lublin, 2000. – S. 121–138.

37. Яценко А. И. Словник украинской лирики / А. И. Яценко // Лингво-фольклористика. – Вып. 1 – Курск : Курский гос. ун-т, 2007. – С. 4–56.

References

1. Bielaruski Falklor [Belorussian Folklore]. Retrieved from <http://jivebelarus.net/ourheritage/belarusian-folk.html?page=5> [In Belorussian].
2. Belorusski Folklor [Belorussian Folklore]. Retrieved from <https://belsat.eu/ru/tag/belorusskij-folklor/> [In Russian].
3. Becenko, T. (2015). Lihvofolklorystyka yak novyi napriam filolohichnoyi nauky [Lingual Folklore Studies as a New Trend in Philology]. In: *Mifolohiia i folklore*, 3-4, 108-117 [In Ukrainian].
4. Bolshaia rossiiskaia enciklopediia [Great Russian Enciklopedia]. Retrieved from <https://w.histrf.ru/articles/article/show/postfolklor> [In Russian].
5. Britsina, A. (2010). Problemnoye pole sovremennoi ukrainskoi folkloristiki [The Problem Field of the Modern Ukrainian Folkloristics]. In *Ot kongressa k kongressu. Navstrechu vtoromu vserossiiskomu kongressu folkloristov*. Moscow.: Gos. resp. centr russkogo folklor, 63-77 [in Russian].
6. Hinda, O. (2013). "Zarobitchanska" tematyka v suchasnomu ukrayinskomu folklori yak prolonhaciia y onovlennia tradycii [The "Migrant Workers" Theme in Modern Ukrainian Folklore as Prolongation and Vivification of the Tradition]. *Science. works and materials*, 13, Lviv: Lviv. nac. un-t imeni Ivana Franka, 179-202. [In Ukrainian].
7. Hrymych, M. (2015). Novitni tekhnolohii na sluzhbi humanitarnykh nauk ukrainoznavchoho spriamuvannia [The Modern Technology at Work of Humanities Sciences of Ukrainian Studies]. Kyiv, Ukraine: Duliby, 5-15. [In Ukrainian].
8. Hryca, S. (2002). Transmissiia folklornoi traycii: Etnomysykolohichni rozvidky [The Transmission of Folklore Tradition]. Kyiv-Ternopil: Aston, 236. [In Ukrainian].
9. Danylyuk, N. (2011). Pryncypy ukladannia slovnyka movy ukrainskoi narodnoi pisni [The Principles of Ukrainian Language Folk Song's Dictionary Compilation]. *Ukrainska leksykohrafija v zahalnoslovianskomu konteksti: teoriia, praktyka, typolohiia*. Kyiv, Ukraine: NAN Ukrainy, In-t ukrainskoi movy, 2011, 250-259. [In Ukrainian].
10. Dmytrenko, M. (2016). Ukrainska folklorystyka: Akcenty siohodennia [Ukrainian Folkloristics: Today Accents]. *Slovo i chas*, 1, 58-67. [In Ukrainian].
11. Zhyttia karpatskoho narodu [The Life of Carpathians]. Retrieved from <http://carpathians.eu/?id=231> [In Ukrainian].
12. Institut mirovoi litieratury im. A. M. Gorkogo NAN RF [A. M. Gorki Institute of World Literature of NAS of Russian Federation]. Retrieved from <http://imli.ru/index.php/internet-resursy-i-multimedijnye-izdaniya> [In Russian].

13. Internet-resursy po folkloru [Folklore Internet Resources]. Retrieved from <https://old.kpfu.ru/f10/bibl/1027/smironova/ssylki4.htm> [In Russian].

14. Kargin, A. (2010). Folklor v sovremennom kulturnom prostranstve [Folklor in Modern Culture Space]. Navstrechu Vtoromu Vserossiiskomu kongressu folkloristov. Moskva, Russia: Gos. resp. centr rus. folklor, 18-29. [In Russian].

15. Kovalieva, R., Priemko O. (2017). Integrativnaia folkloristika [Integrativ Folkloristics]. Minsk, Russia: BGU, 239. [In Russian].

16. Korpus ukrainskoi movy. Folklorni teksty [Ukrainian Language Corpus. Folklore Texts]. Retrieved from <http://www.mova.info/corpus.aspx?l1=209> [In Ukrainian].

17. Mala storinka. Usna narodna tvorchist [Small Page. Oral People Creation]. Retrieved from <https://mala.storinka.org/%D1%83%D1%81%D0%BD%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B0-%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%87%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96-%D0%BF%D1%96%D1%81%D0%BD%D1%96.html> [In Ukrainian].

18. Nahachevskii, A. (2010). Folklor ukrainciv Kanady u doslidzhenniakh aspirantiv kanadskikh universitetiv [Ukrainian Canadian Folklore as Described by Graduate Students in Canadian Universities]. *Visnyk Lvivskoho universytetu imeni I. Franka: Serii filolohichna*. 43, 140-150. [In Ukrainian].

19. Naukovi Archivni fondy rukopysiv ta fonozapysiv Istitutu mystectvosnavstva, folklorystyky ta etnologii imeni M. T. Rylskoho NAN Ukrainy (NAFRF) [Science Archivals Fonds of Manuscripts and Sound Recordings of M. T. Rylski Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology of NAN of Ukrainian]. Retrieved from http://www.etnolog.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=25&Itemid=81 [In Ukrainian].

20. Nekliudov, S. (1995). Posle folkloru [After Folklore]. *Zhivaia starina*, 1, 2-4. [In Russian].

21. Nikitina, S., Kukushkina, Y. (2000). Dom v svadebnykh prichitaniiakh i dukhovnykh stikhakh (opyt tezaurnogo opisaniia) [House in Wedding Vail and Spiritual Poems (an Experience of Thesaurus Description)]. Moskva, Russia: Iiaz RAN, 216. [In Russian].

22. Panchenko, A. (2006). Folkloristika kak nauka [Folkloristics as a Science]. *Pervyi vserossiiski congress folkloristov: sb. Dokladov v 3 t.* Moskva, Russia: Gos. resp. centr rus. folklor, 1, 72-95. [In Russian].

23. Potebnia, A. (1905). Iz zapisok po teorii slovestnosti: Poeziia i proza. Tropy i figury. Myshlenie poeticheskoe i mif [From the Notes about Theory of

Literature: Poetry and Prose. Trails and Figures. Poetic Thinking and myth]. Kharkov, 652. [In Russian].

24. Russkii folklor [Russian Folklore]. Retrieved from https://www.russkiymir.ru/catalogue/company_view.php?id=12960 [In Russian].

25. Sovremennii gorodskoi folklor: metodicheskie ukazaniia i iliustrativnii material po provedeniiu folklornoi praktiki studentov 1 kursa filologicheskogo fakulteta [Modern Urban Folklor: Guedelines and Illustrative Material for Folklor Pactice Conducting of the First Year Students of Philological Faculty]. 2014. Minsk: BGU, 128. [In Russian].

26. Spadshchyna predkiv (kulturno-istorychnyi portal) [Ancestral Heritage (the Cultural and Historical Portal)]. Retrieved from <https://spadok.org.ua/folklor/pidbirka-davnikhukrayinskykh-pisennykiv> [In Ukrainian].

27. Tolstaia, S. (2006). Folklor i etnolingvistika [Folklor and Ethnolinguistics]. *Pervyi Vserossiiskii congress folkloristov: sb. dokladov: v 3 t.* Moskva: Gos. resp. centr rus. folklor, 1, 118-132. [In Russian].

28. Ukrainska mova: encyklopediia [Ukrainian Language: Encyklopedia]. *Ukr. encyklopedia*, 2004, Kyiv, 824. [In Ukrainian].

29. Ukrainska folklorystyka: slovnyk-dovidnyk [Ukrainian Folkloristics: Vocabulare-Directory]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 2008, 448. [In Ukrainian].

30. Ukrainska folklorystychna encyklopediia [Ukrainian Folkloristic Encyklopedia]. 2 vol., Vol. 1 (A-JI). Kyiv: Vyd-vo "Stal", 2018, 740. [In Ukrainian].

31. Ukrainski pisni [Ukrainian Songs]. Retrieved from <https://www.pisni.org.ua/> [In Ukrainian].

32. Usni tradycii ta formy vyrazhennia [Oral Traditions and]. Retrieved from <https://authenticukraine.com.ua/oral-traditions-and-forms-of-expression> [In Ukrainian].

33. Fotii, N. (2011). Arkhiv ukrainskoho folklore imeni Bohdana Medvidskoho Centru ukrainskoho ta kanadskoho folklore imeni Petra i Dorys Kuliv pry Universyteti Alberta [Bohdan Medwidsky Ukrainian Folklore Archives Peter and Doris Kule Centre for Ukrainian and Canadian Folklore University of Alberta]. *Visnyk Lvivskoho universytetu im. Ivana Franka. Serii Mystetstvo*. 10, 253-258. [In Ukrainian].

34. GBUK "Gosudarstvennyi Rossiiskii Dom narodnoho tvorchestva imeni V. D. Polenova" [D. Polenov State Russian House of Folk Art]. Retrieved from <http://www.folkcentr.ru/> [In Russian].

35. Volklorni zapysy Lesi Ukrainky [Lesia Ukrainka's Folk Records]. *Encyklopedia zhyttia i tvirchosti*. Retrieved from <https://www.lukrainka.name/uk/Folklore.html> [In Ukrainian].

36. Hrolenko, A. T. (2000). Folklornyj mir v alfavitnom poriadke [Folklor Peace in Alphabetical Order]. *Etnolingwistyka*, Lublin, 12, 121-138. [In Russian].

37. Yatsenko, A. I. (2007). Slovník ukraínskoj liriki [Dictionary of the Ukrainian Lyrics]. *Lingvofolkloristika*. Kursk: Kurskij gos. un-t, 2007. 1, 4-56. [In Russian].

Стаття надійшла до редакції 23.03.2020 р.

Nina Danyliuk,

Doctor of Philology, full time professor, ORCID 0000-0002-7373-2902,
Lesia Ukrainka Eastern European National University.

ave. Voli, 13, Lutsk, 43025, Ukraine

e-mail: nina_daniljuk@ukr.net

**The Studies of Folklore Texts by Eastern Slavonic Scholars
at the Time of Digitalization**

The article deals with peculiarities of the studies of folklore texts by Eastern Slavonic linguofolklorists at the time of digitalization and Internet communication. The attention has been paid to the fact that the changes of the paradigm of the folklore studies and structural semantic transformations of folk poetic texts are taking place. They cause the revisions of the traditional points of views and scholars' approaches. These changes also define the development trends in folklore studies and linguofolkloristics – a separate research branch that was formed in the middle of the 20th century – that analyses a language of folklore together with a linguistic world image of a certain ethnic community. The views of scholars on the specification of the term “folklore” that is used to name a totality of modern works (“post-folklore”, “Internet folklore”, “internetlore” etc.) have been considered. The accomplishments of the Ukrainian linguofolklorists who study Ukrainian folk poetic texts (on the basis of the application of computer programs, internet-resources, and compilation of lexicographic works etc.) have been considered. There have been described the achievements of the Russian linguofolkloristics in the field of processing and fixation of folk lore with the help of computer technologies. A special attention has been paid to the researches of Belorussian scholars who deal with the modern aspects of the folklore texts analysis.

It has been found out that specificity of modern analysis of folklore texts is the application of new information technologies to the saving, ordering and processing of data. Folk poetic texts have been introduced into language corpora, created

with the help of computer programs with automatic linguistic analyzers. Such approaches enable scholars to analyze language of folklore as a constituent part of national language in the combination with language units of different layers and an ethnic worldview. The described achievements of the Ukrainian, Russian and Belorussian folklore studies and linguofolkloristics show outstanding results and, at the same time, stress the need for more active applications of new technologies that became widely spread nowadays.

Keywords: folklore text, Eastern Slavonic linguofolkloristics, Ukrainian linguofolkloristics, Russian linguofolkloristics, Belorussian linguofolkloristics, digitalization epoch, Internet communication.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.59.031>

УДК 81'37.867.7 + [81:39] = 163.2:58

Олександра Малаш,

кандидат філологічних наук, ORCID 0000-0002-5726-5646,

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні

Національної академії наук України

вул. Грушевського, 4, Київ, 01001, Україна,

e-mail: darmodej@ukr.net

**ДІВОЧИЙ ПОРТРЕТ
У ЦІННІСНОМУ ВИМІРІ
БОЛГАРСЬКОЇ ЛІНГВОЕТНОКУЛЬТУРИ
(НА МАТЕРІАЛІ ФОЛЬКЛОРУ БОЛГАР УКРАЇНИ)**

Статтю присвячено ціннісному портрету дівчини, реконструйованому на матеріалі народних пісень болгар-переселенців в Україні. Автор аналізує тексти пісень із погляду наявності в них мовних кліше, метафор та порівнянь, а також знаків болгарської етнокультури, які формують традиційний портрет болгарської дівчини. Крім того, у статті розглянуто перелік чеснот та цінностей, які в болгарській лінгвокультурі вважаються ключовими при створенні жіночого ідеалу.

Ключові слова: антропологічна лінгвістика, болгари України, етнічні символи, лінгвокультурологія, народна пісня, естетичні цінності.

Гуманітарний дискурс ХХІ сторіччя, скоригувавши антропоцентричну парадигму, посилив увагу до жіночого буття, яке доти вважалося ніби факультативним об'єктом вивчення. Вихід друком монографії Й. Павлової «Штрихи до портрета сучасної болгарської жінки в ціннісній моделі» (2018), де авторка простежила основні віхи еволюції сприйняття жінок у болгарській картині світу від ХVІІІ сторіччя дотепер, активізував увагу науковців до фемінної проблематики і засвідчив необхідність лінгвістичних досліджень жіночої ідентичності. Звертаючись до мовознавчих студій, дослідник має змогу реконструювати, зокрема, за допомогою етнотекстів, певні особливості

національного сприйняття світу як цілого й визначення місця дівчини, жінки в ньому. На думку С. Я. Єрмоленко, мовець пізнає та оцінює навколишню дійсність, використовуючи відповідні одиниці мовного коду, які характеризуються історичною наступністю [3, с. 7].

За нашими спостереженнями, особливий науковий інтерес у цьому плані становить болгарський мовний матеріал, який залишається малодослідженим у лінгвоетнокультурному вимірі. Важлива частина цього матеріалу – та, носіями якої є болгарські переселенці, що мешкають поза межами Болгарії. Завдяки зусиллям науковців, котрі опікуються моніторингом болгарської діаспори, дані про стан болгарської мови в еміграції систематично оновлюються. Однак, для дослідження проблеми, яка торкається широкого кола екстралінгвістичних дисциплін, не меншу вагу мають архаїчні форми мовної діяльності, результати яких, оформлені в текстах, передаються від покоління до покоління, не зазнаючи істотних змін. Ідеться про усну народну творчість, яку переселенці принесли з собою на нову батьківщину та завдяки якій підтримується сталий етнокультурний зв'язок із метрополією. Тому *об'єктом нашого дослідження* є мова фольклору болгар, які проживають в Україні.

Болгарська етноспільнота України – особливий історично-культурний феномен, до існування якого призвело активне переселення болгар упродовж 1768–1860 рр. до Російської імперії – як відомо, у її складі на той час перебували й українські землі. Причинами міграції стали утиски корінного населення з боку османської влади, що завойовувала болгарські землі ще в XIV ст., та російсько-турецькі війни, з одного боку, і вигідні пропозиції, обіцяні Росією болгарам-переселенцям (надання ділянок під сільські господарства, звільнення від обов'язкової військової служби, лояльність до використання рідної мови в повсякденному вжитку та освітній діяльності тощо). Перше болгарське поселення в Україні, що виникло в 1774 р. на території теперішньої Кропивниччини, має назву Вільшанка (Олшанка). Організована міграція болгар розпочалася в перші десятиріччя XIX ст., і її результатом стало створення таких поселень, як Великий Буялик (у 1923–2016 – Благоеве), Малий Буялик (у 1920–2016 – Сverdлово, нині Іванове), Криничне, Кирнички, Кубей, Катаржино, а також місто

Болград на Одещині; крім того, близько двох десятків болгарських родин прибуло до с. Тернівка на Миколаївщині, частина оселилася в Криму, поблизу Євпаторії, у Старому Криму, Кишлаві, Андріївці (Желябівці). З 1860 р. почали формуватися болгарські поселення у Приазов'ї: Горній Чушмелій (нині Степанівка Друга) та Долній Чушмелій (тепер Богданівка), Полоузівка Преслав, Олександрівка, Строганівка, Ботево, Трояни та інші [1, с. 52–53; 12, с. 152–153].

Проблематика болгарської діаспори в Україні досліджувалися з погляду історії (А. І. Кіссе, С. І. Пачев, П. Тодоров, Е. Хажиніколова, І. Є. Шпик), мистецтвознавства, етнології й фольклористики (І. О. Андрищенко, Л. А. Демиденко, Л. Ф. Ноздріна, С. Палазова). Об'єктом мовознавчих досліджень болгарський мовний острів, за визначенням І. А. Стоянова, став у працях З. Барболової, С. І. Георгієвої, В. О. Колесник, М. Парзулової, С. Д. Топалової – це ґрунтовні діалектологічні, ономастичні та етимологічні студії, присвячені болгарським говіркам півдня, рідше заходу України. Розвідки Л. Ф. Баранник та Н. М. Гончар зосереджені на етнокультурно маркованій лексиці болгар України – весільно-обрядовій.

Варто зауважити, однак, що, крім обрядових дійств, цінну етнокультурну інформацію можуть надавати й фольклорні тексти, до яких належать, зокрема, народні пісні. Адже детальний аналіз лексичного та фразеологічного складу пісні дає змогу дослідникам виявити в ній ті вербальні образи, які цілком доречно трактувати як етнокультурні символи, як це показано в дослідженнях С. Я. Єрмоленко, В. В. Жайворонка, В. І. Кононенка, А. В. Нікітіної, С. В. Танадайчука та інших учених. Зокрема, важко заперечити твердження С. Я. Єрмоленко про те, що у фольклорній скарбниці мови заковано колективне світосприймання [3, с. 3].

На жаль, мусимо констатувати, що протягом тривалого часу фольклор болгар-переселенців у цьому розумінні опинявся на маргінесі. Навіть студії, присвячені народнопісенній творчості українських болгар (І. П. Горбань, Н. І. Задорожнюк, Я. П. Конєва, Є. С. Сорочану, Н. С. Шумада), мали зазвичай фольклористично-етнографічне спрямування. Хоча окремі дослідники принагідно підкресливали першорядну роль семантики, закладеної до вербаль-

ного компонента обрядової одиниці, оскільки вона демонструвала символну природу цих знаків [2, с. 139; 4, с. 45; 5, с. 3].

Надалі, вживаючи означення «болгарський», ми маємо на увазі саме матеріал, записаний різними дослідниками на території України в болгарських мовних осередках. *Джерельною базою дослідження* стали збірки народних пісень, зафіксованих у фольклористичних та народознавчих експедиціях в Одеській, Запорізькій, Миколаївській областях та в Криму у другій половині ХХ – в перше десятиріччя ХХІ ст.: «Під одним небом. Фольклор етносів України» (1996), збірка Л. Ф. Ноздріної «Фольклор болгарских сел Бердянского района Запорожской области» (2010), двотомна праця Н. Кауфмана «Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР» (1982), збірка (зокрема, аудіоверсія) за редакцією О. Б. Червенко «Болгарський фольклор Північного Приазов'я» (2012), та книга, впорядкована З. Барболовою на основі матеріалів С. Цветка «Български народни песни от Украйна и Крим» (2005). Аналізовано понад 150 різножанрових пісенних текстів, які нащадки болгарських переселенців виконують сьогодні.

Предмет дослідження – дівочий портрет у болгарській лінгвокультурі, реконструйований з народних пісень.

Аналіз пісенних текстів показав, що жіночій особистості приділено значну увагу в болгарській народній культурі. Близько 80 % фольклорних пісень присвячено дівчині в різні моменти її життя – під час праці й відпочинку, побачень, заручин та одруження, часом дівчину змальовано в нетипових життєвих ситуаціях, які вимагають особливої відваги, кмітливості, витримки.

Портрет незаміжньої панянки в болгарських народних піснях наскрізно стереотипний: високо поцінуються такі риси зовнішності, як світла шкіра обличчя й чорні очі – «*девойка (...) бялулика, църнуйока*» [12, с. 138], «*бяло лице лебядово, черне очи черяшови*» [7, с. 354], світле волосся – «*руса мома, с руса коса*» [6, с. 126], «*русата коса, чернити очи*» [6, с. 186], рум'янець, який свідчить про фізичне здоров'я – «*като червена ябълка*» [6, с. 104], «*бяло лице, бяло й румяно*» [13, с. 30], «*бяла та чървена*» [13, с. 32]. Адже білий колір у слов'янській, зокрема болгарській етнокulturі символізує чистоту, свіжість, цноту, разом із червоним, що асоціюється з

життєвою силою, здоров'ям. Червоний колір, згаданий також у зв'язку з кольором обличчя, асоціюється з вогнем, кров'ю, виконує охоронну функцію (недаремно червоний колір має й весільне покривало молодої – було) [5, с. 14]. Білий та червоний кольори фігурують у парі, у тісному взаємозв'язку не лише в народнопісенній ліриці – *бяла червен трендафил* «білі (та) червоні троянди».

Часом фольклорні епітети додаються й до імен або етнонімів: «*бяла Рада*» [6, с. 119], «*бела Радо*» [6, с. 138], «*бяла Иленка*» [6, с. 155], «*бяла Тодорка*» [12, с. 63], «*бяла българко*» [12, с. 85], навіть уживається «*бяла гражданко*» [12, с. 128]. Такі кольороепітети цілком відповідають тезі В. Кононенка про те, що образ-символ, зреалізований у ключовому слові (а в нашому випадку це *Рада* – одне з найпоширеніших жіночих імен у народних піснях, із коренем *рад-*, як «радий», «радісний»), має певну символічну валентність, символізує інші слова, які оточують слово-образ, цей символ ніби «притягує» до себе інші компоненти тексту [9, с. 311]. Тому, якщо в пісні вжито лексему *булка* «наречена», то неодмінно з означенням *хубаа* «вродлива, гарна», *булче хубаву* «гарна наречена» [7, с. 379], якщо *сньга* «стан», то завжди *тънка* [10, с. 22].

Інколи до описів уплітаються секрети краси, сповнені побутової магії, до цих чудодійних практик удається мама ще зовсім маленької дівчинки, використовуючи знакові для народної культури атрибути: «*С прясно ма мляко къпала, с черно ма й грозде ранила, с ройно ма вино пошла*» («У свіжому молоці мене купала, чорним виноградом годувала, білим вином напувала») [6, с. 115]. *Грозде* – виноград – для болгарської етнокультури є одним із найважливіших символів; із виноградом пов'язане, зокрема, популярне серед болгар півдня України свято *Трифон Зарезан* (14 лютого); виноград символізує життя, для болгар-переселенців виноробство було своєрідною даниною пам'яті про історичну батьківщину, як і результат цієї праці – *ройно/руйно вино*.

Краса дівчини – предмет захоплення не лише людей, а й природи довкола. Навіть сонце оживає, побачивши юну красуню, та додає їй вроди: «*Пуфаляла са й момян майка, че си има малка мома, йут слънцето по-юбава, йут месецу два ж гиздава. Де гу зъчу ясну слънци, та*

изпрати ранна зура (...) да калеса малка мома, йут слънцито по-йу-бава» (Похвалилася мати дівчини, що має юну доньку, вродливішу за сонце, а за місяць удвічі гарнішу. Аж почуло ясне сонце й послало ранню зорю, щоб обдарувало дівчину, гарнішу за сонце») [13, с. 24].

Уміння вдягатися зі смаком, за допомогою вбрання створювати образ – теж одна з чеснот, якої не оминула народна фантазія. *Гирджик примяна моминска* («гарне вбрання дівоче») [7, с. 399] варіюється залежно від регіону, якщо говорити про болгар метрополії, але в піснях переселенців оспівано передусім такі її деталі, як *бяла рокла, алена фарта* («біла сукня, червоний фартух») [7, с. 398], халено булу на глава («червоне покривало на голові»), тьмнь синя фартушка [10, с. 22].

Прикраси є важливою частиною болгарського дівочого портрета, тим, що закарбовується в пам'яті краще, ніж риси обличчя. Або ж підкреслюють ту чи ту прикмету зовнішності: *«На танку кръще куланчи, на бяла шийка герданчи, на ръця и два чифта гривни»* («На тонкому стані поясок, на білій шийці гердан, на руках її дві пари браслетів») [13, с. 52]. Часом оздобу виконують роль показника матеріального багатства родини або особистого статусу дівчини: обмінятися першем із хлопцем означало заручитися з ним, віддати перстень та браслет хлопцеві чи його рідним/друзям – бути засватаною.

Загалом поняття «перстень» та «дівчина» в болгарській лінгвокультурі виявляють стійкий взаємозв'язок. Каблучка вбирає в себе енергетику власниці, іноді визначає її подальшу долю. Л. Кожуховська трактує перстень як символ таємної влади, суспільної та фізичної сили людини, якій він належав [8, с. 667]. Так, відомо, що напередодні Нового року дівчата практикували цікавий спосіб ворожіння, що дістав назву *упяване на пръстени* «оспівування перснів»: учасниці клали свої персні до кухля з водою; одна з дівчат зачитувала текст, який описував зовнішність, професію чи особливості вдачі майбутнього нареченого. Тим часом найменша (8–14 років) дівчинка виймала по черзі персні з кухля. Відповідно, наречений, про якого йшлося на той момент у пісні, мав дістатися тій юнці, чий перстень вийнято. Раз у раз лунав приспів: *«Сегни, бульо, дай ми пръстен, дай ладо!»* («Простягни руку, дівчино, дай мені перстень,

дай ладо!») – і маленька ворожка на цих словах витягала каблучку з води [14, с. 401–403].

Варто відзначити, що постать дівчини в болгарському фольклорі не обмежується її візуальною привабливістю. Юнку змальовано як живий кодекс чеснот, необхідних для вдалого шлюбу. «*На юро троплива, на нива гласлива*» («В танці проворна, на ниві голосиста») [6, с. 113] – вміння поєднувати працю з відпочинком мислиться як ознака гармонійної особистості. Хоча, звісно, працьовитість має бути на першому місці, про що афористично промовляють слова іншої пісні: «*Ни гледай момата празник на юрото, най гледай момата дельник на чикъма*» («Не дивися на дівчину у свято на танці, але дивися на дівчину в будень на ниві») [6, с. 109]. Образ дівчини-трудівниці формується завдяки детальним описам самого процесу праці: «*Донка на портя стояши, бяла куприна прядиши*» («Донка біля воріт стояла, білий шовк пряла») [13, с. 65]. Часто головна героїня фольклорних сюжетів дістає пропозицію руки та серця від свого коханого, не випускаючи з рук вінника: «*Яна й двори мела, двори като поли*» («Яна замітала обійстя, обійстя як поле») [7, с. 360], «*Мела й Дона дворе (...)* с метла чимчирюва, с китка бял босилек» («Замітала Дона обійстя самшитовою мітлою, букетом білих васильків») [7, с. 361]. Дівоча працьовитість межує зі здатністю до чародійства; юнка, пораючись у саду, приворожує хлопця: «*Сяла й Милка босилек на суф пясък без юда, то ня й било босилек, я най било й топола, до топола сокола (...)* ясен сокол Иване» («Сіяла Милка васильки на сухому піску без води, то не були васильки, а то була тополя, біля тополі сокіл, ясний сокіл Иван») [7, с. 347–348].

Невправність у роботі суворо осуджується. У пісні «*Такала Донка пристялки*» («Ткала Донка фартухи») дівчина псує одну з трьох ремізок у ткацькому верстаті, й родичка, хоч і береться допомагати, сварить її за сльози: «*Мълчи Калино не плачи (...), тътко се тътчат пристялки (...), лесно са либат ергени*» («Мовчи, Калино, не плач, тяжко ткати фартухи, легко любити парубків») [10, с. 30].

У деяких піснях, записаних на півдні України, висвітлюється ще одна цікава риса, що належить до ідеального дівочого портрета – письменність. Героїні отримують та прочитують послання від своїх

коханих – зазвичай це повідомлення про те, що скоро надійдуть свати: *«приж Яна паднало стрела бяла перка, книжи черно слово, Яна го й юбзела, юбзела й прочела»* («біля Яни впала стріла з білим оперенням, а то був папір, на якому написано чорне слово, Яна його взяла, взяла й прочитала») [7, с. 360], *«преш Дона й паднало книже – черно слово (...) пише дума, мамо, сватбата ми иде»* («біля Дони впав папір із чорним словом, написано, мамо, що весілля моє до мене йде») [7, с. 361].

Один із надзвичайно важливих критеріїв дівочої краси – мініатюрність, тендітність, дитинність: *малка мома* «маленька дівчина» [6, с. 147], *«мари моме, малка моме»* («ой дівчино, мала дівчино») [6, с. 192]. Вона не лише працює в полі та в хаті або розважається на танцях, а й часом дрімає в садочку серед пахучих квітів або під деревом, перетворюючись ненадовго на невинне дитя: *«Малка мома цветя брала у градинчица (...) и заспала между цветята»* («Мала дівчина квіти збирала в саду (...) і заснула між тих квітів») [6, с. 194], *«Заспала й Донка в равна градинка под жьлта дюля, под миризлива»* («Заснула та й Донка у рівенькому садочку під жовтою айвою, під запашною») [13, с. 30]. Підтвердженням схильності до оспівування дитинності можна вважати інші пісні, що оповідають, як у тому самому садочку заснула не дівчина, а справді мала дитина: *«Заспалу ми дитенце пуд бял-червен триндафял»* («Заснуло моє дитятко під білими-червоними трояндами») [13, с. 28].

Тендітність і дитинність дівчини, втім, мають вичерпатися після завершення обряду *забу́лване* – коли на весіллі голову нареченої вкривають спеціальним покривалом (*бу́ло*). Відтепер, молода жінка має бути завжди сильною, витривалою й терплячою та, хоч би яким нелегким було її подружнє життя, не повинна скаржитися своїм батькам, аби їх не засмучувати. Підтвердженням цього є низка обрядових пісень, що виконуються під час покривання молодої. Наприклад: *«Я мор кума, милно чедо, юбаво ма прибулвайте, да ма вятър не увее, да ма слънци не нагръе, че жа ида ю мамини (...) кък жь риче (...) мой-та майка и моюв тяйно: «Мор Недо льо, милно чедо, що си толкув повяйнала, повяйнала и посьрнала, дали й Мишо касканджия (...) той та льга да та зemi»* («Ану ж, свідко, люба дитино, добре мене пок-

ривайте, щоб мене вітер не обдув, щоб мене сонце не спекло, бо я піду до маминого дому, і скаже моя мати й мій тато: ой Недо, любя дитино, чого ти так зів'яла, зів'яла й помарніла, чи це Мишо заздрісник обдувив тебе, або з тобою одружитися») [7, с. 388].

Як бачимо з аналізованих фольклорних текстів, постать дівчини в болгарській етнокulturі вибудована з низки традиційних цінностей, серед яких найбільш помітна – зовнішня привабливість, відповідність ідеалу краси, тісно пов'язаному з уявленням про фізичне здоров'я. Проте найважливішою цінністю, наскрізною в піснях, де фігурують жіночі персонажі, вважається здатність дівчини стати доброю дружиною та господинею. Й. Павлова у своєму комплексному дослідженні роль жінки в болгарському традиційному суспільстві підкреслює аксіологічну опорність чеснот, які допоможуть дівчині виконувати її «природні» ролі дружини, матері, хазяйки [11, с. 12].

І все ж в окремих піснях спостерігаємо образи, що випадають із патріархального канону. Це, зокрема, *«Тудорка хитра девойка»* – про дівчину, перевдягнену солдатом, яка поводитися настільки «по-чоловічому», що побратими ні про що не дізналися. Й тут знову бачимо один із традиційних маркерів жіночності – любов до рукоділля, – виражений назвами знарядь праці *урки* «прядки» та *вратена* «веретена». Так, один із воїнів царської армії почав здогадуватися, що перед ним жінка, й вирішив підглядіти на ринку, що ж цей дивний солдат купуватиме: *«Къту вуйниче – девойка жа са загледа – загледа на урки ошти вратена»*. («Якщо солдат – дівчина, то задивиться на прядки та на веретена»). Проте Тодорка зупинилася на базарі біля цілком маскулінного товару – це були *тушки* «рушниці» й *кавали* (кавал – народний духовий інструмент із міді та дерева, формою нагадує сопілку) [10, с. 22].

Отже, словесний портрет дівчини, реконструйований із пісень болгарських переселенців України, демонструє стереотипні уявлення про жіночий ідеал: приваблива дівчина – чорноока, світлокоса, має рум'янець на білому обличчі. Статурі майже не приділено уваги, лише в поодиноких піснях згадано стрункий стан. Натомість у багатьох текстах фігурують найменування одягу, прикрас, знарядь праці, які можна віднести до мовно-естетичних символів болгарської культури –

перстень, який символізує перехід дівчини зі статусу вільної до статусу посватаної; браслет, що вказує на матеріальний добробут юнки (вигідна наречена); прядка, що дозволяє зробити висновок про працьовитість її власниці й водночас є необхідним складником давнього народного звичаю залицання парубка до дівчини; мітла (неодмінно з рослин, які використовувалися у весільній обрядовості). Болгарська дівчина показує себе з найкращого боку в труді й розвагах, вона віддана в коханні, дбає про спокій батьків, навіть розлучившись із ними після свого заміжжя. І здатна, якщо того вимагають обставини, піти на будь-які хитрощі, не зраджуючи при цьому своєї споконвічної жіночої ідентичності.

Список використаних джерел

1. *Андрющенко І. А.*, Недева В. Б. Кримските българи / *І. А. Андрющенко, В. Б. Недева* // У кримській оселі. Вірмени. Болгари. Греки. Німці. Українці. – Сімферополь : ДІАЙП, 2007. – С. 50–88.
2. *Гончар Н. М.* Лексика весільного обряду у болгарських говірках Подунав'я / *Н. М. Гончар* // Мова: науково-теоретичний часопис з мовознавства. – 2013. – № 20. – С. 139–144.
3. *Єрмоленко С. Я.* Мовно-естетичні знаки української культури. – Київ : Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
4. *Задорожнюк Н. І.* Весільна обрядовість болгар, що живуть в Україні / *Н. І. Задорожнюк* // Під одним небом. Фольклор етносів України (упор. *Л. К. Вахніна, Л. Г. Мушкетик, В. А. Юзвенко*). – Київ: Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 1996. – С. 45–55.
5. *Задорожнюк Н. І.* Семантика символічно-обрядової системи болгарської весільної поезії: автореф. ...дис. канд. філол. наук: 10.01.09 / *Н. І. Задорожнюк*. – Київ, 1994. – 18 с.
6. *Кауфман Н.* Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР: в 2 т. / *Н. Кауфман*. – Т. 1. – София : БАН, 1982. – 720 с.
7. *Кауфман Н.* Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР: в 2 т. / *Н. Кауфман*. – Т. 2. – София: БАН, 1982. – 941 с.
8. *Кожуховська Л.* Прикрас жіночих символіка / *Л. Кожуховська* // Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. *В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди*. – 5-е вид. – Корсунь-Шевченківський : ФОП Гавришенко В. М., 2015. – С. 665–667.

9. Кононенко В. І. Символи української мови / В. І. Кононенко. – 2-ге вид., доповн. і перероб. – Київ; Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2013. – 440 с.

10. Ноздріна Л. Ф. Фольклор болгарских сел Бердянского района Запорожской области / Л. Ф. Ноздріна. – Бердянск; Запорожье : Дикое Поле, 2010. – 86, [1] с.: цв. ил., фот.

11. Павлова Й. Щрихи от портрета на съвременната българска жена в един ценностен модел / Й. Павлова. – София: Софттрейд, 2018. – 120 с.

12. Цветко С. Български народни песни от Украйна и Крим / С. Цветко / Съст. З. Барболова. – София: Академично издателство «Марин Дринов», 2005. – 179 с.

13. Червенко О. Б. Болгарський фольклор Північного Приазов'я / О. Б. Червенко. – Бердянськ [б.в.], 2012. – 125, [12] с.

14. Шабашов А. В., Червенков Н. Н., Субботин Л. В. Чийшия: очерки истории и этнографии болгарского села Городнее в Бессарабии / А. В. Шабашов, Н. Н. Червенков, Л. В. Субботин. – Одесса: Астропринт, 2003. – 792 с.

References

1. Andriushchenko, I. A. Nedeва, V. B. (2007). [The Crimean Bulgarians]. In *U krymskii oseli. Virmeny. Hreky. Bolhary. Nimtsi. Ukraintsi* [In the Crimean home. Armenians. Greeks. Bulgarians. Germans. Ukrainians] (pp. 50-88). Simferopol: Di-ai-pi. [In Bulgarian and Ukrainian].

2. Honchar, N. M. (2013). Leksyka vesilnoho obriadu u bolharskykh hovirkakh Podunavia [The vocabulary of the wedding ceremony in the Bulgarian idioms of Podunavia]. *Mova: naukovo-teoretychnyi chasopys z movoznavstva-Language: scientific and theoretical journal of linguistics*, 20, 139-144. [In Ukrainian].

3. Yermolenko, S. I. (2009). Movno-estetychni znaky ukrainskoi kultury [Lingual and aesthetic signs of the Ukrainian culture]. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy. [In Ukrainian].

4. Zadorozhniuk, N. I. (1996). Vesilna obriadovist bolhar, shcho zhyvut v Ukraini [Wedding ceremony of the Bulgarians living in Ukraine]. *Folklor etnosiv Ukrainy-Folklore of several ethnic groups in Ukraine*. Kyiv: Holovna spetsializovana redaktsiia literatury movamy natsionalnykh menshyn Ukrainy, 45-55. [In Ukrainian].

5. Zadorozhniuk, N. I. (1994). Semantyka symvolichno-obriadovoi systemy bolharskoi vesilnoi poezii [The semantics of the symbolic and ceremonial system of the Bulgarian wedding lyrics]. Extended abstract of PhD dissertation (Slavonic Folklore). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

6. Kaufman, N. (1982). Narodni pesni na bulgarite ot Ukrainaska i Moldavska SSR v 2 t. [Folk songs of Bulgarians from Ukrainian and Moldavian SSR in 2 vol.]. 1. Sofia: BAN, 1982. [In Bulgarian].

7. Kaufman, N. (1982). Narodni pesni na bulgarite ot Ukrainaska i Moldavska SSR v 2 t. [Folk songs of Bulgarians from Ukrainian and Moldavian SSR in 2 vol.]. 2. Sofia: BAN, 1982. [In Bulgarian].

8. Kozhukhovska, L. (2015). Prykras zhinochykh symbolika [The symbolics of women's finery]. *Entsyklopedychnyi slovnyk symboliv kultury Ukrainy-Encyclopedic dictionary for symbols of the Ukrainian cultural symbols*. Korsun-Shevchenkivskiy: FOP Havryshenko V. M., 665-667. [In Ukrainian].

9. Kononenko, V. I. (2013). Symvoly ukrainskoi movy [Symbols of the Ukrainian language]. Kyiv; Ivano-Frankivsk: Vyd-vo Prykarp. nats. un-tu im. V. Stefanyka. [In Ukrainian].

10. Nozdrina, L. F. (2010). Folklor bolgarskih sel Berdyanskogo rayona Zaporozhskoy oblasti [Folklore of the Bulgarian villages in Berdiansk district, Zaporizhya region]. Berdyansk; Zaporozhye: Dikoe Pole. [In Russian].

11. Pavlova, I. (2018). Shrihi ot portreta na suvremennata bulgarska zhena v edin tsennosten model [Lines from the portrait of the up-dated Bulgarian woman in one axiological model]. Sofia: Softtreid. [In Bulgarian].

12. Tsvetko, S. (2005). Bulgarski narodni pesni ot Ukraina i Krim [Bulgarian folk songs from Ukraine and the Crimea]. Sofia: Akademichno izdatelstvo "Marin Drinov". [In Bulgarian].

13. Chervenko, O. B. (2012). Bolharskyi folklor Pivnichnoho Pryazovia [Bulgarian folklore of the Northern Pryazovia]. Berdyansk: no publ. [In Ukrainian].

14. Shabashov, A. V., Chervenkov N. N. & Subbotin L. V. (2003). Chiyshiya: ocherki istorii i etnografii bolgarskogo sela Gorodnee v Bessarabii [Chiyshiya: sketches on the history and ethnography of the Bulgarian village Horodnye in Bessarabia]. Odessa: Astroprint, 2003. [In Russian].

Стаття надійшла до редакції 04.04.2020 р.

Oleksandra Malash,

Candidate of Philology, ORCID: 0000-0002-5726-5646,

O. O. Potebny Institute of Linguistics.

of the National Academy of Sciences of Ukraine

4, Hrushevskoho st., Kyiv, 01001, Ukraine

e-mail: darmodej@ukr.net

**Maiden Portrait in Axiological Dimension of Bulgarian
Linguo-Ethnic Culture (case of the Ukrainian Bulgarians' folklore)**

The paper deals with the maiden axiological portrait reconstructed on the materials of folk songs recorded by different scholars from the Bulgarian migrants in Ukraine.

The Bulgarian ethnical minority has been existing in Ukraine since the end of the 18th century. The members of the present-day Bulgarian ethnical community are the descendants of migrants from the Bulgarian lands had been annexed by the Ottoman Empire. These migrants had settled in the Southern Ukrainian prairies in present Odesa, Mykolaiv and Zaporizhzhia regions. Some settlements had been also founded in the Crimea.

Now the Ukrainian Bulgarians speak their native language and preserve their traditions, including the authentic folklore. This archaic mode of the lingual activity could help researchers to revive some peculiarities of the national worldview as a whole and the values hierarchy as an element of this national world image.

The author analyzes texts of the songs and the aim is to reveal any stereotyped expressions, metaphors and comparisons in these texts. Several signs of the Bulgarian ethnic culture holding the potential to form the traditional image of the Bulgarian girl are in focus of the research. In addition to it, the article provides an analysis of accomplishments and values perceived as key factors in creation of the female ideal.

Analyzing the traditional Bulgarian maiden portrait in the migrants' folk songs leads us to the conclusion that there are some exclusively important values of a "valid" girl in the Bulgarian linguistic worldview. The lingual modes of expression varies from lexemes and phrases (the girl's symbolic name, derived from something positive in the traditional culture) to the expanded descriptions of a maiden's look (white skin, black eyes, fair hair, slim waist, childness etc.) and her behavior, skills, talents.

Keywords: anthropological linguistics, Bulgarians in Ukraine, ethnic symbols, linguoculturology, folk song, aesthetic values.

**Момиче портрет в ценностното измерение
на българската лингвоетнокултура
(според материалите на българския фолклор на Украйна)**

Статията е посветена на моминския ценностен портрет, реконструиран въз основа на народните песни на българите преселници в Украйна. Авторът анализира текстовете на песните от гледна точка на наличие в тях езикови клишета, метафори и сравнения, както и знаците на българската етнокултура, които служат за изграждане на традиционния портрет на едно българско момиче. Освен това, в статията са разгледани достойнствата и ценностите, които в българската лингвокултура се смятат за ключови при създаване на идеала за женствеността.

Ключови думи: антропологична лингвистика, българи в Украйна, етнически символи, лингвокултурология, народна песен, естетически ценности.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.59.045>

УДК 792.8

Олександр Матковський,

провідний концертмейстер кафедри хореографії
та музично-інструментального виконавства
Навчально-наукового інституту культури мистецтв,
ORCID 0000-0002-6457-2812

Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка,
вул. Роменська, 87, м. Суми, 40002, Україна
e-mail: tpb2016@ukr.net

УКРАЇНСЬКІ ТА СЛОВАЦЬКІ НАРОДНІ ТАНЦЮВАЛЬНІ МЕЛОДІЇ: КОМПАРАТИВНІ СТУДІЇ

У статті подано спробу розглянути українські та словацькі народні танцювальні мелодії, з'ясувати їх спільні та відмінні ознаки. Встановлено, що танцювальні мелодії є свідченням давніх, споконвічних культурних взаємозв'язків українського та словацького етносів. На основі аналізу структури музичних текстів визначено спільні ознаки, характерні для народної музичної творчості, виявлено ступінь спорідненості культурно-мистецьких континуумів, особливості їх взаємовпливу, трансформації.

Послідовно спостережено безпосередню схожість західноукраїнських (лемківських, гуцульських та ін.) танцювальних мелодій з словацькими мотивами. Фіксуємо також переплетення музичних наспівів, характерних для носіїв культури центральноукраїнських територій і словацького континууму). Український народний музично-танцювальний малюнок базується, здебільшого, на квадратній структурі теми з розміром дві чверті або чотири чверті. Словацькі народні танцювальні мелодії відрізняються від українських в основному темпом: стриманішим, помірнішим. Найбільше схожих елементів засвідчено в польках. Крім того, в обох культурах почасти аналогічним є музичне оформлення (акомпанування): цимбали, скрипка, баян та ін. народні інструменти. Загалом спільних ознак набагато більше, ніж

відмінних, що ускладнює розмежування специфіки музичного супроводу танцювальних композицій двох культур і слугує підтвердженням їх споконвічної близькості, глибинної спорідненості.

Ключові слова: танцювальні мелодії, фольклор, українські народні танцювальні мелодії, словацькі народні танцювальні мелодії.

Спорідненість, спільність походження слов'янських етносів підтверджує їх народна музична творчість. Танцювальні мелодії є свідченням давніх, споконвічних культурних взаємозв'язків українського та словацького етносів. На основі аналізу структури музичних текстів можна встановити спільні ознаки, характерні для народної музичної творчості і виявити ступінь спорідненості культурно-мистецьких континуумів, особливості їх взаємовпливу, трансформації.

Взагалі проблема взаємовідносин, контактування між хореографічними культурами народів сусідніх країн – одна з найцікавіших і найменш досліджених сьогодні. Те, що взаємовплив на рівні народнотанцювальних мелодій існує, – напевне, ні в кого не викликатиме заперечень. Фольклористи, етнографи, музикознавці таке взаємопроникнення фіксували ще здавна.

Дослідженням народної культури українців Словаччини займалися і займаються українські, словацькі та інші вчені, зокрема: Я. Гольвацький, М. Драгоманов, К. Квітка, М. Гиряк, В. Гнатюк, І. Панькевич, О. Духнович, О. Павлович, А. Кралицький, І. Верхратський, Ф. Колесса, Д. Задор, О. Зілинський, З. Кузеля, М. Рошачівський, О. Рудловчак, О. Дутко, Ю. Костюк, М. Неврлий, В. Гошовський, О. Торонський, О. Дей, С. Гостиняк, І. Майчик, А. Червеньяк, Я. Полянський, А. Шлепецький, І. Мацинський, І. Шлепецький, Ю. Кундрат, І. Галайда, І. Волошук, Ф. Ковач, М. Чижмар, М. Фолріхова, М. Штець, Ф. Гондор, М. Люк, Ю. Гарбар, Л. Бабота, Б. Барток, В. Хомик, С. Грица, М. Мольнар, Ю. Бача, М. Мушинка, Н. Вархол, І. Югасевич, Н. Нодь, В. Талапкович, В. Мадяр-Новак, Б. Фільц, М. Степаненко та багато інших.

Актуальність нашого дослідження зумовлена потребою окреслити значущість міжнаціональних контактів у різновимірному вияві на

сучасному етапі розвитку світової цивілізації. Мета розвідки – з'ясувати вісі дотичності музично-танцювальних традицій словаків та українців. Спробуємо довести глибинну споконвічну спорідненість народної музично-танцювальної культури означених етносів.

Напевне, в усіх культурах з давніх-давен, мабуть, з часу існування людського суспільства, танець був обов'язковим атрибутом життєдіяльності.

Перші танці в українців виникли як засіб спілкування між самими людьми, а також між людьми та богами. Первісний танець виконував магічну роль. Серед дослідників українського народного танцю в ХХ столітті вважають В. Верховинця, А. Гуменюка, А. Нагачевського, Р. Герасимчука та ін. До цього часу не існує зразкової класифікації українських народних танців. Першу класифікацію запропонував В. Верховинець, поділивши всі українські народні танці на масові, парні й сольні. Своєю чергою, музикознавці класифікують народні танці за характером музичного супроводу: гопаки, козачки, польки, мазурки, кадрили. Хореографи – за назвами танців: «Рибка», «Коваль», «Швець», «Горлиця». А. Гуменюк пропонує поділяти танці на хороводи, сюжетні й побутові; за характером музики та рухів – на: 1) метелиці, гопаки, козачки; 2) коломийки, гуцулки, верховини; 3) польки, кадрили.

Наукова класифікація словацьких народних танців також остаточно не вироблена. Пропонують поділяти їх на чоловічі (*verbunk*), жіночі (найчастіше кругові) і парні. Танці бувають вільні, з визначеними основними побудовами. Найпоширеніші – селянські парні танці в 2/4 такту з відносно постійним швидким темпом, що починаються з імпровізованого малювання партнерів.

Багато варіантів має танець горян *odzemok*: його танцюють і вільно і здебільшого в круговій формі. «Вербунки» – танці в 4/4 або 2/4 такту. Учасники танцю утворюють коло з ведучим у центрі, за його знаками в ритмі пісні роблять різні фігури. Відомі й популярні в Словаччині дівочі кругові танці. Наприклад, танець «*omilienci*»: хоровод має форму підкови, його водять під спів протяжних пісень, що починаються словами: «*Omilienci chodia...*».

Вважають, що найпоширеніші словацькі танці – це фришка (швидкий 2-дольний) і одземок (пастушачий чоловічий сольний, ти-

пу козачка, коломийки). Для супроводу танців використовують музичні інструменти – фуяру, пастушачі дудки, гайду (волинку).

Отже, у обох культурах здавна сформовано національні музично-танцювальні традиції. Ці традиції, без сумніву, своєрідні й оригінальні. Проте неможливо уявити слов'янську спорідненість без певної спільності, схожості, навіть у музикально-танцювальному мистецтві.

Потрібно розуміти, що перетин національно-культурних музичних традицій існував ще до виникнення народностей та становлення націй. Зберігається він і до сьогоднішнього дня. На думку К. Василенка, «взаємозв'язки, що зумовлюють взаємовплив хореографічних культур, мають принаймні три аспекти: побутування танців інших народів в Україні, чи, навпаки, українських – поза межами України у їхньому первісному вигляді; трансформація деяких народних танців на новому національному ґрунті: трансформація структурних елементів та і їх традиційної манери виконання відносно тієї: національної культури, з якої запозичено цей рух» [1, с. 280].

Для українсько-словацьких культурних зв'язків перетини та взаємодія є органічними, мотивованими. Закарпатська область і Східна Словаччина в минулому утворювали один етнографічний ареал, об'єднаний спільністю історичного розвитку. Тому, зрозуміло, близькість географічного місця розташування спричинила різнокультурні контакти. Відомо, у Словаччині (зокрема в Пряшевському повіті) танцюють українські: гопак, козачок, горлицю та ін. Помітний вплив словацької хореографії на українську танцювальну культуру дослідники фіксують у бойківських та лемківських танцях: м'яке рліє при виконанні деяких круток у парах, використання словацької польки як у парах, так і в масових композиціях.

Наприклад, характерною особливістю танцю «Обкрочак» є «переступання» через йогу (обкрочак). У Словаччині він не менш популярний, ніж полька. Виконується в українських танцювальних колективах на Пряшівщині (Словаччина), у Закарпатті. Пошановують на Закарпатті словацькі собру, керечанку. З останньої запозичено основний хід до закарпатської карічки. У середній Словаччині користується популярністю «Яношівський танець» (на честь народного месника Яношика), який за рухами (характерні присядки за структу-

рою – гуцульські), композицією та вигуками нагадує «Аркан», «Опришки», «Довбуш». Треба відзначити, що присядки взагалі не при-таманні словацькому танцю і зустрічаються доволі рідко. Багато спільного у словацьких та гуцульських танцях в одязі, взутті та в різній атрибутиці.

В українській музично-танцювальній культурі відомий народний танець карічка, що походить з Лемківщини. Як відомо, лемки – етнічна група українців, які здавна жили обабіч схилів Східних Бескидів (в Карпатах між Сяном і Попрадом та на захід від Ужу). Це одна із найсвоєрідніших груп українського народу. Самобутність їх передусім визначається географічним фактором. Висунуті далеко на захід, лемківські землі опинилися в оточенні дуже відмінних за походженням і національним колоритом культур – угорської, чеської, словацької і польської. Тривале спілкування з ними наклало відбиток на матеріальну і духовну культуру лемків. Проте їх одвічна боротьба за збереження своєї етнічної визначеності, найбільші генетичні зв'язки з усім українським народом дозволили перетворити ці нашарування у зовсім нову внутрішньо цілісну культурну якість, яка захоплює своєю красою, оригінальністю, мистецькою самобутністю. Навіть в одязі лемків помітні впливи та контакти з іншими культурами. Так, народні костюми лемків дуже різноманітні: на пограниччі з Бойківщиною зустрічаються елементи одягу, суміжні з бойківськими; у селах, що межують зі Словаччиною, помітні словацькі впливи.

На території Закарпаття у північній частині для лемків характерним є танець «Карічка». Він побутує переважно на Закарпатті в Україні, але його охоче виконують лемки, які мешкають у Словаччині та Польщі. Назва походить від словацької назви кола. У побудові танцю основним малюнком виступає коло, що розпадається на менші і ще менші. Звичайно, якщо коло є замкненою композиційною побудовою, то йому для різних переходів з кола в коло потрібні інші розірвані структури. Через те у танці «Карічка» зустрічаються півкола та лінії. Показовими у цьому танці є підтрясання і кружляння в парах окремо та в загальних композиціях. Рухи танцю наближені до словацьких, але в манері, стилі їх виконання реалізується особливість української

традиції. Специфічним для танцю, що розглядаємо – є і музичний матеріал: його музичний розмір – $2/4$.

Студіюючи взаємовпливам та перетинам угорської, німецької, словацької, румунської, сербської та української музики, відомий композитор та музикознавець, основоположник порівняльної музичної фольклористики Бела Барток зауважує, що так звані вівчарські угорські пісні відповідають українським коломийкам і є їхніми більш-менш зміненими формами.

У Словаччині існують так звані «каламайки» – приспівки до танців. Тексти у них дещо більші, ніж у самостійній українській танцювальній коломийці.

Отже, трансформувавшись з найдавнішого синкретичного жанру-хороводу, танець «коломийка» у найрізноманітніших його формах зустрічається у лемків, гуцулів, бойків, словаків, угорців. Те саме можна говорити й про, так звані розбійницькі, войовничі танці («Гайдук», «Пляс», «Опришки», «Козак» – у гуцулів, «Гайдук» – у болгар і молдаван, «Янчек», «Гайдух», «Одземок» – у словаків). Танці у трійках: «Трояк» – у поляків та словаків і «Трійка» – у гуцулів та ін.

За свідченням німецького вченого Клауса-Петера Коха, в замках придворні музиканти, а в університетських містах, де нерідко навчалася молодь з України («*ruthenus*»), місцеві або іноземні студенти склали нотні рукописні зібрання танців, до яких потрапляли й українські народні мелодії. У замках Німеччини, Словаччини віднайдено кілька табулятур, окремі мелодії яких виявили інтонаційний зв'язок із українськими танцювальними мелодіями. З-поміж них – рукописний збірник Сірмай-Кецер 1700 року із замку Сірмай на території Східної Словаччини, збірник Вієторіса 1680 року з бібліотеки Владислава Вієторіса (Південна Словаччина), клавірна табулятура «*Levocsky pestry sbornik*» 1640 року зі Спишу (Північна Словаччина). На жаль, дослідниками поки що не встановлено, чи є в них закарпатські народні мелодії [2, с. 88].

Таким чином, послідовно спостерігаємо безпосередню схожість західноукраїнських (лемківських, гуцульських та ін.) танцювальних мелодій зі словацькими мотивами (наприклад, «Ой Марічко, чичері» та словацької польки чи словацької народної пісні «Танцюй, тан-

цой»). Фіксуємо також переплетення музичних наспівів, характерних для носіїв культури центральноукраїнських територій і словацького континууму). Український народний музично-танцювальний малюнок базується, здебільшого на квадратній структурі теми з розміром дві четверті або чотири четверті. Отже, словацькі народні танцювальні мелодії відрізняються від українських в основному темпом: стриманішим, помірнішим. Найбільше схожих елементів засвідчено в польках. Крім того, в обох культурах почасти аналогічним є музичне оформлення (акомпанування): цимбали, скрипка, баян та ін., народні інструменти. Загалом спільних ознак набагато більше, ніж відмінних, що ускладнює розмежування специфіки музичного супроводу танцювальних композицій двох культур і слугує підтвердженням їх споконвічної близькості, глибинної спорідненості.

Список використаних джерел

1. *Василенко К.* Український танець. – Київ, 1997. – С. 268–281.
2. *Мадяр-Новак В.* Зародження музичного фольклору на Закарпатті // Вісник Львівського університету. Серія мистецтво, 2011, 10. – С. 64–89.

References

1. Vasylenko, K. (1997). *Ukrayinskyu tanets* [Ukrainian dance]. Kyiv, 268-281. [In Ukrainian].
2. Madyar-Novak V. (2011). *Zarodzhennya muzychnoho folkloru na Zakarpatti* [Origin of musical folklore in Transcarpathia]. *Visnyk Lvivskoho universytetu-Visnyk of Lviv National University*. 10, 64-89. [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 21.12.2019 р.

Oleksandr Matkovskiy,

leading accompanist of the Chair of choreography, music and instrumental performance of the Instructional and scientific Institute of culture and arts, ORCID 0000-0002-6457-2812

A. S. Makarenko Sumy State Pedagogical University
87, Romenska st., Sumy, 40002, Ukraine
e-mail: tpb2016@ukr.net

Ukrainian and Slovak Folk Dance Melodies: Comparative Study

The article presents the author's attempt to analyze Ukrainian and Slovak folk dance melodies, to figure out its common and different characteristics. It was found that dance melodies are signs of very old, interconnected cultural ties between the Ukrainian and Slovak ethnic groups. On the basis of the analysis of the structure of musical texts, either common signs, characteristics which are typical for folk musical creativity, or degree of relatedness of cultural and mystical continuums, special features of its interplay and transformation are defined.

The similarities of the Western Ukrainian (Lemkos, Hutsuls) dance melodies with Slovak motifs (for example, «Oh Marichko, chicheri» and the Slovak polka, or the Slovak folk song) have been continually observed. Also interweaving of melodies typical for Central Ukrainian territories and the Slovak continuum is stated. The Ukrainian folk music and dance rhythm design is based on a square theme structure with the rhythm two-four time or four-four time. Slovak folk dance melodies differ from Ukrainian ones mainly in tempo: it is more restrained and moderate. The largest number of similar elements was recorded in polka. In addition, in both cultures musical design (accompaniment) often is analogous: cymbals, violin, button accordion, other folk music instruments. The number of common signs is impressively larger than different ones, and it is a big deal to make separation of the specifics of dance compositions musical accompaniment of two cultures, and at the same time it confirms the closest proximity, deep connections between them.

In general, the problem of relationships and contacts between the choreographic cultures of the peoples of neighboring countries is one of the most interesting and least explored today. The fact that there is mutual influence at the level of folk dance tunes, today is not the point for discussion.

Keywords: dance, melody, folklore, Ukrainian folk dance, melodic, Slovak folk dance.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.59.053>

УДК 811.161.26398.21

Людмила Михно,
магістр, ORCID 0000-0002-5512-2924,
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка
вул. Роменська, 87, м. Суми, 40002, Україна
e-mail: tpb2016@ukr.net

СЛОВЕСНО-ОБРАЗНІ ФОРМУЛИ-ЗАЧИНИ В УКРАЇНСЬКИХ ТА СЛОВАЦЬКИХ НАРОДНИХ КАЗКАХ: КОМПАРАТИВНІ СТУДІЇ

Фольклор у минулому становив одну з основних, базових галузей мислительно-творчої життєдіяльності людини. Багатотомовий словесно-образний, естетичний досвід поколінь етномовців, етноносіїв культури зафіксований і відображений у народній творчості, зокрема в казкарстві. Творення текстів казок відбувається за певними словесно-образними законами (канонами). Тому встановлення цих законів на прикладі аналізу українських та словацьких казок дасть змогу пізнати специфіку різнорівневої організації слов'янської казкарської спадщини, виявити спільне та відмінне в їх словесно-образній, архітектонічній організації, відтак, слугуватиме доказом чи запереченням спорідненості казкарської культури словацького та українського народів.

Тому актуальність пропонованого дослідження вбачаємо у потребі різновекторного глибинного компаративного лінгвоаналізу мовно-образної системи казок словаків та українців – одного із найдревніших жанрів усної народної творчості. Беручи до уваги близькість словацьких та українських земель за географічним місцезонаштуванням, безсумнівно вважаємо факт спорідненості уснословесної творчості, і насамперед – казкарської спадщини в обох народів. Пошук схожості, аналогічності у мовному оформленні казкарської оповіді – шлях до виведення переконливих доказів спорідненості лінгвокультурної царини двох етносів.

Ключові слова: словесно-образні формули, архітектоніка тексту казки, формули-зачини.

Результати дослідження орієнтовані на становлення та подальшу розбудову студій компаративного аналізу словесно-образної організації слов'янського казкознавства.

Народнокультурні пам'ятки словацької культури привертали увагу таких учених, як М. Гиряк [7], К. Горалек, Ф. Главачек, В. Гошовський, О. Зілінський, К. Заклинський, Ю. Костюк, І. Панькевич, І. Ребошапка, О. Рудловчак, Ф. Тіхий, А. Худик, І. Чижмар, М. Шмайда, М. Мушинка [10], Н. Вархол [2], Й. Вархол та ін. Так, казки словацького народу вивчав та описував знаний збирач і дослідників фольклору українців-русинів Словаччини другої половини ХХ ст. Михайло Гиряк (1933–2007). Польові розвідки вченого представлені у семи томах видання «Українські народні казки Східної Словаччини» (1965–1979), яке подає зразки народної прози усіх регіонів Пряшівщини. На основі вказаної семитомної праці вийшли друком вибрані тексти у п'ятьох книжках: «Гора до неба» (1968), Чарівні стежки» (1979), збірники народних казок у літературній обробці автора: «Дзвони не втихають» (Т. 1, 1982), «Шляхи віків» (Т. 2, 1985), «Голос Кичер» (Т. 3, 1986).

Показово, що М. Гиряк здійснював спостереження за творчою манерою казкарів Словаччини, за особливостями побутування казок у народнокультурному континуумі. Міркування вченого, результати його глибоких наукових пошуків викладено у монографії: «Вступні формули українських народних казок Східної Словаччини» (1976) та в розвідці «Народна проза Старинської долини» (1979). М. Гиряк також опублікував низку статей про народних казкарів Східної Словаччини (О. Дем'ян, А. Кимак, І. Станко, С. Полянський та ін.) та дослідження про Ф. Лазорика і Ю. Костюка. Вважаємо, що внесок М. Гиряка доволі суттєвий і значущий для слов'янської фольклористики. На нашу думку, сьогодні не втрачає своєї актуальності проблема вивчення специфіки слов'янського фольклору. Навпаки, потребує уваги порівняльний аналіз народної творчості словацької та української культурної дійсності. І, насамперед, лінгвостилістичний аспект.

Метою дослідження є виявити формульні конструкції зачинів текстах словацьких та українських народних казок; з'ясувати спільне та відмінне у їх мовному оформленні.

Основу епічної (казкової) розповіді складають стійкі, лінійно розгортвані комплекси слів, по-іншому – формульні структури (формули), текстово-образні універсалії, канонічні структури, клішовані одиниці різної довжини тощо. З-поміж таких одиниць найвиразніши-

ми постають архітектонічні конструкції – формули-зачини та формули-кінцівки.

Зачин, з одного боку, – перша і обов'язкова частина епічного сюжету; з другого, – ініціальна фольклорна формула, що повторюється в різних текстах жанру і свідчить про початок епічної розповіді.

Спостережено, що в словацькій казкарській традиції вживаними є такі ініціальні канонічні структури, реалізовані у формі речення (простого чи складного), як:

- в сімдесят сьомій країні, за червоним морем, за дубовою скелею, де світ дошками оббитий, щоб земля туди не сипалася, жив собі один король («Берона»);
- за давніх-давен у якомусь англійському місті жив собі король, і був у нього один син, що звався Сенпетер («Золота дівчина з яйця»);
- були собі чоловік і жінка і хоч уже й до старості йшло, а не мали вони дітей («Казка про наперстка»);
- була собі мати й мала дві дочки: одну рідну, а другу пасербицю («Про дванадцять місяців»);
- був собі один різьбяр із жінкою, і не було у них дітей («Про Янка Полінка»);
- у вівчарського ватага був пес Бурко, який багато літ йому вдень і вночі так добре стеріг вівці, що вовк і поткнутись не смів до кошари («Старий Бурко і Вовк»);
- зустрілися якомсь ведмідь з комаром («Ведмідь і комар»);
- були собі чоловік і жінка і хоч уже й до старості йшло, а не мали вони дітей («Казка про наперстка»).

Як правило, у таких конструкціях в словацькій казці є вказівка на час (давність описуваних, повідомлюваних у оповіді подій), що означається мікроструктурами з темпоральною семантикою: *за тих добрих часів*; з давніх-давен). Обов'язково виявляється вказівка на осіб – діячів та їх існування у минулому (переважно це пан, бідний чоловік, король, мати, дочка (дочки)): *жив собі король і був у нього, були собі чоловік і жінка, була собі мати й мала дві дочки*. У зачині здійснюється орієнтація на місце, де відбувалися події; це фіксують клішовані формули, утворені за певними моделями: *в сімдесят сьомій країні*

(порядковий числівник + іменник з просторовою семантикою), у яко-мусь місці (неозначений займенник + іменник з просторовим значенням) та под. Подекуди місце зображуваних подій описується кількома формулами, що ланцюгово нанизуються, лінійно розгортаються за ходом оповіді, як це властиво казці (*в сімдесят сьомій країні, за червоним морем, за дубовою скелею, де світ дошками оббитий, У далекій-далекій країні, десь на краю*). Відтворювані події розглядаються у минулому (на це вказують дієслівні форми у минулому часі: жив, жили, був, були, зустрівся та ін.); подекуди фіксуємо теперішній час у побудові формули зачину. Зазначене притаманне також мовностильовому оформленню текстів українських народних казок.

Зрідка у словацьких казках зачин містить формулу-речення, у якій повідомляється не існування в минулому когось, а інформується, хто з ким зустрівся: То йде раз молотник молотити й зустрічає вовка. («Чи за добро слід добром платити»), Зустрілися якомсь ведмідь з комаром («Ведмідь і комар»).

Ще рідше казка розпочинається з риторичного запитання: Як яйце мандрувало? Ну, йшло собі, як усі на світі ходять: котилося! Котилося, куди легше, де б у щось тверде не вдаритися. Та й було це в давню давнину, то й не дуже розпитуйте, що та як. Буде й того, що казка вам скаже. Отож у давню давнину пішло собі яйце мандрувати та й зустріло рака. («Як яйце мандрувало»). Відзначимо, що для українських народних казок використання такого прийому не характерне.

Трапляється, що казкова оповідь розгортається з утвердження якоїсь думки на зразок висновку: Лисичка – то хитра штука («Лисичка та горобець»).

Структурно зачин може бути реалізований як одним реченням, так і поєднанням кількох речень, що тісно зливаються з текстом казки. У такому разі важко відділити власне зачин від основної оповіді (подібне явище властиве й українській народній казці): В одному селі жив бідняк із дружиною – у будиночку, що стояв віддалік від інших. Жив і помер («Пастух Янко і прекрасна змійка»); Де було, там було, в сімдесят сьомій країні, за червоним морем, за скляною горою, де вода сипалася, а пісок лився, де салом стріхи крили, а з ковбас тини плели, був собі один бідний чоловік. У того чоловіка бу-

ло двоє дітей. Хлопця звали Янком, дівчину Аничкою. За хаткою в них був городець, і батько їм так казав... («Про лисичку та графа Сантокопа»); Копав якомсь один бідний чоловік край дороги канаву. І не знаю, як те сталось, тільки йшов кудись тією дорогою сам король та й спитав того чоловіка («Про три гроші»); Була собі одна велика країна. В усіх людей тієї країни волосся було руде, тільки в єдиного королівського сина чорне. По смерті батька мав він стати королем; але через те волосся піддані не могли його терпіти, і старий король заздалегідь боявся, що то буде з країною й сином, коли його всі отак ненавидять, та й став думати-гадати, чим би синові зарадити, і розпитував усіх, як би той чорний синів волос обернути на рудий («Чорноволосий принц»); У далекій-далекій країні, десь на краю світа жив собі убогий швець із жінкою. А недарма кажуть, що багаті тішаються грішми, а убогі дітьми, то й у цих двох було діточок, як у решеті дірочок («Швець і чорт»).

Подекуди зачин охоплює значну частину оповіді. При цьому ніби два розгорнуті зачини поєднуються в одному тексті:

Ну а це, що вам розповім, було таки насправді! Було воно ще за тих добрих часів, коли, бачте... але не лякайтеся! – Ну, що ж? Коли ж? – Ну, бачте, тоді, коли свинки ходили в черевичках, а жабки гуляли в чепчиках; коли ослики по вулицях шпорами кресали, а зайчики самі на хортів сурмили. Ой, а було ж тоді добре дівчатам! Тоді пси їм посуд мили, коти витирали; гуси хату підмітали; риби шмаття прали, а раки його полоскали. Тоді кожна, склавши руки, біля теплої печі сиділа і не боялась, що не вийде заміж! Та нічого, дівчата! Знов починають свинки носити черевички, а жабки ходити в чепчиках; і осли вже крешуть по вулицях шпорами. Настане й таке, що не треба вам буде посуд мити, хату мести, шмаття прати; будете тільки сидіти й кожна вийде заміж за кого душа забажає, – як ото й Златоволоска! – Та ну! А що ж там та Златоволоска? – Ось про це я й хочу розказати. В сімдесят сьомій країні, за скляною горою, за дерев'яною скалою, за солом'яним стовпом жив собі багатий король, і була в нього дочка Златоволоска, в якій коси сяяли, немов золоте сонце, а очі були як сине небо, так що можна в них було поглянути, як у люстерко («Про короля Рудя і златоволоску»).

Непоодинокі випадки початку словацької казки, у яких зачин не виокремлюється з тексту (казкової оповіді в цілому), а тісно з нею зливається, наприклад, Вирядився один король на полювання. От одбився якось він од товариства й зайшов так далеко в ліс, що заблуdivся. Там і ніч його застала. Ходив він, ходив тим лісом, аж поки набачив світло («Як вівчарський ватаг панів їсти вчив»); Була колись країна, сумна, як цвинтар, темна, як ніч, бо там не було сонця. Зовсім би її люди віддані на поталу совам з кажанами, якби не мав тамтешній король коня з сонцем на голові. Того коня водили по країні, і де тільки з ним ішли, там людям було видно як удень. Коли це щез сонячний кінь. Густа пільма залягла по країні. Люди не могли кроку ступити, не те що поле обробити чи кудись піти. Усі журилися несканзанно, та й сам король потерпав, що ж воно буде з його країною. От і зібрався він із військом сонячного коня шукати. Насилу якось дотягнувся до кордону свого королівства, і там йому десь здалеку почала пробиватися синь («Сонячний кінь»). Подібні конфігурації зачину мають й українські народні казки.

Для зачинів, що їх містять словацькі народні казки (до речі, українські народні казки також), притаманні повтори слів, які своєрідно підтримують оповідь (часто – це дієслово бути в особових формах минулого часу).

У цілому мовностильова традиція побудови текстів словацьких народних казок доволі схожа з українськими канонами конструювання означеного жанру.

Спробуємо дещо докладніше розглянути формули зачинів українських народних казок.

В українських народних казках зачин так само реалізується простим реченням: Були собі дід та баба («Коза дереза»); Ішли собі десь розум та щастя та й засперечались («Розум та щастя»); чи складним: Колись-то давно, не з моєї пам'яті, мабуть, ще й батьків і дідів наших не було на світі, жив собі убогий чоловік з жінкою, а у них був одним один син, та й той не такий як треба: таке ледащо той одинчик, що господи! (Ох!), Був собі чоловік та жінка, мали вони цапа й барана («Цап і баран»); Одного разу зібрались всі звірі докупи і почали радитись між собою, кого наставить царем, щоб був порядок і щоб був у них правди-

вий суддя, котрого всі щоб боялись і слухались («Звірі під пануванням лева»); Ішов дід лісом, а за ним бігла собачка, та й загубив дід рукавичку («Рукавичка»); Був собі чоловік та жінка, і була у них пара волів, а у їх сусіди – віз («Калиточка»); Були собі дід та баба та дожились уже до того, що й хліба нема («Колобок»); У одного чоловіка був кіт старий, що вже не здужав і мишей ловити («Пан Коцький»); Унадивсь колись давним-давно один страшний змії десь у якусь слободу людей їсти та й виїв чисто всіх, зостався один тільки дід («Іван-побиван»).

Засвідчені непоодинокі випадки, коли зачин представлений поєднанням кількох речень: Зосталося три брати сиротами – ні батька, ні неньки. І дома нема нічого – ні хазяйства, ні хати. Ото й пішли вони всі втрьох найматися. Названий батько»), Був собі на світі бідний селянин і мав він двох синів. Один парубок як парубок, а другий зроду на ноги слабкий, ходити не може («Казка про Івана-богатиря»); Колись був у Києві якийсь князь, лицар, і був коло Києва змії, і щороку посилали йому дань: давали або молодого парубка, або дівчину («Кирило кожум'яка»), Було в чоловіка три сини: два розумних, а третій, Іван, дурний. Батько їх поділив хазяйством та й умер («Дурень та чарівна сопілка»), Був один цар і мав трьох синів. Два були розумні, а один дурний. Той цар був уже в глибокій старості («Молодильна вода»); Десь за горами, за лісами, не знати в якій державі жив раз один цар. Старий уже був. Держава велика, а наслідника нема. Тільки одна донька («Дерево до неба»); Жили собі дід та баба. Вже й старі стали, а дітей нема («Івасик-Телесик»).

Спостерігаємо й те, що і в словацьких, і в українських народних казках зачин може тісно поєднуватися з основною оповіддю, переплітатися, плавно переходити в неї (про що наголошувалося вище): Як був собі дід та баба. У діда була дочка і в баби дочка; обидві вже були дівки. Дідової дочки баба не любила. Усе, було, лає її, сердешну, та знущається над нею, та ще, було, й діда підцьковує, щоб згриз голову своїй дочці («Кобиліяча голова»); Жили на світі чоловік та жінка, і в них було сім синів, але ті сини не жили в згоді, а завжди ворогували та билися поміж собою. Мати сердилася за те на них. Одного разу поїхав батько у ліс по дрова, а мати лишилася вдома сама з хлопцями, та за щось так розсердилася на них, що не знала, як і виляяти, та

з гніву сказала, щоб вони гайворонами поставали («Про сімох братів-гайворонів і їх сестру»); Жив колись один цар. Він мав сина-одинака. А держава в нього була дуже багата. Цар і не знав, чим більше пишатися: державою чи сином («Про вірного товариша»).

В українській казкарській традиції епічного текстотворення зачин також може бути чітко виокремленим, як-от: Були собі дід та баба («Лисичка-счестричка і вовк-панібрат»); Був собі в одному лісі ведмідь («Як заєць ошукав ведмедя»); У одного чоловіка був собака Сірко – тяжко старий («Сірко»).

Як і в словацьких народних казках, в українських казках зачин містить інформацію про те, хто виступає діячем оповіді (це здебільшого дід, баба, цар, багатий чоловік, князь, бідний селянин, бідний чоловік, старий чоловік, лицар...). Дія, що змальовується, подібно до словацької казкової оповідної традиції, відбувалася в минулому (активізовані дієслова був, жив). Ініціальні структури фіксують (але не завжди) відомості про місце розгортуваних в минулому подій, що їх подає казкова оповідь, точно (коли вживається топонім) чи узагальнено (у Києві, на світі, коло Києва (виражається прийменниково-відмінковою формою іменника), у якусь слободу (неозначений займенник + іменник з просторовою семантикою), в одному селі (прийменник + займенниковий прикметник), Десь за горами, за лісами, не знати в якій державі (прислівник + прийменник + іменник у відмінковій формі та ін.).

Як і в словацькій народній творчості, почасти у зачинах є кілька локативів, на зразок: Раз був, де не був, у тій землі, де уже край світу, один чоловік: бідненький, худобненький, як церковна миша. А мав трьох синів («Мудрий Іванко»); В іншому царстві, у козацькому гетьманстві, у такому селі, як Пикарі, там жило два брати: один убогий, другий багатий. От у багатого дуже багато усього було, тільки не було дітей. А у бідного – тільки парка воликів, а дітей купа («Убогий та багатий»); У далекій-далекій країні, десь на краю світа...; В одному селі жив бідняк із дружиною – у будиночку («Похорон»).

І у словацьких народних казках, і в українських конструкції формул-зачинів здебільшого також подають вказівку на існування, перебування діячів в певному часопросторовому континуумі.

Відомості про час протікання подій (у минулому) в українських народних казках засвідчують мікроформули з семантикою часу, що реалізуються прислівниками з часовою семантикою (давним-давно), колись давним-давно (такі формульні структури притаманні й для словацьких народних казок), розгорнутою описовою структурою (частиною) з темпоральним змістом у складі речення: Колись-то давно; не з моєї пам'яті, мабуть, ще й батьків і дідів наших не було на світі. Типовим явищем для тексту української казки є початок оповіді дієсловом із семантикою існування, буття у формі минулого часу (Був один цар; Як був собі дід та баба; жили на світі чоловік та жінка; Був собі на світі бідний селянин; Був один цар; Жив колись один цар; Жили собі дід та баба). Інколи спостерігаємо, що казка розпочинається з констатації факту про пересування у просторі діяча (актуалізується дієслово з семантикою руху, переміщення тощо): Ішов дід лісом, а за ним бігла собачка, та й загубив дід рукавичку («Рукавичка»); Унадивсь колись давним-давно один страшний змій десь у якусь слободу («Іван-побиван»). Аналогічне явище зафіксували і в словацькому народному казкотворенні (проте не часто).

Крім перебування, існування діяча у певному місці, в українській народній казці розгорнута конструкція зачину може подавати інформацію про те, що мав діяч чи чого не мав (таку особливість мають текстово-образні формули зачинів і в словацькому казкотворенні): Жили собі дід та баба. Вже й старі стали, а дітей нема («Івасик-Телесик»); Був собі чоловік та жінка, мали вони цапа й барана («Цап і баран»); Були собі дід та баба та дожились уже до того, що й хліба нема («Колобок»); Колись була птиця-жайворонок царем, а царицею – миша, і мали вони своє поле («Яйце-райце»). Можливі доволі часті випадки, коли подається уточнення до попередньо висловленої думки (своєрідна характеристика осіб): Був один цар і мав трьох синів. Два були розумні, а один дурний. Той цар був уже в глибокій старості («Молодильна вода»); Був собі на світі бідний селянин і мав він двох синів. Один парубок як парубок, а другий зроду на ноги слабкий, ходити не може («Казка про Івана-богатиря»); Було в чоловіка три сини: два розумних, а третій, Іван, дурний. Батько їх поділив хазяйством та й умер («Дурень та чарівна сопліка»).

Отже, мовностильові традиції творення тексту казки в українській та словацькій культурі доволі схожі. Помітне ідентичне конструювання формул зачинів. Дослідження засвідчують, що для фольклору обох культур характерне подібне використання мікроструктур зі семантикою часу, місця. Аналогічною є часова форма оповіді (минулий час). Відмінності засвідчені у внутрішній побудові зачинів (на рівні компонентного складу; у плані розгортання оповіді тощо).

У подальшому суттєвим, на наш погляд, видається докладний компаративний аналіз цих структурних компонентів за семантикою, будовою, компонентним складом, функціями, емоційно-експресивним наповненням тощо. Результати дослідження орієнтовані на становлення та розбудову студій компаративного аналізу словесно-образної організації слов'янського казкознавства.

Список використаних джерел

1. *Бріцина О. Ю.* Українська усна традиційна проза : питання текстології та виконавства / О. Ю. Бріцина. – Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2006. – 397 с.
2. *Вархол Н.* Народні знання українців-русинів Словаччини / Н. Вархол // Народна творчість та етнологія. – 2012. – № 4. – С. 33–45.
3. *Вархол Н.* Фольклористичні здобутки академіка Миколи Мушинки: (з нагоди 75-річчя вченого) / Н. Вархол // Народна творчість та етнологія. – 2011. – № 1. – С. 7–17.
4. *Гарасим Я. І.* Нариси до історії української фольклористики: навч. посібник / Я. І. Гарасим. – Київ : Знання, 2009. – 301 с.
5. *Грица С. Й.* Питання слов'янських взаємин в українській музичній фольклористичі / Міжслов'янські фольклористичні взаємини / відп. ред. Ю. Кравцов. – Київ, 1963. – С. 56–77.
6. *Гиряк М.* Українські народні казки Східної Словаччини / М. Гиряк. – Пряшів : Словацьке педагогічне видавництво, Відділ української літератури, 1983. – 254 с.
7. *Гиряк М.* Українські народні казки Східної Словаччини / упоряд., післям. та комент М. Гиряк – Пряшів : Словацьке педагогічне видавництво, Відділ української літератури. – Т. I. – 1965 ; Т. II. – 1966 ; Т. III. – 1969 ; Т. IV. – 1972 ; Т. V. – 1976 ; Т. VI. – 1978 ; Т. VII. – 1979.
8. *Мушинка М. І.* Дослідження з етнографії та фольклору русинівук-

раїнців у Словаччині та Чехії // ЗНТШ. – 2011. – Т. 230. – С. 495–516.

9. Мушинка М. І. З українського фольклору Східної Словаччини. – Пряшів, 1963. – 62 с.

10. Мушинка М. І. З глибини віків: Антологія усної народної творчості українців Східної Словаччини. – Братислава : Слов. пед. вид-во, 1967. – 394 с.

11. Рудловчак О. М. З минулого і сучасного українців Чехословаччини / О. М. Рудловчак. – Пряшів, 1973. – 322 с.

12. Сополіга М. Українці Словаччини: матеріальні вияви народної культури та мистецтва. – Київ : Темпора, 2011. – 336 с.

References

1. Britsyna, O. Yu. (2006). *Ukrainska usna tradytsiina proza: pytannia tekstolohii ta vykonavstva* [Ukrainian oral traditional prose: textology and performance issues]. Kyiv: IMFE im. M. T. Rylskoho. 397. [In Ukrainian].

2. Varkhol, N. (2012). *Narodni znannia ukraintsiv-rusyniv Slovachchyny* [Indigenous knowledge of Ukrainians-Rusyns in Slovakia]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia-Folk art and ethnology*. 4, 33-45. [In Ukrainian].

3. Varkhol, N. (2011). *Folklorystychni zdobutky akademika Mykoly Mushynky: (z nahody 75-richchia vchenoho)* [Folklore achievements of Academician Mykola Mushynka (to the scholar' 75th anniversary)]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia-Folk art and ethnology*. 1, 7-17. [In Ukrainian].

4. Harasym, Ya. I. (2009). *Narysy do istorii ukrainskoi folklorystyky: navch. posibnyk* [Essays on the history of Ukrainian folklore studies: training manual]. Kyiv: Znannia. 301. [In Ukrainian].

5. Hrytsa, S. Y. (1963). *Pytannia slovianskykh vzaiemyn v ukrainskii muzychnii folklorystytsi* [Issues on Slavic relations in Ukrainian music folklore studies]. *Mizhslovianski folklorystychni vzaiemyny-Interlavistic folk studies relations*. Kyiv, 56-77. [In Ukrainian].

6. Hyriak, M. (1983). *Ukrainski narodni kazky Skhidnoi Slovachchyny* [Ukrainian folk tales of Eastern Slovakia]. Priashiv, 254. [In Ukrainian].

7. Hyriak, M. *Ukrainski narodni kazky Skhidnoi Slovachchyny* [Ukrainian folk tales of Eastern Slovakia]. Priashiv, I, 1965; II, 1966; III, 1969; IV, 1972; V, 1976; VI, 1978; VII. 1979. [In Ukrainian].

8. Mushynka, M. I. (2011). *Doslidzhennia z etnohrafii ta folkloru rusynivukraintsiv u Slovachchyni ta Chekhii* [Studies in ethnography and folklore of Rusyn-Ukrainians in Slovakia and Czechia]. ZNTSh, 230, 495-516. [In Ukrainian].

9. Mushynka, M. I. (1963). Z ukrainskoho folkloru Skhidnoi Slovachchyny [From Ukrainian folklore of Eastern Slovakia]. Priashiv, 62. [In Ukrainian].

10. Mushynka, M. I. (1967). Z hlybyny vikiv: Antolohiia usnoi narodnoi tvorchosti ukrainsiv Skhidnoi Slovachchyny [From the depths of the ages: Anthology of oral folk art of Eastern Slovakia Ukrainians]. Bratislava. 394. [In Ukrainian].

11. Rudlovchak, O. M. (1973). Z mynuloho i suchasnoho ukrainsiv Chekhoslovachchyny [From past and present of Ukrainians in Czechoslovakia]. Priashiv. 322. [In Ukrainian].

12. Sopolyha, M. (2011). Ukrainsi Slovachchyny: materialni vyjavy narodnoi kultury ta mystetstva [Ukrainians in Slovakia: material representations of the folk culture and art]. Kyiv, Ukraine: Tempora. 336. [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 23.12.2019 р.

Liudmyla Mykhno,

Master degree in Philology, ORCID 0000-0002-5512-2924,

A. S. Makarenko Sumy State Pedagogical University

87, Romenska st., Sumy, 40002, Ukraine

e-mail: tpb2016@ukr.net

**Verbal Formulas-Beginnings in Ukrainian and Slovak Folk Tales:
Comparative Study**

Folklore is one of the basic branches of reflective and creative human activity. The centuries-old verbal-figurative, aesthetic experience of generations of ethno-speakers, culture ethno-bearers is fixed and reflected in folk art, in particular in fairy tales. The creation of fairy tale texts occurs according to certain verbal and image laws (canons). The determining of these laws via examining cases of Ukrainian and Slovak tales makes it possible to explore specifics of the multi-level organization of the Slavic tales heritage, confirms the interaction of cultures, their verbal-figurative folk traditions.

In linguistic terms, architectonic components such as beginnings formulas draw attention. Comparative studies, aimed at observing the formulas of the incantations of the two cultures, contribute to a precise and convincing awareness of the unity and affinity of the latter. A comparative analysis of these structural compo-

nents by semantics, structure, component composition, functions, emotional and expressive content, seems essential one.

The course of the research let one to convince oneself that the linguistic traditions of fairy tale creation in Ukrainian and Slovak culture are quite similar. The construction of speech formulas is noticeably identical. Observations show that the folklore of both cultures is characterized by a similar use of microstructures with the semantics of time, place. The timing of the narrative (past tense) is similar. The differences are evidenced in the internal construction of the closures (at the level of component composition; in terms of story deployment, etc.).

Further significant, in our view, seems to be a detailed comparative analysis of these structural components by semantics, structure, component composition, functions, emotional and expressive content, etc. The results of the study are focused on the formation and development of the comparative analysis studies of verbal-figurative organization of Slavic tale studies.

Keywords: verbal-figurative formulas, fairy-tale text architectonics, formulas-beginnings.

Розділ II

Славістичне мовознавство

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.59.069>

УДК 811.161.2'42 + 811.163.41'42 + 929.55(477+497.11)

Миленка Костич,

аспірантка, ORCID 0000-0003-1476-6763,
філолошки факултет, Белградски универзитет

Студентски трг, 3, 11000 м. Белград, Србија

e-mail: milenkakostic933@gmail.com

СТРУКТУРА НАДГРОБНИХ НАТПИСА НА СЕОСКИМ НЕКРОПОЛАМА УКРАЈИНЕ И СРБИЈЕ ¹

У раду су на основу прикупљене грађе на територији Србије и Украјине проанализиране особине структуре надгробних натписа на сеоским некрополама. Грађа је анализирана из лингвистичке перспективе са циљем да се опише и систематизује корпус епитафа у српском и украјинском језику. На основу прикупљене грађе издвојене су опште и посебне карактеристике структуре епитафа на српском и украјинском језику. Анализа је показала да је разноликост епитафа на сеоским гробљима велика како на српском, тако и на украјинском језику.

Кључне речи: епитаф, структура, српски језик, украјински језик.

Савременим истраживањима гробља и епитафа баве се различите дисциплине: разне историографске гране (археологија, епиграфика, историја уметности), социологија, пејзажна архитектура, танатологија, фолклористика, антропологија и лингвистика [3, с. 43]. У овом истраживању акценат је на анализи структуре надгробних натписа на сеоским некрополама у Украјини и Србији. Корпус истраживања чини 128 епитафа прикупљених на територији Србије и 112 епитафа прикупљених на територији Украјине.

Обичаји подизања споменика и писања епитафа у Србији и Украјини веома су стари. Иако се о првим епитафима може говорити

---

¹ Овај рад је део већег истраживања, мастер рада под називом Дискурс анализа епитафа у српском и украјинском језику.

још од времена Старе Грчке, код Срба се о споменицима и натписима на њима говори од средњег века [2, с. 9–11]. Епитаф (грч. επιτάφιος епитафос «погребна беседа» од еπι епи «изнад» и τάφος тафос «гроб») је кратак текст у част преминуле особе. Строго говорећи, епитаф се односи на текст који је уписан на споменик или плочу, али се може такође користити и у фигуративном значењу. Епитаф је могао да напише и сам човек пре своје смрти, а са друге стране епитафе пишу и састављају они који су одговорни за сахрану, то су углавном или родбина или блиски познаници покојника. Као такав епитаф представља неодвојиви део свести и културе једног народа, он одражава мисли и слику поимања смрти и вечног живота.

Данас је на некрополама подједнако раширен обичај подизања мермерних споменика, али епитафи нису свуда и у истој мери заступљени. Најпре пада у очи то да на свакој некрополи највише има споменика без епитафа. Ипак, на сеоским гробљима у Србији то није случај. У очи, наиме, пада велика количина текста исписаног на споменику (86/128), док је у Украјини ситуација другачија (63/112²). Док само подизање споменика као трајног обележја места «вечне куће» преминулог представља моралну обавезу, исписивање епитафа у том смислу није обавезно. Он је факултативни елемент споменика и ствар слободног избора. Стога текст надгробног натписа може бити минималан, кратак и садржати само основне податке о преминулом – име, презиме, датум рођења и датум смрти. Датум рођења и датум смрти може бити потпун – дан, месец, година у украјинској средини или само година рођења и година смрти у српској средини. У српским селима постоји обичај пописивања епитафа именима покојникове родбине. На питање зашто епитафе потписују својим именима од мештана села Пилица и Пепељ у Западној Србији³ добијали смо сличне одговоре. Наиме, у селу свака кућа

---

² Овај начин навођења бројева означава да се чињенца о којој се говори потврђује у 63 примера од 112, који су укупно прикупљени на том језику. У даљем тексту бројке ће се наводити на исти начин.

³ Упитник је спроведен на 40 мештана узраста од 30–68 година током 12–13. маја 2018. године.

или породица са истим презименом имају своје место за сахрањивање и када неко посети то гробље данас или за много година из наведених имена и родбинских односа може да се закључи ко је потомцима шта, какви су родбински односи, а то је истовремено један од начина да се не заборави ко су били преци. С друге стране, у украјинском дискурсу није уобичајено потписивати епитафе. Такви потписи су лишени властитих имена: *Твої батьки! Діти, внуки, правнуки! Від дружини, дітей, онуків! Дружина, діти, онуки!* (38/112). Уместо потписа украјински епитафи садрже фразу *Вічна пам'ять!* (46/112). Оно што је карактеристично за украјински дискурс, а што не налазимо у српском јесте уводна фаза *Тут спочиває...* у којој се смрт метафорично представља као одмор. Концепт одмора је веома важан у овом случају. То може да значи да је живот тежак, да је испуњен напорним радом, да човек умире када се умори, смрт је у том случају спасење. Реч *умор* поред уобичајеног значења има и значење *самрт*, тј. *на умору* значи *на самрти* [5, с. 465–467]. Са друге стране, еуфемизам *почива/спочиває* може бити употребљен ради ублажавања покојникове смрти чиме је на врло уздржан начин приказан емотивни однос чланова породице према преминулом. На сеоским српским некрополама не налазимо епитафе који нису потписани, те је тај елемент овде неизоставан. У Србији је некада било незамисливо да се дочека старост, а да се не обезбеди све за сахрану. Таква појава је честа и данас, тако да на гробљима можемо видети споменике са фотографијама и годинама рођења где недостаје само датум смрти, те је потпис изражен реченицом *Споменик подиже себи за живота*. Потписи у српској сеоској средини могу бити изражени на следеће начине:

1. *Спомен/споменик подижу син (+име), ћерка (+име), унуци (+имена)*. У 62 случаја од 128 срећемо овај потпис. Реч *спомен* остала је иза нас, њу срећемо на споменицима из 19. и 20. века. Према нашем узорку она данас није више у употреби. Тумачење назива спомен потиче од латинске речи *memoria* и представља сећање на неког, предмет који изазива успомену, помен на неког. Реч *споменик* има исто то значење, али је маркирана тиме што је њено примарно значење уметнички обликован објекат чија је функција

да јавно подсећа на неки догађај из историје или неку историјску личност. Временом су људи почели масовно користити ову реч у значењу речи *спомен*.

2. *Ожалошћени синови (+имена), снаје (+имена), унуци (+имена)*. Родбински односи се мењају у зависности од тога ко је ожалошћени (29/128). Под лексемом ожалошћени имамо истовремено и оне који подижу споменик и оне који су у жалости за преминулим, с тим што се у овом случају инсистира на тежини губитка драге особе.

3. *Твоји најмилији (+имена) (23/128)* Потписи одражавају однос према покојнику, а то су у већини случајева поштовање и љубав. Натпис потписују најмилији, што значи да су изузети они који не желе покојнику добро. *Најмилији* је поименичени збирни придев који представља све оне који воле и поштују преминулу особу, они који су јој за живота били најдражи, али не мора значити да је то породица, већ много шире – пријатељи, познаници. У украјинском корпусу нешто слично представља потпис *Рідні*, што би значило да ту нема места ни за кога ко је ван породице, нема онога ко није у крвном сродству, то су они који су најближи што сведочи о томе да Украјинци у овом случају воле да се ограниче на оно што припада породици.

4. *Неутешни родитељи, Брат, Сестра* итд.

5. Наилазимо на потписе који садрже само имена/надимке: *Немања и Наташа; Мома и Твој Чуперак*. Ова два јединствена потписа повезана су са претходним садржајем епитафа, у првом случају: *Био си за нас и остао/ најбољи деда на свету* где ми знамо непосредно из епитафа да су Немања и Наташа унуци преминулом, а у другом случају: *Тато – хвала ти за сву љубав, доброту / и срећне дане у нашим животима. Волимо те*. где потпис стављају деца, и то не правим именима већ надимцима по којима их је знао њихов отац – *Мома и Чуперак*.

6. Епитафи који садрже више потписа такође су карактеристични за сеоску средину и њих налазимо на споменицима младих људи или деце. Тако, један од таквих споменика има потписе: *Вечно захвална «твоја деца» Никола, Филип и Ана. и Твој брат Александар, а други споменик: Споменик подижу: тата Миломир, мајка Бранка, брат Зоран, чико Ацо и тетка Светлана, деда Симо и баба Божидарка. и Твоји другари из VI/3.*

7. С поштовањем, деца (+имена). Епистоларна форма епитафа такође је присутна, где можемо наћи форму обраћања: *Драги тата/ Драга мама*, кратак текст – посвету *Никада те нећемо заборавити* и наведени потпис који указује на традицију поштовања родитеља.

Као што смо навели у претходним пасусима – неизоставни делови сваког епитафа су: име, презиме преминулог, датум рођења и датум смрти и потпис онога ко пише епитаф, односно подиже споменик. Осим неизоставних делова, сеоски епитафи могу садржати најразличитије податке из покојниковог живота, начин смрти, изражавање туге за најмилијима. Епитафи могу бити написани и у прози и у стиху, при чему се стихови и прозне реченице могу наћи на разне начине комбиновани у истом тексту [7, с. 14]. Према садржају епитафа сеоских средина на српском и украјинском језику можемо издвојити 5 група које се разликују према главним мотивима:

1. Мотив описивања преминулог, издвајања његових особина и врлина: срп. *Твоја племенитост и љубав/остаће вечно у нашим срцима.; Живот са тобом био је кратак/ са пуно љубави са пуно бола/ бол ће престати али ће љубав вечно остати.; Твој животни пут/ беше прекратак, али/ доброта, ведрина/ и жеља да сваком /помогнеш учиниће/ да сећање на тебе/ никад не избледи.;* укр. *Все було в ньому – душа, талант, краса, / Іскрилось все для нас, як світла мрія.; Коханий, милий, дорогий./ Життя без тебе зупинилось... І замість сонця – дощ іде сумний/ І серце не змирилось.*

Овај мотив је веома раширен, инсистира се на особинама преминулих више у српском корпусу, али када је село у питању и у украјинском се шире примењује. Потреба да се заједница путем епитафа обавести о томе какав је био преминули довела је до тога да мотив жалости и туге остане у другом плану: срп. *Постоје очи које стално плачу за тобом /срце које стално јеца и огромна празнина/ коју нико не може да попуни осим тебе/ нека те у вечном миру прати наша љубав/јача од заборава.* укр. *Ти нас покинув дуже рано / В житті немає ворота / І кров з невидимої рани / Буде текти усе життя.*

2. Мотив изражавања емотивног стања и односа према умрлима: срп. *Поносни смо што смо те имали / и захвални за све што си нам пружило.;* *Речима се не може описати / колико недостајеш твојим*

најмилијим.; Вољени сине/ претешко је живети без тебе,/ срца рањеног, душе искидане./А бол и туга за тобом су вечни./ Бескрајно те волимо; укр. Біль серце стискає / Гірко плаче душа / Важчого горя немає / Як втрата твого життя.

3. Мотив преузимања готових фраза из Светог Писма и молитви: срп. *Бог нам је уточиште и сила. (Псалам 46); У блаженом уснућу /подај вечни покој Господе/ уснулом рабу свом Ненаду/ и учини му вечни помен; (молитва за упокојење) укр. В руки твої, Господи, Віддаю дух мій.; Пом'яни мене, Господи, у царствії твоїм.;*

Ова четири мотива су основна и заједничка за оба језика и за обе сеоске средине. Налазимо их у различитим варијантама у обе средине. Осим тога, за српску средину карактеристични су:

4. Мотив и склоност да се наводи узрок смрти кад год је реч о несрећном случају за који се неко или нешто окривљује: *Хеј похлепна Дрино хладна,/ што га узе овако млада да/ у тами сада труне/ с најмилијима/ да не буде! Косицу твоју плаву,/ ветар не милује више,/ због туђе кривице.; Једног јутра тек се зора свила/ младог су га кола прегазила.*

Овај мотив веома се често среће, синтагме које га одликују: *одное га Бог, отишао је млад, узео га Бог, утопила га река, кола га прегазила.*

5. Мотив приказивања смрти као зле силе и судбине која узима животе који више не налазимо у украјинским сеоским срединама. Овај мотив присутан је због непостојања правог узрока. Ако не постоји директни кривац, народ окривљује судбину (судбина је тако хтела, не можеш побећи од судбине) или све препушта њој (нпр. узео Бог, помири се с тим).

Проклета судбино,/ зашто нас одвоји од вољене Марине.; Утеше нема, заборав не постоји/ кад судбина узме оног / који се бескрајно воли; Сунце јарко пусти зрак,/ мене младу прекри мрак./Младости се не наносих сву родбину ражалостих./ Збогом фамилијо моја мила/ судбина је своје учинила.;Смрт те прерано отргну од нас,/ али ти ћеш вечно остати у нашем срцу.; Судбина је била јача/ од твоје младости/али није од љубави/ и бола који у срцу/ носимо за тобом.; За гроб овај нико нек не пита / на спомену слова нек прочита./ Златна слова казаће му смело/ у гробу је једно младо тело./ Младо тело из

младости ране/ што нестале као цвет са гране./ Та јој пушта судбина засмета/ однесе је са овога света.

Српску и украјинску сеоску средину везују епитафи са четири различита мотива – мотив описивања преминулог, издвајања његових особина и врлина, мотив жалости и туге, мотив изражавања емотивног стања и односа према умрлима, мотив преузимања готових фраза из Светог Писма и молитви. У српској средини налазимо још два веома типична мотива, а то су: мотив и склоност да се наводи узрок смрти кад год је реч о несрећном случају за који се неко или нешто окривљује и мотив приказивања смрти као зле силе, судбине која узима животе који више не налазимо у украјинским сеоским срединама. Мотив описивања узрока смрти и навођење онога ко је крив чини српски корпус специфичним. Људи су умирали од болести, па су се обраћали тим нечистим силама као живим. Кад нису умирали од болести, умирали су од туђе руке. Управо зато се и појављује мотив кривца на споменицима. За смрт је увек неко одговоран, а то значи да је постојао довољан број насилних убистава да би се тако нешто развило.

Као што можемо видети из овог кратког прегледа разноликост структуре епитафа на сеоским гробљима велика је и у српском и украјинском језику. Два корпуса су слична, имају више сличности него разлика што нам опет говори о особинама и веровањима два народа, о њиховим размишљањима о животу и смрти, као и ономе шта долази после смрти. Стандардни карактер већине натписа и њихово понављање дају нам за право да их посматрамо као део народне књижевности која заслужује пажњу научника и истраживача.

Предмет истраживања ширег рада у чијим оквири је настао овај чланак је дискурс епитафа у српском и украјинском језику. Епитафи представљају неодвојиви део свести и културе једног народа, они одражавају мисли и слику поимања смрти и вечног живота, стога су и истраживања епитафа веома занимљива и свестрана. Тако се овај рад може посматрати и као допринос проучавању језичке слике света Украјинаца и Срба.

Даља контрастивна истраживања епитафа у Србији и Украјини могла би се усмерити на анализу епитафа из угла проучавања проме-

не у жанру са временом, као и на социолингвистика истраживања заснована на анкетирању са циљем разоткривања значаја и места епитафа у култури оба народа.

Список використаних джерел

1. *Bajić S.* Погребни обичаји и надгробни споменици сеоског становништва у Семберији // Зборник радова Етнографског института. – 1979. – № 9. – С. 321–359.
2. *Ђуричић М.* Епиграми, епитафи, епиграфи – Београд : Просвета, 1962. – 210 с.
3. *Сикимић Б.* Језички пејзаж Карашевака: надгробни споменици // Фолклористика. – 2016. – С. 43–63.
4. *Сикимић Б.* Језички пејзаж меморијалног простора вишејезичних заједница: Банатски Бугари/Плаћани у Србији / Номаћи М. // Јужнословенски филолог. – 2016. – С. 213–227. <https://doi.org/10.2298/JFI1602007S>
5. *Скок П.* Етимологијски речник хрватскога или српскога језика – Загреб : Огњен прича, 1971. – С. 465–467.
6. *Чоловић И.* Дивља књижевност: етнолингвистичко проучавање паралитературе – Београд : Полит , 1984. – 291 с.
7. *Чоловић И.* Књижевност на гробљу. Збирка нових епитафа – Београд : Народна књига, 1983. – 154 с.

References

1. Bajić, S. (1979). Pogrebni običaji i nadgrobni spomenici seoskog stanovništva u Semberiji [Funeral customs and tombstones of the rural population in Semberija]. *Zbornik radova Etnografskog instituta-Proceedings of the Ethnographic Institute*, 9, 321-359. [In Serbian].
2. Ђуричић, М. (1962). Epigrama, epitafi, epigrafi [Epigrams, epitaphs, epigraphs]. Belgrade: Prosveta. [In Serbian].
3. Sikimić, B. (2016). Jezički pejzaž Karaševaka: nadgrobni spomenici [The linguistic landscape of Karashevak: tombstones]. *Folkloristika-Folklore studies*, no.1/2, pp. 43-63 [in Serbian].
4. Sikimić, B. (2016). Jezički pejzaž memorijalnog prostora višejezičnih zajednica: Banatski Bugari/Plaćani u Srbiji [Linguistic landscape of memorial spaces in multinational communities: The case of Banat Bulgarians in Serbia]. *Southern Slavic philologist-Južnoslovenski filolog*. 72, 213-227. [In Serbian]. <https://doi.org/10.2298/JFI1602007S>
5. Skok, P. (1971). Etymological dictionary of the Croatian or Serbian language. Zagreb: Ognjen prica. [In Serbo-Croatian].

6. Čolović, I. (1984). Divlja književnost: etnolingvističko proučavanje paraliterature [Wild literature: Ethnolinguistic study of paraliterature]. Belgrade: Nolit. [In Serbian].

7. Čolović, I. (1983). Knjizevnost na groblju. Zbirka novih epitafa [Literature in the cemetery. A collection of new epitaphs Beograd]. Belgrade: Narodna knjiga. [In Serbian].

Стаття надійшла до редакції 24.01.2020 р.

Milena Kostic,

postgraduate student, ORCID 0000-0003-1476-6763,

Faculty of Philology, University of Belgrade

3, Studentski trg, Belgrade, 11000 Serbia

e-mail: milenkakostic933@gmail.com

**The Structure of Tombstone Inscriptions
on Ukraine and Serbia Rural Necropolises**

The paper presents an analysis of structure of epitaphs in rural necropolises based on corpus from Serbia and Ukraine. The inscriptions are analyzed from a linguistic perspective with the main aim to describe and systematize corpus of epitaphs in both Serbian and Ukrainian languages. General and special features of epitaph structures in both languages are distinguished based on the corpus.

Among the motives of epitaphs in Serbian and Ukrainian rural areas four are common – a motive to describe a deceased, his qualities and virtues, a motive to express grief and sorrow, a motive to show emotional state and attitude towards the deceased and a motive to take quotes from Holy Scripture and prayers. In Serbian areas, we find two more very typical motives which we do not find in Ukrainian rural areas: a motive to blame someone or something and a tendency to state the cause of death in case of death by an accident, and a motive to portray death as an evil force, a fate that takes lives. A motive to describe a cause of death and naming the guilty one makes the Serbian corpus specific. From this brief overview, we can see the diversity of the epitaph structure in rural cemeteries in both Serbia and Ukraine.

The two corpuses are similar, they have a lot in common and tell us about the characteristics and beliefs of the two people and their views on life and death, as well as on what comes after death. The standard character of most of the inscrip-

tions and their repetition gives us the right to see them as a part of folk literature that deserves the attention of scholars and researchers.

Epitaphs are an inseparable part of nation culture, they reflect people identity, their thoughts and the image of the notion of death and eternal life, therefore epitaphs study is very interesting and versatile.

Keywords: epitaph, structures, Serbian language, Ukrainian language.

Структура надгробних написів на сільських некрополях України та Сербії

У статті на основі матеріалу зібраного на території Сербії та України проаналізовано особливості структури надгробних написів на сільських некрополях. Матеріал проаналізований з лінгвістичної точки зору з метою систематизувати корпус епітафій на сербській та українській мовах. На основі зібраного матеріалу відокремлено загальні та особливі характеристики структури епітафій на сербській та українській мовах. Аналіз показав, що різноманітність епітафій на сільських кладовищах є великою як на сербській, так і на українській мовах.

Ключові слова: епітафія, структура, сербська мова, українська мова.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.59.079>

УДК 811.161.2:81'42

Галина Коцюбовська,

кандидат філологічних наук, доцент, ORCID 0000-0003-3298-8060,
Національна металургійна академія України

просп. Гагаріна, 4, м. Дніпро, 49600, Україна

e-mail: bga0201@ukr.net

СТРУКТУРНО-КОМУНІКАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРИЄДНУВАЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ ЯК МОВНОЇ УНІВЕРСАЛІЇ

У статті здійснюється спроба виділення однакових для української та російської лінгвістики підходів до вивчення явища приєднання. Розглядається тлумачення приєднання як одного з видів синтаксичного зв'язку та розмежування його з парцеляцією. Аналізуються найбільш виразні та спільні для східнослов'янських мов особливості конструкцій з цим типом зв'язку. Серед ознак приєднання виділяються приєднані елементи у формі завершувальних компонентів діалогічної єдності, повтори лексичних і синтаксичних компонентів висловлення, дистантне розташування. Досліджується специфіка одного зі структурних типів побудов із приєднувальним зв'язком, що має власне приєднувальні формальні показники. Проводиться аналіз якісного складу засобів граматичного вираження цього зв'язку.

Ключові слова: приєднання, синтаксичний зв'язок, граматичні засоби зв'язку, сполучники приєднання, семантика приєднаних одиниць.

Аналіз формально-граматичної і семантичної природи синтаксичних одиниць, смислової та структурної організації тексту як єдиного цілого вищого порядку є одним з актуальних питань сучасної лінгвістичної науки. «Для синтаксичної системи сучасної російської мови основоположним, фундаментальним є поняття синтаксичного зв'язку, що розроблялося у вітчизняному мовознавстві починаючи з «Російської граматики» М. В. Ломоносова» [13, с. 57], однак, за спостереженням науковців, досі в українській та російській лінгвістичних

науках відсутній повний, логічно і граматично вичерпний опис синтаксичних зв'язків. Зокрема, постає потреба виявлення синтактико-семантичних зв'язків та засобів їх вираження на внутрішньо- та міжабзацному рівні.

Українські та російські дослідники, які розглядають приєднування, тлумачать його по-різному. Так, російський учений Н. С. Валгіна стверджує, що «приєднування – як особливий різновид синтаксичного зв'язку – відрізняється і від сурядності, і від підрядності... немовби накладається на сурядність чи підрядність, виступаючи вторинним зв'язком» [3, с. 258], а А. М. Ломов говорить про те, що «цей зв'язок не накладається на сурядність і підрядність, а фіксує виникаючий розрив лінійних зв'язків – як сурядного, так і підрядного» [9, с. 270–271]. В українському мовознавстві поширене тлумачення приєднування як різновиду синтаксичного зв'язку, що передає співвідношення двох синтаксичних одиниць на основі семантико-граматичної незалежності однієї з них та смислового і граматичного тяжіння до неї іншої [15, с. 523].

Усталеною також є думка українських та російських дослідників про розмежування приєднування та парцеляції: конструкції зі значенням приєднування найчастіше оформлюються завдяки парцеляції, що поєднує розгортання і компактність, конкретизацію і осяжність [11, с. 160; 13, с. 59]. На думку Н. В. Гуйванюк, парцеляція полягає у виділенні певного відрізка цілісного висловлення в окрему відносно самостійну його частину, яка, однак, не пориває структурного й семантичного зв'язку з базовою частиною висловлення [5, с. 263]. При парцеляції кінцевих компонентів, що передають доповнення до основного повідомлення після його висловлення, використовується особливий вид семантико-синтаксичного зв'язку – приєднувальний [5, с. 263]. Він передає відношення додавання, має специфічні матеріальні показники, однобічну спрямованість і оформлює специфічні моделі, які традиційно називають приєднувальними конструкціями.

Під приєднуваними вчені розуміють елементи, що містять повідомлення, яке доповнює, розвиває висловлену раніше думку, висвітлює її з нового боку й має на меті поширити її якимись подро-

бицями, поясненнями [8, с. 58]. Лінгвісти вказують на однобічну залежність у приєднувальних конструкціях [2, с. 67]: до автосемантичної, самостійної частини, структура й семантичне наповнення якої не вимагає додавань, пояснень з боку наступного тексту, приєднується синсемантичний, залежний компонент [10, с. 13; 16, с. 120]. При приєднуванні неможлива перестановка приєднуваних одиниць, тому що в результаті «порушується асоціативний хід думок і руйнується структурна організація всього висловлення» [2, с. 67].

Питання про приєднувальний зв'язок та конструкції з ним розглядалося багатьма лінгвістами в різних аспектах [1; 6; 7; 12], однак, фундаментального дослідження цієї єдиної структурно і комунікативно одиниці як мовної універсалії на сьогодні не існує. Більшість дослідників, які вивчають проблему синтактико-стилістичного приєднування, часто користуються окремими теоретичними положеннями, що відповідають особливостям конкретної мови, однак слід звертатися до висновків, отриманих в результаті дослідження проблеми на матеріалі різних мов. Плідним і перспективним виявляється дослідження приєднувальних конструкцій у порівняльно-мовному плані, оскільки в цих конструкціях у міжмовному аспекті спостерігається низка спільних ознак, перш за все структурних.

Метою статті є розгляд спільних для двох мов семантичних та структурних особливостей побудов із приєднувальним зв'язком, який має формальні показники, а саме специфіки функціонування в українській та російських мовах конструкції приєднання, розчленованих у мові, а в мовленні представлених як певна єдність.

Найбільш розробленими, проте однозначно неприйнятими в українській та російській мовознавчій науках є класифікації приєднуваних елементів за способом вираження приєднувального зв'язку, за характером співвідношення базової та приєднуваної частини висловлення, за формою вираження приєднуваної частини, за характером смислових відношень, за стилістичною функцією в тексті тощо. Б. Н. Турсунов у своїй монографії на прикладах з російської, німецької, французької мов, крім названих критеріїв приєднання, також виділяє:

1) приєднані елементи у формі завершувальних компонентів діалогічної єдності свідчать про виникнення приєднувального зв'яз-

ку між змішаними репліками, що перекриваються в структурно-смісловому відношенні, але належать різним особам: – *У нас з мосьє Заболотним виявились спільні друзі з полку «Нормандія-Німан»... – І до того ж, друзі дуже близькі, – ствердив Заболотний (О. Гончар); – У нього слово завжди напихваті було. – І про колишнє, і про теперішнє (В. Дрозд).* Виникає смислове відношення додавання, доповнення, уточнення попередньої репліки;

2) повтори лексичних і синтаксичних компонентів висловлення, які є одним з універсальних, мобільних засобів, що виконують структурні, семантичні та стилістичні функції. Наявність спільних елементів підкреслює залежність приєднуваного елемента від основного та є показником додаткового семантико-синтаксичного зв'язку між ними: *Працювати ці руки справді уміли. Але й ляпаси теж уміли давати (В. Дрозд); Сказала, бо ж він стояв стовпом, що чемні кавалери цілують дамам руки – при зустрічі й прощанні. І він таки поцілував (В. Лис).* Повтори є засобом своєрідного семантичного фокусування на найбільш важливих, значущих компонентах, вони виникають через необхідність додаткового зауваження, що стосується повторюваних компонентів основного висловлювання;

3) приєднані елементи з дистантним розташуванням, що виконують, крім усього, ще й композиційну функцію: *Він уперше подумав про владу жінки. Цієї ось над ним. Що геть його висмоктала й повела невідомо куди. І жінки взагалі (В. Лис); Йди до мене, Уляно! Чуєш? Бо зара пролеться кров (В. Лис).* Відриваючись від основної частини, приєднані елементи з дистантним розташуванням повертають отримувача повідомлення до вже завершеного опису, теми тощо [14, с. 21–24].

Приєднання з'являється, як вже наголошувалося, в процесі мовлення і пов'язане з прагненням доповнити вже зроблене повідомлення. У самому визначенні приєднання як додаткового повідомлення, що знаходиться в іншій логічній площині, уже міститься висновок про те, що приєднання – це семантико-синтаксичні відношення між більшою або меншою мірою самостійними реченнями: *Таким образом, текст состоит, если он обладает двумя признаками – структурной связанностью и содержательной цельностью. Причем оба признака неразрывны и накладываются друг на друга (Н. Валгіна);*

Може, й так, а може, й ні. Він не знав. Та й ніхто не міг знати (М. Магіос). Найбільш виразною спільною ознакою приєднання в споріднених мовах є наявність засобів граматичного вираження приєднувального зв'язку, зокрема власне приєднувальних сполучників, проте на сьогодні немає єдиних критеріїв виділення, тому їхній якісний склад варіюється: *Вроде никаких геройских поступков Андрей Болконский не совершает. Да и более того, постоянно страдает, сомневается (газ.); Він уже з місяць серйозно не працював. Та й усе, що досі зроблене, маловартісне порівняно з його новим задумом* (В. Дрозд); *Думаю, що в нехитрій цій музиці нервовий наш вік шукає для себе заспокоєнь. Та й раніш люди в ній щось для себе знаходили* (О. Гончар). У наведених прикладах між частинами, поєднаними за допомогою приєднання, встановлюються приєднувальні відношення, формально виражені сполучником, і разом вони складають єдину структурну і комунікативну одиницю. Українська лінгвістична думка сьогодні презентує обґрунтований слівно-морфемний статус сполучників: К. Г. Городенська визначає їхні граматичні (формально-синтаксичну та семантико-синтаксичну) функції, пропонує уточнену формально-синтаксичну диференціацію сполучників, виокремлює семантичні групи сполучників сурядності, підрядності, сурядності-підрядності та підрядності-сурядності, розмежовує сполучникові спеціалізовані й транспозиційні реалізації семантико-синтаксичних відношень у складнопідрядних і складносурядних реченнях, простежує нові явища у функціонально-стильовому використанні сполучників різних семантичних груп [4]. Проте в шкільних граматиках та виданнях для вищих закладів освіти пропонується традиційний підхід до сполучникового зв'язку.

Приєднувальні конструкції з аналітичними сполучниками, які підсилюють значення додаткового повідомлення, зауваження, оцінного судження цих речень, маркують у мовленні імпліцитне ствердження: *Не зря ли приехали-то? Да еще с узлами, с чемоданами* (А. Коптяєва); *На коррупции поймать очень тяжело – следствие затянется на годы. Да и не всегда это удается доказать* (КП, 9–6 юния 2011 г.); *Ці два вовки, Луджі Гріті й Скендер-челебія, видно, уже неспроможні проковтнути здобич, яку хапають по всій імперії. Ще й*

третій їм потрібен (П. Загребельний); *Я мала доволі часу, щоб спізнати і турецьку, й арабську, – сказала Хуррем. – Та й перську* (П. Загребельний). Приєднані одиниці мають здебільшого структуру простого чи складного речень і слугують додатковим повідомленням до основного речення, засобом оцінки, суб'єктивного ставлення до описуваних подій, явищ суспільного життя: *Что мне говоритъ. Я его знаю. Притом у меня сегодня голова болит* (І. Тургенєв); *Признаюся, я не вірю в реальність їхніх підозр. Та й усі інші аналізи заперечують можливість такого діагнозу* (Ю. Мушкетик). Вони мають стверджувальну модальність та своєрідний завершально-логічний та емоційно-експресивний стилістичний потенціал, через актуалізацію спонукають читача до асоціацій, роздумів, аналізу, полеміки тощо.

Російські та українські науковці до засобів приєднання зараховують сполучники сурядності в приєднувальному значенні, сполучники підрядності та сполучні займенниково-прислівникові слова також з приєднувальним значенням, частки, здатні перебирати на себе приєднувальне значення, вставні слова, коли приєднані речення мають спільну семантику додаткового повідомлення, на яку нашаровуються додаткові значеннєві відтінки: *Встреча со Шнуровым состоялась в пабе. Не помню название. Но я три месяца жила в Лондоне, и атмосфера вокруг была до боли знакомая, как дома* (І. Денежкіна); *Ночі стали неприродно довгими. І все-таки ночами люди почувались краще* (О. Гончар); *Помираючи, він ще чогось кпить. І се страшно* (Ю. Мушкетик); *Надвечір надівши стареньке плаття, аж до собору пішла – так безцільно. Хоча не зовсім і безцільно, коли бути відвертою до кінця* (О. Гончар); *Мабуть, людині не можна відриватися від рідного берега. Й не тільки через те, що тоді її нікому провідати* (Ю. Мушкетик). Здебільшого дослідники орієнтуються на зміст приєднаної частини, на приєднання, тобто складання в процесі мовлення окремих речень на основі асоціативних зв'язків, проте чіткої класифікації граматичних засобів приєднувального зв'язку немає.

Приєднані одиниці не лише пояснюють, але й вказують на обґрунтування причини того, про що йшлося раніше (*Він теперика десь в Расеї, а жінка його до батька вернулася. Того й стоїть хутір пустою* (В. Лис)), нерідко прикріплені компоненти пояснюють основну

думку, додаючи до неї що-небудь нове або підсумовують, виражають наслідок, припушення, що пов'язане з оцінкою *Только ежик густых черных волос... и такие же смоляные брови... Да вот еще эти вертикальные черточки в углах рта* (Д. Рубіна). Приєднувальні конструкції з граматично вираженим засобом зв'язку містять у приєднуваній частині нову, цікаву чи несподівану інформацію, інтонаційне виокремлення якої миттєво привертає увагу читача і віддзеркалює позицію автора до описуваної події.

Для всіх структурних різновидів приєднувальних конструкцій, у яких роль скрипів виконують вставні слова, частки, прислівники, спільною є семантика додаткового повідомлення, на яку нашаровуються різні значеннєві відтінки *Страшно признаться, но я хочу, чтоб этот человек знал, что она мне как песня... И, должно быть, последняя* (Пог.); *Присмотритесь, выберите себе дело по вкусу, и я обещаю учесть ваши склонности. Кстати, этих склонностей пока мы не знаем* (С. Антонов); *Вони однаково легко люблять і вбивають. До того ж володіють звірячим чуттям* (П. Загребельний). Кожен зі сполучних засобів по-своєму увіразнює функції приєднуваних речень: указує на джерело повідомлення, автора (*У новелістиці, напевно, згадана королева (фабула. – І. 3.) таки всевладно посідає свій трон. Принаймні, це класично довів Василь Стефаник* (Літературна Україна, 02.03.2006, с. 6)); доповнює, коментує зміст базового речення (*Не сказав би, що ми приятелювали, але, здається, відчували взаємну прихильність чи навіть симпатію. Принаймні, про себе можу це з усією певністю стверджувати* (Літературна Україна, 09.03.2006, с. 7)); містить додаткові повідомлення з відтінком протиставлення (*Колись так само заповідали всезагальне очищення безстрашно молодий Іскандер, таємничо-похмурий Чингісхан, кривавий Тимур, слідом за ними османські султани, імператор Карл. Щоправда, Карл, вичерпаний тривалою боротьбою, поступився престолом своєму синові Філіпу, а сам пішов у монастир»* (П. Загребельний)). Приєднувальні конструкції, які допомагають створити повне, інформативно вичерпне повідомлення, відбивають думки автора чи персонажа, відтворюють процес мислення зі значною кількістю смислових та модальних відтінків є ідентифікаторами внутрішнього, імплікованого ствердження.

Таким чином, як в українській, так і в російській лінгвістиці приєднування пов'язується з доповненням, розвитком висловленої раніше думки, висвітленням її з нового боку, поширенням її якимись подробицями, поясненнями. Конструкції з ним можуть виражатися синтаксичними одиницями різного ступеня складності, мати дистантне розташування частин, формально виражені власні засоби поєднання, поширюються в тих самих функціональних стилях з однаковою метою. Міжмовна подібність цих конструкцій, що простежується в різних аспектах, очевидно, є не випадковою і може розглядатися як доказ загальної тенденції в розвитку синтаксичних підсистем різних споріднених мов, яку можна визначити як тенденцію до демократизації мови. Через досить широке використання не тільки цей тип зв'язку, а й його граматичні показники потребують ґрунтовного дослідження в споріднених мовах, а також висвітлення в академічних та шкільних граматиках.

Список використаних джерел

1. *Бабайцева В. В.* Синтаксический статус присоединенных компонентов / В. В. Бабайцева // Русский язык в школе. – 2011. – № 5. – С. 71–77.
2. *Бурак Л. И.* Присоединение и его дифференциальные признаки / Л. И. Бурак // Русский язык: Межведомственный сборник. – Минск, 1988. – Вып. 8. – С. 60–70.
3. *Валгина Н. С.* Синтаксис современного русского языка / Н. С. Валгина. – Москва : Агар, 2000. – 416 с.
4. *Городенська К. Г.* Сполучники української літературної мови / К. Г. Городенська. – К., Інститут української мови: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 208 с.
5. *Гуйванюк Н. В.* Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці, 1999. – 336 с.
6. *Гурко О.* Приєднувальні конструкції як засіб імплікування ствердження / О. Гурко // Рідний край. – 2014. – № 2 (31). – С. 117–119.
7. *Звягіна Г. О.* Статус приєднувальних конструкцій у художньому мовленні Григора Тютюнника / Г. О. Звягіна // Актуальні проблеми прикладної лінгвістики: вип. 1: [зб. наук. праць]. – Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2014. – С. 173–178.

8. Кобзев П. В. Присоединительные конструкции как разновидность неполных предложений / П. В. Кобзев // Вопросы теории и методики преподавания русского языка. Уч. зап. ЛГПИ. Л., 1965. – Т. 258. – С. 55–74.
9. Ломов А. М. Словарь-справочник по синтаксису современного русского языка / А. М. Ломов. – Москва : АСТ: Восток – Запад, 2007. – 416 с.
10. Ринберг В. Л. Конструкции связного текста в современном русском языке / В. Л. Ринберг. – Львов, 1987. – 168 с.
11. Севрюгина Е. В. Способы грамматического и пунктуационного выражения присоединительной связи / Е. В. Севрюгина // Коммуникативные компетенции – С. 160–164 <https://cyberleninka.ru/article/n/sposoby-grammaticheskogo-i-punktuatsionnogo-vyrazheniya-prisoedinitelnoy-svyazi/viewer>
12. Сербина Т. Г. Диференціація приєднувальних та парцельованих конструкцій в історичному екскурсі / Т. Г. Сербина // Наукові записки. Серія “Філологічна” вип. 10. – С. 124–133.
13. Сидорова Е. Г. Присоединительные конструкции в системе современного русского языка / Е. Г. Сидорова // Функционирование русского языка: Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 2. Языкозн. – 2012. – № 2 (16). – С. 57–62.
14. Турсунов Б. Н. Присоединение как особый тип синтаксической связи : автореф. дис. ... д-ра филол. наук / Б. Н. Турсунов. – СПб, 1993. – 36 с.
15. Українська мова: енциклопедія / [ред.- упоряд. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – [2-е вид. випр. і доп.]. – Київ : Українська енциклопедія, 2004. – 824 с.
16. Шафиро М. Е. Некоторые особенности словорасположения и структуры конструкций с присоединительной связью / М. Е. Шафиро // Вопросы русского языкознания. – Саратов, 1961. – С. 109–126.

References

1. Babaitseva, V. V. (2011). Sintaksicheskiy status prisoedinennykh komponentov [Syntactic status of the added components]. *Russkij jazyk v shkole-Russian is at school*. 5, 71-77. [In Russian].
2. Burak, L. I. Prisoedinenie i ego differencialnye priznaki [Joining and his differential signs]. *Russkii iazyk: Mezhvedomstvennyi sbornik-Russian: Interdepartmental collection*. Minsk, 8, 60-70. [In Russian].
3. Valgina, N. S. (2000). Sintaksis sovremennogo russkogo jazyka [Syntax of modern Russian]. Moscow: Agar, 416 p. [in Russian].
4. Horodenska, K. H. (2010). Spoluchnyky ukraïnskoï literaturnoi movy [Unions of literary Ukrainian]. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho. 208. [In Ukrainian].

5. Huivaniuk, N. V. (1999). Formalno-semantychni spivvidnoshennia v systemi syntaksychnykh odynyts [Formally-semantic correlations are in the system of syntactic units]. Chernivtsi, 336. [In Ukrainian].

6. Hurko, O. (2014). Pryiednuvalni konstruktсии yak zasib implikuvannia stverdzhenia [Joining constructions as means of expressions statement]. *Ridnyi kraj-Native edge*. 2 (31), 117-119. [In Ukrainian].

7. Zviahina, H. O. (2014). Status pryiednuvalnykh konstruktсии u khudozhnomu movlenni Hryhora Tiutiunnyka [Status of joining constructions is in the artistic broadcasting of Hryhir Tiutiunnyk]. *Aktualni problemy prykladnoi linhvistyky-Issues of the day of the applied linguistics*. Odesa, 1, 173-178. [In Ukrainian].

8. Kobzev, P. V. (1965). Prisoedinitelnye konstrukcii kak raznovidnost nepolnykh predlozhenij [Joining constructions as variety of incomplete suggestions]. *Uch. zap. LGPI.-Questions of theory and methodology of teaching of Russian*. L., 258. 55-74. [In Russian].

9. Lomov, A. M. (2007). Slovar-spravochnik po sintaksisu sovremennogo russkogo iazyka [Reference Dictionary-book on the syntax of modern Russian]. Moscow, AST: Vostok-Zapad, 416. [In Russian].

10. Rinberg, V. L. (1987). Konstrukcii svjaznogo teksta v sovremennom russkom jazyke [Constructions of coherent text in modern Russian language]. Lviv, 168 p. [In Russian].

11. Sevriugina, E. V. Sposoby grammaticeskogo i punktuacionnogo vyrazheniia prisoedinitelnoi svyazi [Methods of grammatical and punctuation expression of joining connection]. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/sposoby-grammaticeskogo-i-punktuatsionnogo-vyrazheniya-prisoedinitelnoy-svyazi/viewer> [In Russian].

12. Serbina, T. G. Diferenciacija priednuvalnih ta parcelovanih konstrukcij v istorichnomu ekskursi [Differentiation of joining and parceling constructions is in historical digression]. *Naukovi zapiski. Serija "Filologichna"-Scientific messages. Series are "Philological"*. 10, 124-133. [In Ukrainian].

13. Sidorova, E. G. (2012). Prisoedinitelnye konstrukcii v sisteme sovremennogo russkogo jazyka [Joining constructions are in the system of modern Russian]. *Funkcionirovanie russkogo jazyka: Vestn. Volgogr. gos. un-ta. Ser. 2. Jazykoznanstvo-Functioning of Russian: Announcer Volgograd state university. Series. 2. Linguistics*. 2 (16), 57-62. [In Russian].

14. Tursunov, B. N. (1993). Prisoedinenie kak osobyj tip sintaksicheskoy svyazi [Joining as special type of syntactic connection]. St. Petersburg, 36 p. [In Russian].

15. Ukrainska mova: entsyklopediia [Ukrainian: encyclopaedia]. Kyiv, Ukraine: Ukrainska entsyklopediia, 2004. 824. [In Ukrainian].

16. Shafiro, M. E. (1961). Nekotorye osobennosti slovoraspolzhenija i struk-

туры конструкций s prisoedinitelnoj svjazju [Some features of word-orders and structures of constructions with joining connection]. *Voprosy russkogo jazykoznanija-Questions of Russian linguistics*. Saratov, 109-126. [In Russian].

Стаття надійшла до редакції 10.04.2020 р.

Halyna Kotsiubovska,

Candidate of Philology, associate professor, ORCID 0000-0003-3298-8060,
National Metallurgical Academy of Ukraine

4, Gagarina Ave., Dnipro, 49600, Ukraine

e-mail: bga0201@ukr.net

**Structural and Communicative Features of Coordinating Structures
as a Language Universal**

The article presents analysis of formally-grammatical and semantic nature of syntactic units, semantic and structural organization of text as single unit of higher order that is one of pressing questions of modern linguistic science. In particular, syntactic and semantic connection and facilities of its expression are studied on interphrase and interindentation level. The article contains an attempts to identify common to Ukrainian and Russian linguistics approaches to studying the phenomenon of coordinating. The article deals with the interpretation of coordinating as one of the types of syntactic connection and its differentiation with parceling.

Elements that the article contains complement and develop opinion expressed earlier, lights up it from a new side and has for an object to spread some details, explanations. The most expressive and identical for the East Slavonic languages features of constructions with this type of connection are analyzed. Among the signs of coordinating, the elements to be joined are singled out in the form of the final components of a dialogical unity, repetitions of lexical and syntactical components of the statement, and remote location. The specificity of one of the structural types of constructions with coordinating that has its own formal coordinating indicators, is investigated. The analysis of qualitative composition of means of grammatical expression of this connection is made.

An attempt to solve the problem of the joining not on the basis of separate theoretical positions that answer the features of concrete language, comes true, on the supervisions got as a result of research of the problem on material of different languages. Research of joining constructions in a comparatively-language plan is positioned in-process as fruitful and perspective, as these constructions in an inter-

lingual aspect have a row of general signs foremost structural. Interlingual similarity of these constructions that is traced in different aspects obviously, is non-random and can be examined as proof of general tendency in development of syntactic subsystems of different family languages, that can be defined as a tendency to democratization of language.

Keywords: coordinating, syntactic connection, grammatical means of connection, coordinating conjunctions, semantics of coordinating units.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.59.091>

УДК 811.161.2:811.162.1

Яна Маленко,

молодший науковий співробітник, ORCID 0000-0003-0014-3418,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

просп. Голосіївський, 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: malenko_yana_v@ukr.net

СУЧАСНИЙ СТАН УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ МОВНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Стаття присвячена дослідженню українсько-польських мовних зв'язків. Розглянуто підґрунтя для появи спільних культурних явищ та міжкультурного діалогу. За умови розгляду історії польсько-українських мовно-літературних стосунків виділено чотири основні періоди, що характеризують обидві літератури та з'ясовано роль використання української мови письменниками польсько-українського пограниччя в польському літературному процесі. Досліджено правове регулювання та забезпечення реалізації права осіб на навчання мовою меншини, а також вивчення історії і культури. Приділено увагу українській трудовій міграції України до Польщі як обопільний вплив обох країн на використання мов та їх вживання польському інформаційному просторі.

Ключові слова: українсько-польські мовні зв'язки, польсько-українське пограниччя, мовні контакти, українська мова, польська мова, польський інформаційний простір.

Українсько-польські мовні зв'язки простежуються ще з часів Київської Русі та розглядаються чи не на всіх мовних рівнях: фонетичному, граматичному, лексичному й фразеологічному. З одного боку, польська мова дуже впливала на українську, особливо з кінця XIV ст., а з іншого, українська мова залишила помітний слід у польській. Найбільшого взаємовпливу дві мови досягли в XVI ст., після чого почали спадати, однак із здобуттям Україною незалежності мовні контакти відновлюються і продовжують інтенсивно роз-

виватися. Окрім того, обидві мови відіграли значну роль у становленні обопільних діалектів. Загалом, мовні контакти мали позитивний вплив для обох мов, бо збагачували мовну структуру, словниковий склад й усували одноманітність та традиційність, що була притаманна давнім українській і польській мові.

Польська мова на території сучасної України стала предметом наукових зацікавлень П. Парильяка, З. Курцовой, М. Бжезіної, Е. Смуклової, Я. Рігера, І. Цехош, Е. Дзенгель, Л. Непоп та ін. Увага дослідників зосереджена, насамперед, на описі соціолінгвістичного стану та аналізі особливостей мовлення найстаршого покоління носіїв польської мови.

У вивченні впливу української мови на польську переважають дослідження на матеріалі художньої літератури. У польському мовознавстві слід згадати праці Т. Бешти [3], М. Юрковського [4], А. Болеського [5], в українській науці мовознавчо-літературний аспект неодноразово висвітлював Р. Радишевський [6].

Польська мова – одна з сусідніх слов'янських мов, яка чи не найпотужніше впливала на українську мову. Саме завдяки польській мові, на думку О. Ткаченка, українська літературна мова віддалилася від решти східнослов'янських.

Однак проблему українсько-польської мовної взаємодії (на рівні як літературних мов, так і діалектів) досі глибоко не досліджено [1]. Важливим є визначення поняття мовної ситуації, що на думку О. Селіванової, як «ситуацію взаємодії різних мов чи різних форм існування однієї мови в певній державі чи регіоні з огляду на функціональну специфіку й ареал поширення мов чи форм мов у певний момент історичного розвитку» [2, с. 335].

Наукові праці такого плану мають велике значення, оскільки белетристичний стиль, як зазначав В. Русанівський [7], був завжди провідним у формуванні національної літературної мови. Використання іншомовних елементів у мові творів письменника має певну своєрідність, зумовлену стилістичними вимогами та підпорядковану тематиці твору. За певних умов взаємозв'язки між літературними мовами можуть набувати глибшого змісту, відбувається взаємопроникнення лексики, що знаходить своє відбиття в усіх функціональних

стилях літературної мови, тому важливим є дослідити роль використання української мови письменниками польсько-українського пограниччя в польському літературному процесі. Глибоке розуміння польсько-українських мовно-літературних стосунків можливе лише за умови розгляду усієї їхньої історії.

В історії польсько-українських літературних взаємин Г. Грабович виділяє чотири основні періоди, що характеризують обидві літератури. Це, по-перше, найбільш ранній період, тобто від останніх десятиліть XVI ст. до XVIII ст., який охоплює пізній польський Ренесанс і більшу частину польського й українського бароко. По-друге, романтичний період, що вбирає й передромантичну фазу і припадає приблизно на першу пол. XIX ст. Третій період – постромантичний та сягає він, хоч як це, на перший погляд, і не дивно, аж другої світової війни. Четвертий, і останній, – післявоєнний період [8, с. 139].

Українську мову у XVII ст., на думку З. Штібера, знала більшість польської шляхти, яка служила і воювала на українській території, як приклад наводить фрагмент поезії З. Морштина *Kostyrowie wojskowi*, де вояки ведуть суперечки під час гри в карти українською мовою. Як відомо, З. Морштин походив з корінної Польщі, отже польську мову у свій текст вводив свідомо для підкреслення факту, що більшість вояків польського війська в побутових справах розмовляли українською мовою. Значна кількість українізмів і цитувань українською мовою в мовленні шляхти і міщан фіксується в польського письменника В. Потоцького, який походив з Малопольщі [9, с. 272].

Слід звернути увагу також на літературу польсько-українського пограниччя, що стала своєрідним підґрунтям для появи «української школи» в польському романтизмі. Ще в XIX ст. мовотворчість письменників «української школи» викликала зацікавлення М. Драгоманова, О. Пипіна, І. Франка, П. Чубинського. У першій пол. XX ст. «українська школа» стала об'єктом уваги М. Мочульського, В. Щурата та ін. Сучасне трактування цієї проблеми постало завдяки зусиллям українських науковців: Ю. Булаховської, Г. Вєрвеса, О. Горбача, Р. Кирчіва, О. Остапчук, Т. Пачовського, Р. Радишевського; польських учених: А. Вітковської, В. Кубацького, С. Козака, М. Півінської,

Р. Пшибильського, М. Якубця, М. Юрковського, М. Яньон та американського славіста Г. Грабовича. Поняття «української школи» в польському романтизмі вперше запровадив О. Тишинський у повісті «Американка в Польщі», виданій у Петербурзі 1837 р. Згідно з класифікацією польської літератури, за основу якої він узяв поняття культурно-географічного регіону, що детермінує «дух і стиль», пов'язаної з ним літературної творчості, О. Тишинський ділив польських письменників на регіональні школи: литовську, українську, галицьку, пулавську і краківську, характеризуючи їх тематичне розмаїття і мовні особливості.

Естетичні предмети та образи української школи з багатьох точок зору створили зовсім новий світ для польської поезії: отамани, козаки, татари, степи, пороги, чайки, українські містечка та українські річки вперше були почуті і побачені в їхніх творах. Стиль українських поетів виявляється щоразу по-іншому: непередбачено, нерівно, темно; рими то надзвичайно важкі, то абсолютно занедбані; відзначають його (тобто стиль) слова сильні, похмурі, насуплені, порівняно важкі, далекі, гостро поетичні, велика кількість нових слів, зокрема тих, що стосуються окресленої місцевості, оригінальні синтаксичні звороти. Створену О. Тишинським категорію «української школи» не лише як нової школи польської поезії цієї школи, а згодом романтичної школи усталив і розвинув теоретик цієї школи М. Грабовський, який писав: «Ці поети не зупиняються на запозиченні словесних та образних оздоб в українській поезії, вони самі далі розвивають поетичність тих місцевостей та звичаїв, ідуть за побутом цієї землі, долею того люду в розмаїті часи та найрізноманітніших стосунках у їхній історії, і в кожному з таких відносять його поетичне обличчя; на місці, де застали лише народні пісні, будують епопею і романс».

Поети, вихідці з української землі, для яких, як стверджував М. Грабовський козацька традиція українського люду була традицією рідною, домашньою, і навіть сімейною, творили свою національну літературу з місцевого мовного та фольклорного матеріалу, з історичних козацьких дум, дух і барви яких переймали спонтанно. Власне, це був їх фольклор, а часто й мова була рідною, а тому – їхньою влас-

ною. Іншого культурного джерела, з якого вони могли б черпати підтвердження своєї інакшості, відмінності своєї суті, власної національної ідентифікації й оригінальності, не знали. Вони відчували себе поетами, витвореними культурою рідної землі, культурою «матері-України».

Упродовж останніх років у Польщі відбуваються суспільно-політичні події, котрі виразно формують майбутні польсько-українські стосунки. Це й суспільний та науковий діалог на тему спільного історичного минулого обох народів, уважне стеження польської сторони за подіями на Сході України, дипломатична підтримка України Польщею та багато інших спільних проєктів.

Польща ратифікувала Європейську хартію регіональних мов або мов національних меншин у 2009 р., визнавши українську мову мовою національної меншини. Законом «Про національні та етнічні меншини та регіональні мови» українці вважаються національною меншиною у Польщі. Відповідно до ст. 8 закону особи, які належать до національної меншини, мають право на: вільне використання мови меншини у приватному та публічному житті; поширення та обмін інформацією мовою меншини; публікацію інформації особистого характеру мовою меншини; вивчення мови меншини та навчання мовою меншини.

Реалізація права осіб на навчання мовою меншини та на вивчення історії і культури даної меншини у Польщі регулюється правилами та процедурами Закону «Про систему освіти» від 7 вересня 1991 р., згідно з положеннями якого за запитом батьків вивчення мови, історії та культури меншини може здійснюватися: 1. В окремих групах, пунктах або школах. 2. В окремих групах, пунктах або школах – з додатковим вивченням мови, історії та культури. 3. У міжшкільних навчальних пунктах. У Польщі працюють шкільні комплекси з українською мовою навчання, наприклад, у Білому Борі, Бартошицах, Легниці та Перемишлі. Зокрема, у Варшаві функціонує Міжшкільний пункт навчання української мови (Українська суботня школа). Українською мовою, яка є рідною для більшості учнів, викладаються майже всі предмети, окрім польської мови та історії. Крім предметів, обов'язкових у польських школах, ведеться навчання ук-

раїнської мови, історії України та географії України. Крім того, в Польщі функціонують пункти навчання української мови. У цих пунктах вивчають рідну мову діти з різних шкіл даного міста та околиць. Діяльність шкіл та міжшкільних пунктів навчання української мови фінансує польська держава.

Також слід звернути увагу на присутній такий обопільний вплив обох країн як українська трудова міграція з України до Польщі. Адже українська імміграція до Польщі впливає не лише на економіку, внутрішню польську політику та програми політичних партій. Цей вплив вже чітко прослідковується й у мережі Інтернет. Зокрема, сайт Spidersweb.pl. Це польський блог про технології (і не тільки), який дуже нагадує Pingvin.Pro. А якщо зайти на їхній канал YouTube, то взагалі буде важко знайти різницю між цими двома ресурсами. Проте у Spider's Web (далі SW) вирішили зробити далекоглядний крок і створити україномовну версію своєї сторінки, а саме spidersweb.com.ua. З цього українського домену відбувається переадресація вже на польську сторінку spidersweb.pl/ukraine з україномовним вмістом.

М. Новак, видавець SW, презентував україномовну версію блогу таким заголовком: Це Spider's Web Ukraina! Блог для українців у Польщі (пол. Oto Spider's Web Ukraina! Rusza pierwszy obcojęzyczny blog Grupy Spider's Web). Хоча польською цей заголовок звучить дещо гучніше: «Зустрічайте Spider's Web Україна! Запущено перший іншомовний блог групи Spider's Web».

Звісно, ще задовго до всіх цих подій у Польщі існували й українські громади та організації і газети українською мовою. Одна з таких – газета «Наш Вибір», редакція якої чомусь досі на головній сторінці тримає посилання на «Вконтакті» і далі наповнює сторінку в тій соціальній мережі. Існує навіть портал українців у Польщі – PROstir.pl. Проте тематика цього portalу загалом суспільно-політична, а не технічна наприклад. Тому виглядає на те, що SW намагатиметься зайняти трохи іншу нішу в польському інформаційному просторі. Як приклад, впровадження української мови в Польщі на офіційному рівні, можна подати рішення міських рад міст Познань та Вроцлав. Вони додали до мов своїх офіційних сторінок саме українську мову.

Отже, українсько-польські мовні зв'язки виявляються: по-перше, у літературно-писемній ділянці функціонували декілька (щонайменше п'ять) мов, а відповідно їх паралельне існування стримувало розвиток тогочасної української мови, як на народній основі, так і літературній; їх системи взаємодіяли, порушуючи рівневі структури, насамперед староукраїнської; по-друге, вибір мови залежав від ділянки суспільного життя: у художньому та публіцистичному стилях вибір був добровільним, а в діловодстві залежав від тогочасних суспільно-політичних умов; по-третє, у поширенні польського впливу в живому мовленні, ймовірно, мала значення соціальна диференціація українського суспільства.

Список використаних джерел

1. *Зілинський І.* Про українсько-польську мовну взаємодію / І. Зілинський // Взаємовідносини між українською та польською мовою. Праці філол. секції. – Львів, 1937. – С. 203–215.
2. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : Підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
3. *Beszta T.* Z badań nad wschodniosłowiańskimi wpływami językowymi w polszczyźnie romantyków / T. Beszta // Rozprawy Komisji Językowej ŁTN. – 1971. – XVII. – S. 199–241.
4. *Hrabec S.* Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVIII w. / S. Hrabec. – Toruń, 1949. – 159 s.
5. *Boleski A.* Słownictwo Juliusza Słowackiego (1825–1849) / A. Boleski. – Łódź, 1956. – 246 s.
6. *Радишевський Р. П.* «Українська» та «польська» школи в літературі українськопольського пограниччя / Р. П. Радишевський // Київські полоністичні студії : зб. наук.праць / укл. Р. П. Радишевський [відп. ред.] та ін. – Київ, 2005. – Т. VII. – С. 7–30.
7. *Русанівський В. М.* Польська ділова мова XVI–XVII ст. як джерело вивчення її історії взаємин з українською / В. М. Русанівський // Славістичний збірник. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1963. – С. 86–96.
8. *Грабович Г.* До історії української літератури: Дослідження, есе, поеміка: [монографія] / Г. Грабович. – Київ, 1997.
9. *Stieber Z.* O typach polszczyzny regionalnej XVII wieku / Z. Stieber // Świat językowy Słowian. – Warszawa, 1974. – S. 267–272.

References

1. Zilynskiy, I. (1937). Pro ukrayinsko-polsku movnu vzayemodiyu [On Ukrainian-Polish Language Interaction]. *Pratsi filol. sektsiyi-Proceedings of the philological section*. 203-215. Lviv. [In Ukrainian].
2. Selivanova, O. O. (2008). Suchasna linhvistyka: napryamy ta problemy: Pidruchnyk [Modern linguistics: directions and problems: Textbook]. Poltava: Dovkillya-K. [In Ukrainian].
3. Beszta, T. (1971). Z badań nad wschodniosłowiańskimi wpływami językowymi w polszczyźnie romantyków [From studies on East-Slavic language influences in the Romantic Polish]. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*. 199-241. [In Polish].
4. Hrabec, S. (1949). Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVIII w. [Borderland elements in the language of some Polish writers of the 16th and 18th centuries]. Toruń. 159. [In Polish].
5. Boleski, A. (1956). Słownictwo Juliusza Słowackiego (1825–1849) [Vocabulary of Juliusz Słowacki (1825–1849)]. Łódź. 246 p. [in Polish].
6. Radyshevskyy, R. P. (2005). "Ukrayinska" ta "polska" shkoly v literaturi ukrayinskopolskoho pohranychchya ["Ukrainian" and "Polish" schools in the literature of the Ukrainian-Polish border]. Kyiv, VII, 7-30. [In Ukrainian].
7. Rusanivskyy, V. M. (1963). Polska dilova mova XVI-XVII st. yak dzhereło vyvchennya yiyi istoriyi vzayemyn z ukrayinskoyu [Polish Business Language of the 16th-17th Centuries as a source for studying its history of relations with the Ukrainian]. Kyiv, Ukraine: AN URSR. 86-96. [In Ukrainian].
8. Hrabovych, H. (1997). Do istoriyi ukrayinskoyi literatury: Doslidzhennya, ese, polemika: [monohrafiya] [To the history of Ukrainian literature: Studies, essays, polemics: (monograph)]. Kyiv. [In Ukrainian].
9. Stieber, Z. (1974). O typach polszczyzny regionalnej XVII wieku [About types of regional Polish in the 17th century]. *Świat językowy Słowian*. Warszawa, 267-272. [In Polish].

Стаття надійшла до редакції 23.04.2020 р.

Yana Malenko,

Junior Research Associate, ORCID0000-0003-0014-3418,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3, Holosiiivskyi Ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: malenko_yana_v@ukr.net

Modern Ukrainian and Polish Language Links

The article focuses on the study of Ukrainian-Polish language relations. The basis for the rising of common cultural phenomena and intercultural dialogue is considered. In considering the history of Polish-Ukrainian linguistic-literary relations, four main periods were identified, characterizing both literatures and the role of the use of the Ukrainian language by the writers of the Polish-Ukrainian border in the Polish literary process. In particular: the first period, the earliest one, from the last decades of the sixteenth century to the eighteenth century, encompassed the late Polish Renaissance and much of Polish and Ukrainian Baroque. The second is the romantic period, which also absorbs the pre-romantic phase and dates up to about the first half of the nineteenth century. The third period is post-Romantic, and it reaches, though at first glance, not surprisingly, the Second World War. The fourth, and the last, is the post-war period.

Legal regulation and ensuring the exercise of the right of persons to study in the minority language, as well as the study of history and culture, have been investigated. First of all, it is the European Charter for Regional or Minority Languages which recognizes Ukrainian as a minority language in Poland; Act on national and ethnic minorities and on the regional languages, which was adopted in Poland and stipulates that Ukrainians are considered a national minority in Poland. Attention is paid to labor migration of Ukrainians to Poland as a mutual influence of both countries on the use of languages and its use in the Polish information space, etc.

It has been determined that Ukrainian-Polish linguistic connections are found in the literary and literary area where their systems interacted, disrupting the level structures of the Old Ukrainian; the choice of language depends on the area of social life: in artistic and non-fiction styles, the choice was voluntary, and in office work it depended on then socio-political conditions, as well as on the spread of Polish influence in live speech.

Keywords: Ukrainian-Polish language links, Polish-Ukrainian border, language contacts, Ukrainian language, Polish language, Polish information space.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.59.100>

УДК 81'42

Тетяна Радзівська,

доктор філологічних наук, професор, ORCID 0000-0003-2871-2395,

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України

вул. Грушевського, 4, Київ, 01001, Україна

e-mail: t.v.rad@ukr.net

**ВАЛОРИЗАЦІЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОДІЇ
ЯК ЧИННИК ТЕКСТОТВОРЕННЯ
(НА МАТЕРІАЛІ ЩОДЕННИКА ОСИПА БОДЯНСЬКОГО
1852–1857 рр.)**

У статті щоденник видатного славіста XIX ст. Осипа Бодянського розглядається в аспекті лінгвопрагматики та особливостей текстотворення в межах дослідження щоденникового дискурсу. Показано, що синтаксис і семантика щоденникових записів Бодянського характеризуються низкою ознак, зумовлених авторською інтенцією, а основним чинником текстотворення виступає валоризація мовленнєвої події. Щоденниковий текст у цьому разі спрямований на деталізоване відображення мовленнєвих подій різних типів та відзначається підвищеною інформаційною щільністю.

Ключові слова: дискурс щоденника, О. М. Бодянський, мовленнєва подія, синтаксис і семантика щоденникових текстів.

Щоденник відомого вченого-славіста Осипа Максимовича Бодянського (1808–1877), уродженця Полтавщини, має давню традицію вивчення, у межах якої дослідники звертаються до цього «документа епохи», послуговуючись методами джерелознавства та текстології. Ми ж у цій розвідці зробимо спробу розглянути цей текст із позицій лінгвопрагматики та аналізу дискурсу, що передбачає погляд на нього як на текст, що представляє особливий різновид мовно-мисленнєвої діяльності з реалізацією певного комплексу мовних функцій. Проте спочатку стисло зупинимося на історії вивчення цього щоденника в царині історико-філологічних студій.

Одним із перших, хто звернув увагу на цей цінний документ зі спадщини вченого, був його учень професор О. О. Котляревський: він виявив щоденник у 1881 році у племінника Бодяньського Никифора Артем'єва, викладача полтавської гімназії, зацікавився текстом та сподівався зайнятися його публікацією. А однією з останніх джерелознавчих праць, присвячених цьому щоденнику, є дослідження О. Тодійчук [8], де міститься найповніша, якщо не вичерпна, інформація про непросту долю рукописного тексту щоденника, про пов'язані з ним розвідки істориків, філологів, краєзнавців, починаючи з кінця XIX ст. Це публікації фрагментів щоденника та супровідні статті й коментарі О. О. Кочубинського, І. Ф. Павловського, М. Г. Попруженка та інших дослідників кінця XIX – початку XX ст., ґрунтовно описаних [8, с. 761–770].

Важливо зазначити й те, що тут повідомляється не лише про видання щоденника та його фрагментів, а й про варіанти тексту, що зберігаються в бібліотечних фондах. Так, уперше фрагменти з щоденникових записів були видані в 1887 р. учнем Бодяньського професором Новоросійського університету О. О. Кочубинським (1845–1907) після того, як щоденник опинився в його розпорядженні. Загалом, за даними О. Тодійчук, публікатори цього періоду не менше п'яти разів зверталися до записів Бодяньського. Дослідниця докладно зупиняється і на останньому виданні щоденника [1], подає його розгорнуту характеристику, виявляючи в ньому, зокрема, значну кількість лексичних неточностей та викривлень, порівняно з оригіналом, що зберігається в Одеській науковій бібліотеці [8, с. 770].

Справді, згадане видання щоденника було здійснено на базі рукописної копії, що зберігається в РДБ, а не оригіналу щоденника [4, с. 64], і ця обставина може розцінюватися як перешкода для лінгвопрагматичного аналізу з огляду на його цілі, оскільки можна припустити, що аналіз неаутентичного тексту може відкривати шлях до створення викривленої картини мовно-мисленнєвої діяльності, відбитої у щоденникових записах. Однак, ознайомлення з опублікованим корпусом щоденникових записів 1852–1857 років дає можливість виявити комплекс специфічних ознак, які простежуються у всіх записах Бодяньського і які об'єднують їх у цілісний текст. Одну з

них, пов'язану з авторськими преференціями в сфері текстотворення, ми розглянемо в межах цієї розвідки. Отож, нашою основною метою буде висвітлення ролі одного з чинників текстотворення, зумовлено-го ціннісними установками щодо змістової площини тексту, та виявлення основного інтенційного складника щоденникової діяльності.

Однією з важливих характеристик щоденникового дискурсу є «подієвий складник», оскільки сам дискурс цього типу безпосередньо пов'язаний з життям автора, з тими подіями – суспільними, приватними, психоемоційними, ментальними, комунікативними, які його наповнюють кожного дня. Тому щоденники різних авторів можуть значно варіюватися за параметром відбору подій, це різноманіття відповідає неоднаковим преференціям авторів, коли спостерігається фокусування на одних об'єктах подієвого континууму при ігноруванні інших. Так, наприклад, щоденникові записи поета Семена Надсона відбивають майже виключно події емоційної сфери, тоді коли щоденник композитора Сергія Танеєва, навпаки, виключає цю категорію подій (про це див. докладніше [7, с. 249–262]).

Щоденник Бодяньського демонструє в цьому відношенні певну гомогенність і швидше свідомий, ніж спонтанний відбір, що спирається на виділення певного об'єкта з подієвого континууму та приписування йому особливої цінності, тобто на його валоризацію. Такими об'єктами, що мають цінність та заслуговують на те, аби бути зафіксованими та збереженими, є, з погляду Бодяньського, події сфери комунікативної взаємодії, які ми називаємо комунікативними, або мовленнєвими, подіями. Це діалогічні або полілогічні мовленнєві події, у межах яких актуалізуються розповіді, історії, чутки, цікаві відомості, факти, новини, а також дотепи або влучні фрази, авторство яких належить Бодяньському чи іншим особам. Загалом у межах подій цього типу відбувається обмін цікавою, значимою, з погляду автора, інформацією.

Водночас мовленнєві події розрізняються за параметром включеності до них автора: в одних випадках автор виступає одним із основних учасників комунікативної взаємодії, у других – учасником і спостерігачем, у третіх – лише спостерігачем, у четвертих – отримувачем інформації «з інших рук», у п'ятих – носієм неавторизованої інфор-

мації (анекдоти, чутки). Ці події, таким чином, розрізняються і за ступенем дистанційованості автора від описуваної ситуації. Інтерес до подій комунікативної сфери є чи не найвиразнішою ознакою щоденникових записів Бодяньського, він відзначений також і Т. А. Медовичевою, яка звертає увагу на фіксацію в щоденнику численних розмов, чуток, анекдотів, оповідей очевидців [4, с. 55–63]. Разом з тим у щоденнику майже немає записів, які б висвітлювали щоденне життя автора, а його насичена професійна – викладацька, наукова, редакторсько-видавнича – діяльність відображена тут у незначному обсязі. Розглянемо основні типи подій та записи, що їх представляють:

1. Це, передусім, діалогічні або полілогічні мовленнєві події, які відображені в щоденниковому тексті зі збереженням послідовності мовленнєвих кроків їх учасників. Відтак, опис події здійснюється шляхом відтворення цих кроків у форматі прямої мови або у форматі непрямой мови (або ж їх комбінації) з максимально точним наведенням реплік комунікантів. Напр.: «Что бы Вам, Иван Михайлович, – сказал я после обеда, – между прочим подарить нас «Записками цензора»? Ведь больше Вас я не знаю никого на этом поприще <...> «Конечно, – отвечал он, – конечно. С. Грибоедовым я товарищ по университету, равно как с Чаадаевым <...> «Мало ли чего случилось со мной, – прибавил потом Снегирев <...>» (16.08.1857).

Це мовленнєві події, безпосереднім учасником і очевидцем яких виступає сам автор, внаслідок чого їхній опис часто супроводжується ремарками з одиницями персонального дейксису (напр., возразил я, сказал он мне, говорил мне Муравьев), а комуніканти є чітко ідентифікованими. Проте, загалом відображення подій, у яких сам автор щоденника є їх безпосереднім учасником, не є типовим для цих записів.

2. Доволі значне місце в щоденниковій діяльності Бодяньського належить відображенню таких мовленнєвих подій монологічного типу, як повідомлення новин, відомостей, оповідей, які у тексті щоденника отримують оформлення у вигляді непрямой або ж прямої мови з обов'язковим згадуванням того, від кого він почув оповідь або отримав інформацію: В книжной лавке И. В. Базунова слышал от его прикащика (И. Г. Соловьева), что какой-то нерусский, судя по лицу, в какой-то церкви остановил было дьякона словами: «Возглашай Конс-

тантина!» – и когда тот не послушался, он еще раз повторил...» (22.02.1855). М. П. Леонтьев рассказывал, в профессорской, что Назимов, как попечитель, обратился будто бы к военному министру <...> и получил в ответ письмо, в котором сказано о статье последнего <...>, что «не только нельзя в ней находить ничего предосудительного, но желательно <...>» (3.10.1855).

Бодяньський, як це видно з наведених фрагментів, тяжіє до найповнішого наведення інформації про параметри мовленнєвої події – її учасників, обставини, час, місце. При цьому його цікавить, передусім, інформація, що повідомляється, яку він намагається зафіксувати з великою точністю, тоді коли параметри самої мовленнєвої події важливі не для її опису, а для її точного документування. Яскравим прикладом тут є запис 31.01.1854 р., що передає оповідь М. С. Щепкіна про те, як Гоголь друкував свій «Рим» у журналі «Москвитянин». Цей опис починається словами: П. А. К<ули>ш, бывши у М. С. Щепкина с письмом от молодого Маркевича А. Н. (сына историка Малороссии), которого Щепкин очень ценит как отличного музыканта, между прочим сказал, что М. С., на слова его: «Я приехал <...>», – рассказал тотчас следующее <...> (31.01.1854). Повідомлення інформації в таких випадках завжди супроводжується зазначенням особи, від якої вона була отримана.

3. Не менш значущим для щоденникової діяльності Бодяньського є такий різновид мовленнєвих подій, як чутки, які дають уявлення про інформаційний контекст, у якому проходило життя. Чутки в записах фіксуються за допомогою лексеми слух (слухи) та близьких за змістом одиниць молва, розговори, що вказують на неавторизований характер інформації, а також модусів слышно, поговаривают, говорят, носится говор: Ходят слухи, что приготовлены уже в Государственном Совете два весьма важные указа: о том, что столбовых или потомственных дворян дети подводятся под один уровень с детьми... (11.06.1853). Слышно, будто поляки предлагали Государю составить из себя и своих подданных особый корпус... (15.04.1854). В 3 часа пополуд<ни> А. А. Майков сказал, что разнесся слух о смерти старого Меншикова... (21.02.1855). На его место, ходит слух, назначен Синельников... (10.09.1855). Между тем сторонники Корфа (директора

Публичной библиотеки) действуют, и уже есть слух, что ему, поехавшему за границу на полгода, поручено осмотреть тамошние учебные заведения... (27.04.1856).

4. Окрему групу утворюють мовленнєві події, до складу яких входить певний дотеп, жарт, оригінальна фраза, bon mot, анекдот, заради яких і робиться сам запис. Типовим явищем для щоденника Бодянського є фіксація власних дотепів або жартів, які були висловлені в межах світського або професійного спілкування. Так, у запису 3.06.1853р., описуючи захист дисертації ад'юнктом Пеховським, Бодянський повідомляє: Слушая их довольно жаркие прения, сидевший подле меня проф<ессор> Юриди<ческого> факульт<ета> Вас<илий> Ник<олаевич> Лешков заметил мне, что идет борьба одного Горация с Куриациями; «и, кажется, – прибавил я, – этот Гораций не Cocles, но quadrocles». Защищавшийся был в очках. Болтовня наша тотчас разнеслась тут же и дошла до декана, который, по окончании поздравив Горация, отпустил громогласно чужую острогу ему за свою (3.06.1853).

Об'єктом валоризації стають різноманітні ефектні фрази інших людей, які Бодянський від когось чув, або такі, що відтворюються ним у переказі. Так, у запису від 4.01.1853р., що починається словами На вечере у С. П. Ш<ипо>ва Нарышкин между прочим сказал, что в Петербурге ходит теперь чья-то острога, приписываемая по обыновению князю Меншикову (морскому министру), по случаю новых министров, описано ситуацію з обігруванням прізвищ Долгорукий, Норов та ін. Пор. також: Вечер у С. П. Шипова с Ф. Ф. Вигелем, который между разговором сказал, что известную острогу по поводу последней войны и беспокойстве за границей: «С нами Бог, – Бог с ними!», сказанную им, приписывают князю Меншикову (11.03.1853). До цих випадків слід додати й фіксацію анекдотів, зокрема, т. зв. малоросійських, які Бодянський чув від П. Куліша (запис 30.05.1853), Капініста (запис 24.02.54).

5. Близькі до цього різновиду мовленнєвих подій висловлювання «впливових» людей, відтворювані у вигляді прямої мови, про які Бодянський дізнався від своїх знайомих, колег і под. Як правило, вони вводяться за допомогою лексико-синтаксичних засобів з семантикою мовленнєвої дії: говорят; в разговорі сказав тощо. Так, у розповіді

Ф. І. Тютчева, яка відтворюється в запису 2.06.1854р. і пов'язана зі складною військово-дипломатичною ситуацією в Європі, наводяться слова Паскевича: «Дело статочное, что и немцы пойдут на нас. Если в первый раз они одержат значительный верх войска их, особливо австрийские, станут продолжать войну <...>» (2.06.1854).

6. Ще одним типом події, яка визначає текстотворення, виступає ситуація ознайомлення з писемним текстом та приписування йому значимості, внаслідок чого відбувається копіювання цього тексту в межах щоденникової діяльності. Відтак, текст, створений іншим, стає компонентом щоденникового запису Бодяньського. Про те, що переписування тих чи інших текстів, можливо, таких, які не мали безпосереднього стосунку до його професійної діяльності, було звичним для Бодяньського, свідчать деякі записи у самому щоденнику, наприклад: В аудитории А. Н. Драшусов читал мне после лекции письмо из Петербурга о последних минутах покойного Государя. Оно содержит в себе довольно подробностей к тому, что объявлено уже в новейших № «Ведомостей» С.-Петербургских. Завтра поеду и возьму для переписки (25.02.1855). ...разговаривая о том о сем, между прочим речь зашла о покойном Гоголе. Тут он показал мне письмо его к Ф. Ф. Вигелю, писанное в ответ, и вместе с тем и письмо Вигеля. Оба взял я себе списать, как чрезвычайно замечательные характеристики того и другого (26.01.1853).

Осип Бодяньський вводить до своїх щоденникових записів не лише фрагменти з листів Гоголя (4.02.1854), а й лист неназваного офіцера (23.10.1854), лист генерала Єрмолова (16.02.1855), фрагменти рескрипту та наказу військам (22.02.1855), чимало інших фрагментів з чужих текстів. Всі вони оформлені як цитати, позначені лапками, які відокремлюють «чужий» текст від «свого», показують точність фіксації інформації.

Загалом записи в щоденнику не лише не страждають егоцентризмом, а, навпаки, ніби цілеспрямовано відсувають автора на периферію. У розглянутому корпусі записів присутній лише один запис, який присвячується події з особистого життя автора – його одруженню з Марфою Артем'євою в церкві Успіння (17.07.1857), причому для опису цієї церемонії Бодяньським обираються переважно безосо-

бові синтаксичні форми, які виводять протагоніста події на периферію опису: Совершенно венчание мое в церкви Успения на Овражке <...>. Брак совершал священник означенной церкви<...>. Жениху было 47 лет. Цей запис, що контрастує з усіма іншими, не потребує по суті жодних коментарів, він лише підтверджує основний вектор текстотворення в щоденнику.

Таким чином, характер відбору подій чітко вказує на інтенціональний складник щоденникової діяльності, на те, що визначальним у ній було документування цінної для автора інформації, її фіксація, – за можливості найбільш повна й точна, – і збереження багажу фактів як об'єктів потенційного історичного й суспільного значення. А документування як особливий тип дії, що передбачає фіксацію інформації на певному матеріальному носії, не лише спирається на повідомлюване, а й враховує обставини його отримання, що забезпечує достовірність наведених відомостей. Відтак, валоризація комунікативної події впливає на змістову площину щоденника і водночас виступає основним чинником, який визначає лексико-синтаксичну організацію запису. «Антигоцентрична» установка (загалом абсолютно неприродна для особистого щоденника) виключає тут не лише будь-яку інформацію щодо особисто-інтимної сфери, а й відображення мовленнєвих виявів, що розкривають внутрішній світ автора – висловлення власної думки, погляду, точки зору на подію, її коментування та оцінку.

Та обставина, що автор у своїй діяльності зосереджується переважно на відображенні комунікативних, а не якихось інших подій, прямо впливає на синтаксис речення у щоденнику: він визначається домінуванням структурних компонентів, які у той чи інший спосіб відображають фрагменти мовленнєвої події. До них слід віднести:

– висловлення, діалогічні репліки учасників мовленнєвої взаємодії, зокрема, і автора, оформлені у вигляді прямої мови: ...и я, кончив свою речь, тут же обратился к Щуровскому и сказал: «Можете нынешний наш разговор при встрече передать Погодину от слова до слова, если запомните», – что, кажется, и сделано будет, потому что он находится с ним в приятельских отношениях и даже получил от него особый оттесок этого сочинения (25.05 1856);

– компоненти синтаксичного цілого з гіпотактичною організацією, що передають окреме цілісне висловлення у вигляді непрямої мови. Часто вони містять показники чужого мовлення мол, дескать, де, будто бы і под. (див., напр., [5]): Разговорившись о Сербии, в которой-де меня все очень помнят и добром поминают... (21.10.1854). Андрей мой, пришедший от портного, к которому был послан, сказал, что, мол, Севастополь взят (30.08.1855). По другим – будто бы весть эта разнеслась, когда чиновничество находилось в Чудове монастыре... (30.08.1855);

– фрагменти чужих текстів (листів, офіційних документів), переписаних автором та внесеним ним до свого запису у вигляді цитати: На это Ермолов отвечал письмом, которое тут же Анна Евгр<афовна> показала мне и дала списать. Вот оно: «М. г., А. А.! Благодарю Вас покорнейше за сообщение мнения Вашего по предмету предстоящих выборов и со всею откровенностью отвечаю Вам...» (16.02.1855);

– компоненти синтаксичного цілого з гіпотактичною організацією, що вводять інформацію про подію та представлені мовленнєвими модулями з різномантними предикатами мовленнєвих дій: сказал, что; говорит (говорил, говорят), что; рассказывал (рассказывают), что; заметил, что; прибавляют, что; сообщил, что, напр.: Он говорит, что Паскевич и Остерман присутствовали однажды при смотре польским войскам... (14.06.1854). До цієї групи структурних компонентів близькі предикати сприйняття та предикати ментальних дій, які мають ту саму функцію: слышу (слышал), что; узнал, что; припомнил, что і под.;

– компоненти відображення мовленнєвої події, які прийнято називати ремарками, вони являють собою синтаксичний комплекс з опорним предикатом мовленнєвої дії, що обов'язково пунктуаційно відокремлюється парними графемами (тире, кома) і за своїм функціонуванням у складі синтаксичного цілого близькі до вставних компонентів: – сказал мне после Н. Ф. Павлов, бывший в ту пору в Питере – (1.09.1955); – сказал он, немного думая – (17.03.1854); говорит ключарь, (8.09.1855); – сказал тут кто-то – (24.04.1856); – спросил его офицер – (17.05.1856); – отвечал ему Балабин – (17.05.1856). Функціонально подібні до них ті компоненти опису, які вказують на неавторизовані джерела інформації (ходить слух, говорят);

– структурні компоненти відображення мовленнєвої події, оформлені у вигляді автономного інтродуктивного речення з предикатом мовленнєвої дії, що вводить фрагмент тексту, який передає чиюсь оповідь. Зв'язок між інтродуктивним реченням і подальшим текстом тут має паратактичний характер: Пришедши, между прочим М. С. к чему-то рассказал следующий анекдот. «Когда я был еще на послугах у своего господина...» (6.07.1857).

У записах Бодянського вказані компоненти з'являються в різноманітних комбінаціях, представляючи мовлення учасників мовленнєвої взаємодії в форматах прямої і непрямой мови, з ланцюгами відсилок на різні комунікативні події: Вечером, сидя у С. П. Шипова, слышал его рассказ, со слов генерала Е. А. Головина, о том, каким образом очутился принц Вюртембергский в Смоленске в 1812 году (10.06 1853).

Прагнення до документування інформації виявляється і в такій особливості синтаксичних побудов, як значна кількість відокремлених підструктур з функцією уточнення, доповнення, надання більш повної фактографічної інформації про об'єкт. Це різноманітні обставини, що вносять деталізуючу інформацію про подію та розкривають її подробиці щодо місця, часу та інших деталей, часто з заповненням параметричних валентностей: Вечером, в середу, бывши у С. П. Ш<ипо>ва, узнал о выборе А. П. Ермолова вчера в начальники Московского ополчения: из 280 шаров только 6 черных... (16.02.1855). Представлялся попечителю университета Е. П. Ковалевскому, назначенному 15 апреля, а прибывшему только 23-го, в среду. В 3-м № гостиницы «Дрезден» (против генерал-губернаторского дома на Тверской), внизу, в 1/2 7-го вечером я нашел уже профессора минералогии Г. Г. Щуровского, директора 2-й гимназии Авилова и инспектора 3-й Падрен де Корне (25.05.1856).

Синтаксичні компоненти з функцією уточнення часто набувають оформлення у вигляді парентези: С. П. Шипов завернул ко мне на квартиру (в д<оме> Игнатьева, в Старом Газетном переулке, близ Никитского монастыря, № 6, в здании прямо против ворот и колодца) проститься... (12.06.1853). Пришедши на другой день Святой недели в книжную лавку И. В. Базунова (что на Страстном бульваре, против

университетской типографии, в доме Загряжского, куда, по моему совету, перешел он после того, как ему, происками Хрусталева, отказано было от университетской лавки), нашел... (12.04.1854). Припоминаю, что Шевырев, после обеда попечителю (6 февраля), по настоянию некоторых товарищей, читал описание... (19.02.1855).

У цьому ряду слід назвати синтаксичні компоненти, зумовлені функцією точної ідентифікації об'єкта референції (день тижня, особа, видання, будинок тощо): ...познакомил с Киреевским (Ив. В.) и Свербеевым (17.06.1852); ...т. е. в понедельник 2 июня, по старому численю, в 12-м часу... (2.06.1852); ...он (Протасов) принужден был сам войти с представлением... (13.05.1853); Бывши у Юзефовича (во 2-м ном<ере> гостин<ицы> Шевалдышева, близ Тверских ворот) утром, в 10... (24.02.1854); ...являются во дворец (Зимний) для присяги (20.02.1855); ...в тот же (18-го) день (21.03.1856). Симптоматичним у цьому контексті видається факт запису, де двічі – і цифрою, і прописом – фіксується час події: Расставшись часа в 2 (два) с ними, вечером узнал о смерти М. Н. Загоскина... (17.06.1852).

Розглядаючи цей аспект щоденникової діяльності Бодяньського, варто відзначити й численні синтаксичні підструктури, що відображають перерахування об'єктів, спрямовані на створення повного фактографічного опису події.: Кроме меня обедали еще: попечитель университета (Назимов), его помощник (П. В. Зиновьев), какой-то его племянник и племянница, еще какой-то мужчина... (7.09.1855). Див. також запис 5.02.1855р., де наводиться довгий список внесків у зв'язку з університетськими заходами з фіксацією імен та сум: Любопытны статистические выводы: по 100 руб. – 2 (ректор и Иноземцев), по 50 – 3 (Шевырев, Брашман и Веселаго, все новопожалованные), по 40 – 1 (Фишер), по 30 – 1 (Клименков, по 25 – 6 (Анке, Вернадский, Глебов, Грановский, Полунин, Кох; все, кроме последнего, новопожалованные)... (5.02.1855).

Таким чином, у мовно-мисленнєвій діяльності, яку представляє щоденник Бодяньського, валоризація комунікативної події логічно корелює з основним інтенціональним складником діяльності – прагненням досягти максимально точного й повного документування події. Щоденниковий текст, який формується за таких умов, набуває значної інформаційної щільності, у розумінні [2, с. 226–228]. Речення

цього тексту ніби розтягується у своєму обсязі за рахунок «нанизування» синтаксичних компонентів, зокрема, ланцюжків з функцією уточнення й доповнення. Відтак, створюється текст з вираженою підвищеною інформативністю, яка властива всім записам з текстового корпусу 1852–1857 років. Саме ця особливість вирізняє щоденник Бодяньського з-поміж багатьох інших щоденникових текстів, опрацьованих лінгвістами (див., напр., [3; 6; 7, с. 249–316]).

Тому можна твердити, що щоденникові записи Осипа Бодяньського репрезентують особливий випадок у дискурсивній практиці, представленій текстами-щоденниками. Безперечно, той факт, що вони концентровано насичені різноманітною і нестандартною інформацією, пояснює стійкий інтерес до цього «документа епохи» з боку істориків, культурологів, літературознавців. Утім, крім фактографічних даних, які забезпечують щоденнику цінність як джерела інформації, яка може братися до уваги й використовуватися в контексті різногалузевих досліджень, щоденник виявляється також цінним джерелом для лінгвокультурологічного вивчення мовленнєвої діяльності людини в певний історичний період, а також тих інформаційних потоків, які становлять її контекст.

Список використаних джерел

1. *Бодянский О. М.* Дневник. 1852–1857 / О. М. Бодянский. Предисл., подгот. текста, подбор ил. и коммент. Т. А. Медовичевой. – М., 2006. – 336 с.
2. *Золотова Г. А., Онипенко Н. К., Сидорова М. Ю.* Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова. – Москва : Наука, 2004. – 544 с. – С. 226–228.
3. *Михеев М. Ю.* Дневник как эго-текст / М. Ю. Михеев. – Москва : Вод. Publishers, 2007. – 264 с.
4. *Медовичева Т. А.* Осип Максимович Бодянский и его дневник / Т. А. Медовичева // Бодянский О. М. Дневник. 1852–1857. Предисл., подгот. текста, подбор ил. и коммент. Т. А. Медовичевой. – Москва, 2006. – С. 5–64.
5. *Падучева Е. В.* Показатели чужой речи: мол и дескать / Е. В. Падучева // Известия РАН. Сер. лит. и яз. – Т. 70. – № 3. – 2011. – С. 13–19.
6. *Радзівська Т. В.* Прагматичне варіювання в дискурсі : щоденникові записи Сергія Єфремова / Т. В. Радзівська // Мовознавство. – № 2. – 2017. – С. 24–44.

7. Радзівєвська Т. В. Дискурсивні простори : історико-лінгвістичний вимір : монографія / Т. В. Радзівєвська. – Київ : Інф.-ан. агентство, 2018. – 323 с.

8. Тодійчук О. Нове видання копії «Щоденника» Осипа Бодяньського / О. Тодійчук // Український археографічний щорічник. – Київ, 2007. – Вип. 12. – С. 758 –773.

References

1. Bodansky, O. M. (2006). Dnevnik. 1852-1857 [The Diary. 1852-1857]. Moscow, Russia. [In Russian].

2. Zolotova, G. A., Onipenko N. K., Sidorova M. Yu. (2004). Kommunikativnaya gramatika russkogo yazyka [Communicative Grammar of Russian Language]. Moscow, Russia: Nauka. [In Russian].

3. Miheev, M. Yu. (2007). Dnevnik kak ego-tekst [The Diary as an Ego-text] Moscow, Russia: Vod. Publishers. [In Russian].

4. Medovicheva, T. A. (2006). Osip Maksimovich Bodansky i yego dnevnik [Osip Maksimovich Bod'ansky and his Diary]. Moscow, Russia. [In Russian].

5. Paducheva, E. V. (2011). Pokazateli chyuzhoi riechi: mol i deskat [The markers of the reported speech: mol and deskat']. 70, 3, 13-19. [In Russian].

6. Radziivska, T. V. (2017). Pragmatychne varyuvannia v dyskursi: schodennykovi zapysy Serhiya Efremova [Pragmatic Variation in Discourse: Serhiy Efremov's Diary Records]. *Movoznavstvo-Linguistics*. 2, 24-44. [In Ukrainian].

7. Radziivska, T. V. (2018). Dyskursyvni prostory: istoriko-lingvistychnyi vymir [Discursive Spaces: A Historical-Linguistic Perspective]. Kyiv. [In Ukrainian].

8. Todiichuk, O. (2007). Nove vydanna kopii "Schodennyka" Osypa Bodanskogo [New Publication of the Copy of Osip Bod'ansky's "Diary"]. *Ukrainskyi arheografichnyi schorichnyk-Ukrainian Archeografic Annual*. 12, 758-773. Kyiv. [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 23.04.2020 р.

Tetiana Radziivska,

Doctor of Philology, prof., ORCID 0000-0003-2871-2395,

O. O. Potebnia Institute of Linguistics,

National Academy of Sciences of Ukraine

4, Hrushevskoho st., Kyiv, 01001, Ukraine

e-mail: t.v.rad@ukr.net

**The Valorization of Communicative Event as a Text-formation Factor
(based on Osip Bodiansky's diary of the period 1852–1857)**

The object of the study is the diary records of the well-known Slavist of the XIXth century Osip Bod'ansky, which are examined in the perspective of pragmalinguistics and text-formation in diary discourse. It is shown that syntax and semantics of O. Bod'ansky's diary records have some peculiarities correlating with the diarist's intention and the major text-formation factor deals here with the valorization of a speech event. In this case diary text focuses on the detailed representation of the speech events of different types.

Based on data from the whole corpus of published records of the period 1852–1857, the study aims to demonstrate that the specificity of Bod'ansky's diary is determined by selection of events: the exclusion of the information on personal events and the inclusion of the information on speech events which is regarded by him as relevant and significant. The content of the records covers both dialogue speech events and monologue ones (stories, news, pieces of information, anecdotes, jokes, rumors, quotations etc.). Syntax of the sentences is represented by complicated hierarchical syntactical structures which combine various excerpts of direct and indirect speech, remarks with speech act predicates, embedded phrases. The sentences here are saturated with chains of syntactical components with the function to identify a person, a place, an object, a day of the week, a book, a building, to give more precise or extra information about the speech events. Some of these constructions or word-combinations are formed as parenthesis. The analysis allowed to conclude that in the textual activity, which is represented by Bod'ansky's diary, the valorization of a communicative event logically correlates with the main intentional component of this activity, dealing with the purpose to document the information on the event as a whole. So the diary texts in this case are characterized by high informative density.

Keywords: diary discourse, O. M. Bod'ansky, speech event, syntax and semantics of the diary texts.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.59.114>

УДК 811.111'373.74'42:321.02

Олександра Євланова,

доктор філософії, молодший науковий співробітник,

ORCID 0000-0002-1098-0538,

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні

вул. Грушевського, 4, Київ, 01001, Україна

a.ievlanova@gmail.com

ІННОВАЦІЙНІ ЯВИЩА В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ ТА ЇХ МОДИФІКАЦІЯ ЯК СПОСІБ ВИРАЖЕННЯ ОЦІНКИ СИТУАЦІЇ

Подана стаття присвячена актуальним проблемам вивчення фразеологізмів, що використовуються у чеських засобах інформації кінця ХХ – початку ХХІ ст., а також відеоматеріалах політичної спрямованості президентів Чеської Республіки – Вацлава Гавела та Вацлава Клауса. Серед фразеологічних одиниць визначено такі групи для реалізації інформативної та прагматичної складової дискурсу: ФО з позитивною конотацією та ФО з негативною конотацією.

Ключові слова: фразеологічні одиниці, позитивна конотація, негативна конотація, президентський дискурс, Вацлав Гавел, Вацлав Клаус.

Фразеологічні одиниці (ФО) мають всі потрібні характеристики для президентського дискурсу: вони є досить влучними, експресивними, яскравими і надають промовам певне оцінне забарвлення. Їхня функція полягає насамперед не стільки в аргументації, впливу на раціональне, логічне мислення адресата, скільки на його емоційно-образне сприйняття. «Політична фразеологія – живий, мінливий пласт мовлення, оскільки політики не тільки успішно використовують загальновідомі ФО у своїх промовах, а й іноді стають авторами нових крилатих виразів, що згодом популяризуються суспільством» [3].

Фразеологія в комунікативно-прагматичному аспекті ставала об'єктом лінгвістичних досліджень Б. Ажнюка [1], Л. Даниленко [4],

О. Куніна [5], Ф. Чермака [10], О. Шейгал [8] та ін. Теоретичні засади сучасних досліджень фразеології створили В. Мокієнко [2], Л. Скрипник [6], В. Телія [7] та ін.

Наша мета – виявити ФО в досліджуваному президентському дискурсі В. Гавела та В. Клауса, систематизувати їх за семантичною та конотативною характеристикою, авторською модальністю – суб’єктивною кваліфікацією, що виявляється за оцінною шкалою «добре – погано».

У текстах В. Гавела та В. Клауса позитивна конотація реалізована за допомогою ФО:

1) **jít (musit) s barvou ven** ‘викласти всю правду; відкрити карти; сказати щось відверто’. На питання модератора «Чому в уряді залишилося стільки комуністів?», В. Гавел відповів: «*Mohli bychom rovnou rozpustit celou Akademii věd a většinu vysokých škol zbavit jejich profesorských sborů, neměli bychom jediného vyššího důstojníka, jediného kriminalistu, jediného šéfa podniku, jediného diplomata, ba snad ani jediného navigátora na dopravním letišti! Musel jsem s barvou ven a udělat pokus něco změnit. Musíme ale změnit svůj životní styl, vzhled na situaci, aby se přiblížít k ideálnímu státu*» [11, с. 54]. В. Гавел за допомогою цієї ФО хотів роз’яснити публіці, що, сказавши правду, неможливо за одну мить все змінити;

2) **postavit koho před hotovou věc** ‘поставити когось перед фактом, який стався’. В. Клаус після падіння комунізму розпочав свою політичну кар’єру «за ринок без кордонів», ствержуючи, що саме комунізм не надавав права свободи в політиці: «*Komunismus říkal, jak by něco mělo být a všech postavil před hotovou věc, že bude tak*» [14, с. 53];

3) **sejmout z [čích] beder** ‘зняти з чиїхсь плечей щось; зняти тягар чого; позбавити когось від чогось’, <досл. зняти з чиїхсь стегон щось>. За В. Гавелом, країна звільняється від неприємного, важкого тягара політичної несвободи та стає на шлях до незалежності обох держав – Чеської Республіки та Словаччини: «*Myslím, že to bylo politický správné, a navíc se zdá, že oba premiéři tam leccos projednali i ve prospěch svých republik a sejmuli kamen ze srdce a beder*» [9, с. 134];

4) **je jako balzám na rány – je (působí) jako balzám [na rány]** ‘діяти як [цілющий] бальзам’. Під час довготривалої особистої внутрішньої

напруги та боротьби за свободу поглядів В. Гавел шукає нових сил. Як зазначав перший президент, кожна людина в країні може бути безсилою і одночасно сильною. «Сила безсилиях» – міць пересічних громадян, які хочуть «жити в правді» і для яких відновлення вилікує всі рани. «*Vydobyl jsem si poměrně dlouhou dovolenou, pětítýdenní, z čehož tři týdny jsem byl na své chalupě a dva týdny s manželkou u moře. To bylo pro mě jako balzám na rány. Ted', jako každý, jsem bezmocný, ale, myslím si, že každý bezmocný má moc v sobě*» [11, с. 221];

5) **neměřit všem stejným dlouhým loktem** ‘бути упередженим; підходити до всього з різними мірками’. Ця ФО вживається щодо справедливого чи несправедливого ставлення до різних людей. У 1765–1871 роках у Чехії був офіційною одиницею вимірювання довжини так званій «празький лікоть. Міряти щось «однаковим ліктем» означає «підходити з однаковою міркою до кого, до чого». Стосовно політичної коаліції, опозиції та розділення Чехословаччини В. Гавел відповів: «*Tím to ovšem neskončí, neměřím všem stejným dlouhým loktem: musí to být projednáno se všemi dalšími parlamentními stranami*» [11, с. 155];

6) **jít s kým z jedné mísy** ‘бути близьким другом (близькими друзями) з кимось’. Важливу роль для В. Гавела відігравало дисидентство. Цю ФО В. Гавел вживає задля показу згуртованості поміж друзями та дисидентами: «*Mimo mých dávných přátel, k nimž patří například vzácný člověk Zdeněk Urbánek, se kterým jsme jedli z jedné mísy, nebo herci Jan Tříska či Pavel Landovský, ale mi trochu chybí kontakt s bývalými disidenty*» [12, с. 183];

7) **prošel (proletěl) anděl** <досл. пройшов (пролетів) ангел> у відповіді В. Гавела означає, що в його душі після бурі емоцій, спричинених Оксамитовою революцією, настав спокій. Після двомісячної перерви у зв’язку з хворобою та відстороненістю від політики В. Гавел поринув у тишу: «*Snažil jsem se odpočinout, ale spíš bych řekl, že odpočívalo mé tělo – mozek se pochopitelně zastavil, prošel anděl*» [11, с. 221];

8) **ukázat v [horším] světle** ‘бути [у поганому] світлі’. Очолити державу, В. Гавел прагнув повернути її до Європи та знову відкрити західним сусідам, для цього громадяни країни повинні забути

«пологові болі» народження держави та підтримувати владу на шляху до євроінтеграції: «*Chci, aby náš společný stát neukázal v horším světě. Stát tyto své porodní bolesti přežije a budeme v nějaké nové podobě existovat jako demokratická federace*» [11, с. 311]. У В. Гавела ця ФО вживається з заперечною часткою «не»;

9) **viděl [pořádný] kus světa** ‘багато помандрувати; багато побачити’. «*Viděl jsem pořádný kus světa, a proto chtěl bych říct, že každý člověk ze svého života přece ví, že něco dělá na ulici a něco dělá doma za zavřenými dveřmi, ale to samo o sobě neznamená, že doma děláte nezákonné věci, které podvodně skrýváte před zbytkem světa*» [14]. У цьому прикладі ФО, ужита В. Клаусом відіграє маніпулятивну роль. Його мета – показати, що людина з великим життєвим досвідом розуміється на тонкощах політики: політика не буває прозорою та відкритою, як і двері у власний дім;

10) **mít v merku** ‘тримати (мати) на прикметі; мати на увазі’. На питання Й. Шпачека стосовно емоційності в політиці В. Клаус відповів: «*Jestli narážíte na mé bouchnutí rukou do poslanecké lavice, tak bych řekl, že kdybych ani nemohl bouchnout do stolu, tak už bych jako politik nesměl dělat vůbec nic. Všechno mám v merku*» [14, с. 92]. В. Клаус за допомогою цієї ФО вказує на те, що в політиці треба досить чітко виражати свою позицію, не вагатися у виборі та мати конкретну мету;

11) **přijít na tapetu/ octnout se (být) na tapetě** означає ‘стати предметом розмов, упереджень; потрапити комусь на язик’ <досл. потрапити на шпалери>. Вже у 2007 році В. Клаус знову змінив свої погляди на ситуацію рішучим закликem діяти заради майбутнього та взяти участь у референдумі: «*Jak to přišlo na tapetu, jsem nemlčel, prosil jsem občany, aby se referenda zúčastnili, a tím pádem nemohli říkat o nás bez nás*» [14, с. 104];

12) **ted' nebo nikdy** ‘тепер або ніколи’ за В. Клаусом тлумачиться як необхідність змін на краще. На питання щодо постійних страйків громадян проти демократичного устрою в Чеській Республіці, які спричинили прийняття нових вимог з нівелюванням старих, В. Клаус відповів: «*V posledních letech jsme prožili druhou fázi, kterou bych nazval ted' nebo nikdy*» [14, с. 34];

13) **je poslední [písmeno] v abecedě** ‘п’яте колесо до воза’, <досл. остання літера в алфавіті>. Критику громадян також отримав під час свого президентства і В. Клаус, шлях якого був спрямований на демократичний устрій. «*Nezlobte se, ale ten bod nebyl poslední v abecedě, on je první, my jsme se opravdu pokoušeli jít – samozřejmě klopotně – od totalitního systému k demokracii, nikoli tedy k nějaké nové diktatuře*» [14, с. 71]. У цьому випадку бачимо яскравий приклад трансформованої ФО з заперечною часткою «не». В. Клаус, використовуючи цю ФО, хотів вказати на першочерговість питання, розширюючи його порядковим числівником «první»;

14) **vyvést [koho] na báň** ‘обдурити, обманути когось’. В. Гавел ніколи не боявся труднощів, в будь-якій складній ситуації його кредом було незважати на перешкоди та йти вперед: «*Kdykoli člověk něco těžkého zakouší, říká si, že to je nejtěžší doba jeho života a on mě vyvedl na báň*» [12, с. 173];

15) **dostat (přivést) pod jeden klobouk** ‘привести до спільного знаменника’, <досл. зібрати під один капелюх>. На питання модератора, якої концепції (чи доля керує людиною, чи людина долею) дотримується В. Клаус, президент чіткої відповіді не дав, але зауважив, що ніколи не потрібно займатися богохульством: «*Jsem stoprocentně zastáncem a dostal jsem pod jeden klobouk této koncepce, ale samozřejmě dobře vím, že bych se neměl rouhat*» [14, с. 86].

Негативна конотація в політичних промовах реалізується через вживання фразеологічних одиниць:

1) **hrát [neblahou] roli** ‘грати [несприятливу] роль’. За президентом Е. Бенешем, пацифістський рух був пов’язаний з турботою про суворе дотримання післявоєнних договорів, у ході виконання яких повинні були зникнути ворожі відносини між європейськими народами. Натомість В. Гавел у своїй промові спростував позитивне ставлення до цього руху та вважав, що саме цей рух, ховаючись за благі цілі, спричинив Другу світову війну: «*Velké pacifistické hnutí tehdy sehrálo neblahou roli a do jisté míry přispělo k vzniku druhé světové války*» [11, с. 16];

2) **hrát (mít, držet) prim** ‘задавати тон; грати першу скрипку; грати (провідну) роль’. У промові В. Клауса ця ФО ужита з негативною часткою «не», яка вказує на причину кар’єрного неуспіху

В. Клауса: «*Po roce 1968 jsem byl velmi nemilosrdně sražen ze strmě vzestupné křivky kariéry mladého nadějného pracovníka a **nehrál jsem už prim***» [14, с. 87];

3) **být na vážkách** ‘вагатися, не знати як вчинити; не знати, на що зважитися; бути в нерішучості’, <досл. бути на терезах>. Походження цієї ФО сягає часів античності. З терезами пов’язували справедливість правосуддя, в людських відносинах та ін. Той, хто схвалював рішення, повинен був вирішити, де є правда. Терези з цієї точки зору означають важливість правильного вибору. Прикладом цього слугує промова на конференції в Німеччині у 2006 році, в якій В. Клаус роз’яснив своє ставлення до прийняття законів: «*Do české vlády jsem přišel poněkud naivně a nedocenil jsem, že v českém Parlamentu oproti federálnímu byl zaveden jiný způsob projednávání zákonů, a já **jsem byl na vážkách***» [14, с. 72];

4) **jako bledule** [‘блідий] як крейда; як полотно’, <досл. як білоцвіт>. За допомогою цього фразеологічного образу В. Гавел передає свій душевний стан. У хвилину слабкості та невпевненості, що властива кожній людині, він пише: «*Utekl jsem. Utekl jsem na Hrádeček. Jsem tu sám a **jsem jako bledule**. Všechno mi tu připomíná prožitá desetiletí, jsem tu rád, je to mé útočiště, můj existenciální domov, ale znovu a znovu si tu uvědomuji, že není návratu*» [14, с. 165];

5) **nést [dobré] ovoce** <досл. дати плоди>, означає ‘праця, яка принесе плоди’ у В. Гавела вжитий з негативною конотацією. Перший президент цим хотів сказати, що кожен невірний крок спричиняє небезпеку після Оксамитової революції. Після обрання В. Гавела президентом Чеської Республіки здійснюється шквал негативної критики щодо вибору політичного напрямку країни. Опозиція та коаліція між собою не мала згоди. Розбрат дав свої плоди: «*Můj hlas nebyl vyslyšen a tehdejší nebezpečí nyní **nesou své ovoce***» [11, с. 15];

6) **pro nic a za nic** ‘ні за що ні про що; через дрібниці; без причини; ні з того ні з сього’. Чехословаччина стала однією з перших жертв фашиської агресії, ставши протекторатом Німеччини. Про її слід в історії і наслідки, про намагання деяких політиків викреслити цю трагедію В. Клаус зазначив так: «*Bylo by to **pro nic za nic**, kdybychom toto chtěli nějakým způsobem zakázat nebo vymazat z naší reality*» [13, с. 32];

7) **v tom není [ani] zbla pravdy** ‘тут немає ані слова правди’. ФО із негативним забарвленням В. Гавел вживає, щоб наголосити на тому, що брехню треба викривати: «*Generál Jazov chce další vojáky, ale přitom říká, že nemají ubytování pro ně a v tom ani zbla pravdy*» [11, с. 218];

8) **to nikam nevede** ‘це нічого не дає; це ні до чого не приведе’. На заклик політичних опонентів змінити курс на Європу В. Клаус сказав: «*Nemyslím, že takováto extenze argumentů by byla v jakémkoliv slova smyslu produktivní a to nikam nevede*» [13, с. 59], тим самим він залишився на своїх проросійських поглядах;

9) **říci na své čisté svědomí** ‘сказати з чистою совістю, сказати з чистою правдою’. Досить цікавою є відповідь В. Клауса щодо твердження Й. Янічка з приводу обіцянок усних та написаних. За Й. Янічком, «усні обіцянки – це ніщо, на відміну від написаних» [13: 33]. На противагу сказаного опонентом В. Клаус заявив: «*Říkám na své čisté svědomí, že jádrem veřejného vystupování politiků jsou sliby*» [13, с. 33].

Проаналізувавши ФО та їхню роль у політичному дискурсі В. Гавела та В. Клауса, ми дійшли таких висновків: для реалізації інформативної та прагматичної складової політичного дискурсу президентів використано нормативні і трансформовані ФО, які відповідають за експресивний та оціночний компонент політичного дискурсу. За своєю структурою й змістовим наповненням політичний дискурс передбачає бінарне протиставлення різновекторних точок зору: аргументацію «за» і «проти». ФО в промовах В. Гавела та В. Клауса допомагають підвищити експресивність тексту й розкрити різні погляди: від негативного до позитивного ставлення до понять, об’єднаних загальною політичною тематикою.

Список використаних джерел

1. *Ажнюк, Б. М.* Англiзми в сучасній українській, російській і чеській мовах // Мовознавство. – 2008. – № 2–3. – С. 190–207.
2. *Бирих, А. К., Мокиенко, В. М., Степанова, Л. И.* Русская фразеология. Историко-этимологический словарь / под ред. В. М. Мокиенко. 3-е изд., испр. и доп. – Москва : Астрель: АСТ: Хранитель, 2005. – 926 с.
3. *Григораш, А. С.* Стратегії перекладу фразеологізмів із негативною конотацією в англійськомовному політичному дискурсі. – URL: http://philology.knu.ua/files/library/movni_i_konceptualni/52/19.pdf (дата звернення 17. 06. 2017).

4. Даниленко, Л. І. Національно-культурна семантика чеської фразеології. – Київ : Коломия, 2000. – 242 с.
5. Кунин, А. В. Фразеология современного английского языка. – Москва : Международные отношения, 1972. – 289 с.
6. Скрипник, Л. Г. Фразеологія української мови : [монографія] / Л. Г. Скрипник; АН УРСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. – Київ : Наук. думка, 1973. – 278 с.
7. Телия, В. Н. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция // Метафора в языке и тексте. – Москва : Школа «Языки русской культуры», 1988. – 324 с.
8. Шейгал, Е. И. Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. – Москва : ИТДГК «Гнозис», 2004. – 326 с.
9. Шейгал, Е. И. Театральность политического дискурса. – URL: <http://www.philology.ru/linguistics/sheygal-00.htm> (дата звернення 03. 04. 2016).
10. Čermák, F. Lexikon a sémantika / František Čermák. – Praha : Nakl. Lidové noviny, 2010. – 357 s.
11. Havel, V. Moc bezmocných a jiné eseje. – Praha : Knihovna Václava Havla, 2012. – 330 s.
12. Hospodářské noviny: deník. – 2001, 2005, 2006, 2007.
13. Klaus, V. Citáty. – URL: <http://azcitaty.cz/vaclav-klaus/18708/> (дата звернення 03. 05. 2018).

References

1. Azhniuk, B. M. (2008). Anhlizmy v suchasniï ukrainiskii, rosiiskii i cheskiei movakh [English words in modern Ukrainian, Russian and Czech languages]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
2. Byrykh, A. K., Mokyenko, V. M., Stepanova, L. Y. (2005). Russkaia frazeolohyia. Istoryko-etymolohycheskyi slovar [Russian phraseology. Historical and etymological dictionary]. Moscow, Russia. [In Russian].
3. Hryhorash, A. S. Stratehii perekladu frazeolohizmiv iz nehatyvnoiu konotatsiieiu v anhliiskomovnomu politychnomu diskursi [Strategies for translating phraseology with a negative connotation in English-language political discourse]. Retrieved from http://philology.knu.ua/files/library/movni_i_konceptualni/52/19.pdf [In Ukrainian].
4. Danylenko, L. I. (2000). Natsionalno-kulturna semantyka cheskoï frazeolohii [National-cultural semantics of Czech phraseology]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
5. Kunyn, A. V. (1972). Frazeolohyia sovremennoho anhlyiskoho yazyka [Phraseology of Modern English]. Moscow, Russia. [In Russian].

6. Skrypnyk, L. H. (1973). Frazeolohiia ukrainskoi movy [Phraseology of the Ukrainian language]. In-t movoznav. im. O. O. Potebni. Kyiv. [In Ukrainian].

7. Telyia, V. N. (1988). Metafora kak model smysloproyvodstva y ee ekspressivno-otsenochnaia funktsiia [Metaphor as a model of meaning production and its expressive-evaluative function]. Moscow, Russia. [In Russian].

8. Sheihal, E. Y. (2004). Semyotyka polytycheskoho dyskursa [Semiotics of Political Discourse]. Moscow, Russia. [In Russian].

9. Sheihal, E. Y. Teatralnost polytycheskoho dyskursa [Theatricality of political discourse]. Retrieved from <http://www.philology.ru/linguistics/sheygal-00.htm> (last accessed: 03.04.2016). [In Russian].

10. Čermák, F. (2010). Lexikon a sémantika [Lexicon and semantics]. František Čermák. Prague. [In Czech].

11. Havel, V. (2012). Moc bezmocných a jiné eseje [The power of the helpless and other essays]. Prague. [In Czech].

12. Hospodářské noviny: deník [Economic newspaper: daily]. 2001, 2005, 2006, 2007. Prague. [In Czech].

13. Klaus, V. Citáty [Citations]. Retrieved from <http://azcitaty.cz/vaclav-klaus/18708/> (last accessed: 03.05.2018). [In Czech].

Стаття надійшла до редакції 23.04.2020 р.

Oleksandra Yevlanova,

PhD, Junior Research Associate, ORCID 0000-0002-1098-0538,

O. O. Potebnia Institute of Linguistics, National Academy of Sciences of Ukraine

4, Hrushevskoho st., Kyiv, 01001, Ukraine

a.ievlanova@gmail.com

Innovative phenomena in political discourse: phraseological units and their modifications as a way to express situation assessment

Political language is a special subsystem of the national language intended for political communication: for promotion of certain ideas, for encouraging citizens of the country to take political actions, for making and substantiating social and political decisions in the face of a multiplicity of public points of view. For political text to have the desired effect on the consciousness of information consumers, it must meet certain requirements – to show political passion and

imagery, sharpness and brilliance of presentation. All these can be achieved using certain stylistic, rhetoric and linguistic means.

This article is concerned with burning issues of studying phraseological units, used in sociopolitical periodicals, such as the Czech media of the late XX – early XXI centuries and also in video records of political trend of the Presidents of the Czech Republic – Vaclav Havel and Vaclav Klaus. Among the phraseological units, the following groups are defined for the implementation of the informative and pragmatic component of the discourse: FE with positive connotation and FE with negative connotation.

Phraseologisms have all the necessary characteristics for political discourse, namely, they are bright, accurate, expressive, well remembered and have the ability to give a message a certain evaluative coloring. Phraseologisms simply need to be used in the speech of politicians as often as possible, because they are widely understood. At the same time, phraseological units, in connection with the constant development of the language of politics, take on new forms. The use of such forms helps to influence more effectively addressee's consciousness, since it is known that any novelty of the content and form causes, besides interest, a desire to become a supporter of the author of a political text.

Keywords: phraseological units, positive connotation, negative connotation, presidential discourse, Vaclav Havel, Vaclav Klaus.

Розділ III

Славістичне літературознавство

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.59.127>

УДК 811.162.1

Неонілла Баракатова,

кандидат філологічних наук, доцент, ORCID 0000-0002-7433-288X,
Дніпропетровський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України
вул. Гоголя, 29, Дніпро, 49000, Україна
e-mail: orientaln@ukr.net

**ПОЛОНІЗМИ В МОВНІЙ СТРУКТУРІ
РЕТРОРОМАНІВ А. КОКОТЮХИ**

У статті розглядаються польськомовні одиниці як елементи мовної організації тексту детективних ретророманів одного із сучасних українських письменників – А. Кокотюхи. Автор уводить полонізми переважно в монологічне й діалогічне мовлення персонажів з різною стилістичною метою: передати місцевий колорит тогочасного Львова, подати національну характеристику персонажа, його емоційний стан тощо. Продуктивність і частота використання аналізованих лексем відрізняється в різних романах циклу і безпосередньо залежить від основної його теми та кола персонажів. Польські за походженням одиниці мови вступають у різноманітні парадигматичні зв'язки і відзначаються неоднаковим ступенем адаптації в українській мові.

Ключові слова: польськомовні одиниці, міжмовні омоніми, діалектизми, мовний портрет, лексикон художнього стилю, ретророман.

Сучасний літературний процес ознаменувався появою чималої кількості нових імен, серед яких одне з чільних місць посідає А. Кокотюха. Свою літературну діяльність цей автор започаткував низкою творів у стилі «нуар» і далі залишився вірним цьому принципу: світ побачили кілька різноманітних серій – від історичних детективів до повістей для дітей. Лексичний набір мовної палітри кожного з циклів, зумовлений жанрово-стильовою й тематичною різноманітністю, відзначається певною специфікою, що є показовим і для однієї з перших серійних доробок прозаїка – ретророманів. Місцем дії всіх 7 романів серії, що охоп-

лює період від 1908 по 1918 рік, обрано Львів, історія якого відбиває формування Галичини як частини Австро-Угорської та Російської імперій і об'єднує представників різних національностей.

На етапі сьогодення спостерігається виразна тенденція до активізації лексичних одиниць польського походження у медійному просторі, мовленні публічних осіб, текстах художніх творів. Це зумовлює не лише суспільний інтерес до цієї частини актуального лексикону, а й посилену увагу науковців до особливостей функціонування таких запозичень як на рівні мовлення, так і мовотворчості загалом, що знаходить своє відображення в наукових розвідках, присвячених аналізу сучасної української мови з погляду особливостей функціонування таких одиниць. Популяризації польськомовних одиниць сприяє й творчість митців слова, до яких належить А. Кокотюха як визнаний автор чималої кількості різножанрових творів, часто об'єднаних у певні цикли.

Актуальність пропонованої наукової розвідки визначається потребою вивчення запозичених з польської мови одиниць як елементів мовної структури ретророманів А. Кокотюхи, творчість якого є цілкомитово недослідженою в лінгвістичному аспекті.

Предметом багатьох наукових розвідок у славистиці були й залишаються українсько-польські мовні контакти. Так, А. Вінценз розглядав окремі аспекти загальної проблеми українсько-польських мовних контактів [1]. Інші науковці приділяли увагу аналізу полонізмів у вузькоспеціальних галузях: М. Худаш [16], В. Титаренко [14] вивчали такі елементи в українських юридичних документах різних історичних періодів, І. Сабадош простежив українсько-польську взаємодію на прикладі ботанічної лексики [13]. Характер запозичень із польської мови в українську XVI – першої половини XVII ст. з'ясовувала у своїй науковій розвідці Л. В. Гонтарук [2], а дослідниця Н. П. Романова аналізувала українсько-польські зв'язки в словотворі [12].

Проникнення польськомовних елементів в українську мову відбувалося не лише на рівні мовлення, але й на рівні мови як знакової системи, що відбивалося в мовотворчості певних майстрів письменства. Дослідженню функціонування полонізмів у мовній канві творів українських майстрів слова присвячено чимало наукових праць, зокре-

ма Н. Місяць розглядала польські за походженням лексеми у творчості Лесі Українки [10] та Ліни Костенко [11], Н. М. Тома – у працях Петра Могили [15].

Поява сучасних творів української художньої літератури дає новий матеріал для наукових розвідок. Багатий і цікавий матеріал щодо вивчення польськомовних елементів у структурі художнього тексту являє собою творчість А. Кокотюхи – автора кількох десятків різножанрових творів.

Метою нашої статті є дослідити роль і місце полонізмів у мовній структурі детективних ретророманів А. Кокотюхи.

Використання безпосередніх запозичень з польської мови у мовній канві своїх творів сам автор пояснює в шістнадцятому коментарі до першого роману з цього циклу «Адвокат із Личаківської: «Увага! Тут і далі в романі герої однаково вільно спілкуються польською, німецькою, українською мовами, а також використовують російську та ідиш. Епізодичне вживання будь-яких інших мов буде подаватися в окремому перекладі» [3, с. 278]. Однак, як свідчить подальший аналіз полонійної лексики, насправді в більшості випадків використання таких одиниць мови, особливо якщо йдеться про читачів з тих регіонів, де польська мова не є аж настільки поширеною, аби її розуміли всі реципієнти текстів ретророманів, необхідним є додаткові роз'яснення чи коментарі.

Кожен з романів характеризується певним набором польських лексем, частина з яких є спільним лексичним фондом усього циклу. До цього кола можна віднести переважно побутовізви, напр.: *камізелька* «жилет» [4, с. 14; 6, с. 19], *фотель* «крісло» [4, с. 14; 6, с. 96], *філіжанка* «чашка» [4, с. 238; 8, с. 49], *пляцки* «деруни» [4, с. 120; 8, с. 240], *кнайпа* «закусочна, пивничка, забігайлівка» [3, с. 50; 8, с. 135; 9, с.110], *пльотка* «плітка» [9, с. 56]; *перекуска* «закуска» [3, с. 35; 4, с. 99]; *креденс* «буфет» [6, с. 62; 5, с. 168]; *файка* «люлька» [5, с. 196; 7, с. 156] тощо. Такі вкраплення трапляються, однак, у мовних партіях персонажів різних національностей, а не тільки поляків, що дозволяє авторові створити ефект «мови львів'ян» як певної спільноти. Якщо ж говорити про їхню появу в мові самого А. Кокотюхи, то здебільшого він послуговується ними як абсолютними синонімами

до українських лексем. Так, наприклад, можемо спостерігати паралельне використання таких слів, як *фотель* [6, с. 63] і *крісло* [6, с. 64]; *келишок* [5, с. 138] і *чарка* [5, с. 105]; *камізьелька* [9, с. 21] і *жилет* [9, с. 24]; *маринарка* [3, с. 75] і *піджак* [4, с. 62; 8, с. 38, 94]; *пляцки* [8, с. 240] і *деруни* [8, с. 240], *пантофлі* [5, с. 142] і *капці* [5, с. 194].

Доволі продуктивною групою запозичень з польської мови, вживаних у текстах серії «Ретророман» паралельно із нормативними для української мови одиницями, є назви приміщень і споруд, як-от: *пивниця* [8, с. 81] і *підвал* [8, с. 261]; *бюро* [3, с. 185] і *контора* [3, с. 78]; *двірець* [9, с. 48] і *вокзал* [7, с. 214] та ін. Така ж ситуація склалась зі залученням назв істот, зокрема: *курва* [5, с. 146; 7, с. 165] і *повія* [6, с. 105, 144; 7, с. 65, 87]; *кобета* [9, с. 48, 50] і *жінка* [4, с. 71; 6, с. 144]; *ідійот* [4, с. 136; 8, с. 149, 205; 9, с. 123] та *ідіот* [9, с. 207]. Використання таких одиниць є засобом урізноманітнення авторської оповіді, про що свідчить їхнє почергове вживання на одній сторінці, а то й у суміжних реченнях, напр. *бабця* [3, с. 7, 8] і *бабуся* [3, с. 7, 8]: *Ще заставши бабцю й поговоривши з нею, зрозуміла не дуже прийнятну для себе істину: та жила неквапом. Від життя бабуся брала лише те, що лежало на поверхні... [3, с. 7]; Дівчині вже виповнилося п'ятнадцять, вона відчувала себе досить дорослою, аби на рівних обговорювати з бабусяю подібні речі...; Бабця могла собі дозволити нікуди не квапитися [3, с. 8].* Часом А. Кокотюха надає полонізмам невластивих їм у польській мові значень, семантично переосмислюючи українські відповідники, що можемо спостерігати на прикладі *колежанка* [3, с. 189] і *подруга* [3, с. 190]. Так, *koleżanka* польською мовою означає «товаришка, приятелька, подруга», тоді як письменник має на увазі радше «партнерка», протиставляючи йому українське слово: *Ми не були близькими подругами. При тому вона вважала мене своєю довіреною особою. Мені довірялося те, чого не довіриши колежанці, навіть тій, яку знаєш змалечку [3, с. 189]; Подруги тим не переймаються. Для того існують партнерки [3, с. 190].* Хоча, звісно, в інших випадках письменник може вживати цей фемінітив у його прямому значенні «колега, співробітниця»: *Інакше панна Миккульська сприймалася б звичайною шльондрою, котра відрізняється від колежанок тим, що продає себе не так для заробітку, як в інте-*

ресак безпеки імперії [6, с. 105]. При цьому спостерігаємо адаптацію звукового оформлення слова до фонетичного ладу української мови, що наближає його до українських лексем, попри некодифікований її характер, адже сучасною літературною нормою передбачено передавати таку семантику іменником спільного роду колега. Залучення таких одиниць до лексику ретророманів може пояснюватися не в останню чергу також модою на гендерну рівність у сучасному українському суспільстві.

Субстантиви *колега* [8, с. 110] і *товариш* [4, с. 31; 4, с. 145] найчастіше постають у текстах творів циклу «Ретророман» також як абсолютні синоніми, що створює певні труднощі для сприйняття їхнього змісту читачами з тих територій, де позначення приятельських стосунків зазвичай відбувається іншими лексичними засобами: *Не кинув колегу в біді, тим більше – такого, як Йозеф* [5, с. 142] (письменник тут характеризує вчинок адвоката Кліма Кошового стосовно його товариша стоматолога Йозефа Шацького). Варто зазначити, що для називання осіб, які перебувають у дружніх стосунках, автор послуговується також українськими літературними назвами, як-от: *Гаразд, запитаю інакше: якщо в панни Агнелі було мало щирих, справжніх друзів, вона напевне мала багато ворогів?* [3, с. 126]; *Перед тим вступив до мого товариша додому сам пан редактор «Кур'єра»* [4, с. 33]. Виявивши себе добрим знавцем польських запозичень як елементів галицького діалекту, А. Кокотюха водночас дещо спантеличує не обізнаних з цією говіркою читачів, які звикли до семантики слова колега як «товариш по спільній роботі, навчанню; особа тієї самої професії», особливо в тих випадках, коли цією лексемою автор позначає обидва факти дійсності. Наприклад, у реченні *Словом, за якийсь час приносить той пан Генік моєму колезі свіже число тієї ж самої газети, «Кур'єр Львовські»* [4, с. 33] іменник *колега* використав візник Захар Гнатишин, переповідаючи Кошовому ситуацію, в яку потрапив після запровадження у Львові трамвая на електричній тязі інший, не знайомий йому, кучер із багаторічним досвідом. Натомість в іншому випадку, а саме: *...дантист не міг пересуватися інакше, крім як підтюпцем, і раз по раз зупинявся, вітаючись та перекидаючись кількома фразами з черговим колегою* [9, с. 52], лише

дуже уважний читач зверне увагу на контекст цієї фрази, оскільки кількома реченнями вище А. Кокотюха наводить неодноразово повторювану в різних романах фразу-характеристику надзвичайної товаришкості Йозефа Шацького: *Перше, що почув від нього Клим: «Половина міста знає Шацького, інших Шацький знає сам»* [9, с. 52], у такий спосіб даючи нам зрозуміти, що йдеться тут про приятельські стосунки, адже весь Львів не може бути представлений виключно особами стоматологічного фаху. У подібних ситуаціях, очевидно, варто говорити про контекстуальну омонімію українських та польських лексем.

Розширення семантики лексеми *колега* порівняно зі словниковим тлумаченням відбувається також засобом контексту. Так, А. Кокотюха доповнює її значенням «однодумець, товариш за спільними ідейно-політичними поглядами», нетиповість якого сам автор підкреслює навіть графічним способом, виділяючи аналізований іменник курсивом, напр.: *У відповідь почув: мовляв, це розходиться з декларованими прагненнями мати національну автономію, бо самостійність, про яку торочать колеги Кошового, виключає вірнопідданість* [5, с. 150]. Очевидно, такі випадки можна тлумачити як контекстуальну лексичну синонімію мовних одиниць *колега* – *однодумець*.

Доволі продуктивним елементом польського лексикону в текстах ретророманів виступає лексема *вар'ят* [4, с. 178, 180, 185; 6, с. 146, 147, 169; 7, с. 78, 85; 9, с. 179], що перекладається як «божевільний». Його використання не обмежується якимось одним з творів, але особливою частотою відзначається детектив «Різнюк з Городоцької», пояснення чому знаходимо в самому сюжеті, який приводить Кошового та його друга Йозефа Шацького в стіни психіатричної лікарні. Тому цілковито закономірним є виникнення цілого синонімічного ряду, що складається переважно із субстантивованих прикметників української мови: *божевільний* [9, с. 61, 62, 88, 92, 118, 126, 209]; *душевнохворий* [9, с. 61, 88, 101, 102, 162], *причинний* [9, с. 161], *одержимий* [9, с. 82], *слабий розумом* [9, с. 101], за допомогою яких збудовано авторську оповідь і репліки діючих осіб, тоді як полонізм *вар'ят*, а також похідні від нього (*вар'ювати* [9, с. 197], *звар'ювати* [3, с. 163; 9, с. 120]) звучить виключно з уст персонажів-львів'ян. Лише в їхньому

мовленні спостерігаємо також використання польського фразеологізма з цим складником: *грати вар'ята* [3, с. 127, 163, 228; 4, с. 130; 5, с. 53, 135, 162; 7, с. 234; 8, с. 9].

В усій серії А. Кокотюха використовує також інші одиниці польської мови: *смаколики* «ласощі, смакота» [9, с. 193], *гратуляції* «привітання, поздоровлення» [9, с. 56], *фацет* «тип, чолов'яга» [7, с. 7; 8, с. 124; 9, с. 124], *ипацерувати (ипацірувати)* «прогулюватися, гуляти» [4, с. 175; 9, с. 159], *перекуска* «закуска» [3, с. 35; 4, с. 99], *конфітюр* «варення» [3, с. 52, 123], *офірувати* «пожертвувати, подарувати» [3, с. 57; 6, с. 237], *евентуально* «можливо, якщо знадобиться, у разі чого» [3, с. 134], *імпреза* «захід» [3, с. 160], *зафундувати* «заснувати, організувати» [3, с. 187], *візитівка* [3, с. 127; 8, с. 85, 210], *гадула* «базікало, торохтій» [4, с. 39], *не кремпуїся* «не соромся» [4, с. 40], *тлустий* «товстий, грубий» [4, с. 47; 4, с. 191], *зграбний* «стрункий, граційний, витончений» [4, с. 71], *сурдут* «сюртук» [5, с. 237], *бздур* «нісенітниця, дурниця» [6, с. 205; 5, с. 87], *гробівець* «склеп» [7, с. 6], *кав'яр* «ікра риби» [6, с. 89], *бардзо* «дуже» [6, с. 23], *атракція* «щось привабливе, цікаве» [8, с. 214], *карк* «задня частина шії» [8, с. 141], *розсіл* [8, с. 192] «бульйон», *гоноровий* [8, с. 123] «гідний», *пощо* «навіщо» [3, с. 225; 4, с. 50, 195; 5, с. 93, 141, 171, 217, 240; 6, с. 152, 158; 7, с. 46, 85, 120, 147; 8, с. 60; 9, с. 168] та ін. Усі вони створюють ефект присутності читача «в тому місці в ті часи», оскільки їх уживають переважно діючі особи як у монологічному, так і в діалогічному мовленні. Проте загальна кількість одиниць польського походження і продуктивність їхнього вживання в тому чи тому ретроромані вар'юється в широкому діапазоні – від декількох слів до кількох десятків лексем, що залежить від набору другорядних персонажів, безпосередньої теми детективу, навіть від порядку виходу друком роману.

Особливо виразно відтворюють колорит тогочасного Львова ті полонізми, графічний запис яких засобами української мови передає специфіку польської орфоєпії, напр.: *крулевна* [4, с. 98], *бардзо* [4, с. 155; 6, с. 23], *колегі* [4, с. 218], *паньство* [3, с. 258; 9, с. 28], *почєлі* [3, с. 65], *ціхо* [3, с. 70, 244; 8, с. 143], *щєстя* [3, с. 134] *на тамту пивницю* [8, с. 198], *тамтого кельнера* [5, с. 44], *тамту пригоду* [9,

с. 112] тощо. Переважна більшість таких лексем не потребує додаткового тлумачення (виняток з наведених вище становить хіба що займенник *тамтий* – від польського *tamten* «той»), до того ж остаточно їхня семантика викристалізовується через уживання поспіль українського відповідника, як-от: *Та ніц мені від вас не треба... Особисто мені – нічого!* [3, с. 54], а надто повторенням тих самих конструкцій: *На початку нашої розмови ви спершу сказали – вам від мене ніц не треба. Й відразу додали, наголосили навіть: особисто вам – нічого* [3, с. 61]. Подеколи значення полонізмів розкривається через антонімічне протиставлення з українськими лексемами, напр.: *...ви люксуово все провернули. Але, але, але... Погано, панове* [4, с. 207].

Мовлення деяких епізодичних персонажів всуціль пересипане як семантичними, так і фонетичними полонізмами, що створює ефект новизни, контрасту порівняно з авторською мовою, а також дає непряму вказівку на їхню національну належність, напр.: – *Панунцію злотий, а дай цигаретку припалити...Та ти такий файнюський...* [4, с. 183]; *Утой сьлічний пан то мені дасть припалити. В пана файний аницуг. Певно, в магістрати працює? Альбо на кулеї? Я би мугла вас забавити* [4, с. 184]; *Моя кров для такого слічного панка ніц не значить? – гаркнув Дзідзьо* [8, с. 142]. Почасти польський колорит створюють навіть не лексеми, а побудова фрази, порядок слів у ній: *Прошу дуже* [7, с. 68] (пор.: *Proszę bardzo*); *То є дуже файно...* [3, с. 184] (*To jest bardzo fajnie*). У такий спосіб А. Кокотюха підкреслює не лише маргінальний білінгвізм певних соціальних прошарків (зокрема повій), а й демонструє пов'язану з ним практику «спонтанного перемикання кодів».

Намагання А. Кокотюхи максимально точно передати мовний колорит Львова початку ХХ ст. іноді призводить до появи в текстах детективних ретророманів міжмовних омонімів, а отже, й неоднозначного трактування змісту таких мовних одиниць. Так, напр., у словосполученнях типу *правдивий адвокат* [3, с. 68] прикметник (від польського *prawdziwy* «справжній, дійсний») сприймається, насамперед, із значенням «який говорить правду; чесний, справедливий», а не «справжній, явний // правильний», як це буває в інших випадках уживання автором цього слова, пор.: *Дозвольте розказати вам*

історію, не називаючи жодних імен... Вона коротка, не надто пристойна, але правдива [3, с. 173]; То, прошу дуже, правдива бомба [3, с. 101]; Маєте погану вдачу – витягати на поверхню різний бруд. Він виявляється правдивим [3, с. 174]. Подібну ситуацію спостерігаємо також і з прислівником вигідно «з вигодою, користю, зиском», що є міжмовним омонімом до польського *wygodnie* «зручно», напр.: Тут говорити не вигідно, бо ходитимуть клієнти і заважатимуть [3, с. 48]; Коли вам вигідно будь-де, заїдемо до найближчої [3, с. 123]. Доречним було б умістити в коментарях до кожного з романів або принаймні як примітку на сторінці тлумачення слова *дорожка*, яке читач може сприйняти у звичному для всіх носіїв української мови значенні «1. Зменшено-пестливе до дорога; 2. Штучно створена вузька дорога (у парках, садах і т. ін.); 3. Вузький, довгий килим або товста тканина такої самої форми, що використовується як постілка», а відсутність чергування о // і у відкритих і закритих складах витлумачити як діалектну фонетичну рису, однак автор має на увазі польське *drożka* «дрожки, екіпаж; візник», напр.: *Гайда, дорожка за два квартали* [8, с. 192]; *Скакайте в дорожку!* [4, с. 30]; *Вони сіли в дорожку* [3, с. 136]; *Каретою Тима гучно охрестив невеличку дорожку, якою правив мовчазний візник* [9, с. 122]; *Дорожка ніби тут, не відпускали* [8, с. 202]; *Йдіть уже, дорожка на дворі* [8, с. 207]; *...вбивця тищав у нього револьверним дулом, змушуючи сісти в дорожку* [5, с. 192].

Категорію міжмовних польсько-українських омонімів у ретророманах А. Кокотюха доповнює також дієслівними одиницями. Зокрема, *лапати* в українській літературній мові тісно пов'язане з певним соматизмом і означає «торкати, хапати що-небудь рукою (руками) // дотиками рук розшукувати що-небудь у темряві», натомість поляки послуговуються ним у більш широкому значенні (*łapać* – «ловити, хапати»). Незнання семантичного підґрунтя цієї вербальної одиниці може призвести до виникнення у читача хибного розуміння описаних дій, напр.: *Допоміг запати вбивцю* [5, с. 109]; *Йому ж бо доповіли вже, що запали вбивцю* [3, с. 68]; *Значить, троє досвідчених, шанованих у своєму середовищі чоловіків не змогли до пуття запати звичайного злидня* [8, с. 194], оскільки гра слів спричиняє асоціацію зі сленговим значенням «чплятися, розпускати руки», як-от: *Тоді Ціпу*

тре лапати вже! [4, с. 189]; Але не можна отак заходити й лапати шляхетних панянок [6, с. 156]. І лише в поодиноких випадках автору вдається уникнути такої двозначності, зокрема тоді, коли, напр., в одному мікротексті маємо український і польський відповідники: *Слухайте, були б то справжні, не батярські лови, поліція б уже спійма-ла злодія. Бачте, площа невелика. Виходів з неї небагато. Ззовні злапати втікача просто* [4, с. 43].

До появи міжмовних омонімів призводить намагання фонетичної адаптації полонізмів, і зокрема лексеми *cześć*, в якій останні два шиплячих транслітеровані подібно до інших випадків передачі таких звукосполучень (пор.: *radość* – *радість*, *szczerłość* – *щирість*, *sprawiedliwość* – *справедливість*, *rozbieżność* – *розбіжність*, *pracowitość* – *працьовитість*, *miejsowość* – *місцевість*). Однак, А. Кокотюха вживає це слово виключно в значенні вигука із значенням неформального привітання чи прощання, як це прийнято в польському середовищі, зі звичаями якого, на жаль, не знайома більшість поціновувачів його творчості. Це створює певні перцептивні труднощі, проте добре передає місцевий колорит Львова через мовлення його мешканців. Напр.: – *Честь, шановна пані, – сказав він, уклонившись так галантно, як міг* [3, с. 147]; *У відповідь почув : «Честь!», і товариші на козлах розкланялися один одному* [4, с. 33]. Більшість контекстів, у які введено цей лексичний елемент, не просто не дозволяють витлумачити його як етикетний імператив, але й створюють ефект подвійного витлумачення семантики слова, як-от:

– *Повертаєте зброю...*

– *Пан цивільна людина. Завше носили її для впевненості в собі. Чи – для забави. Або й так, і так. Честь* [7, с. 185], де згадка про цивільних осіб наводить на думку, що людина зі зброєю здатна почуватися дещо наближеною до військових, хоча б поведінкою й манерами, а отже, і використовувати усічену форму прощання військових «Честь маю!». Такі ж асоціації може викликати й опис жестів, притаманних особам цієї професії, напр.: – *За перепрошенням, – Безбровий приклад два пальці до скроні, відсалютував. – Честь* [6, с. 145].

Мовний портрет деяких персонажів А. Кокотюха малює через залучення до їхнього мовлення запозичених з польської мови сталих

виразів: *Її б шляк трафив* [3, с. 141]; – *Пся крев, – кельнер потер місце, куди тицьнуло дуло* [6, с. 3149]; *Тамтешня публіка, котра все-редині, ваше боксування має в носі* [8, с. 138]. Переважна більшість таких одиниць має виразно знижену експресію, як-от: *Ви що тут влаштували, пся крев! Що це за іграшки, курва мама! Бардзо вивертай, скурвий сину!* [4, с. 154]; *Її не цікавитиме, задля якої холери коханець, наречений чи законний муж контактує з курвами* [9, с. 162]. Це створює ефект спонтанного мовлення, коли людина невідомо переходить на рідну мову, а отже, є непрямою характеристикою національної належності означеної діючої особи.

Якщо говорити про фіксацію таких елементів у мові головного героя, то їхня поява є, по-перше, ознакою певної адаптації киянина за народженням Кліма до львівського середовища, оскільки вони стають частиною його лексики лише через кілька років постійного перебування у Львові (отже, і не в перших книгах циклу, а в кількох останніх), а по-друге, все-таки виступають переважно у внутрішніх монологів Кошового, напр.: *Знову глянув на годинник. Пся крев, ще трохи – і він уже запізниться на збори!* [7, с. 10]; *Усе зрозумів. Така проста підказка, пся крев...* [7, с. 203]. Як говорить сам автор, «місто перемогло його, зануривши у свої звичаї, мовне розмаїття» [3, с. 79].

У деяких випадках уживання одиниць польської мови в українськомовному тексті романів аналізованої серії засвідчує типовий процес адаптації іншомовних лексем на графічному, фонетичному і граматичному рівнях, які, однак, закономірно залишаються обмеженими вживанням на певній території, тобто поповнюють не загальномовний лексикон, а лише розряд територіальних діалектизмів. Так, напр., голосний *є* у відкритих складах польської мови в українській передається через *е* або *і*, що є одним із способів розмежування фонетичних запозичень і діалектних лексем: *холера* [6, с. 35; 9, с. 107] і *холера* [9, с. 162]; *колежанка* [3, с. 89; 6, с. 91, 162, 234]; *кобета* [9, с. 48, 50] і *кобіта* [4, с. 41] чи навіть зазнають властивого галицькому діалекту укання, як-от: *кубіта* [8, с. 62, 125, 201]. Дієслова у формі минулого часу набувають питомо українських суфіксів: *видів* [8, с. 196] із семантикою «бачив» (пор. *widział*).

У результаті спостережень над виявленими фактами мови вста-

новлено, що полонізми автор уводить переважно в монологічне й діалогічне мовлення персонажів з різною стилістичною метою: передати місцевий колорит тогочасного Львова, подати національну характеристику персонажа, його емоційний стан тощо. Семантика польськомовних лексем найчастіше розкривається контекстуальними засобами, оскільки саме оточення слова допомагає виявити розширення значення слова, його переосмислення чи формування парадигматичних зв'язків – синонімії, антонімії, міжмовної омонімії тощо. Однак у певних випадках залучення польських за походженням одиниць утруднює розуміння тексту, особливо читачам з тих регіонів, де польська мова має менше поширення. У такому разі корисним видається додавання таких лексем у прикінцеві коментарі до тексту кожного з романів.

Попри те, що більша частина полонізмів уводиться в текст із пристосуванням до українських звукових і граматичних традицій, фонетично неадаптовані одиниці не лише створюють мовний портрет персонажа, а й особливо виразно відтворюють колорит львівського урбанолекту як різновиду української мови міста. Подеколи спостерігаємо поповнення діалектного словника за рахунок таких лексем та навіть фразеологічних зворотів, що є одним з проявів взаємозбагачення мов та представляє авторський стиль, орієнтований на діалектну мову. При цьому може відбуватися граматична адаптація запозичених з іншої мови слів. Частиномовний статус виявлених фактів мови дозволяє говорити про актуалізацію переважно самостійних частин мови і зрідка етикетних інтер'єктивів.

Таким чином, вивчення інших некодифікованих елементів лексики ретророманів львівського циклу А. Кокотюхи становить перспективу подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. *Вінценз А.* До проблеми українсько-польських мовних контактів / А. Вінценз // *Мовознавство*. – 1991. – № 5. – С. 37–41.
2. *Гонтарук Л. В.* Характер запозичень із польської мови в українську XVI – першої половини XVII ст. / Л. В. Гонтарук // *Проблеми слов'янознавства*. – 2004. – Випуск 54. – С. 78–103.

3. *Кокотюха А. А.* Автомобіль із Пекарської: роман / А. Кокотюха. – Харків : Фоліо, 2015. – 283 с.
4. *Кокотюха А. А.* Адвокат із Личаківської: роман / А. Кокотюха. – Харків : Фоліо, 2015. – 283 с.
5. *Кокотюха А. А.* Втікач із Бригідок: роман / А. Кокотюха. – Харків : Фоліо, 2017. – 283 с.
6. *Кокотюха А. А.* Коханка з площі Ринок: роман / А. Кокотюха. – Харків : Фоліо, 2016. – 282 с.
7. *Кокотюха А. А.* Офіцер із Стрийського парку: роман / А. Кокотюха. – Харків : Фоліо, 2017. – 283 с.
8. *Кокотюха А. А.* Привид з Валової: роман / А. Кокотюха. – Харків : Фоліо, 2015. – 283 с.
9. *Кокотюха А. А.* Різник із Городоцької: роман / А. Кокотюха. – Харків : Фоліо, 2016. – 250 с.
10. *Місяць Н.* Полонізми в поетичній та епістолярній спадщині Лесі Українки / Н. Місяць // Українська полоністика. – 2008. – № 5. – С. 174–189.
11. *Місяць Н.* Полонізми в творах Ліни Костенко / Н. Місяць // Українська полоністика. – 2009. – Вип. 6. – С. 145–157.
12. *Романова Н. П.* Вивчення українсько-польських мовних контактів у слов'янській філологічній науці / Н. П. Романова // Мовознавство. – 1972. – № 4. – С. 41–50.
13. *Сабадош І.* Українсько-польська взаємодія в ботанічній лексиці / І. Сабадош // *Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim.* – Białystok, 1995. – С. 87–97.
14. *Титаренко В. М.* Побутова лексика польського походження в північно-українських пам'ятках XVI–XVII ст. (на матеріалі текстів ділового стилю) / А. Титаренко // Українська полоністика. – 2007. – Вип. 3–4. – С. 248–256.
15. *Тома Н. М.* Лексичні польські запозичення в мовотворчості Петра Могили / Н. Тома // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – 2011. – № 22. – С. 58–71.
16. *Худаш М. Л.* Спостереження над лексичними полонізмами в українській активній мові кінця XVI – поч. XVII ст. / М. Л. Худаш // Дослідження і матеріали з української мови. – Т. III. – Київ, 1960. – С. 121–139.

References

1. Vintsenz, A. (1991). Do problemy ukraińsko-polskich movnykh kontaktiv [To the problem of Ukrainian-Polish language contacts]. *Movoznavstvo-Linguistics*, 5, 37-41. [In Ukrainian].

2. Hontaruk, L. V. (2004). Kharakter zapozychen iz polskoi movy v ukrainsku XVI - pershoi polovyny XVII st. [The nature of borrowings from Polish into Ukrainian XVI - first half of XVII century]. *Problemy slovianoznavstva-Problems of Slavic studies*, 54, 78-103. [In Ukrainian].

3. Kokotiukha, A. A. (2015). Avtomobil iz Pekarskoi: roman [The car from Pekarska: a novel]. Kharkiv, Ukraine: Folio. [In Ukrainian].

4. Kokotiukha, A. A. (2015). Advokat iz Lychakivskoi: roman [Lawyer from Lychakivska: a novel]. Kharkiv, Ukraine: Folio. [In Ukrainian].

5. Kokotiukha, A. A. (2017). Vtikach iz Bryhidok: roman [Runaway from Brigidki: a novel]. Kharkiv, Ukraine: Folio. [In Ukrainian].

6. Kokotiukha, A. A. (2016). Kokhanka z ploshchi Rynok: roman [Mistress from the Market Square: a novel]. Kharkiv, Ukraine: Folio. [In Ukrainian].

7. Kokotiukha, A. A. (2017). Ofitser iz Stryiskoho parku: roman [An officer from Stryj Park: a novel]. Kharkiv, Ukraine: Folio. [In Ukrainian].

8. Kokotiukha, A. A. (2015). Pryvyd z Valovoi: roman [Ghost from Gross: a novel]. Kharkiv, Ukraine: Folio. [In Ukrainian].

9. Kokotiukha, A. A. (2016). Riznyk iz Horodotskoi: roman [Butcher from Gorodotskaya: a novel]. Kharkiv, Ukraine: Folio. [In Ukrainian].

10. Misiats, N. (2008). Polonizmy v poetychnii ta epistolarnii spadshchyni Lesi Ukrainky [Polonisms in the poetic and epistolary heritage of Lesya Ukrainka]. *Ukrainska polonistyka-Ukrainian Polish studies*, 5, 174-189. [In Ukrainian].

11. Misiats, N. (2009). Polonizmy v tvorakh Liny Kostenko [Polonisms in the works of Lina Kostenko]. *Ukrainska polonistyka-Ukrainian Polish studies*, 6, 145-157. [In Ukrainian].

12. Romanova, N. P. (1972). Vychennia ukrainsko-polskykh movnykh kontaktiv u slovianskii filolohichnii nautsi [Study of Ukrainian-Polish language contacts in Slavic philological science]. *Movoznavstvo-Linguistics*, 4, 41-50. [In Ukrainian].

13. Sabadosh, I. (1995). Ukrainsko-polska vzaiemodiia v botanichnii leksytsi [Ukrainian-Polish interaction in botanical vocabulary]. *Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim-Research of dialects and onomastics on the Polish-East Slavic border*, 87-97. [In Polish].

14. Tytarenko, V. M. (2007). Pobutova leksyka polskoho pokhodzhennia v pivnichnoukrainskykh pamiatkakh XVI-XVII st. (na materiali tekstiv dilovoho stylu) [Household vocabulary of Polish origin in the northern Ukrainian monuments of the XVI-XVII centuries (based on business style texts)]. *Ukrainska polonistyka-Ukrainian Polish studies*, 3-4, 248-256. [In Ukrainian].

15. Toma, N. M. (2011). Leksychni polski zapozychennia v movotvorchosti

Petra Mohyly [Lexical Polish borrowings in the language of Peter the Great]. *Aktualni problemy ukrainiskoi linhvistyky: teoriia i praktyka-Current problems of Ukrainian linguistics: theory and practice*, 22, 58-71. [In Ukrainian].

16. Khudash, M. L. (1960). Sposterezhennia nad leksychnymy polonizamy v ukrainiskii aktovii movi kintsia XVI - poch. XVII st. [Observations on lexical Polonisms in the Ukrainian act language of the end of the XVI - beginning XVII century]. *Doslidzhennia i materialy z ukrainiskoi movy-Research and materials on the Ukrainian language*, 3, 121-139. [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 21.04.2020 р.

Neonilla Barakatova,

Candidate of Philology, Associate Professor, ORCID 0000-0002-7433-288X,
Dnipropetrovsk Regional Institute for Public Administration, National Academy
for Public Administration under the President of Ukraine

29, Hohol st., Dnipro, 49000, Ukraine

e-mail: orientaln@ukr.net

Polonizms in the Language Structure of Andrii Kokotyukha's Retronovels

The article discusses Polish-language units as the elements of the linguistic organization of the text of the detective retronovels by one of the contemporary Ukrainian writers – Andrii Kokotyukha. These units predominantly belong to a household sphere and are usually units of independent parts of the language, although occasionally minor words and exclamations, as well as phraseological references, are sometimes encountered. The author introduces polonisms, mainly, in the monologic and dialogical speech of the characters with the different stylistic purpose: to show the local flavor of then Lviv, to present the sensitivities of a character, his/her emotional state and so on. Author's speech is characterized by low productivity of using Polish-language tokens – their use is a way to avoid repetition, diversify the author's story, etc.

The productivity and frequency of the use of the analyzed lexemes differs in different novels of the series – from a few words to a few dozen and depend directly on its main theme and the range of characters. Polish-language units of origin have a variety of paradigmatic relationships (synonymy, antonymy, homonymy, extension of the meaning or the word) and vary in degrees of adaptation in the Ukrainian language. Phonetic polonisms are one of the sources of replenishment

of the dialectal dictionary of the Ukrainian language and serve as a means of linguistic characterization of an actor.

The partial linguistic status of all the revealed facts of language allows to speak about actualization of mainly independent parts of language and only occasionally etiquette interjections.

Polish-language elements in the texts of the Lviv series of the detective retronovels by A. Kokotyukha are the means to enrich the lexicon of the artistic style and often help readers to understand the context skillfully created by the author.

Keywords: Polish-speaking units, inter-lingual homonyms, dialect words, language portrait, artistic style lexicon, retronovel.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.59.143>

УДК 7.036.2

Людмила Дем'яненко,

кандидат філологічних наук,

старший науковий співробітник, ORCID 0000-0002-5160-2736

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Просп. Голосіївський, 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: demjanenkol@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОВПЛИВУ ЖИВОПИСУ ТА ЛІТЕРАТУРИ У ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ М. КОЦЮБИНЬСЬКОГО

Стаття акцентує увагу на проблемі колористики у прозі М. Коцюбинського. Кольори, які використовуються у художніх творах цього автора, тлумачаться у їхньому зв'язку із головними ідеями прози. Ці взаємозв'язки реалізуються у використанні контрастних кольорів.

Ось уже більш як півтора століття літературна діяльність М. Коцюбинського привертає увагу багатьох дослідників. Адже автор і в цей час цікавить своїм різноманіттям тем та літературних напрямів, які синтезувала у собі творчість письменника, що зумовило виникнення різних, а, відтак, дуже часто протилежних, її інтерпретацій. Творчий доробок М. Коцюбинського став об'єктом досліджень багатьох науковців, таких як С. Єфремов, М. Зеров, А. Музичка, А. Шамрай, А. Завісляк [5], О. Черненко [12], Ю. Кузнецов [9; 10], В. Агеєва [1], М. Коцюбинська, Я. Поліщук, та ін.

Актуальність дослідження полягає у тому, що, в наш час, ще й досі, немає конкретно-єдиного погляду на творчість митця, а заперечення єдиного вузько-ідеологічного стереотипного підходу до неї, створило умови для виникнення і детальнішої розробки різноаспектних поглядів і теорій. Ось тому й існують різноаспектні погляди та теорії. Творчість М. Коцюбинського, і в наш час, потребує нового перерахунку в сучасних умовах.

Ключові слова: М. Коцюбинський, живопис, мистецтво, імпресіонізм, пейзаж, відтінки кольору, експресія, «Intermezzo», враження.

Творчий доробок М. Коцюбинського добре відомий українському читачеві, але він не перестає дивувати нас багатством і витонченістю художнього слова. Доробок М. Коцюбинського – постійно є предме-

том наукового вивчення, про неї написано тисячі наукових праць. Творчість митця – є досить цікавою, зокрема для системного вивчення взаємодії різних видів мистецтв. Проза М. Коцюбинського становить блискучий зразок діалогу між мистецтвом слова та мистецтвом живопису, тобто збагачення словесного нарративу засобами живопису. Як переконливо доводять дослідники життя й творчості письменника: М. Коцюбинський мав широкі культурні, мистецькі, літературні зацікавлення. Письменник був для свого часу одним із тих, хто стояв у центрі культурного руху в Україні.

Характерною рисою імпресіоністичного літературного твору, який споріднює його з імпресіоністичним живописом є пейзаж. На відміну від реалістів, представники імпресіоністичного напрямку змінюють характер пейзажу. Це вже не просто часточка природи детально обсервована письменником, за допомогою якої він змальовує дійсність такою, якою вона є. Тепер у пейзажі наголошується на непостійності, мінливості зображуваного під впливом настрою спостерігача або різних світлових та кольорових ефектів. Змінюється й кут зору, з якого цей пейзаж сприймається, він належить не автору, а героєві твору. Саме тому концепція часу в такому описі актуальна, героєм все, що зображене, бачить тут і зараз [8]. Найвиразніші зразки імпресіоністичного пейзажу в українській літературі знаходимо у творчості М. Коцюбинського. Письменник не ставить собі за мету «фотографічне» відтворення дійсності, а зображає навколишню природу у зв'язку з настроями та емоціями героя. «Пейзаж, – за словами В. Агєєвої, – стає перш за все засобом настроєвої інструментовки твору, одним із елементів психологічної характеристики» [1]. Про функцію пейзажу у новелах М. Коцюбинського писав і Ю. Кузнецов: «Пейзаж М. Коцюбинського цікавий і в зображальному плані. Як правило, він являє собою обмежений, замкнений художній простір, в якому й розвивається сюжетна дія. Ідейно-естетичні функції цього простору багатозначні. Він є реалістичним зображенням місця дії, вираженням психічного стану героя, вводить в атмосферу оповіді, є узагальненим образом, що несе додаткове символічне навантаження» [10]. Тому особливістю імпресіоністичного пейзажу є кут зору, що належить безпосередньо головному героєві. Саме його очима ми

спостерігаємо за навколишнім. За словами Юрія Кузнецова: «Як правило, Коцюбинський вже на початку твору немов пред'являє, намічає кут зору героя, з якого бачаться всі зображувані події» [6]. Однак – це не «фотографічний ефект», а своєрідне віддзеркалення емоційно-настрійового стану героя, його теперішнього психічного самовідчуття. Л. Толстой писав: «Дивишся, як людина нібито без усякого розбору маже фарбами, які потрапляють їй під руку, і ніякого наче зв'язку ці мазки між собою не мають. Але відійдеш на деяку відстань, подивишся, і загалом виходить цілісне враження» [5].

Характерною рисою творчості письменника, як ми знаємо, – це притаманні риси імпресіонізму.

Виходячи з того, що імпресіонізм як мистецький напрям виник, насамперед, у живописі, а потім поширився у музиці (К. Дебюссі, М. Равель, І. Стравінський, В. Барвінський, Ф. Якименко, Б. Лятошинський), літературі (брати Гонкури, Гі де Мопассан, М. Коцюбинський, О. Кобилянська, Г. Косинка, частково М. Хвильовий, А. Головка, А. Чехов, І. Бунін), скульптурі (О. Роден, С. Литвиненко, М. Гаврилко), проблему взаємодії мистецтв у творчості М. Коцюбинського варто розпочати саме з аналізу використання у його творах прийомів живопису та взаємодії художньої парадигми живопису кінця XIX століття і літератури, готової до кардинальних зрушень з огляду на самі основи художньої свідомості того часу.

Первинною основою живопису є зображення предметного, матеріального, баченого сприйняття світу, проте таке зображення ще не є мистецтвом в повному сенсі слова, хоча і становить його початкову форму. Як зазначає В. Ванслов: «...воно перетворюється на справжнє мистецтво, коли стає зображуваним, тобто осмисленим, і одухотвореним, яке несе у собі ту чи іншу ідею» [2, с. 22].

Художник може безпосередньо зображувати матеріальні предмети і явища (натюрморт чи пейзаж), духовний світ людини в її зовнішності, у видимому прояві (портрет) або ж складне поєднання одного та іншого. При цьому по-перше, показує людський, суспільний, зміст зображуваного і, по-друге, виражає власний духовний світ, своє ставлення до зображуваного. Саме в зображенні конкретних предметів, які мають те чи інше значення в житті людини, кольори в

картині можуть нам здаватися: важкими чи легкими, холодними чи теплими, радісними чи похмурими, лінії – гострими чи м'якими, напруженими плавними і так далі. На основі значення зображуваних предметів у картині можуть утворюватись ті чи інші кольорові гармонії, ритмічні зображення, які створюють певний емоційний характер. Колір і світло, лінія та об'єм, ритмічні та композиційні закономірності – все це як у живописі, так і в літературі має величезне значення для адекватного відображення дійсності та душевного світу людини [3].

Предметом інтересу для митця було те, що за допомогою, наприклад, кольору, звукових вражень можна було відтворювати реальний перебіг психічних процесів героя, його індивідуальність, настроїв, враження. Тобто словесні фарби у прозових творах М. Коцюбинського були діючими зображально-виражальними засобами, здатними впливати на творчо-образне сприйняття мистецького полотна. О. Черненко слушно пише: «Коцюбинський, так як і всі імпресіоністи, ніколи не зображує ніяких типових характерів, а завжди неповторну індивідуальність людини, байдуже до якої професії чи стану вона належала б; байдуже, чи ця людина була бідною чи багатою, селянином, адвокатом чи священником, сільською вчителькою чи монахиною і т. д.» [12].

Внутрішній світ людини у творах Михайла Коцюбинського розкривається і в колористиці, тональності, у ракурсах. Дійсність у своїх зовнішніх важливих виявах постійно присутня у творі, але не самоцінно, як у прозі XIX ст., а через призму світобачення, світосприйняття героя. Досягає цього митець не просто прямим називанням почуттів, завдяки яким відбувається сприйняття довколишнього світу, а шляхом відбору і перетворення в своїй уяві саме тих деталей пейзажу, які потрапляють у поле зору героя, тобто передачі його вражень. Через взаємозв'язок цих мікрообразів, через контрастні асоціативні порівняння М. Коцюбинський намагається викликати в читача ті самі відчуття, які переживає герой. Читач бачить точніше, вгадує процеси, що проходять у реальному житті, але бачить очима ліричного героя – в його системі ціннісних орієнтацій, соціальних чи асоціальних прагнень. «Ідейно-естетичні функції пейзажу, зображуваних обставин узагалі істотно змінюються, – вони стають значущими не самі по собі, а

як імпресіоністичний засіб розкриття внутрішнього світу героя» [9]. Тобто відбувається «малювання словом» – за допомогою прийомів живопису, автор словами «малює картини», пишучи свої твори.

Саме у пошуках нових зображально-виражальних засобів Михайло Коцюбинський переносить у свої твори формотворчі засоби живопису (лінійну, кольорову, тональну перспективу, світлотіньові співвідношення, передні та дальні плани тощо), вдається до акварельної, пуантилістичної техніки та сфумато, застосовує екфразис та гіпотипозис. У його доробку наявні звернення до таких жанрів живопису, як пейзаж («Intermezzo», «Тіні забутих предків», «Fata morgana» та ін.), марина («На острові», «Сон», «На камені»), побутовий живопис («Сміх», «Він іде», «Коні не винні»), архітектурний живопис («Сон», «На острові», «Хвала життю», «Невідомий»), портрет («Сміх», «Сон»), проте переважає, без сумніву, увага до створення літературного пейзажу .

Палітра фарб у творах письменника не обмежувалася спектральними кольорами. Автор використовував теплі й холодні відтінки залежно від їх психологічного впливу на героя. Як майстер психологічного аналізу М. Коцюбинський точно підбирав той чи інший колір у словесне полотно, а колір, своєю чергою, виконував відповідну роль впливу на читача, забезпечуючи позитивну чи негативну експресію [3, с. 60].

Дослідження стилю митця неможливе без урахування того спектру асоціацій, тих виражальних засобів, котрі проходять від суміжних видів мистецтв, в яких реалізується митець. М. Коцюбинський глибоко осягнув засоби інших мистецтв, бо розумівся на мистецтві.

Можемо сміливо заявляти, що в основних випадках, новели імпресіоніста, залежно від функцій пейзажних описів, розділяються на дві групи: новели, в яких пейзаж виконує функцію підкреслення емоційного стану героїв, увиразнення їх почуттів у конкретний момент життя («В путях шайтана», «На камені», «Цвіт яблуні», «Лялечка», та ін.), та новели, структура яких складається повністю із пейзажу, зітканого із звуків, запахів, зорових вражень, витісняючи, таким чином, сюжетне наповнення («Хмари», «Intermezzo», «Утома»).

Тому М. Коцюбинський представляє своєрідний стиль, виробле-

ний на взаємодії людини з природою, що найяскравіше проявився у прозі малих форм. Багатоплощинний пейзаж виступає на перший план у новелі «Intermezzo». А психічний стан ліричного героя відтворюється зоровими засобами: гри кольорів, світла, тіні, руху.

Розглянемо новелу «Intermezzo» більш детально. Якщо звернути увагу, то на початку новели домінує чорно-сіра палітра: «тисячі чорних ротів», забруднене «пилом та димом повітря», «бруд людського існування» [7, с. 317] «десять чорних кімнат, налитих п'янкою по самі вінця» [7, с. 318], «на дні чорної п'янки» [7, с. 319]. За допомогою кольору автор увиразнює психологічний стан, депресію ліричного героя, його глибоку душевну втому. Мотив внутрішньої боротьби ліричного героя підсилює саме чорний колір у поєднанні з блідими мазками. Однак, автор не зазначає безпосередньо багряно-червоні кольори, але в уяві читача неодмінно проявляються більше червоні відтінки, ніж сіро-чорні.

Читаючи далі, ми бачимо життєрадісне начало, що втілюється у епізоді новели, «намальований» зеленими, жовтими, білими, блакитними, золотими та срібними кольорами. Тобто відтворюється тепла, свіжа, жива картина. Головний герой знаходиться серед безмежного степу, в якому «вітер набива вуха шматками згуків, покошланими шумом» [7, с. 321], просто під ноги лягає «співуча арфа», «прибій колосистого моря веде кудись у безвість» [7, с. 322]. Хвилюючим є той момент, коли раптом «все гасне, вмирає» [7, с. 322]. Автор так змальовує думки ліричного героя: «Що таке? Звідки? Тінь? Невже хтось третій? Ні, тільки хмарка. Одна хвилинка темного горя – і вмить усміхнулось направо, усміхнулось наліво – і золоте поле махнуло крилами аж до країв синього неба» [7, с. 322].

Далі у новелі відчувається напруження – зустріч ліричного героя з селянином: «Ми таки стрілись на ниві – і мовчки стояли хвилину – я і людина. То був звичайний мужик ...крізь нього я раптом побачив купу чорних солом'яних стріх, затертих нивами, дівчат у хмарі пилу, що вертаються з чужої роботи, брудних, негарних, з обвислими грудьми, кістлявими спинами...блідих жінок у чорних подертих запасках, що хилились, як тіні, над коноплями...пранцюватих дітей в суміші з голонними псами...» [7, с. 327–328]. Тут ми спостерігаємо за певним ба-

лансом, де поєдналися яскраво-жовті фарби з відтінками зеленого, ці кольори вже не викликають негативу. Тому це і є та рівновага, якої шукав ліричний герой: «Говори...Говори...» [7, с. 328]. Тож у творі, час від часу з'являються сумніви, спокій зникає, але лише на одну мить. Це протистояння спокою і втоми. Отже, душевні сили відновилися.

Відтак, місто знову забирає ліричного героя своєю «залізною рукою» [7, с. 329], і він дає себе забрати, востаннє вбираючи в себе «спокій рівнини, синю дрімоту далеких просторів» [7, с. 329].

Таким чином, емоційні враження в «Intermezzo» («І благословен я був між золотим сонцем й зеленою землею...» [7, с. 327] підтверджують спорідненість рис імпресіонізму образотворчого та літературного. Тому ми, ніби бачимо пейзажну картину, але центральним її образом є людина, людина-митець, яка зупинилася серед безкінечного простору, де зустрічаються небо та земля. Дивлячись на цю картину відчувається тепло, затишок і легка задума, сповнена красою навколишнього світу...

Тож кожний нарис, етюд, оповідання чи повість М. Коцюбинського присвячений характерові людини, розкриттю внутрішніх конфліктів її психіки та відношенню людини до зовнішнього світу. Палітра фарб у творах М. Коцюбинського не обмежується спектральними кольорами. Автор використовує теплі й холодні відтінки залежно від їх психологічного впливу на людину. Як майстер психологічного аналізу М. Коцюбинський доречно вводить той чи інший колір у словесне полотно, а колір, своєю чергою, виконує відповідну роль впливу на читача, забезпечує позитивну чи негативну експресію [4, с. 79–80]. Отже, кольорова гама змінюється відповідно до того, як змінюється настрій героя, його психічний стан. У цьому випадку наростання і зміна темних кольорів яскравими формують одну з основних сюжетних ліній твору. Відтак, у пейзажах новели інформаційна функція також відходить на другий план, а враженевість і настроєвість відіграють головну роль.

Таким чином, М. Коцюбинський був незвичайним письменником із виразним своїм стилем написання, специфічною рисою якого був особливий характер його тропів, що передавали тонку гру фарб і відтінків. На думку М. Коцюбинського, письменники повинні знати

фарби та колір, так само як і художник. У творах М. Коцюбинського світосприймання сприяло посиленню інтересу до змінюваного стану людської душі, потребу зафіксувати будь-який настрій, і саме за допомогою кольорової палітри ми і дізнаємося про той чи інший настрій героя, миттєве враження, думку, погляд. Тож, світобачення саме через враження, яке уповні реалізоване в творах М. Коцюбинського, сприяло виникненню контактної мистецької зони, де перетиналися література та живопис.

Список використаних джерел

1. Агеева В. П. Українська імпресіоністична проза / В. П. Агеева. – Київ, 1994. – 158 с.
2. Ванслов В. В. Искусство и красота: ст. по общ. Теории искусства / В. В. Ванслов // Российская академия художеств. НИИ теории и истории изобразительного искусств. – Москва : Знание, 2006. – 286 с.
3. Дем'яненко Л. Г. Взаємодія прийомів мистецтв у художній творчості М. Коцюбинського (живопис, музика, архітектура) : монографія / Л. Г. Дем'яненко ; ред. С. В. Полтавець. – Київ : НБУВ, 2019. – 194 с. – file:///C:/Users/user/Downloads/er-0003077.pdf. – Назва з екрана.
4. Дем'яненко Л. Використання прийомів імпресіоністичного живопису у прозі М. Коцюбинського // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (Слов'янські обрії) : збірник наукових праць. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003300>. – Київ : НБУВ, Випуск № 54. – 2019. – С. 73–86. <https://doi.org/10.15407/np.54.073>
5. Завісляк А. Імпресіонізм у творчості М. Коцюбинського // Українська мова та література. – 2000. – № 2.
6. Імпресіоністичний пейзаж та його роль у новелах М. Коцюбинського : курсова робота. URL: <http://naub.oa.edu.ua/2010/impresionistychnyj-pejzazh-ta-joho-rol-u-novelah-m-kotsyubynskoho/>. – Назва з екрана.
7. Коцюбинський М. Твори в чотирьох томах / М. Коцюбинський. – Київ : Дніпро, 1984. – Т. 2. – 384 с.
8. Михайло Коцюбинський як майстер імпресіоністичної психологічної новели. URL: <https://studfile.net/preview/5286619/page:27/>. – Назва з екрана.
9. Кузнецов Ю. Б. Імпресіонізм в українській прозі кінця XIX – початку XX ст. (проблеми естетики і поетики) / Юрій Кузнецов. – Київ : Зодіак-ЕКО, 1995. – 303 с.

10. Кузнецов Ю. Б. Поетика прози Михайла Коцюбинського / Ю. Б. Кузнецов. – Київ : Наук. думка, 1989. – 264 с.

11. Михайло Коцюбинський як майстер імпресіоністичної психологічної новели. URL: <https://studfile.net/preview/5286619/page/27/>. – Назва з екрана.

12. Черненко Олександра. Михайло Коцюбинський – імпресіоніст: Образ людини в творчості письменника / Черненко Олександра. – Нью-Йорк – Мюнхен : Сучасність, 1977. – 143 с.

References

1. Aheieva, V. P. (1994). *Ukrainska impresionistychna proza* [Ukrainian Impressionist Prose]. Kyiv, 158. [In Ukrainian].

2. Vanslov, V. V. (2006). *Iskusstvo i krasota: st. po obshch. Teorii iskusstva* [Art and beauty]. Moskva, 286. [In Russian].

3. Demianenko, L. H. (2019). *Vzaiemodiia pryiomiv mystetstv u khudozhnii tvorchosti M. Kotsiubynskoho (zhyvopys, muzyka, arkhitektura): monohrafiia* [The interaction of art forms in M. Kotsiubynsky's creative work (painting, music, architecture): Monograph]. Kyiv, 194. Retrieved from file:///C:/Users/user/Downloads/er-0003077.pdf [In Ukrainian].

4. Demianenko, L. (2019). *Vykorystannia pryiomiv impresionistychnoho zhyvopysu u prozi M. Kotsiubynskoho* [The use of techniques of impressionistic painting in M. Kotsiubynsky's prose]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho (Slov'ianski obrii)*. Retrieved from <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003300>. Kyiv, 54, 73-86. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/np.54.073>

5. Zavisliak, A. (2000). *Impresionizm u tvorchosti M. Kotsiubynskoho* [Impressionism in M. Kotsiubynsky's creative work]. *Ukrainska mova ta literatura-Ukrainian language and literature*, 2. [In Ukrainian].

6. *Impresionistychnyi peizazh ta yoho rol u novelakh M. Kotsiubynskoho* [The Impressionist Landscape and Its Role in M. Kotsiubynsky's Short Stories]. Retrieved from <http://naub.oa.edu.ua/2010/impresionistychnyj-pejzazh-ta-johorol-u-novelah-m-kotsyubynskoho/> [In Ukrainian].

7. Kotsiubynskiy, M. (1984). *Tvory v chotyrokh tomakh* [Oeuvres, in 4 volumes]. Kyiv, 2, 384. [In Ukrainian].

8. *Mykhailo Kotsiubynskiy yak maister impresionistychnoi psykholohichnoi novely* [Mikhail Kotsiubynsky as a master of the impressionistic psychological short story]. Retrieved from <https://studfile.net/preview/5286619/page/27/> [in Ukrainian].

9. Kuznetsov, Yu. B. (1995). *Impresionizm v ukrainskii prozi kintsia XIX - pochatku XX st. (problemy estetyky i poetyky)* [Impressionism in Ukrainian prose

of the late 19th - early 20th centuries (problems of aesthetics and poetics)]. Kyiv, 303. [In Ukrainian].

10. Kuznetsov, Yu. B. (1989). Poetyka prozy Mykhaila Kotsiubynskoho [Poetics of Mykhailo Kotsiubynsky's prose]. Kyiv, 264. [In Ukrainian].

11. Mykhailo Kotsiubynskyi yak maister impresionistychnoi psykholohichnoi novely [Mykhailo Kotsiubynsky as a master of the impressionistic psychological short story]. Retrieved from <https://studfile.net/preview/5286619/page:27/> [In Ukrainian].

12. Chernenko, O. (1977). Mykhailo Kotsiubynskyi - impresionist: Obraz liudyny v tvorchosti pysmennyka [Mykhailo Kotsiubynsky - Impressionist: The image of man in the writer's work]. New York - Munich, 143. [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.03.2020 р.

Lydmyla Demianenko,

Cand. of Sciences (Philology), Senior Researcher, ORCID 0000-0002-5160-2736, V. I. Vernadsky National Library of Ukraine,

3, Holosiiivskyi ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: demjanenkol@ukr.net

Painting and Literature Mutual Influence in Mykhaylo Kotsiubynsky's Oeuvres

The article focuses upon the system of colors that could be shaped via analysis of the prose by M. Kotsiubynsky. Colors which the writer used in his oeuvres are shown in its correlations with the underlying ideas of the prose. These correlations are realized via using of contrasting colors.

For more than a century and a half, the literary work of M. Kotsiubynsky has been attracted attention of many scholars. After all, the author still is a point of interest for researchers because of diversity of topics and literary trends which synthesized the writer's creativity. It has caused emergence of different, and, therefore, often opposite, interpretations. M. Kotsiubynsky's creative work has become the object of research for many scholars, such as S. Efremov, M. Zerov, A. Muzychko, A. Shamray, O. Chernenko, Y. Kuznetsov, V. Ageeva, M. Kotsiubynska, Y. Polishchuk, etc.

The relevance of the research is that in our time there is no concrete and unified view on certain issues of the artist's creativity. Therefore, there are different

perspectives and theories. In our time M. Kotsiubinsky's creative work needs a new re-reading.

A characteristic feature of the writer's work is the inherent traits of impressionism. The subject of interest for M. Kotsiubinsky was that one could reproduce the real course of a hero's mental processes, his or her personality, mood, impressions with the help of color, sound impressions. That is, verbal paints in prose works by M. Kotsiubinsky act as imaginative and expressive means capable to influence the creative and figurative perception of the canvas.

The color palette in the writer's works was not limited to spectral colors. The author used warm and cold shades depending on its psychological impact on hero's mind. As a master of psychological analysis, M. Kotsiubinsky accurately selected one or another color in a verbal canvas, and color, in turn, fulfilled the relevant role of influence on reader, providing positive or negative expression.

Thus, the study of the artist's style is impossible without taking into account the range of associations, those expressive means that flow from the related arts in which the artist is realized. M. Kotsiubinsky deeply grasped the means of other arts, because he clearly understood it.

Keywords: Mykhailo Kotsiubinsky, painting, art, impressionism, landscape, shades of color, expression, «Intermezzo», impression.

Розділ IV

**Історична славістика
та історія славістики**

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.59.157>

УДК 811.163.1'42:2 + 271.2(477)''18''-725 Лучкай М.

Михаїл Глеваяк,

Ліцензіат з богослов'я, ORCID 0000-0002-8439-0346,

Університетська бібліотека Пряшівського Університету в Пряшеві,
Словаччина

**«БЕСІДИ» МИХАІЛА ЛУЧКАЯ 1831 Р.
ПРОПОВІДЬ ПРО ПРИЧАСТЯ СВЯТИХ ТАЇН
НА ТАЙНІЙ ВЕЧЕРІ.
СПРОБА ПРЕЗЕНТАЦІЇ**

У цьому дослідженні ми зосередимося на видатному інтелектуалі, Карпаторусинові Мукачівської єпархії, церковному чиновнику Михайлові Лучкайові-Попові. Окрім своєї наукової роботи, він активно займався душпастирською працею в Ужгороді, а також в Італії. Бачачи відсутність гомілетичної літератури, яка б могла допомогти духовенству в Мукачівській та Пряшівській єпархії (нинішня Словаччина), він написав працю в двох частинах під назвою «Церковнія Бесіди», яка була надрукована в 1831 році в Будині (сьогодні Угорщина). В депозит колекції історичних книг університетської бібліотеки Прешовського університету в Прешові (Словаччина) знаходиться друга частина, з якою працюватиме автор цього дослідження. Михайло Лучкай готував проповіді згідно літургійного календаря Східної Церкви. У цих проповідях очевидний філософсько-богословський та біблійний світогляд автора. У проповіді, що займається питанням отримання святих дарів, ми можемо побачити виразний особистий досвід, яким він спонукає читача, коли доходить до крайнього відчайдушного крику сповідання віри в Ісуса Христа.

Ключові слова: проповідь, греко-католицька церква, перикопа, гомілетика, Біблія.

Поступове утвердження інтелігенції в першій половині XIX століття в Карпатській Русі мало безліч причин. По-перше, ми можемо це сприймати як результат процесу національного відродження в Європі. Нації меншин починають лунати і закликати до їх

незалежності. Цей виклик не був сам по собі. Якщо вони хотіли побачити результат своєї емансипації, вони повинні були аргументувати свої зусилля. Починається інтенсивне дослідження та дослідження своєї історії, пропаганда своєї мови, яка була вирішальною. Адресатами була «починаюча» інтелігенція, як і простий народ. Для них були підготовлені різні типи літератури. Найчастіше це була духовна література, стенограми проповідей відомих священиків, отців церкви, різні молитовники, а також катехізиси. Одним з авторів такої літератури був також священик Мукачівської єпархії Михаїл Лучкай, який відносився до новоствореної починаючої карпатської інтелігентської еліти [1]. У 1831 р. він опублікував дві частини казані під назвою «Бесіди» в Будині, які можна вважати одним з найважливіших праць не тільки з мовної, але й богословської точки зору.

Михайло Лучкай-Поп народився 19 листопада 1789 року у Великих Лучках (нині Закарпатська область України) і помер 3 грудня 1843 року в Ужгороді. Він був русинським національним чиновником, істориком, лінгвістом і богословом [2]. Закінчив богословські студії у Відні в 1816 р. у Стадтконвікті (Stadtconvikt) [3]. Важливо також відзначити, що православні священики, які прийняли союз з римською церквою в Угорщині (Ужгородська унія, 1646 р.), не досягли рівня латинського духовенства своєю освітою. Це було пов'язано з відсутністю національного дворянства і статусу міщан. Освіта кандидатів на священство зумовлювалася лише здатністю читати кирилицю і знаннями літургійних обрядів. Після випробування єпископом або відповідальним священиком, кандидат був висвячений у священики. Після укладення Союзу, а згодом, коли Мукачівська єпархія була підпорядкована егерському архієпископу, для кандидатів збільшилися інтелектуальні вимоги, які були умовою Трентського собору (1545–1563). У окремих єпархіях були засновані семінари священиків. Кандидати греко-католиків отримували філософсько-богословську освіту в латинських семінаріях (Трнава, Егер, Відень, Орадя і т. д.). У 1744 році єпископ Михаїл Мануїл Ольшавський (1700–1767) заснував у Мукачеві священську семінарію (1778 р. семінарія була перенесена в Ужгород) [4]. Більш

спроможні студенти відправлялися у вищезгадані латинські семінарії та в університети Австро-Угорщини того часу.

Молодий і талановитий Михаїл Лучкай почав вчитися в гімназії в Ужгороді, а потім у Великому Варадіні (Орадя, рум. Oradea, тепер Румунія), де закінчив гімназію. З 1811 по 1812 він почав вивчати філософію [5]. У 1812 році він пішов на богословське навчання у Відні і вступив до загально-католицької семінарії при церкві св. Барбари, так звана «Barbareum». Закінчивши богословські студії, 7 листопада 1816 р. він прийняв посвячення у священники і священний цілібат у Великому Варадіні [6]. На початку своєї пастирської роботи він працював протягом року вдома, у Великих Лучках. У 1817 був призначений секретарем, архівістом єпископського кабінету і нотаріусом єпископської консисторії [7]. Під час навчання у Віденському університеті він змінив прізвище. Його первiсне прізвище було Поп. Причиною такої зміни було те, що було декілька студентів з Румунії з цим прізвищем у Барбареумі [8]. Оч чому молодий семінарист змінив оригінальне прізвище Поп на Лучкай згідно з його рідним селом Великі Лучки [9]. Під час навчання у Відні приєднався до кола слов'янських вчених під керівництвом словенського філолога Єрней Копітар (1780–1844). Тут можна згадати, що під час правління Марії Терезії Відень став місцем проникнення прогресивних і політичних ідей Західної Європи не тільки в академічному середовищі, але і в Католицькій Церкві. І це також відобразилося в поглядах і діяльності греко-католицького духовенства і деяких світських чиновників. Вищезгадані університети та латинські священні семінарії сприяли тому, що випускники стали носіями просвітницьких ідей, і що вони проявлялися в національній та соціальній діяльності. Саме в національно-будівельній діяльності культурні зусилля стали соціальним інструментом і його вираженням [10]. У цьому середовищі він ототожнюється з ідеалом слов'янської єдності і слов'янської взаємності. Він був переконаний у тому, аби слов'яни використовували старослов'янську мову як мову всіх слов'ян. Розмовну мову «lingua communis» він не вважав мовою придатною як літературна мова.

Під час своєї роботи в Ужгороді погіршилися відносини між ним

і єпископом Олексієм Повчієм (1813–1831) [11]; пізніше вони погіршилися і з нотаріусом єпархіальної консисторії [12]. Лучкая навіть звинувачували в симонії. У 1826 році він був визнаний винним угорським священником кардиналом Александром Руднайом (1760–1831). Лучкай вимагав розслідування, в якому, нарешті, було доведено, що обвинувачення було помилковим. Обурений, він пішов з посади секретаря і в 1827 році потрапив до Ужгородської парафії. Після розслідування цієї справи він був повністю реабілітований і, як сатисфакцію, отримав вищезгадану парафію в Ужгороді [13]. З 1828 по 1829 рр. працював у Будині як царський цензор книг, що друкувалися кирилицею. За рекомендацією віденського священника Івана Фогараша (Бережаніна, 1786–1834) у 1829 р., єпископ Повчієм він був призначений радником воеводи Карла Людовіта Бурбуна (1799–1883) з Лукки в Італії, який після звільнення Греції повинен був взійти на королівський престол. Виїзд з країни був для Лучкая певним рішенням, бо образа наклепу все ще тліла в ньому. Він вже раніше думав про відхід; планував поїхати в Росію. Іванові Орлаю (Іван Семенович Орлай, 1771–1829), уродженцю Карпатської Русі, засновником і організатором системи охорони здоров'я в царській Росії через Івана Фогараші, надіслав необхідні документи [13]. Однак він не поїхав до Росії, тому що в 1829 році він прийняв пропозицію до Італії, де працював до 1831 року. Його завданням було ознайомити воеводу з візантійсько-східною культурою та літургійними обрядами. У Луккі, на своїй віллі в Марлії, воевода створив каплицю візантійського обряду, яка воеводі сподобалася під час його перебування у Відні в семінарії в «Барбареумі» [6]. Ознайомлюючись з візантійським обрядом, він готувався брати участь у візантійських богослужіннях, як король звільнених греків від Османської імперії, після сходження на королівський трон у Греції. Воевода Карол Людовит також був колекціонером біблійних і літургійних текстів. 28 липня 1829 року, після прибуття до Лукки, Михаїл Лучкай отримав золотий хрест від воеводи, який був цінною нагородою [6]. Лучкай приїхав до Італії разом з священником Антоном Лабанцом і двома студентами-теологами, які допомагали на візантійських богослужіннях як співаки-кантори [14]. Сам Лучкай сприймав своє перебування в Італії як

«paradysus»). Перебування там 40-річному інтелектуалові з Карпатської Русі принесло чимало плодів. Він відвідує бібліотеку воєводи в Луккі. Таким чином, має можливість бачити роботи, які мали великий духовний вплив на Італію, як повідомляє угорський славіст Шандор Фьолварі, література, яка дуже відрізнялася від духовної літератури колишніх віденських років [1]. Він відвідував італійські бібліотеки та ватиканські архіви, з яких він робив нотатки, які також сприяли його науково-дослідницькій богословській роботі. Під час свого перебування в Італії він склав добре відому церковнослов'янську граматику написану латинською мовою: «*Grammatika Slavo-Ruthena: sue Vetero-Slavicae et actu in montibus Carpathicis Parvo-Russicae cue dialecti vigentis linguae*». Причиною її складання було також те, що у карпатських русинів не було власної граматики чи літератури, тому ніхто про них у слов'янському світі нічого не знав. Словацький славіст, історик, етнограф, професор Павел Йозеф Шафарик (1795–1861) під час аналізу цієї граматики прийшов до висновку, що це: «малоруський діалект, але не з церковного (мається на увазі церковнослов'янська. – М. Г.) відокремлене» [15]. Сам згаданий експерт слов'янства розглядав цю область як «terra incognita» [16]. Як на мовному, так і на історичному рівнях. У цьому середовищі було створено кілька віршів, якими він похизувався перед Богушом Носаком, як і Яковом Головацьким [6]. Коронація воєводи Карола Людовіта на грецького короля не була здійснена. Тому присутність греко-католицького священника, який повинен був ознайомити з літургійними обрядами візантійської церкви, втратила сенс. У 1831 році Лучкай знову повернувся в Ужгород [17]. Тільки завдяки впливовим друзям із Відня він знову зайняв посаду священника в Ужгородській парафії і був призначений бібліотекарем і архівістом в єпархіяльному управлінні. Оскільки він мав необмежений доступ до історичних документів, він завершив історію карпатських русинів у роботі «*Historia Carpatho-Ruthenorum*» [18]. Важливо відзначити, що Михайло Лучкай, крім його лінгвістичної діяльності працював, краще сказати цікавився, також богословсько-літургійно-пасторальними питаннями Мукачівської єпархії. Вони включають, наприклад, питання юліанського і григоріанського календаря [13], підготовку

зборів духовенства, організацію церковного шкільництва. Його зусилля також стосувалися надання богослужбових книг і об'єднання літургійних обрядів [12]. Михайло Лучкай жив у період сильної мадяризації [19]. Цей період був, за словами Євмія Сабова (Євменій Іванович Сабов, 1859–1934), третій літературний період Карпатської Русі. Сабов стверджує, що розвиток національної інтелігенції, поряд з письменниками, зазнав триразового впливу. Перший період виховання був у «дусі» церковнослов'янської, пізніше латині, а останній був угорським [19]. Саме в угорському процесі Михаїл Лучкай став незручною особистістю для «конформістської русинської греко-католицької ієрархії», і для самих угорців також. Його вигнали з єпархіальної резиденції. Він помер у результаті його постійних знущань і принижень у 1843 році у віці 59 років. За даними реєстру, причиною його смерті було отруєння крові [28]. Тому, що ім'я Михаїла Лучкая було відоме серед слов'янських світових освітян, Ян Коллар (1793–1852), словацький політик, поет і письменник, словацький ідеолог і представник чеського і словацького національного відродження, лінгвіст, археолог і євангельський священик у своїй поемі «Slávy dcéra» «розмістив вищезгаданого автора у пантеоні славистів:

«...a jmen jiných množství okázalé, Obradovič, mister Dobrovský, Nejedlý, Vuk, Lučkaj a tak dále...» [21].

За три роки до своєї смерті в 1840 році він склав «Русинсько-латинсько-угорський словник» [20]. Богуш Носак (1818–1877), шурувець [22] і член подорожуючого товариства, зустрівся з Михаїлом Лучкаєм на своєму шляху через Закарпатську частину Угорщини, в ужгородській парафії. Він описує свого господаря: «... старець срібноволосий... Лучкай дуже милий чоловік. Сама привітливість і людяність» [23]. Крім того, він також був колекціонером русинських народних пісень, про що вже свідчить згадуваний Богуш Носак [23]. Офіційна назва роботи:

«Церквныя бесѣды. На все недѣли рокá. На позчѣніе народное въ цѣркви парохіальной оуѣнгварской казанны Михаїлом Лучкай. Парѣхом, ѡ Намѣстником Оуѣнгварским».

Михаїл Лучкай написав свої «Бесіди» під час свого перебування в Італії в 1830 році. Надрукував їх лише рік після того в Будині. Він не

мав достатньо грошей для друку своєї роботи, тому в друкарні, навіть, відмовилися видавати його. З цієї причини 19 лютого 1832 року він звернувся до єпархіального консорціуму з проханням про позику. В кінцевому підсумку вони надали йому суму у вартості 1000 флоринів, які він мав повернути з продажі книг [14]. У 1831 році церковний дозвіл на друк був виданий єпископом Олексієм Повчієм. Єпископ у цій роботі не бачив нічого проти «православно-католицьким та імперським правилам» [24]. На початку канонік кафедрального Мукачівського собору Штефан Андрулович представив посаду єпископа Олексія Повчія. Однією з причин написання цих «Бесід» була відсутність навчання русинською мовою. У своїй передмові Михаїл Лучкай каже, що численне виробництво книг з таким обсягом є тільки в Росії. Враховуючи цей дефіцит або відсутність, автор дозволяє «благородному російському духовенству» представити свою роботу [24]. Він розуміє, що «Бесіди» не заповнять недостаток цієї літератури, але не зважаючи на це, він робить спробу. Він розділив «Бесіди» на дві частини, в яких він обговорює відповідні та зрозумілі теми. Він уникає тем, які також можуть бути «небезпечними» для держави, з богословської точки зору; наприклад, питання еkleзіології, які були проблематичними під час йозефінізму. Він уникає ідей лібералізму свого часу і намагається уникнути таких тем, як наприклад світська влада в церковній адміністрації або папська виконавча юрисдикція над католиками в країнах тощо [25]. Він не міг писати про теми, які були б проти «Просвітництва», бо кожен церковний або єпархіальний цензор був у державі також державним контролером, який не давав дозволу на друк таких книг, які не відповідали ідеям Просвітництва або з державними законами. Тому в заяві цензора Штефана Андруловича є клаузула, що ці «Бесіди» збігаються з імперськими правилами [25]. Цікаво, що автор стверджує: «сама російська нація не любить просту мову в Церкві», але радіє і вибирає «середину» [24]. Крім того, Лучкай рекомендує, якщо комусь не подобається мова, в якій він пише «Бесіди», він рекомендує прочитати свою слов'яно-російську граматику, яка виходить паралельно з цими «Бесідами» [24].

Перша частина «Бесід» починається в неділю Пасхи-Воскресіння, а друга починається з 21-ї неділі після сходження Святого Духа.

У рамках нашої проблематики ми також можемо згадати про казання і проповідь. Термін проповідь (гр. ὁμιλος – змішане скупчення, ὁμιλεῖν – бути разом, говорити) є, у певному сенсі, простою мовою в змішаному зібранні і використовувалася в перші століття християнства виключно як форма духовного мовлення. Таким чином, ми можемо сприймати проповідь як духовну лекцію, яка стосується частини Святого Письма (почата). Проповідь повинна пояснити цю частину перикопи [26]. Гомілія є найповнішою формою проповіді, яка актуалізує Євангеліє в даному часі і просторі, вона робить присутнім Ісуса Христа, є тривалим проголошенням Євангелія, і тому, як і Євангеліє, ми можемо вважати проповідь радісним посланням [27]. Ми знаємо патристичні, містагогічні, екзегетичні гомілії [28]. Патристичні проповіді черпають із богослужінь синагоги, під час яких звучав мідраш. Одним з найдавніших патристичних проповідей є Друге Писання св. Климента (2-га половина II ст). У IV–V ст. ситуація доходить до того, що процвітаюча проповідь є невід’ємною частиною літургії, особливо недільної (*Itinerarium Egeriae*). Містагогічні (що ведуть до таємниці віри) проповіді були прив’язані до досвіду святого дня (наприклад, св. Юстин (100–160) філософ, мученик і його робота «*Apologia*»). Ця проповідь несла радісний характер. Метою екзегетичних послань було роз’яснення біблійного тексту. Ці проповіді не залежали від літургійного свята або літургійного періоду. Для уточнення тексту було використано аналітичний метод [28]. Християнський вчитель Орігенес (185–253) ввів відмінність між проповіддю і казанням (гр. λόγος, лат. *sermo* – проповідь у строгому розумінні, свобода слова, також *tractatus*). Казання не зосереджувалося виключно на специфічній інтерпретації біблійної перикопи, але з точки зору змісту воно могло відповісти на актуальну теологічну проблему, таку як христологічне, маріологічне, екклезіологічне казання. Крім біблійних аргументів, у дисципліні використовувалися філософські аргументи. Під впливом схоластики, гуманізму і протестантизму в Католицькій Церкві зростала потреба в катехизисній катехизації для представлення істин віри [29]. Класична модель ґрунтувалася на знаннях античної риторики і складалася з трьох частин: введення (*exordium*), розвиток (*disputatio, tractatio*) і висновок

(*epilog*). Вступ складався з декількох частин: девіз – заголовок проповіді. Він містив текст Святого Письма, з Отців Церкви, святих, вірша... Він повинен був бути коротким і зрозумілим. За цим слідувало привітання, яке супроводжувалося особистим вступом, що містив коротку екзегезу, девіз і оголошення теми, яка містила зміст проповіді. Вступ мав закінчитися проханням про дарування, необхідні для того, щоб проповідь принесла свої плоди. Після вступу було розвинуто проповідь на відповідну тему проповіді, девізу, тексту Святого Письма і керувалася принципами логіки. У цій частині було необхідно об'єднати теоретичні та практичні частини, повчальні та частини, які мають свій вплив. Метою всього цього було підвищення психолого-емоційного впливу. Висновок проповіді не повинен був збагачувати саму проповідь; він не повинен був бути негативним, але досить помірним, заохочуючим. Закінчення полягало в тому, щоб підкреслити важливість проповіді, повторення мети проповіді і відносини проголошеної істини до життя, щоб слухач йшов з чітким баченням того, у що вірити і як жити [30].

У нашому викладі ми спробуємо проаналізувати бесіду (проповідь) 28 неділі після сходження Святого Духа. Слід також зазначити, що проповідям Лучкая в професійному та академічному середовищі ще з богословського і гомілітицького погляду в Словаччині в академічному середовищі та в греко-католицькій церкві ніхто не приділяв уваги, незважаючи на те, що «Бесіди»: «впливали на проповідницьку діяльність наших священників аж до 19. століття...» [31].

Наприклад, назва: Неділя 28-ма Про причастя Святих Таїн на Тайній Вечері. Сторінки: 72–79. Назва проповіді: **О прїімáніи С. Тáйны Вéчери**. Цитата з Святого Письма: **оубѣди внити, да исполнитсѧ дѡм мѡй. Лжк 14. 23.**

Автор використовує арабські цифри для цитування зі Святого Письма.

Слідує ексордій. На початку проповіді автор коротко розповідає про подію з Нового Заповіту про запрошення на вечерю, приготовлену багатою людиною. Багато хто відмовився від його запрошення, тому він посилає своїх слуг запрошувати тих, хто сидить на перехресті і тому подібне. Наприкінці першої частини автор ставить перед собою

завдання проповідувати: «Тому я коротко представлю, що потрібно робити сьогодні, щоб удостоїтися прийняття таїн Вечері, Тіла та Крові Ісуса Христа» [24].

Після *exordiu* продовжує *disputatio*, або *tractatio*. Потім автор розділяє цю частину на чотири частини, які він позначив римськими цифрами. Числове позначення супроводжується «малим заголовком», ціллю:

- Потрѣбно приоуготовленіє [24];
- Оутверждєніє, иискꙋшієє самага себе [24];
- Изыйди прѣто во сердце твоє, иизчисли грѣхѣ твоѣ [24];
- Го страхомъ, ивѣрю пристѣзпатъ [24].

З богословської точки зору, аналізована проповідь має керигматичний характер [31]. Це означає, що автор читача «не лякає» останнім судом або подібними загрозами. У тексті автор використовує шість цитат зі Святого Письма: (Книга Естер 4; Перше Послання до Коринтян 11: 29–28; Книга Виходу, 19; Книга Буття 22; Перше Послання до Коринтян 11, 28; Євангліє від Матвія, 18, 18 і двічі цитує Отців церкви, св. Августина (354–430), єпископа з Гіппо і французького містика святого Бернара (1090–1153) [24]. Михаїл Лучкай, крім згаданих вище отців церкви, також спирається в проповіді на біблійні фігури, які є надихаючим прикладом. До проповіді входять в Старий Заповіт Мордекай і Естер, цариця Перської імперії, Мойсей і Авраам. Головна ідея – послух Богу і кульмінація боротьби і підготовки до участі в євхаристійній спільноті. У кінці проповіді, читачеві надаються приклади св. апостолів Фоми і Петра.

У першій частині його проповіді Михаїл Лучкай допомагає читачеві підготуватися. Він використовує подію четвертої книги Естер. Ось опис події, в якій Мардохей просить допомогти Естер, оскільки євреї мають смертельну загрозу вбивства. Мардохей і люди роблять обряди, одягаються в мішковину і посипаються попелом і постяться. Як розповідає історія, вони не можуть увійти до палацу в такому стані, тому вони залишаються перед воротами. Каноніст Михаїл Лучкай використовував цю подію, щоб підкреслити читачеві внутрішню частину нечистої людини, людини, позначеної неправедними гріхами, тому що такі не могли заходити як у двір, так

і в палац. Опис будівель є євхаристійним святом, відповідно, отриманням святих дарів. Приймаючи дари, ми стаємо тими, хто «приймає царя». Людина покликана відмовитися від суєти, щоб одягатися в гідний одяг. Мойсей мусів визутися, тому що місце перед Господом було святим. (Книга Виходу 3.5) і повинен був прийняти його заповіді (Книга Виходу 19). Авраам залишає віслюка і слуг у долині, щоб принести в жертву свого улюбленого сина Ісака. Авраам йде сам на гору з сином. Для того, щоб християнин міг прийняти ці дари, автор запитує читача: «Чи наближаєшся ти до «святого святих» з оскверненим серцем?» Знову ж таки, ми отримуємо відповідь зі Святого Письма, з Першого Послання св. Павла до Коринтян. (11, 28–29). Людина покликана досліджувати себе. Саме через цю цитату автор запрошує підготуватися, тому що, отримуючи святі дари, він стає частиною тіла Христа, а це церква. У третій частині своєї проповіді автор використав подію з Великого Четверга, коли Ісус омив апостолам ноги як приклад для цінності отримання подарунків, «Сам Ісус Христос перед тим, як роздав апостолам на вечері святі тайни, умив кожному ноги, і тому Він є прикладом для нас, щоб ми вимили наші духовні ноги від усіх плям, якщо ми хочемо стати причаними Небесного Престолу» [24]. У епілозі проповіді Михаїл Лучкай відкриває разом зі слухачем, тобто читачем, віртуальний діалог: «Чому ми ліниві і холодні до цієї вечері? Тому заохочуймося сьогоднішнім Євангельським словом Бога. Готуємося до цієї вечері відповідно до її святості...» [24]. Він буквально заохочує їх підходити до прийняття духовно чистого ...крику з апостолом Фоною: «Мій Господь і мій Бог» (Івана 20: 28) і з Святим. Петро: «Ти Христос, Син Бога живого» (Матвія 16: 16). Слово кричати може викликати у читача відчуття небезпеки і страху, так що Михаїл Лучкай буквально «змушує» його кричати разом з апостолом Фоною і тим самим долає свою невірність. Слова, що використовуються св. апостолом Іоанном через апостола Фому «Господь і Бог» «гр. *Κυρίος καὶ Θεός*» є найвищим визнанням віри у воскресіння, тобто божества Ісуса, Месії, Сина Божого. Цей короткий біблійний крик – це, мабуть, найбільше визнання віри, яке можна зробити. Каноніст Михаїл Лучкай продовжує навіть тоді, коли каже, що не тільки один раз, але багато разів я

молюся з грішником: «змилуйся наді мною, Господи, коли прийдеш до свого царства» [24]. Проповідь святого дарування має чітку христологічну і біблійну основу. Автор завдяки якій зберігає постійну увагу. Дуже стимулюючими є три історії Старого Заповіту про Естер і Мардохея, про неможливість увійти брудній людині в царський палац Персії, також про Мойсея, Авраама і його віру. Цей біблійний вимір полегшує для читача уявлення про предмет святих дарів. Абстрактні теологічні терміни можуть вісунутися на задній план. Окремі старозавітні особистості, а також два апостоли супроводжують одержувача (священника, кантора, віруючого?) на шляху до мети – об'єднання з Євхаристійним Христом. Автор сильно використовує привабливість Святого Письма як авторитет. Ми бачимо, що Святе Письмо відіграє виняткову роль для нього, тому що він: «ще живий і підтверджує свою незмінну цінність» [32]. Біблійні свідки з'являються в проповіді, як свідки Божої дії в їхньому житті, говорячи про власний досвід Божого Слова. Незважаючи на класичну форму проповіді, ці свідки є авторськими провідниками до конкретного одержувача. У проповіді Михайло Лучкай пропонує надію і запрошує приймача, який, за допомогою біблійних свідків, також закомпонований до їхньої групи, щоб не боятися бути частиною Євхаристійного свята. Як теолог, автор статті розглядає не тільки зміст поданого тексту, але й спроби зрозуміти самого автора і його духовний вимір. Ми вважаємо, що, виходячи з цього аналізу, можна зробити висновок, що Михаїл Лучкай, 42-річний чоловік, дуже інтимним способом переживав свою проповідницьку місію не тільки інтелектуально, але й духовно, незважаючи на багато життєвих підводних каменів.

Лучкайові «Бесіди» отримали визнання як серед духовенства, так і у віруючих. Навіть перший єпископ Прешова Григорій Таркович (1745–1841) наказав, щоб у кожній парафії Прешовської єпархії було принаймні по одній копії книг Лучкая, а саме «Бесіди» та «Граматика» [6]. Духовних писань у Карпатській Русі за монархії було недостатньо. Автори були переважно священниками, тому що в той час вони були інтелектуальним потенціалом даної території. Серед них був греко-католицький священник Михаїл Лучкай, національний чиновник, лінгвіст, історик і богослов. Будучи випускником Центру

інтелектуального розвитку і думок революційних зусиль у Відні, підтримує у своїй гомілетичній роботі чітке формування Західної інтелектуальної школи. Для преси, під час свого «ділового» перебування в Італії він підготував дві частини казання і проповіді «Бесіди». Вони були в основному адресовані греко-католицькому духовенству. З одного боку, Лучкай заохочував інших читати, а також писати своїми «Бесідами», оскільки через деякий час після їх виходу почали з'являтися інші нові проповіді та інша література на різну тематику. З іншого боку, «Бесіди» слугували зразками для розробки власних недільних проповідей. Михаїла Лучкай працював з оригінальними текстами церковних вчителів. Виходячи з структури проповіді, можна стверджувати, що його творчість належала західній (*Slavia Latina*), а не східній церковній літературі (*Slavia Orthodoxa*) [32]. Про це також свідчить метод біблійного роз'яснення, який багато в чому збігався з тодішньою німецькою Біблійною школою [25].

Переклад:

Мгр. Іванна Фетько (Mgr. Ivanna Fet'ko)

Список використаних джерел

1. *Fölvári S. Lutsokay Mihály «Historia Carpatho-Ruthenorum» című krónikája és a szerző helye Anonymus reformkori recepciójának irodalmában II Eleink – MAGYAR ŐSTÖRTÉNET*, 14 (2). p. – С. 11.

2. *Лучкай, Михаилъ* Новый энциклопедический словарь. Двадцатъ пятый томъ. – Петроградъ : Изданіе Акціонернаго Общества Издательское дѣло бывшее Брокгаузъ-Ефронъ, 1915. – С. 84.

3. *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Mukacsiensis pro annum MDCCCXVI. – Cassoviae. Ex Typographia Ellingeriana*, 1816. – С. 208.

4. *Гаджега Ю.* Исторія Ужгородской богословской семинаріи въ ея главныхъ чертахъ. – Ужгородъ : Изданіе Культурно-Просвѣтительнаго Общества имени Алекс. Духновича въ Ужгородѣ, 1928. – С. 45.

5. Семинар був заснований у 1740 році великоварадинським єпископом, а пізніше єгерським архієпископом Міклошем Чаки (1747–1757). *Marton J. The History of Roman Catholic Theological Education in Transylvania // Studia*

Universitatis Babeş, Theological Catholic Latina, LII. – Cluj : Babeş-Bolyai University, 2007. – С. 21.

6. *Tichý F.* Michail Lučkej. Výňatek z větší práce. Slovanský sborník věnovaný jeho magnificenci prof. Františku Pastrnkovi rektoru University Karlovy k sedmdesátým narozeninám 1853–1923. – Praha, 1923. – С. 215.

7. Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Mukacsiensis pro anno MDCCCXXI. Ab effectuata dismembratione anno primo. – Budaë : Typis Regiae Universitatis, 1821. – С. 9.

8. У Церковному Синоді греко-католицьких ієрархів у Відні, скликаному Марією Терезією в 1773 році, зустрілися три групи католиків грецького обряду (румуні, хорвати і русини), а в 1774 році була створена семінарія при храмі св. Варвари «Барбарейум». Пристай М. Львівська Греко-католицька Духовна Семінарія 1783 – 1945. – Львів – Рудно : Львівська Духовна Семінарія, 2003. – С. 24–26.

9. *Лизанець П. М.* Михайло Лучкай і його граматики / Михайло Лучкай // Граматика слов' янеруська. – Київ : Наукова думка, 1989. – С. 6.

10. *Babotova L.* Idea slovanstva v kultúre Rusinov-Ukrajincov / R. Dupkala. // Fenomén slovanstva, jeho filozofické, teologické, politologické a literárnohistorické reflexie na Slovensku. – Prešov : Prešovská univerzita PU, 2004. – С. 157.

11. Єпископ Олексій Повчій (лат. Alexius Pótsy) за походженням був румуном. На Ужгородському єпархіальному синоді в 1821 р. він вирішив, що в священничій семінарії викладання пасторальної теології відбуватиметься в народній мові, даючи можливість кандидатам священства вдосконалювати русинську мову. Lacko M. Z našej minulosti. Biskup Alexej Pócsy / J. E. Suchy // Mária. Úradný mesačník slovenského gréckokatolíckeho biskupstva sv. Cyrila a Metoda v Kanade. – Toronto : Apostolic Visitor for Slovaks of the Byzantine Rite in Canada, No. 12. – С. 15–16.

12. *Погорьловъ В.* Литературная дѣятельность Михаила Лучкая, карпаторусскаго писателя нач. XIX вѣка / В. Погорьловъ // Карпаторуссіе еподы. – Bratislava : Spisy Filozofickej fakulty Slovenskej univerzity v Bratislave, 1939. – С. 6.

13. *Панькевич І.* Хто був Іван Бережанин. Михайло Лучкай чи Іван Фогарший? – Ужгород : Печатня, оо. Василян, 1931. – С. 5, 7.

14. *Гаджега В.* Михаил Лучкай. Житєпис и творы. Одбитка из «Наукового зборника Тов. "Просвѣта"» в Ужгородѣ. Рѣчник VI. з Р. 1928/9. – Ужгород : Друкарня оо. Василян. – С. 60, 65.

15. *Dahlmann P.* Szafarzyka, P. J. Słowiański narodopis przelożył z czeskiego Piotr Dahlmann. – Wrocław : Nakładem Zygmunta Schlettera, 1843. – С. 34.

16. *Šafařík J. P.* Geschichte der Slawischen Sprache und Literatur nach allen

mundarten. Zweiter Abdruck. – Prag, Verlag von Fridrich Tempsky, 1869. – С. 141.

17. Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Mukaciensis pro anno Domini MDCCCXXXI. – Cassoviae : Ex Typographia C. R. Priv. Ellingeriana, 1831. – С. 10.

18. Переклад твору українською мовою було опубліковано в наукових виданнях Музею української культури в Свиднику в минулому в Чехословаччині (1983, 1986, 1988, 1990, 1991, 1992 р.).

19. *Сабовъ Е.* Христоматія церковно-славянскихъ и угро-рускихъ литературныхъ памятниковъ. – Унгварь : Книгопечатный фондъ Епархіи Мукачевской, 1893. – С. 183–210.

20. *Lučkaj (Pop) Michail / I. Pop // Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury.* – Praha : Nakladatelství Libri, 2008. – С. 156–157.

21. *Kollár J. Slávy dcéra* [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/142/Kollar_Slavy-dcera/5.

22. Штуровець був головним потоком словацького національного руху в середині XIX століття, названого на честь найважливішої особистості Людовіга Штура (1815 – 1856). Вони були сформовані в 1830-х роках студентами Євангелістського ліцею в Братиславі, які були членами чехословацького товариства. У дусі сучасних європейських політичних ідей Штуровці відкинув систему Священного союзу, феодалізм, абсолютизм, привілеї дворянства, мадяризацію, вимагаючи суверенітету нації, принцип конституційності і представництва. Вони зконтактувалися з так само радикально орієнтованими студентськими гуртками в слов'янських містах. Велику увагу вони приділяли народній культурі та життю непривілейованих верств, до яких вони зверталися до своєї літературної праці та практичної діяльності.

23. *Nosák B. Listi z nežnémej zeme k L...* // Orol Tatránski od 1. Klasna 1845 do 30. Lipna 1846. Usporaduváni a vidávani od Ludevíta Štura. Ročník I. – V Prešporku 1846. – С. 78.

24. Церковныя бесѣды. На все недѣли рокá. На поученіе народное в церкви парохіяльной оуѣнгварской казанни Михайлом Лучкай. Паро́хом, и Намѣстником Оуѣнгварским. – С. [1], [9], [10], 72, 74–75, 76–78.

25. *Баран О.* Гомілетичні „Бесіди“ Михайла Лучкая з 1830 р. Вінніпер. – Канада : Українська Вільна Академія Наук, Slavistica ч. 76, 1977. – С. 27–28.

26. *Homilia. Ottů slovník naučný. Ilustrovaná encyklopædie obecných vědomostí. Jedenáctý díl. Hédypathie – Hůzdě.* – Praha : Vydavatel a nakladatel J. Otto v Praze, 1897. – С. 527.

27. *Petrík L.* Kňaz – kazateľ je súčasťou Božieho ľudu / Š. Paločko, L. Petřík // Kazateľská činnosť ako integrálna súčasť novej evanjelizácie. –

Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta, 2013. – С. 145.

28. *Nadolski B. – Brzozowski M.* Homilia / J. Walkusz // *Katolícka Encyklopédia*. Tom VI. – Lublin : Katolícki Uniwersytet Lubelski, 1993. – С. 1175, 1176.

29. *Migut B.* Kazanie / J. Walkusz // *Katolícka Encyklopédia*. Tom VI. – Lublin : Katolícki Uniwersytet Lubelski, 1993. – С. 1265.

30. *Šurab M.* Aby nás radi počúvali. Rétorika a teória komunikácie v službe homílie. – Nitra : Kňazský seminár sv. Gorazda, 2004. – С. 44.

31. *Petrík L.* Kerygma v homílii a zrod živej viery. – Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2014. – С. 80, 131.

32. *Petríková A.* Náboženský diskurz. Rečové stratégie a taktiky v homíliách. – Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2019. – С. 9, 153.

References

1. *Fölvári S.* Lutskay Mihály „Historia Carpatho-Ruthenorum” című krónikája és a szerző helye Anonymus reformkori recepciójának irodalmábans *II Eleink - MAGYAR ŐSTÖRTÉNET*, 14 (2). p. 11 [in Hungarian].

2. Luchkai, Mykhayl. (1915). *Novyi entsyklopedycheskii slovar*. Dvadsate piatyi tom [Luchkai, Mykhayl. *New encyclopedic dictionary*. Twenty-fifth Volume]. Petrograd [in Russian].

3. *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Mukacsiensis pro annum MDCCCXVI*. (1816). Cassoviae [in Latin].

4. *Hadzheha Yu.* (1928). *Ystoriia Uzhhorodskoi bohoslavskoi semynariy v eia hlavnykh chertakh* [The history of the Uzhgorod theological seminar and its main features]. Uzhhorod [in Russian].

5. *Marton J.* (1927). *The History of Roman Catholic Theological Education in Transylvania* // *Studia Universitatis Babeş, Theological Catholicical Latina*, LII. Cluj [in English].

6. *Tichý F.* (1923). Michail Lučkaj. Výňatek z větši práce // *Slovanský sborník věnovaný jeho magnificenci prof. Františku Pastrnkovi rektoru University Karlovy k sedmdesátým narozeninám 1853 – 1923*. Praha [in Czech].

7. *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Mukacsiensis pro anno MDCCCXXI. Ab effectuata dismembratione anno primo*. (1821). Budae [in Latin].

8. *Prystai M.* (2003). *Lvivska Hreko-katolytska Dukhovna Seminaria 1783 – 1945* [Lviv Greek Catholic Theological Seminary 1783 - 1945]. Lviv – Rudno [in Ukrainian].

9. *Lyzanets, P. M.* (1989). Mykhailo Luchkai i yoho hramatyka / Mykhailo Luchkai // Hramatyka sloviano-ruska [Mikhail Luchkay and his Grammar / Mikhail Luchkay // Grammar in Russian-Russian]. Kiev [in Ukrainian].

10. *Babotova L.* (2004). Idea slovanstva v kultúre Rusínov-Ukrajincov / R. Dupkala. // Fenomén slovanstva, jeho filozofické, teologické, politologické a literárnohistorické reflexie na Slovensku. – Prešov [in Slovak].

11. *Lacko M.* (1981). Z našej minulosti. Biskup Alexej Pócsy / J. E. Suchy // Mária. Úradný mesačník slovenského gréckokatolíckeho biskupstva sv. Cyrila a Metoda v Kanade. Toronto [in Slovak].

12. *Pogorelov V.* (1939). Lyteraturnaia deiatelnost Mykhayla Luchkaia, karpatorusskaho pysatelja nach. XIX veka [Literary activity of Mikhail Luchkaya, Carpathian writer, early. XIX century / Carpathorussia etudes]. Bratislava [in Russian].

13. *Pankevych I.* (1931). Khto buv Ivan Berezhany. Mykhailo Luchkai chy Ivan Fogarashy? [Who was Ivan Berezhany. Mikhail Luchkay or Ivan Fogarashi?]. Uzhhorod [in Ukrainian].

14. *Hadzheha V.* Mykhayl Luchkai. Zhyttiepys y tvory. Vidbytky yz "Naukovoho zbirnyka Tov. Prosveta" v Uzhhorode. Rochnyk VI. z R. 1928/9 [Mikhail Luchkay. Biography and works. An imprint from the "Scientific Collection of Com. "Enlightenment" in Uzhgorod. Glossary VI. from R. 1928-9]. Uzhhorod [in Ukrainian].

15. *Dahlmann P.* (1843). Szafarzyka, P. J. Słowiański narodopis przełożył z czeskiego Piotr Dahlmann. Wrocław [in Polish].

16. *Šafařík J. P.* (1869). Geschichte der Slawischen Sprache und Literatur nach allen mundarten. Zweiter Abdruck. – Prag [in Germany].

17. Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Mukacsiensis pro anno Domini MDCCCXXXI. (1831). Cassoviae [in Latin].

18. The translation of the work into Ukrainian was published in the scientific publications of the Museum of Ukrainian Culture in Swidnik in the past in Czechoslovakia (1983, 1986, 1988, 1990, 1991, 1992).

19. *Sabov E.* Khrystomatiia tserkovno-slavianskih y uhro-russkykh lyteraturnykh pamiatnikov [Christomathy of Church-Slavic and Ugro-Russian Literary Monuments]. Uzhhorod [in Russian].

20. Lučkej (Pop) Michail (2008) / I. Pop // Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury. Praha [in Czech].

21. *Kollár J.* Slávy dcéra Retrieved From: // Режим доступу: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/142/Kollar_Slavy-dcera/5 [in Czech].

22. Štúrovci (a group of Štúr's followers) were at the centre of the Slovak national movement in the first half of the 19th century. The group was named after

its most prominent figure Ľudovít Štúr (1815–1856) and formed from the students of the Evangelical Lyceum in Bratislava grouped into the Czech-Slavic Society. Štúrovci advocated modern European political ideas, refused the system of the Holy Alliance, feudalism, absolutism, privilege of nobility, Magyarization and demanded sovereignty of nations, and the principle of constitutionality and representation. They associated with similar radically oriented student groups in other Slavic towns. They focused their attention to folk culture and the lives of the less privileged strata of society, which they approached through literary works and practical activities.

23. *Nosák B.* (1846). Listi z nežnámej zeme k L... // Orol Tatránski od 1. Klasna 1845 do 30. Lipna 1846. Usporaduváni a vidávani od Ludevíta Štura. Ročník I. – V Prešporku [in Slovak].

24. *Cerkovnyie besidy na vsi nedeli roka. Na pouchenie narodnoe v tzerkvi parokhialnoi unhvarskoi kazanny Mykhailom Luchkaiom. Parokhom i Namestnikom Unhvarskim.* [Temple sermons for every Sunday. To teach the nation, they were presented in the parish church in Uzhhorod by the priest of Uzhhorod and deputy Michal Lučkai]. C. [1], [9], [10], 72, 74–75, 76–78. Budyn, 1831. [In Ukrainian].

25. *Baran O.* Homiletychni „Besidy“ Mykhaila Luchkaia z 1830 r. [The Conversation's Homiletics would be Michael Luchkai's from 1830]. Vinnipeg [in Ukrainian].

26. *Homilia* (1897). Ottů slovník naučný. Ilustrovaná encyklopædie obecných vědomostí. Jedenástý díl. Hédypathie – Hýždě. Praha [in Czech].

27. *Petrik L.* (2013). Kňaz – kazateľ je súčasťou Božieho ľudu / Š. Paločko, E. Petrik // Kazateľská činnosť ako integrálna súčasť novej evanjelizácie. Prešov [in Slovak].

28. *Nadolski B. – Brzozowski M.* (1983). Homilia / J. Walkusz // *Katolicka Encyklopedia*. Tom VI. Lublin [in Polish].

29. *Migut B.* (1983). Kazanie / J. Walkusz // *Katolicka Encyklopedia*. Tom VI. Lublin [in Polish].

30. *Šurab M.* (2004). Aby nás radi počúvali. Rétorika a teória komunikácie v službe homílie. Nitra [in Slovak].

31. *Petrik L.* (2014). Kerygma v homílii a zrod živej viery. Prešov [in Slovak].

32. *Petriková A.* (2019). Náboženský diskurz. Rečové stratégie a taktiky v homíliách. Prešov [in Slovak].

Стаття надійшла до редакції 28.12.2019 р

Michail Glevaniak,

Licentiate of Theology (LTh), ORCID 0000-0002-8439-0346,
University Library of Prešov University (Slovakia)

Michail Lučkaj's «Cerkovné Besedy» (1831): Sermon on Holy Communion in Last Supper. An Attempt of Presentation

This study focuses on Michail Lučkaj, prominent Carpatho-Rusyn intellectual and church official of the Mukachevo eparchy. Besides his scientific activity, Lučkaj dedicated his time to pastoral activities in Uzhhorod and Italy. After seeing a lack of homiletic literature that could be instrumental in pastoral work in the Mukachevo and Prešov eparchies (present-day Slovakia) Lučkaj wrote a two-volume book entitled *Cerkovné Besedy*. The second volume can be found in the repository of the library at the University of Prešov in Prešov (Slovakia). Michail Lučkaj prepared sermons according to the Eastern Church's liturgical calendar. These sermons reflect author's vast philosophical, theological, and Biblical knowledge. A sermon we chose to analyse in the presented article has also a deep personal and existential dimension proving that Canon Lučkaj was a very spiritual man indeed.

Keywords: sermon, the Greek Catholic Church, pericope, homiletics, the Bible.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.59.176>

УДК 097

Лариса Дідора,

провідний бібліотекар, ORCID 0000-0003-2499-8664,

Національний музей історії України

вул. Володимирська, 2, Київ, 01001 Україна

e-mail: didora.larisa@gmail.com

КНИЖКОВІ ЗНАКИ ВІЙСЬКОВО-НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ, ПОЛКОВИХ ТА БАТАЛЬЙОННИХ БІБЛІОТЕК РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У КНИГОЗБІРНІ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті представлено огляд книжкових знаків (екслібрисів) бібліотек військово-навчальних закладів, а саме – фундаментальних та ротних бібліотек кадетських корпусів, бібліотек військових училищ, полкових (офіцерських) та батальйонних бібліотек Російської імперії, які наявні на виданнях у бібліотечному фонді Національного музею історії України. Вони були виявлені й атрибутовані при звірці фонду, яка тривала протягом 2017–2019 рр. Прослідковано історію створення військових бібліотек Російської імперії, їх організацію і структуру.

Ключові слова: бібліотекознавство, книгознавство, екслібрис, кадетський корпус, військове училище, військова бібліотека.

На другу половину XIX – початок XX ст. припав час найбільшого розвитку військово-бібліотечної справи у Російській імперії. Цей період характеризується виникненням бібліотек різних типів і видів, кожному з яких властиві свої особливості та відмінні риси. У нашій статті ми будемо притримуватися класифікації військових бібліотек запропонованих Анатолієм Панченко у його дослідженні «Классификация военных библиотек русской армии». Він розділив їх на шість видів, а саме:

1. Військово-наукові бібліотеки: які своєю чергою, поділяються на універсальні, галузеві (військових академій, офіцерських шкіл), військово-наукових товариств.

2. Бібліотеки військово-навчальних закладів.

3. Військові офіцерські бібліотеки.
4. Спеціальні бібліотеки.
5. Солдатські бібліотеки.
6. Книжкові зібрання відомих військових діячів [9, с. 32].

Під час повної звірки бібліотечного фонду Національного музею історії України, яка тривала протягом 2017–2019 рр., були виявлені видання з екслібрисами бібліотек військово-навчальних закладів (кадетських корпусів, училищ), полкових (офіцерських) і батальйонних бібліотек, а також фрагмент приватної книгозбірні генерала Павла Платоновича Потоцького (1857–1938) – випускника Полтавського кадетського корпусу, генерала від артилерії, репресованого військового історика, колекціонера та мецената. Нащадок українського козацько-дворянського роду з Полтавщини, Потоцький протягом п'ятдесяти років збирав унікальну колекцію, яка з 1927 р. знаходилась у Києво-Печерській лаврі («Музей Україна. Збірка П. Потоцького») [4]. Метою даної статті є ввести у науковий обіг ці цікаві мікроджерела історичної та бібліотекознавчої інформації, адже вони яскраво ілюструють не тільки умови побутування конкретних книжкових пам'яток, а й читацьку культуру доби. Історіографія нашого дослідження є досить численна – класифікація і діяльність військових бібліотек російської армії досліджена і проаналізована у статтях Анатолія Панченка і Марини Бондаренко [1, 9]. Однак нам не вдалося знайти окремого дослідження присвяченого книжковим знакам військових бібліотек. Ця обставина і обумовлює актуальність нашого дослідження.

Впродовж XIX на поч. XX ст. важлива роль у підготовці дворян до офіцерської служби та вступу до військових училищ належала кадетським корпусам – середнім військовим навчально-виховним закладам закритого типу [13, с. 444]. Слово «кадет» походить від французького слова «cadet», що у перекладі означає «молодший син». У Франції це поняття застосовувалося до молодших синів дворян, які отримали офіцерське звання не за допомогою проходження стройової служби або військової школи, а шляхом привілеїв, через спеціальне прикомандирування до військових частин [3]. В Україні перший кадетський корпус відкрили у 1840 р. у Полтаві, у 1852 – у Києві, у 1899 і 1900 рр. – в Одесі та Сумах. Освітній і культурний рівень підготов-

ки юнаків у кадетських корпусах був набагато вищий, ніж у середніх навчальних закладах цивільного відомства, велика увага приділялася морально-вольовій підготовці [5]. Якостями офіцера були високий інтелект, естетична культура, слідування кодексу честі [12]. Одним з найголовніших завдань навчально-виховної роботи в кадетських корпусах було формування в їх вихованців почуття відданості російській імператорській родині. Імперія проводила русифікаторську політику на українських землях і тому при розробці змісту організації виховання кадетів історичні, національні особливості та традиції українського народу повністю ігнорувалися. Однак дух вільнодумства, не дивлячись на всі перешкоди, потрапляв у середовище кадетів, переважна більшість з яких були українцями і чимало з них взяли участь в Українській революції 1917–1921 рр. [13, с. 444–449].

Гетьман Павло Скоропадський (1873–1945), випускник Пажеського корпусу у Петербурзі, розумів важливість кадетських корпусів у формуванні майбутніх офіцерів української армії. У своїх спогадах він відзначав їх позитивну роль у справі фізичного й духовного виховання юнаків, в оволодінні основами наук [13].

Читання книг було однією з найважливіших складових у системі виховання кадетів. Згідно з п. 38 «Положення про кадетские корпуса» [11] кожний корпус мав загальну і ротну бібліотеки. Загальними (фундаментальними) бібліотеками дозволялося користуватися викладачам, офіцерам, пізніше – кадетам старших курсів по рекомендації викладача, з дозволу ротного офіцера. Для інших кадетів книги зі спеціального відділу загальної бібліотеки – вікової бібліотеки, отримували вихователі або ротні командири, за рекомендацією викладачів. Інструкцію – регламент роботи бібліотек військово-навчальних закладів, видали у 1882 р. Був затверджений перелік тих книг, які допускалося купувати для наповнення вікових (ротних) бібліотек. Книги поділялися на дві категорії – рекомендовані та допущені. Їх перелік доводився до відома керівників закладів через періодичні циркуляри. Перший каталог книг для читання вихованцям військово-навчальних закладів видали у 1885 р. [1, с. 20]. Після закриття корпусів їх бібліотеки розпорозили між різними культурними установами та приватними книгозбірнями.

Перший екслібрис з колекції бібліотечного фонду Національного музею історії України належить бібліотеці Одеського кадетського корпусу, який був заснований у 1899 р. Читанню книг у корпусі надавалося величезне значення: кадети читали, як у будні так і свята, вихователі проводили аналіз інтересів і вподобань учнів молодших і старших класів. Фундаментальна і ротні бібліотеки корпусу постійно забезпечувалися книгами з різних галузей знань, на це щорічно виділялося 4750 крб. До 1907 р. у фундаментальну бібліотеку корпусу надійшло 3675 книг, у ротні – 2104 [1, 23]. Шрифтовий екслібрис, прямокутна наліпка, розміщена на форзаці книги полковника Миколи Орлова «Штурм Праги Суворовым в 1794 году» (1894 р.). У рамці текст: «Библиотека Одесского Кадетского Корпуса. По описи № 1923 Отд. IV № 13». Поруч круглий штампель з написом по колу у рамці: «Одесский Кадетский Корпусъ 1 р. [ота]». Цей штампель зустрічаємо на титульній та інших сторінках видання, поруч з ще одним, напівстергим, овальної форми, з написом у рамці: «Одесского Кадетского Корпуса Библиотека».

Наступний екслібрис належить бібліотеці Полоцького кадетського корпусу. Корпус існував впродовж 1835–1920 рр. Вже у середині 1860-х рр. його бібліотека нараховувала 6987 томів різних творів, а класна бібліотека 6259 примірників підручників, карт і атласів. Для порівняння каталог бібліотеки 1-ої Московської військової гімназії у 1876 р. складався лише з 2856 видань [1, с. 21]. Екслібрис розміщений на трьох випусках часопису «Древняя и новая Россия» за 1878 р. Це прямокутна наліпка з надрукованим текстом у рамці: «Фундаментальная Библиотека Полоцкаго Кадетскаго Корпуса. Отд. VI б № 692». На сторінках часописів знаходимо овальний фіолетовий штампель з малим гербом Російської імперії посередині і текстом по колу: «Библиотеки Полоцк[ого]. Кадет[ского]. Корпуса».

З бібліотеки Псковського кадетського корпусу походить праця теолога, протоієрея Івана Королькова «Двадцатилетие журнала «Труды Киевской духовной академии» (1860–1879)» (1883 р.). Шрифтовий, прямокутний екслібрис-наліпка, розміщений на форзаці, у рамці є закреслений напис: «Псковский Кадетский Корпусъ. Отдель №». Історія корпусу розпочалась з заснування у 1721 р. гарнізонної школи, яка протягом 160 років зазнала реформ і реорганізацій, зрештою перетворив-

шись у 1882 р. на кадетський корпус [14]. Серед його випускників був льотчик і авіаконструктор Олександр Вегенер (1882–1927).

Екслібрис бібліотеки 2-го кадетського корпусу знаходимо на виданні праці професора Олександра Філіппова «Правительствующий сенат при Петре Великом и его ближайших преемниках: (1711–1741 гг.)» (1911 р.). Екслібрис-наліпка, прямокутної форми, у подвійній рамці розміщений напис: «2-го К[адетского].К[орпуса]. Библиотека. П. В. [літери проставлені від руки] Отд[еление]. VI № 275». Під рамкою нерозбірливий напис, що вказує на автора екслібрису, або літографії, де він був надрукований. Корпус був відкритий у Санкт-Петербурзі, як Артилерійський і Інженерний шляхетний кадетський корпус, указом імператриці Катерини II у 1862 р., на базі заснованої ще 1712 р. інженерної школи. За часів імператора Павла I у 1800 р. його було перейменовано у 2-й Кадетський корпус [8]. З бібліотеки цього ж корпусу походить і багатотомна праця «История Правительствующего Сената за 200 лет, 1711–1911» видана у 1911 р. Це видання може служити прикладом того, як у радянську добу знищувалась пам'ять про офіцерський корпус колишньої імперії – усі екслібриси були варварські здерти з форзаців книжок. Так само, на одному з видань, яке походить з бібліотеки 1-го Київського військового училища повністю зафарбований штемпель бібліотеки.

Ще один цікавий екслібрис походить з 1-го Московського кадетського корпусу. Однак книга «Магазин землевладения и путешествий: Географический сборник» (1854 р.), на форзаці якої він розміщений, належала не корпусній бібліотеці, а була подарована кадету Віктору Буніну за успіхи у навчанні. Екслібрис прямокутний, у рамці з рослинним орнаментом розміщено напис: «1-го Моск[овского] Кад[етского] Корп[уса] Воспитаннику Виктору Бунину 1-му / За благонравие и отличныя успѣхи въ наукахъ. 1857 года іюня 26 дня.». Віктор Бунін (1840–1908) по закінченню кадетського корпусу навчався в Академії Генерального Штабу. У 1862 р. був одним із 106 офіцерів, які підписали відкритий лист редактору часопису «Военный сборник» генералу Петру Менькову (1814–1875). Офіцерів обурила публікація перекладу книги генерала Емілія Вітгенштейна (1824–1878) «Кавалерийские очерки», де було обґрунтовано необхідність тілесних покарань в

імперській армії. «Князь Емілій Вітгенштейн обдумав, написав і надрукував свої погляди німецькою мовою. До нього, таким чином, нам справи немає: але нам не приємно бачити, ці дики судження іноземців про те, що потрібно, та що не потрібно російському офіцеру і солдату, які перекладаються та знаходять місце в часопису, редакція якого ввірена Вам, милостивий государ, звичайно, не для того, щоб поширювати невігластво серед людей нашого стану ...» (переклад наш. – Л. Д.), йшлося у листі надрукованому у газеті «Северная пчела» 29.03.1862 р. [7, с. 138–139]. У 1886–1889 рр. генерал-майор Віктор Бунін був окружним інтендантом Фінляндського військового округу і організовував забезпечення військ продовольством і амуніцією. У відставку він вийшов у чині генерала від інфантерії. Невідомо, як книга В. Буніна після його смерті у 1908 р. потрапила до книгозбірні генерала Павла Потоцького. На сторінках книги є шрифтовий екслібрис його бібліотеки – фіолетовий овальний штампель з написом у подвійній рамці: «Павель Платонович Потоцкій Екатеринбург. пр., д. № 8.». Бібліотека генерала нараховувала близько 17 тис. томів на десяти мовах і по праву вважається однією з найвидатніших в історії українського бібліофілства [4, с. 21–23].

У 60-х рр. XIX ст. внаслідок військової реформи імператора Олександра II з'явилися перші військові (юнкерські) училища для представників усіх станів. Слово «Юнкер» походить з німецької мови. «Jungheer» (молодий пан) – так називали молодих людей з дворянських родин і в батьківському домі, і під час вступу на військову службу [2, с. 5].

На форзаці і сторінках 3-го тому праці Миколи Маркевича «История Малороссии» (1842 р.) знаходимо штампеля 3-х видів 1-го Київського військового училища. Перший – проставлений на форзаці видання, у лівому верхньому кутку, де зазвичай прикріплюється екслібрис-наліпка. Штампель прямокутний, фіолетового кольору. У рамці напис: «Библиотека П[ервого]. В[оенного]. У[чилища]. Отдѣль № V Книга № 201». Другий штампель чорного кольору, овальний з написом у рамці «Первое Военное Училище Библиотека». На титульній і деяких інших сторінках закреслений. Третій штампель круглий, фіолетового кольору повністю зафарбований, що унеможливило його атрибуцію. Київське піхотне юнкерське училище було відкрито у 1865 р. (у зв'яз-

ку із заснуванням 2-го Київського військового училища у липні 1914 р. було перейменоване на 1-ше Київське військове училище, з 1915 р. – 1-ше Київське Великого Князя Костянтина Костянтиновича військове училище. На погонах юнкерів з'явився червоний вензель Костянтина Костянтиновича у вигляді літери «К»).

У жовтні 1917 р. юнкера і офіцери училища вели бої на вулицях Києва з більшовиками, а пізніше, у 1918 р. увійшли у склад Добровольчої армії [6], яку очолював випускник цього навчального закладу, генерал Антон Денікін (1872–1947).

З бібліотеки 2-го Київського військового училища (з 15.10.1914 р. – Миколаївське військове училище) походять дві книги: праця Ернста Гроссе «Происхождение искусства» (1899 р.) та 1-й том праці історика Андрія Екземплярського «Великие и удельные князья северной Руси в татарский период с 1238 г. по 1505 г.» (1889 р.). Аркуші видань прикрашає прямокутний штампель бібліотеки, фіолетового кольору, у рамці напис: «Библиотека 2-го Киевского Военного Училища». Від руки на штампелях, проставлених на титульних аркушах, написані інвентарні номери – № 590 на першій книзі та № 909 на другій. Також наявні інші рукописні позначки, які вказують на відділи бібліотеки, де зберігалися означені видання.

На титульній сторінці видання праці Сергія Хаміна «Алфавитный указатель частей войск, участвовавших в делах и сражениях Отечественной войны 1812 г.» (1911 р.) розміщений прямокутний фіолетовий штампель з написом у три рядки взятим у рамку: «Батальонная библиотека Виленского Военного Училища Отд. XIII № 19». Поруч ще один штампель, овальний, у подвійній рамці розміщений напис: «[напівстерті слова – Из книг?] Виленского Военного Училища Батальонная Библиотека». Віленське піхотне юнкерське училище (з 1910 р. – Віленське військове училище) було відкрито у 1864 р. На прикладі бібліотеки цього училища можемо побачити, що бібліотечний фонд юнкерських училищ нічим не поступався петербурзьким корпусам. 3-й відділ (книги з російської словесності) бібліотеки Пажеського корпусу були представлені 413 найменуваннями, а відповідний розділ бібліотеки Віленського піхотного юнкерського училища містив 367 найменувань [1, с. 21].

Офіцерські, полкові бібліотеки почали створюватися за ініціативою офіцерів та на їх кошти. Перша така бібліотека з'явилась у 1810 р. в лейб-гвардії Семенівському полку. Варто зауважити, що у комплектуванні найстаріших полкових бібліотек брали участь офіцери, майбутні учасники повстання 1825 р., або близькі до їх кола. Так, одними із засновників бібліотеки лейб-гвардії Преображенського полку у 1811 р. майбутні декабристи Йосип Поджіо (1792–1848) та Іван Шипов (1793–1845), а бібліотекою лейб-гвардії Семенівського полку з 1815 по 1818 рр. завідував князь Сергій Трубецької (1790–1860), який служив у цьому полку [10]. На державному рівні бібліотеки в армії почав відкривати граф Олексій Аракчєєв (1769–1834) з 1817 р.

На титульному аркуші 2-го тому книги «Магазин землевладения и путешествий: Географический сборник» (1853 р.) розміщений штампель полкової бібліотеки 35-го Брянського піхотного полку (з 1914 р. місцем його дислокації був Кременчук). Штампель, синього кольору, має овальну форму. У подвійній рамці розміщений напис: «35-го пьхотн[ого]. Брянск[ого]. ген[ерала]. адъютанта кн[язя]. Горчакова полка / Библиотека». Полк був сформований у 1809 р. Названий у 1861 р. на честь князя Михайла Горчакова (1793–1861).

Чорний штампель полкової бібліотеки 132-го Бендерського піхотного полку знаходимо на титульному аркуші 3-го тому праці генерал-майора Модеста Богдановича «История Отечественной войны 1812 года» (1860 р.). Штампель овальний, з написом у подвійній рамці: «132-го пьхотнаго* Бендерскаго полка / Библиотека». Штампель перекреслений червоним олівцем. Книга знаходилась у бібліотеці 4 резервного батальйону, про що свідчить маргінальний напис на передостанній сторінці видання: «Библиотека 4-го резервнаго батальйона... [нерозбірливо] полка». Полк заснований у 1811 р., місцем його дислокації був Київ.

З 1889 р. офіцерські бібліотеки почали організовувати у залізничних батальйонах. Закреслений штампель бібліотеки 1-го залізничного батальйону знаходимо на одному з випусків журналу «Русская старина». Штампель овальний, синього кольору, у подвійній рамці напис: «1-го Железнодорожнаго / батальйона / Библиотека». Батальйон був сформований у 1879 р. у Москві, з 1909 р. – 1-й Залізничний

полк. З 1915 р. полк був зарахований до лейб-гвардійських частин і отримав назву Власний Його Імператорської Величності залізничний полк. У його обов'язки входило обслуговування і охорона імператорського поїзду і Царськосільської залізничної гілки. Місцем дислокації полку була Гатчина.

Таким чином, на основі викладеного матеріалу можемо зробити висновок, що пропонуване та подальше дослідження бібліотечного фонду Національного музею історії України сприяє винайденню унікальних фрагментів приватних і публічних бібліотек, їх реконструкції, введенню у науковий обіг та популяризацію, як предметів музейного значення.

Список використаних джерел

1. *Бондаренко М.* Библиотеки военно-учебных заведений XVIII – нач. XX вв. и их роль в формировании офицеров русской армии // Библиосфера. 2012 (3). – С. 18–26.
2. *Воробьева А.* Российские юнкера. История военных училищ. Москва, АСТ, Астрель, 2002. – 63 с.
3. Экслибрисы Императорской Публичной библиотеки. / URL: [https://library.petrsu.ru/collections/red/exliborg_shrift\(r\).html](https://library.petrsu.ru/collections/red/exliborg_shrift(r).html) (дата звернення 04.07.2020).
4. *Климова К.* Бібліотека Павла Потоцького // Бібліотечний вісник. 1994 (5–6). – С. 21–23.
5. *Коміренко Ю.* Моральне виховання в кадетських корпусах Наддніпрянської України 2-ї пол. XIX – поч. XX ст. у контексті формування військової педагогіки як нової науково-практичної галузі // Педагогічний дискурс. 2013 (15). – С. 349–355.
6. Константиновское военное училище 1865–1922. Горная Джумая (Болгария), София: печатница «Политика», 1922. – 14 с.
7. *Лемке М.* Эпоха цензурных реформ 1859–1865 гг. СПб : книгоизд-во М. Пирожкова, 1903. – С. 138–139.
8. *Ломан Н. Л.* Историческое обозрение 2-го кадетского корпуса. СПб : тип. т-ва «Обществ. Польза», 1862. – 201 с.
9. *Панченко А. М.* Классификация военных библиотек русской армии. // Библиосфера, 2015 (1). – С. 28–40.
10. Полковые библиотеки / URL: <https://old-books.com.ua/polkovoye-biblioteki> (дата звернення 04.07.2020).

11. Положение о кадетских корпусах. СПб : Тип. М. М. Стасюлевича, 1886. – 92 с.

12. Свеженцева Ю. Особенности нравственно-эстетического воспитания в кадетских корпусах России кон. XVIII – нач. XX в. // *Известия Российской гос. педагогического ун-та им. А. И. Герцена*. СПб, 2008 (37/80). – С. 490–498.

13. Ткачук А. Випускники кадетських корпусів – активні учасники Українських визвольних змагань 1917–1921 рр. // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. С. 444–449.

14. Ушаков, Ф. А. Материалы для истории Псковского кадетского корпуса Псков : Тип. Губернского правления, 1895. – 54 с.

References

1. Bondarenko, M. (2012). Biblioteki voenno-uchebnykh zavedenii XVIII - nachala XX vekov i ikh rol v formirovanii ofitserov russkoi armii [Libraries of military schools XVIII - beginning of the XX centuries and their role in the formation of officers of the Russian army]. *Bibliosfera*, 18-26. [In Russian].

2. Vorobeva, A (2002). Rossiiskie iunkera Istorii voennykh uchilishch [Russian junkers. History of military schools]. Moscow, Russia: Astrel. [In Russian].

3. Ekslibrisy Imperatorskoi Publichnoi biblioteki [Bookplates of the Imperial Public Library]. Retrieved from [https://library.petrus.ru/collections/red/exliborg_shrift\(r\).html](https://library.petrus.ru/collections/red/exliborg_shrift(r).html) [In Russian].

4. Klymova, K. (1994). Biblioteka Pavla Pototskoho [Library of Pavel Potocki]. *Bibliotechnyi visnyk*, 5-6, 21-23. [In Ukrainian].

5. Komirenko, Yu. (2013). Moralne vykhovannia v kadetskykh korpusakh Naddniprianskoi Ukrainy 2-i polovyny XIX - pochatku XX stolitt u konteksti formuvannia viiskovoi pedahohiky yak novoi naukovo-praktychnoi haluzi [Moral education in the cadet corps of Dnieper Ukraine 2nd part XIX - early XX century in the context of the formation of military pedagogy as a new scientific and practical field]. *Pedahohichniy dyskurs-Pedagogical discourse*, 15, 349-355. [In Ukrainian].

6. Konstantinovskoe voennoe uchilishche 1865-1922 [Konstantinovskiy Military School 1865-1922]. *Gornaia Dzhumaia*, Bolgariia, 1922. [In Russian].

7. Lemke, M. (1903). Epokha tsenzurnykh reform 1859-1865 gg [The era of censorship reforms of 1859-1865]. St. Petersburg, Russia: knigoizdatelstvo M. Pirozhkova. [In Russian].

8. Loman, N. (1862). Istoricheskoe obozrenie 2-go kadetskogo korpusa [Historical Review of the 2nd Cadet Corps]. St. Petersburg, Russia: tipografiaia tovarishchestva "Obshchestvennaia Polza". [In Russian].

9. Panchenko, A. (2015). Klassifikatsiia voennykh bibliotek russkoi armii [Classification of military libraries of the Russian army]. *Bibliosfera*, 1, 28-40. [In Russian].

10. Polkovnye biblioteki [Regimental Libraries]. Retrieved from <https://oldbooks.com.ua/polkovnye-biblioteki>. [In Russian].

11. Polozhenie o kadetskikh korpusakh (1886). [Regulations on the cadet corps]. St. Petersburg, Russia: tipografiia M. Stasiulevicha. [In Russian].

12. Svezhentseva, Yu. (2008). Osobennosti npravstvenno-esteticheskogo vospitaniia v kadetskikh korpusakh Rossii kontsa XVIII nachala XX v [Features of moral and aesthetic education in the cadet corps of Russia the late XVIII - beginning XX century]. *Izvestiia Rossiiskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta imeni A. I. Gertsena-Bulletin Herzen State Pedagogical University*. St. Petersburg, 37 (80), 490-498. [In Russian].

13. Tkachuk, A. Vypusknky kadetskykh korpusiv - aktyvni uchasyky Ukrainykykh vyzvolnykh zmahani 1917-1921 rr. [Graduates of the cadet corps - active participants in the Ukrainian Liberation Movement of 1917-1921]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist-Ukraine: cultural heritage, national identity, statehood*, 444-449. [In Ukrainian].

14. Ushakov, F. (1895). Materialy dlia istorii Pskovskogo kadetskogo korpusa [Materials for the history of the Pskov Cadet Corps]. Pskov: tipografiia Gubernskogo pravleniia. [In Russian].

Стаття надійшла до редакції 06.07.2020 р.

Larysa Didora,

leading librarian, ORCID 0000-0003-2499-8664,
the National Museum of Ukrainian History
2, Volodymyrska str., Kyiv, 01001 Ukraine
e-mail: didora.larisa@gmail.com

Bookplates (ex-libris) of Libraries of Military Schools, Regiments and Battalions of the Russian Empire in the Library of the National Museum of Ukrainian History

The proposed study is dedicated to the topic almost unexplored by Ukrainian bibliologists and historians. The author substantiated the choice of bookplates and marginalia on rare books from the library collection of the National Museum of

Ukrainian History as the main and not published micro-sources of historical and bibliographic information that had not been put into scientific circulation yet. This conclusion was done on the base of the review of historiography. It is explained that all studied sources have been identified in rare books during the full verification of the library collection of the National Museum of Ukrainian History 2017–2019, namely bookplates and marginalia of libraries of different military educational institutions, specifically, fundamental and squadron libraries of cadet corps, cadet schools and libraries of such military units as regiments (special book collections for officers reading are among objects of this study) and battalions. The author set that a lot of bookplates were identified «de visu» in separate volumes, as well as in rare books from the unexplored fragment of the private book collection of Pavlo Pototskyi, who was the General of the Army and Ukrainian museum employee and researcher, who later was subjected to Stalinist repressions. The author presented detailed scientific attribution of every bookplate and marginalia according to the methodology elaborated by her own. The history of development of military libraries of the Russian Empire Army, their organization and structure was generalized. It was also noted that the author adhered to the classification of six types of military libraries proposed by Anatoly Panchenko in one of his key studies. The relevance, purposes and perspectives of the research were determined. Absence of the separate research on bookplates of libraries of military schools, regiments and battalions libraries was generalized basing on the characteristics of a fairly large number of historiography sources too. In conclusions the author stressed on relevance of continuation of the proposed study of bookplates in the library collection of the National Museum of Ukrainian History that contributes to identification of unique fragments of private and public libraries to make a reconstruction of the hidden cultural heritage, introduce them into scientific circulation and promotion as objects of museum value.

Keywords: bookplate, book studies, cadet corps, library studies, military libraries, military schools.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.59.188>

УДК 001.32(477)«1961/1965»

Ганна Індиченко,

кандидат історичних наук, ORCID 0000-0003-2225-0214,
завідуючка відділу історії академічної науки
Інституту архівознавства Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського
вул. Володимирська, 62, Київ, 01601, Україна
e-mail: Indychenko@ukr.net

**СПІВПРАЦЯ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ-ЗООЛОГІВ
З УЧЕНИМИ СЛОВ'ЯНСЬКИХ КРАЇН (1961–1965)**

У статті аналізуються форми та напрями співпраці українських зоологів з ученими слов'янських країн упродовж 1961–1965 рр. В означений хронологічний період вчені Інституту зоології АН УРСР академіки В. Г. Касьяненко та О. П. Маркевич, член-кореспондент І. Г. Підоплічко, доктори біологічних наук П. М. Мажуга, І. Т. Сокур, С. Ф. Манзій та інші, активно співпрацювали з ученими Чехословаччини, Польщі, Югославії та Болгарії. На підставі архівних джерел з'ясовано, що найпоширенішими формами міжнародного співробітництва були: обмін літературою, інформацією та колекційним матеріалом, наукові відрядження, участь у наукових заходах (конференціях, семінарах, засіданнях), взаємні публікації результатів наукових досліджень у виданнях академічних установ України та слов'янських країн та ін. Співпраця з зоологічними установами слов'янських країн видавався перспективною з огляду на територіальну близькість, наявність спільних точок дотику у роботі наукових проблем, актуальних як для України, так і для цих країн.

Ключові слова: міжнародне наукове співробітництво, вчені-зоологи, АН УРСР, слов'янські країни, Архів Президії НАН України, Інститут архівознавства НБУВ.

Дослідження ретроспективної складової міжнародних наукових зв'язків Національної академії наук України (далі – НАН України) актуальне з точки зору цілісної реконструкції як історії української науки, так і академічних інститутів. Період 1961–1965 рр. – час інтенсив-

ної міжнародної співпраці Академії наук та її інституцій з іноземними науково-дослідними організаціями. Цікаву історію міжнародного наукового співробітництва має українська зоологічна наука, репрезентована Інститутом зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України – однією з найдавніших науково-дослідних установ Академії наук. У означений хронологічний період українські вчені-зоологи підтримували співробітництво з багатьма установами країн Європи. Особливо міцними та взаємовигідними були зв'язки зі слов'янськими країнами – Польщею, Болгарією, Чехословаччиною, Югославією. Найпоширеніші формами міжнародного співробітництва полягали в обміні літературою, інформацією та колекційним матеріалом, наукових відрядженнях, участі у наукових заходах (конференціях, семінарах, засіданнях), публікації наукових розробок у виданнях академічних установ слов'янських країн. Інститут в означений хронологічний період очолювали видатні вчені – академік В. Г. Касьяненко, доктор біологічних наук П. М. Мажуга, член-кореспондент І. Г. Підоплічко, які зробили вагомий внесок у розвиток зоологічної науки в Україні та сприяли плідній співпраці в галузі зоології українських та іноземних вчених.

Напрями наукової роботи провідної української наукової установи у галузі зоології були пов'язані із розробкою наукових основ збереження і перетворення тваринних природних ресурсів, дослідження процесів видоутворення, закономірностей збудників і переносників хвороб, розробкою біологічних основ їх ліквідації, вивчення закономірностей індивідуального та історичного розвитку тваринного світу [1, с. 208]. З 1964 р. в Інституті розпочато дослідження по вивченню мінливості тварин під дією абіотичних факторів, поглиблено дослідження паразитологічних ситуацій та розробки комплексних заходів боротьби з паразитами, створена лабораторія для розвитку досліджень в галузі цитології та гістогенезу [2, с. 89]. Від 1965 р. значно розширені дослідження з біоніки, розгорнуто роботу лабораторії спецметодів мікроскопії. Велика робота проводилася по створенню Зоологічного та Палеонтологічного музеїв [3, с. 97]. Широкий спектр наукових досліджень Інституту зоології відкривав велике коло питань для здійснення міжнародного наукового співробітництва з європейськими країнами. Територіальна близькість України і

слов'янських країн сприяла співробітництву з вивчення та збереження тваринного світу пограничних територій, формуванню колекційних матеріалів, здійсненні спільних досліджень з екології. Особливі перспективи відкривалися у вивченні сучасної та викопної фауни Карпат, впровадженні у практику результатів зоологічних досліджень, зокрема у боротьбі зі шкідниками сільського господарства, організації мисливських господарств, охорони природи.

Джерельною базою даного дослідження є архівні документи з міжнародних наукових зв'язків Академії наук та Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, які відклалися в архіві Президії НАН та Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІА НБУВ) – ф. 268. Видовий склад документів представлений загальними звітами Академії наук, щорічними звітами Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України про міжнародну діяльність, звітами про міжнародне співробітництво в рамках окремих науково-дослідних тем, звітною документацією співробітників про наукові відрядження закордон. Характерно, що переважна частина документів відклалися як в Архіві Президії НАН України, оскільки спрямовувалися дирекцією Інституту до вищого керівного органу Академії, так і у фонді установи.

Пріоритетний напрям міжнародного співробітництва був пов'язаний із відрядженнями українських зоологів за кордон та прийомом іноземних дослідників в Україні. Плідним для українських зоологів на наукові відрядження, зокрема до Чехословаччини, був 1961 р. Так з 14 листопада по 4 грудня цю країну відвідав доктор біологічних наук, старший науковий співробітник Інституту І. Т. Сокур. Метою наукового відрядження було вивчення методів боротьби зі шкідливими гризунами на територіях сільськогосподарських угідь і населених пунктах та ознайомлення з постановкою теріологічних досліджень в АН Чехословаччини. За час відрядження український вчений відвідав 9 наукових, практичних та господарських установ та ознайомився з методами боротьби зі шкідливими сірими та чорними щурами, і полівкою. Також І. Т. Сокур вивчав організацію та методику досліджень фауни ссавців, що здійснювалися Лабораторією хребетних тварин АН Чехословаччини. Розглядаючи в цілому стан те-

оріологічних досліджень у цій країні, український вчений відмічав належне забезпечення чехословацьких зоологів апаратурою, що дозволяло швидко проводити експериментальні дослідження. Також він зазначав, що в країні раціонально використовується мисливська фауна ссавців [4, арк. 1–22]. Під час відрядження вдалося ознайомитися і з новими отрутохімікатами, що використовувалися в сільському господарстві для боротьби з гризунами-шкідниками полів і фуражних складів [5, арк. 64].

Цього ж року Чехословаччину відвідав завідуючий відділу фауни хребетних Інституту зоології АН УРСР доктор біологічних наук М. А. Воїнственський, який вивчав матеріали по сучасній та викопній фауні хребтових, що зберігалися у науково-дослідних закладах та музеях, а також ознайомлювався із напрямками роботи зоологів-фауністів і обговорив перспективи спільних досліджень фауни й історії фауни гірських Карпат. Відрядження тривало 21 день – з 28 листопада по 19 грудня 1961 р. Основна робота проводилася в установах Словаччини, а інші дні – в установах АН Чехословаччини. Український вчений налагодив відносини із завідуючим відділу медичної ентомології Біологічного інституту доктором О. Мачічкою, зокрема визначилися напрями координації можливих спільних досліджень в галузі вивчення фауни та історії гірських Карпат (у т. ч. Малі Карпати, Високі та Низькі Татри та інші гірські райони Східної Європи). Чехословацькі колеги внесли пропозиції щодо облаштування науково-дослідного стаціонару в Українських Карпатах для забезпечення комплексних стаціонарних міжнародних досліджень по фауні та флорі Карпат. Під час обговорення напрямів роботи відділу зоології цього інституту, М. А. Воїнственський вніс пропозицію про організацію у складі відділу групи, а в майбутньому – відділу зоогеографії та історії фауни. Ця пропозиція викликала велике зацікавлення співробітників установи. У Словацькому народному музеї в Братиславі український вчений ознайомився з експозиціями, а також фондovими колекціями, у яких були представлені невеликими серіями усі птахи Словаччини, за виключенням найбільш рідких та залітних. Український фахівець відмітив велику цінність матеріалу з огляду на представлення деяких видів іншими, ніж в Україні расами. З докто-

ром Б. Матоушоком домовилися про обмін окремими видами, працями та науковою інформацією. Також у Братиславі М. А. Воїнственський відвідав кафедру зоології університету та зоологічного інституту. З поміж інших закладів цікавим виявився візит до управління мисливського господарства Міністерства сільського господарства. Відділ фауни хребетних Інституту зоології АН УРСР, який очолював М. А. Воїнственський, провів дослідження мисливської фауни України та вивчав перспективи її розведення у різних природних зонах і ландшафтах республіки, тому його цікавив досвід ведення мисливського господарства в Чехословаччині. Українському досліднику було надано можливість ознайомитися з окремими мисливськими господарствами країни. Низку питань, пов'язаних з організацією мисливського господарства в Чехословаччині, вдалося обговорити з уповноваженим Міністерства сільського господарства по Словаччині М. Худиком. Фахівці з розвитку мисливського господарства Словаччини цікавилися організацією цієї справи в Україні, зокрема науковими дослідженнями в галузі вивчення мисливсько-промислових тварин і досвідом роботи українських практиків-мисливствознавців. Була досягнута домовленість про обмін досвідом та деякими видами мисливських тварин (якщо в цьому будуть зацікавлені українські мисливські організації). У Чехословаччині український зоолог відвідав м. Брно, де ознайомився з роботою групи орнітологів Лабораторії по вивченню хребетних тварин (Чехословацька академія наук) і фондovими колекціями Моравського музею, де українського дослідника прийняв доктор Рудольф Мусіль. І у цій установі були зацікавлені у взаємовигідному обміні матеріалами та науковою інформацією з українськими вченими. У Празі український вчений відвідав зоологічні кафедри Празького університету та Зоологічного інституту, а також Празький народний музей. Перебуваючи у Празі, М. А. Воїнственський відвідав Біологічний інститут, зокрема, відділ паразитології, де його приймав Б. Росицький, який виказав зацікавленість у співпраці з українськими зоологами.

Велике враження на українського вченого справило відвідування Татранського народного парку у Високих Татрах – одному з найкращих заповідників Європи. Фахівці Чехословаччини виявили велику

зацікавленість в організації в Українських Карпатах заповідника зі стаціонаром для проведення науково-дослідних робіт, заповідника, який би увійшов у мережу цілої низки подібних установ, організованих в інших країнах. Це питання набувало значення через заходи чехословацьких вчених з облаштування у Високих Татрах великого наукового стаціонару – центру, доступного для широкого кола дослідників, які вивчають природу гірських країн Європи. Український вчений зазначав, що хоча вся необхідна документація по майбутньому Карпатському заповіднику вже наявна, проте з технічних причин його організація постійно відкладалася. З огляду на велике значення створення заповідника, «вважаю за необхідне просити Президію АН СРСР і Президію АН УРСР клопотатися перед Радою Міністрів УРСР про організацію в найкоротшій термін Карпатського державного заповідника і при ньому науково-дослідного стаціонару», – писав М. А. Воїнственський у своєму звіті про результати відрядження [4, арк. 44]. Усвідомлюючи велике наукове і народногосподарське значення організації в Карпатах державного заповідника, Президія АН УРСР ще у 1962 р. зверталася до директивних органів України щодо його організації, наголошуючи на тому, що «заповідник стане базою стаціонарного вивчення природних комплексів в їх динаміці протягом багатьох років і відіграє велику роль у збереженні цінних і рідкісних рослин і тварин, а також типових природних ландшафтів українських Карпат. Він буде природним резерватом флори і фауни і матиме велике значення як протиерозійний і водоохоронний фактор» [6, арк. 170–172]. Зазначимо, що створення заповідника відтермінувалося до 1968 р.

У площині публікації наукових розробок українських вчених у наукових виданнях слов'янських країн розвивалися відносини з Болгарією та Польщею. Зокрема, 1961 р. у «Відомостях» Інституту морфології Болгарської академії наук опубліковано статтю академіка В. Г. Касьяненка «Деякі актуальні питання сучасного вчення про будову та функції органів руху і опори»; у працях Міжнародного геологічного конгресу (Варшава) членом-кореспондентом І. Г. Підоплічком у співавторстві з докторами геолого-мінералогічних наук П. Г. Заморієм та Г. І. Молявко підбито підсумки певного етапу досліджень неогенових та антропогенових відкладів УРСР [5, арк. 67].

Заслуговує на увагу участь академіка О. П. Маркевича в роботі з'їзду Польського паразитологічного товариства, який відбувся з 11 по 14 червня 1961 р. у м. Ольштин. Запрошення українському вченому на цей захід прислав ректор польського сільськогосподарського інституту проф. Є. Грабда (Eug. Grabda) [7, арк. 76]. Програма роботи О. П. Маркевича передбачала безпосередню участь у з'їзді та виголошення доповіді, ознайомлення з науковими дослідженнями в галузі паразитології, відвідування наукових зоологічних і паразитологічних установ Варшави, Ольштані, Познані, наданні консультативної допомоги польським паразитологам, ознайомлення з діяльністю Польського паразитологічного товариства для використання досвіду у роботі Українського республіканського наукового паразитологічного товариства [7, арк. 79].

1962 р. в Інституті зоології АН УРСР перебував доктор М. Я. Сабочинський – співробітник кафедри анатомії домашніх тварин Вроцлавського університету (Польща). У відділі палеозоології Інституту зоології М. Я. Сабочинський цікавився остеологічним матеріалом з археологічних пам'яток XII–XVIII ст. (Вишгород, садиба Трубецького у Києві). Найбільший інтерес він виявив до питання датування кісток з археологічних розкопок, що розроблялися членом-кореспондентом І. Г. Підоплічком, по яким він отримав відповідні консультації [8, арк. 1]. У 1962 р. зоолог М. Хамар (Бухарест) упродовж трьох днів знайомився з матеріалами, що зберігаються у Відділі фауни хребтових (колекції гризунів) та палеозоології (викопні залишки ссавців). Зоолог М. Боев (Софія) працював у відділі палеозоології, а зоолог Ш. Бекені опрацьовував матеріали з фауни трипільських та неолітичних стоянок, що зберігалися у відділі палеозоології. Професор Христов у 1962 р. (Болгарія) відвідав відділ екології. Під час обговорення з'ясувалося, що питання про гетероспермне запліднення шовкопрядів висвітлено у науці не зовсім правильно, у зв'язку з цим, у відділі екології запланували спеціальне дослідження для вирішення цього питання [9, арк. 135].

Під час візитів іноземних учених до установи, відбувалося ознайомлення з напрямками роботи та структурою Інституту зоології, фондовими колекціями по окремих групах тварин. У 1963 р. установу

відвідали проф. В. Базілюк із Зоологічного інституту Польської академії наук. Робота вченого в інституті носила практичний характер – упродовж 15 днів він ознайомлювався з матеріалами по прямокрилим та спільно зі співробітником відділу ентомології Є. М. Терезнівою здійснював збирання по цій групі в околицях Києва. Приймав цього року інститут і асистента Краківського університету А. Криштофовича, який упродовж семи днів у відділі ентомології ознайомлювався із принципами збирання та монтування колекцій кокцид. Відділ паразитології відвідав югославський гельмінтолог доктор Смаїл.

Обмін літературою та колекційним матеріалом з ученими слов'янських країн дозволяв поповнити колекції представниками фауни цих країн. Особисті наукові зв'язки з ученими Болгарії (Сімеонов) та Польщі (М. Я. Сабочинський) підтримував член-кореспондент І. Г. Підоплічко. Старший науковий співробітник, кандидат біологічних наук В. І. Тарашук співпрацював з ученими Польщі (Млинарський), Чехословаччини (Обергелова); старший науковий співробітник, кандидат біологічних наук В. А. Топачевський – з ученими Польщі (Ковалевський) та Чехословаччини (Фатфар). Також у 1963 р. академік О. П. Маркевич брав участь і виступав з доповідями на засіданнях зоологічного та паразитологічного товариств в Познані (Польща), а також у Варшавському університеті [10, арк. 1–3]. Завідуючий лабораторією біології переносників відділу паразитології Інституту зоології АН УРСР кандидат біологічних наук Г. В. Бошко у складі академічної делегації брав участь у Міжнародному симпозіумі по проблемі природно-очагових хвороб у Празі (Чехословаччина), де виступив з доповіддю. Крім участі у роботі симпозіуму, Г. В. Бошко з іншими вченими, виїздив до природних вогнищ кліщового енцефаліту, а також туляремії. Після цих поїздок відбувся обмін думками з широкого спектру питань природної вогнищевості, у т. ч. в рамках проекту з нової термінології. Наприкінці перебування в Чехословаччині, вчений взяв участь у засіданні Празького товариства паразитологів. Г. В. Бошко також надав консультації по дослідженню гедзя асистенту агрономічного факультету сільськогосподарського інституту в м. Нітра – В. Н. Гунаровій, яка приїхала до Праги зі Словаччини для отримання консультацій у українського фахівця. З науковим

співробітником Інституту паразитології АН Чехословаччини доктором Я. Мінаржем відбувся обмін думками щодо впливу штучних великих водосховищ на зміну фауни кровососних двокрилих [11, арк. 19–47].

У 1965 р. відділ палеозоології Інституту зоології АН УРСР відвідав доктор Чижевська (Польща), яка ознайомилася з роботою відділу, працювала з колекціями та зробила доповідь про стан палеозоологічних досліджень у Польщі. Цього ж року відділ еволюційної морфології відвідали доктори наук Ванков та Конев (Болгарія), а також доктор Тодеуш (Польща) [12, арк. 100]. Станом на 1965 р. обмін літературою, відбитками наукових праць був встановлений Інститутом зоології АН УРСР із 173 вченими 27 країн, у т. ч. Чехословаччини, Болгарії, Польщі, Югославії. Також проводився обмін колекційним матеріалом, що, в окремих випадках, супроводжувалося виконанням обробки цих матеріалів. Зокрема, у відділі ентомології було виконано обробку фондових матеріалів по довгоносікам з Польської академії наук [12, арк. 100].

З 30 червня по 7 липня 1965 р. на запрошення Болгарської академії наук у II національній конференції анатомів, гістологів і ембріологів брав участь завідуючий відділом еволюційної морфології Інституту зоології АН УРСР доктор біологічних наук С. Ф. Манзій. На 14 засіданнях усіх секцій було заслухано та обговорено понад 140 доповідей. Доповідь українського вченого стосувалася еволюції кінцівок чотириногих у світлі даних порівняльної анатомії. У обговоренні цієї доповіді відмічалось, що «наш напрям, що поєднує порівняльну анатомію, історичний та функціональний аналіз та експеримент на живому є найперспективнішим і новим» [13, арк. 43].

Характеризуючий цей науковий захід в цілому, український вчений відмічав, «що він був широким за представництвом морфологічних шкіл світу, цінним для обговорення про рівень морфологічних досліджень у цих школах і для отримання уявлення про те, де які питання вирішуються, а також цінним для особистих бесід з ученими» [13, арк. 43].

Окрім участі в роботі конференції, український вчений відвідав і ознайомився з роботою кафедри анатомії Софійського університету,

Зоологічного інституту Болгарської академії наук, Інституту біології та патології розмноження сільськогосподарських тварин. В останній установі було розроблено нову методику зняття електрокардіограми у тварин через три відводи, які українські зоологи збиралися використовувати на практиці. З 13 по 16 вересня 1965 р. молодший науковий співробітник, кандидат біологічних наук Г. А. Бачинський брав участь у IV Міжнародному спелеологічному конгресі в Югославії (м. Любляна). Український вчений виголосив доповіді «Результати палеозоологічних досліджень карстових печер України та «Тафономічні особливості місцезнаходження середньо пліоценових хребтових одеських «катакомб». У вільний від засідань час, вдалося встановити наукові контакти з югославськими палеонтологами, які займалися вивченням викопного кісткового матеріалу з карстових печер – професором І. Раковцем (Любляна) і доктором М. Малезом (Загреб). Професор І. Раковець продемонстрував палеонтологічні колекції Люблянського університету і передав кісткові залишки з різних печер Югославії для визначення їх геологічного віку колагеновим методом у відділі палеозоології Інституту зоології АН УРСР. Також вдалося відвідати карстові печери Югославії. Український учений звернув увагу на досвід охорони та використання карстових печер цієї країни зазначивши, що найцікавіші з них відповідно обладнані, електрифіковані та пристосовані для відвідування туристів, а витрати на їх облаштування швидко окуповуються і держава отримує прибуток, у т. ч. в іноземній валюті. Такий досвід експлуатації та охорони печер український вчений вважав за можливе впровадити в Україні, де існує велика кількість печер, які становлять значний інтерес для туристів, проте лише Кришталева печера в Тернопільській області охоронялася і організовано відвідувалася зі штатним екскурсоводом. Лише у 1964 р. – першому році відкриття печери для широкого загалу її відвідало чимало туристів, а це, на думку вченого, свідчить про те, що печерний туризм міг стати і в Україні прибутковим [14, арк. 29–36]. Подальші перспективи співпраці з югославськими вченими відкривалися у 1966 р., на який було заплановане відрядження доктор біологічних наук М. А. Воїнственського. В обґрунтуванні наукового відрядження українського вченого зазначено доцільність ознайом-

лення з роботою Біологічних інститутів в Загребі і Люблянах та з'ясування можливостей спільних координаційних досліджень.

24–31 серпня 1965 р. у Польщі (Варшава – Торунь – Кальце – Краків) відбувся XI Міжнародний конгрес з історії наук, участь у якому брав академік В. Г. Касьяненко. На п'яти секціях конгресу заслухали понад 300 доповідей. Український вчений зробив доповідь «До історії розвитку еволюційної морфології в Україні», в обговоренні якого виступив відомий англійський біолог проф. С. Сміт і проф. Крут із Чехословаччини [14, арк. 37–43].

Крім участі в роботі конгресу за директивними вказівками на відрядження, український вчений мав ознайомитися з науковими дослідженнями в галузі порівняльної анатомії в біологічних наукових закладах Польщі, відвідати біологічні наукові заклади Академії наук Польщі, надати консультації польським вченим з питань еволюційної морфології наземних хребтових [15, арк. 13].

Великий обсяг співпраці зі слов'янськими країнами здійснювався по проблемі «Біологічні основи освоєння, реконструкції і охорони тваринного світу», яка розроблялася Інститутом зоології АН УРСР. Спільне з іноземними вченими дослідження фауни Карпат, мало велике значення через те, що багато тварин які мешкали на пограничних територіях були джерелами, збудниками, або переносниками небезпечних хвороб людей та промислових тварин (кліщового енцефаліту, туляремії, гелмінтозів). Так, природні вогневища кліщового енцефаліту були встановлені на території лісових районів Польщі (Біловезька Пуща), Чехословаччини (Західні Карпати) і Західній Україні, туляремії – у гірських районах Румунських Карпат і в долині Дунаю – в 150 км. вище Ізмаїла – в Болгарському ондатровому господарстві, що є особливо небезпечним через те, що збудник цієї інфекції міг розповсюдитися і водним шляхом вниз за течією Дунаю на українську територію. Також у долині Дунаю для українських паразитологів упродовж тривалого часу залишалося відкритим питання боротьби з гнусом. Перед академічними установами низки країн постало питання комплексного вивчення фауни, розповсюдження окремих видів, екології та боротьби з тими тваринами, які мали важливе епідеміологічне або епізоотологічне значення. Враховуючи акту-

альність вищезазначених досліджень українській вчений вважав за доцільне у 1966 р. відрядити до Югославії старшого наукового співробітника, кандидата біологічних наук Є. М. Ємчук – для порівняльного вивчення середземноморської фауни іксодових кліщів; молодший науковий співробітник Г. Й. Гуцу – до Чехословаччини, в Інститут паразитології АН для ознайомлення з новими методами вивчення червоногілих кліщів; молодшого наукового співробітника, кандидата біологічних наук Г. А. Бачинського – в Брно (Чехословаччина) для вивчення печерних поховань викопних хребетних і збирання палеонтологічного матеріалу для встановлення можливості використання колагенового методу на території Західної Європи; доктора біологічних наук М. А. Воїтвенського – до Югославії для ознайомлення з роботою академічних зоологічних установ; старшого наукового співробітника, кандидата біологічних наук А. П. Федоренка – до Чехословаччини для ознайомлення з роботою по впливу отрутохімікатів на корисних тварин. До Варшави і Вроцлава (Польща) доцільним було відрядження старшого наукового співробітника, кандидата біологічних наук О. Л. Короткевич для вивчення колекцій викопних оленів і інших великих неогенових ссавців. У 1967 р. було заплановано наукове відрядження у Варшаву і Краків (Польща) старшого наукового співробітника, кандидата біологічних наук В. О. Топачевського для вивчення колекцій викопних комахоїдних і гризунів, а також ознайомлення головних типів захоронення їх залишків. Український вчений наголошував на необхідності організації дієвого наукового співробітництва для вирішення практично важливих питань стратиграфії, кореляції і палеогеографії континентальних відкладів неогену і антропогену УРСР, Молдавської РСР і суміжних областей пограничних з Україною країн [16, арк. 1–9].

Отже, упродовж 1961–1965 рр. українські зоологи активно співпрацювали з ученими слов'янських країн – Польщею, Болгарією, Чехословаччиною, Югославією. Співпраця полягала в участі у наукових заходах (симпозіумах, конгресах, конференціях), обміні науковим матеріалом і літературою, роботу з колекціями, відрядженнях з метою ознайомлення з напрямками роботи зоологічних установ та ін. Співпраця видавалася перспективною з огляду на територіальну

близькість, наявність спільних точок дотику в розробці наукових проблем, актуальних як для України, так і для цих країн. Досвід українських зоологів активно переймався та впроваджувався вченими багатьох країн, натомість українські вчені були відкриті для впровадження передових методів досліджень вчених слов'янських країн, як на рівні відділів, Інституту зоології, так і ініціювали відповідні клопотання до Президії АН УРСР щодо можливості використання позитивного досвіду зоологічних та музейних установ, мисливських господарств та заповідників у масштабах України.

Список використаних джерел

1. Академія наук Української РСР. 1969 / М. П. Семененко (відп. ред.). – Київ : Наукова думка, 1969. – 271 с.
2. Отчет о деятельности Академии наук Украинской ССР в 1964 году. – Киев : Наукова думка, 1965. – 206 с.
3. Отчет о деятельности Академии наук Украинской ССР в 1965 году. – Киев : Наукова думка, 1966. – 230 с.
4. ІА НБУВ, ф. 258, оп. 1, спр. 458, 45 арк.
5. Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. Відділення наук, спр. 607, 75 арк.
6. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 31, спр. 1953, 264 арк. <https://doi.org/10.1021/sep-v031n003.p264>
7. Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. Відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями, спр. 167, 115 арк.
8. ІА НБУВ, ф. 258, оп. 1, спр. 481, 33 арк.
9. Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. Відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями, спр. 227, 235 арк.
10. ІА НБУВ, ф. 258, оп. 1, спр. 501, 4 арк.
11. Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. Відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями, спр. 272, 258 арк.
12. Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. Відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями, спр. 361, 121 арк.
13. Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. Відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями, спр. 357, 331 арк.
14. ІА НБУВ, ф. 258, оп. 1, спр. 550, 43 арк.
15. Архів Президії, ф. 251, оп. Відділ наукових зв'язків із зарубіжними організаціями, спр. 341, 101 арк.
16. ІА НБУВ, ф. 258, оп. 1, спр. 528, 9 арк.

References

1. Semenenko, M. P. (1969). Akademiia nauk Ukrainiskoi RSR. 1969 [Academy of sciences of the Ukrainian SSR. 1969]. Kyiv, 271. [In Ukrainian].
2. Otchet o deyatelnosti Akademii nauk Ukrainskoy SSR v 1964 roku (1965) [Report on the activities of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR in 1964]. Kyiv, 206. [In Russian].
3. Otchet o deiatelnosti Akademyy nauk Ukraynskoi SSR v 1965 roku (1966) [Report on the activities of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR in 1965]. Kyiv, 230. [In Russian].
4. Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Institute of Archival Studies of Vernadsky National Library of Ukraine]. Fond 258. Inventory 1. Unit 458. Folio 45. [In Ukrainian].
5. Arkhiv Prezydii NAN Ukrainy [Archive of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Fund 251. Inventory 607. Unit 607. Folio 75. [In Ukrainian].
6. TsDAHO Ukrainy [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine]. Fund 1. Inventory 31. Unit 1953. Folio 264. [In Ukrainian].
7. Arkhiv Prezydii NAN Ukrainy [Archive of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Fund 251. Unit 167. Folio 115. [In Ukrainian].
8. Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Institute of Archival Studies of Vernadsky National Library of Ukraine]. Fond 258. Inventory 1. Unit 481. Folio 33. [In Ukrainian].
9. Arkhiv Prezydii NAN Ukrainy [Archive of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Fund 251. Unit 227. Folio 235 [In Ukrainian].
10. Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Institute of Archival Studies of Vernadsky National Library of Ukraine]. Fond 258. Inventory 1. Unit 501. Folio 4. [In Ukrainian].
11. Arkhiv Prezydii NAN Ukrainy [Archive of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Fund 251. Unit 272. Folio 258. [In Ukrainian].
12. Arkhiv Prezydii NAN Ukrainy [Archive of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Fund 251. Unit 361. Folio 121. [In Ukrainian].
13. Arkhiv Prezydii NAN Ukrainy [Archive of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Fund 251. Unit 357. Folio 331. [In Ukrainian].
14. Instytut arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Institute of Archival Studies of Vernadsky National Library of Ukraine]. Fond 258. Inventory 1. Unit 550. Folio 43. [In Ukrainian].

15. Arkhiv Prezydii NAN Ukrainy [Archive of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Fund 251. Unit 341. Folio 101. [In Ukrainian].
16. IA NBUV, Fund 258. Unit 1. Folio 528. [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.04.2020 р.

Hanna Indychenko,

candidate of historical sciences, ORCID 0000-0003-2225-0214,
head of the department of history of academic science
Institute of Archival Studies of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
62, Volodymyrska str., Kyiv, 01601, Ukraine
e-mail: Indychenko@ukr.net

Cooperation of Ukrainian Zoologists with Scientists from Slavic Countries (1961–1965)

The forms and directions of cooperation between Ukrainian zoologists and scientists from Slavic countries during 1961–1965 are analyzed. Areas of researches conducted by scientists in the Institute of Zoology of the Academy of Sciences of the UkrSSR in the field of zoology were related to the development of scientific bases for conservation and transformation of animal natural resources, study of speciation processes, patterns of pathogens and vectors of diseases, development of biological bases for their elimination, study of patterns of individual and historical development of the animal life. In the marked chronological period, scientists of the Institute of Zoology of the Academy of Sciences of the UkrSSR, Academicians V. H. Kasyanenko and A. P. Markevych, corresponding member I. H. Pidoplichko, Doctors of Biological Sciences P. M. Mazhuga, I. T. Sokur, S. F. Manziy and others, actively cooperated with scientists from Czechoslovakia, Poland, Yugoslavia and Bulgaria. On the basis of archival sources it was found out that the most common forms of international cooperation were: exchange of literature, information and collection material, field trips, participation in scientific events (conferences, seminars, meetings), publication the results of scientific research in the editions of academic institutions of Ukraine and Slavic countries, etc. Cooperation with the zoological institutions of Slavic countries seemed promising, given the territorial proximity, presence of common points of view on scientific problems relevant to both Ukraine and these countries. The period 1961–1965 was a time of intensive cooperation of Ukrainian zoologists with scientists of Slavic countries. Historical reconstruction of these links can be made on the basis of archival documents.

Keywords: international scientific cooperation, zoology scientists, Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, Slavic countries, Archive of Presidium of the NAS of Ukraine, Institute of Archival Studies of the VNLU.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.59.203>

УДК 883/091/«19»

Наталія Лощинська,

кандидат філологічних наук, доцент, старший науковий співробітник,
ORCID 0000-0001-6535-5863,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Просп. Голосіївський, 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: Loschynska@gmail.com

**ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА СЛАВІСТИКА
НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ»**

У статті показано внесок журналу «Червоний шлях» в українську славістичну науку 20–30-х рр. ХХ ст. Видання активно відгукувалось як на нові, так і загальновідомі класичні твори російських, білоруських, чеських, польських, болгарських, словацьких письменників, не уникало гострих питань свого часу. Редколегія журналу надавала сторінки діячам різних ідейно-естетичних, стильових, ідеологічних напрямів, охоче публікувала дискусійні матеріали, хоч не завжди уникала ортодоксальної однозначності в оцінках. Автором досліджено кількісні показники славістичних літературознавчих досліджень за різними класифікаційними критеріями: національною приналежністю, масштабністю матеріалу, літературознавчими напрямками, періодом публікації. Здійснено загальний огляд літературно-критичних статей, що дає змогу оцінити їх актуальність і професійний рівень. Визначено закономірності вивчення літературознавства через літературно-художнє періодичне видання.

Ключові слова: журнал, стаття, славістика, персоналія, огляд, літературознавство.

Редакційна політика підбору статей славістичного спрямування неухильно базувалася на постулаті пролетарського інтернаціоналізму. Обмежень за національною ознакою не спостерігалось, однак за класовим принципом перевага надавалася представникам селянства і пролетаріату. Часто цей вибір не збігався з якістю публікованого матеріалу. Виняток було зроблено для беззаперечних

авторитетних імен – Л. Толстого, І. Тургенєва, О. Пушкіна, яким прощалося дворянське походження ще і як представникам минулої епохи. Щодо кількісних показників, то найбільше досліджень про літературу «старшого брата» – російську:

- російська – 18;
- білоруська – 4;
- польська – 2;
- словацька – 1;
- чеська – 2;
- болгарська – 1.

Загалом персоналії переважають огляди літератури, очевидно в силу більшої складності останніх:

- персоналії – 16;
- огляди – 9.

Три статті не потрапляють під дану класифікацію, оскільки в них розглядається кілька постатей за принципом порівняльної характеристики:

- Айзеншток І. «Тургенєв і Шевченко»;
- Ненадкевич Є. «Три великі поети слов'янства: Міцкевич, Пушкін, Шевченка перед пам'ятником Петра І»;
- Ненадкевич Є. «Паралеля Толстой – Достоевський як метода їх вивчення».

Літературна критика значно переважає історію літератури, а статей з теорії літератури фактично немає. Лише одна має деякі елементи теорії – Немеровська О. «Толстой в російській пресі 1928 року».

- Критика – 19;
- історія літератури – 9.

Дві з персоналій мають мемуарний характер. Сюди належать спогади про Маяковського (Епштейн Ш. «Зутрічі з Володимиром Маяковським») та про Єсеніна (Буревій К. «Незахищена людська дитина»).

Літературознавча славістика постає на сторінках журналу «Червоний шлях» явищем досить складним та неоднорідним. Глибокі філологічні концепції тут межують з поверховими галасливими маніфестами; учнівство протиставляється професіоналізму й досвідченості;

засіб ярликонавішування безпардонно витісняє усталені літературознавчі критерії оцінки творів. Рух критичної думки представлено такими різними іменами, як І. Айзеншток і Г. Гельфандбейн, Є. Ненадкевич і В. Кузьмич.

Літературознавчий відділ «Червоного шляху» мав досить хаотичний вигляд. «Де тут, справді, система? Де постійне докладне вивчення поточних літературних питань? Де загальні огляди літератури? Чому все це виглядає до краю випадковим, безсистемним, спорадичним?» – так зливою риторичних питань характеризує його Ф. Якубовський [1, с. 51]. Його думка збігається з думкою авторитетного літературознавця О. Дорошкевича, який писав з цього приводу таке: «Критичний відділ поруч з красним письменством дуже випадковий, до того ж устаткований не так критичним, як історико-літературним матеріалом. Оцінки тут – випадкові, добір рецензій – хаотичний» [2, с. 2].

Диференціація статей поглиблюється ще з однієї причини: існування двох періодів у функціонуванні «Червоного шляху», які в даному випадку розділені межею між традиційним літературознавством і новочасним, схильним до вульгарного соціологізму.

Загальний огляд літературно-критичних матеріалів дає змогу оцінити актуальність їх проблематики: журнал відгукувався на найгостріші питання, оперативно вміщаючи важливу найсвіжішу інформацію. Він надавав свої сторінки діячам різних ідейно-естетичних, стильових напрямів, охоче публікував дискусійні матеріали, хоч не завжди уникав ортодоксальної однозначності в постановці акцентів.

Чільне місце в ньому посідають статті О. Білецького: «Про прозу взагалі і нашу прозу 1925 року» (1926, № 3), «Літературні течії в Європі в першій чверті 20 віку» (1925, № 9), «Сучасне красне письменство Заходу» (1923, № 9). Перша з них, за оцінкою авторів «Історії української літератури ХХ ст.», була «справжнім набутком українського літературознавства ХХ ст. Те, що Єфремов лише намітив у оцінці ранніх творів В. Підмогильного, Г. Косинки, М. Хвильового набуло в статті Білецького незалежного аналітичного розвитку і осмислення, залишилось на багато десятиліть недосяжним для фахівців за точністю філологічних спостережень» [3, с. 764].

У галузі славістики можна відзначити високий фаховий рівень статей Є. Ненадкевича «Паралелія Толстой-Достоевський, як метода їх вивчення» (1929, № 3), «Три великі поети слов'янства: Міцкевич, Пушкін, Шевченко перед пам'ятником Петра І» (1929, № 5/6). Автор уважно простежує ключові особливості творчості Толстого та Достоевського і протиставляє їх на різних рівнях:

- а) фізичному (міцне здоров'я Т. – тілесна кваліть Д.);
- б) психологічному (егоцентризм Т. – альтруїзм Д.);
- в) матеріальної забезпеченості (багатство Т. – бідність Д.);
- г) стилістичних особливостей (художник нижчої психо-фізичної діяльності Т. – художник вищої, не всім доступної надскладної психологічної реальності Д.);
- д) ставлення до культури (Т. органічно не сприймає і принципово не цікавиться всім неросійським, для нього характерні байдужість і незнання багатств культур інших народів – Д. схиляється перед європейською культурою, є її глибоким поціновувачем і знавцем);
- е) суспільно-класовому (Т. – дворянин, Д. – інтелігент).

Висновок автора такий: кардинальні відмінності між двома митцями не заважають кожному з них залишатись неповторним талантом у своїй царині. Літературознавець не боїться братися до аналізу всесвітньовідомих письменників, хоч і усвідомлює небезпеку повторення уже відкритих істин. Це підтверджує і стаття про Міцкевича, Пушкіна, Шевченка – трьох слов'янських світочів, виразників польського, російського та українського народів («Три великі поети слов'янства перед пам'ятником Петра І» (1929, № 5/6). При всій їх відмінності, неповторності творчого почерку він знаходить точку перетину їх інтересів – ставлення до діяльності російського царя Петра І. Для всіх трьох його пам'ятник є втіленням російської імперіалістичної ідеї. Споглядання цього символу дає потужний імпульс для усвідомлення найглибших проблем життя трьох народів: проблеми свободи і рабства. «Але самі будучи згустками творчих сил і свідомості націй – великі поети у своїх висловленнях підносяться над індивідуальний масштаб думки, – їх призначення характеризують світогляд і становище націй під п'ятою тиранства» [4, с. 116]. Автор будує статтю на розгляді трьох поем:

«Дяди» А. Міцкевича, «Мідний вершник» О. Пушкіна, «Сон» Т. Шевченка.

Міцкевич зображує свою уявну зустріч з Пушкіним перед пам'ятником самодержця. Один – «пілігрим з Заходу, жертва царської насили, другий – співець руського народу, славний піснями на цілій Півночі» [4, с. 117]. Петро I зображений на контрасті з пам'ятником Марка Аврелія, у якого «лагідне, шляхетне чоло, на якому думка про щастя держави». «Петро чужий своїй землі і народу, кохається лише у своїй гвалтівній волі, але міць його безгрунтовна і західний вітер огріє ті краї, розтопить водоспад тиранства» [4, с. 118]. На цілком негативну оцінку царату Міцкевичем, Пушкін відповідає зазначенням організаторської ролі царя-реформатора: Петербург на болоті – не примха самовладця, а виправдана історією потреба». Хоча в соціальній лінії Пушкін виступає проти тиранства.

У Шевченковому «Сні» образ пам'ятника цілком суб'єктивний. Він втрачає роль могутнього символу держави, а спускається до рівня конкретної історичної особи, звичайного діяча, відомого своїми кривдами Україні. На відміну від Пушкіна, і Шевченко, і Міцкевич підходять до постаті Петра під кутом національної трагедії.

Детальний огляд публікацій про Л. Толстого доволі професійно зроблений в статті О. Немеровської «Толстой в російській пресі 1928 року» (1929, № 1). Характер безсистемності, відсутності певного обличчя має весь різноманітний та багатий потік ювілейної літератури до 100-річчя від дня народження Л. Толстого. Автор робить спробу її систематизації, поділяючи на такі групи:

- а) біографічні матеріали;
- б) недруковані матеріали;
- в) наукові розвідки;
- г) художньо-біографічні твори;
- д) літературна критика.

Стаття охоплює велику кількість матеріалу, відзначається скрупульозністю, чіткістю, ретельним відбором творів.

Ще одну відому постать слов'янського письменства розглядає В. Гнатюк у статті «Попередник Шевченкових «Гайдамаків» (1928, № 3). Северин Гошинський – польський громадський діяч і поет,

представник «української школи» в польській літературі. Відомий як автор патріотичних віршованих творів та поеми «Канівський замок». Остання присвячена опису Коліївщини – повстання українських селян проти польської шляхти в 1768 році. Причину повстання Гощинський бачить в ненависті українців до панів-гнобителів. Автор героїзує своїх персонажів, незважаючи на своє польське коріння. Він захоплюється їх мужністю, силою почуттів, патріотизмом. Сюжет поеми побудовано на класичному любовному трикутнику: козак Небаба, українська дівчина Орличка, польський шляхтич-управитель. Постаць козака задумана як центральна, але виявляється до героя він не дотягує. Це всього лиш ображений коханець, що мстить зрадливій коханій і шляхтичу. Ідейне спрямування твору не співмірне за своїм масштабом з «Гайдамаками». Значно примітивніше і сентиментальніше описана любовна лінія. Герої – типово романтичні, люди високого напруження пристрастей. Їх натурам властивий демонічний настрій. На жаль, В. Гнатюк не бачить докорінних відмінностей творів, часто неправомірно їх отожднює.

Перше місце за кількістю персоналій (3) займає М. Горький. Постаць Горького була визначальною в російській літературі I пол. XX ст. Ярлик пролетарського письменника міцно закріпився за ним на багато років. Однак, втиснути його в такі вузькі класові рамки було не просто. Хоча більшість критиків завчено повторювали тезу Леніна: «Горький – безумовно видатний представник пролетарського мистецтва». У статті Є. Перліна «М. Горький – пролетарський письменник» (1931, № 5) майже повністю відсутній будь-який аналіз художніх текстів. Зате маса штампів, голослівних присудів і крикливих класових лозунгів: «До Горького пролетарська громадськість ставиться як до найулюбленішого письменника. Думка мільйонів трудящих щодо Горького визначилася повністю і недвозначно: він є пролетарський письменник» [5, с. 78]. «Пролетаріат знайшов у Горькому того письменника, який спромігся у мистецьких творах з усією силою визначити історичну долю кляси, збудити широкі маси людності, дати віру у краще майбутнє, загартувати до боротьби» [5, с. 79]. Автор хвалить митця за відсутність любовної інтриги, захопливого сюжету, як елементів, що приваблюють читача з низькими ідеологічними вимогами.

В унісон з Перлінім мислить В. Кузьмич. Його стаття «Максим Горький» (1932, № 11/12) демонструє ультракласовий підхід до літературних явищ, дуже спрощений щодо таких гігантів, як Достоевський, Толстой, Горький. Його оцінки виглядають смішними і по-дитячому недолугими: «Горький виступив революційним письменником – представником пролетаризованого селянства й ремісництва. Капіталізм в особі своїх представників (Мережковський, Андрєєв) відчував свій занепад, свою близьку смерть» [6, с. 99]. Деякі вислови лише підтверджують повне нерозуміння таланту, нівеляцію його і зведення до рівня пересічного обивателя: «Індивідуалізм, як риса психології буржуазної кляси, розвіт надзвичайно. Лев Толстой зобразив селянина Каратаєва смиренним і покірним, бо це було вигідно панівним класам. Горький перший відчув, що російський трудівник – не Іванушка-дурачок, який ловить жар-птиць для панів» [6, с. 100]. Кузьмич вважає, що вся література повинна підпорядковуватися боротьбі зі старим суспільством, фактично, бути її інструментом.

Як зазначалося, найбільше уваги в «Червоному шляху» приділено російській з-поміж решти слов'янських літератур. На другому місці перебувала білоруська література, оскільки Білорусь була однією з союзних республік. Стаття М. Горєцького «Білоруська література» (1928, № 5/6) має оглядовий характер і охоплює надзвичайно великий період – з XI до XX ст. Це цілком неприйнятно для розгляду на кількох журнальних сторінках. Слід віддати належне докладній і хронологічно обґрунтованій періодизації білоруської літератури, яка, хоч і не є винаходом Горєцького, проте допомагає читачу зрозуміти особливості формування білоруського красного письменства.

1. Стара білоруська література:

- полоцький період;
- литовсько-білоруський період;
- польський період.

2. Нова білоруська література.

3. Найновіша білоруська література:

- національно-революційний період;
- пролетарський період.

В основі старої літератури лежать переклади релігійних текстів і

оригінальні світські твори (сатиричні вірші, інтермедії). Велике місце відводиться опису діяльності Франциска Скорини – першого білоруського друкаря.

Нова білоруська література починає розвиватися після приєднання Білорусі до Росії. У цей час стає популярним збирання старожитностей, зокрема фольклору. Велику роль у цій роботі відіграли І. Носович, П. Шейн, Є. Романов, В. Добровольський, Н. Никифоровський. Батьком білоруського відродження автор називає Франциска Богушевича.

Найновіша література є революційно-селянська, що ідеалізує працю на землі і замкнена у сфері хліборобських інтересів. Основні мотиви: життя і побут селян, сільських лікарів, учителів, молоді; лірика в'язниці і заслання. Окремих літературних шкіл і напрямів не було. Поширення набули твори агітаційного характеру. Цей період мав назву «нашенивського» (від газети «Наша нива», що була дуже популярна серед селян). Найвідоміші його представники – Янка Купала, Якуб Колас, Максим Богданович. З 1917 року розпочинається пролетарський період. Перехід від нашенивських мотивів настає з відкриттям Цішкою Гартним газети «Дзянніца», де друкувалися твори виразно пролетарського ідеологічного спрямування. У 20-ті роки в Білорусі створено свій «Молодняк» (за зразком українського), де провідні позиції займають В. Дубовко (лірика), К. Чорний (проза), Крапива (сатира). З'явилося багато початківців: Пуща, Глебка, Лужанин, Кляшторний, Жилка, Дудар.

Славу старших і кращих письменників Білорусі критика поділяє між Янкою Купалою і Якубом Коласом. Це дві найяскравіші літературні індивідуальності, що створили найбільш вартісне в дожовтневій літературі. Саме про це йдеться в публікації М. Клімковича «Янка Купала» (1935, № 5). Автор намагається довести провідну роль Купали в білоруському письменстві, однак не розглядає жодного з його творів. Він зловживає класовими категоріями, подекуди збивається на вульгаризми: «Коли білоруські контрреволюційні нацдеми були викриті партією, їх огидна морда, що прагне крові і срібла, була показана всьому народові». «Зростання білоруської літератури – це наслідок тріумфу ленінсько-сталінської національної політики,

внаслідок чого КП(б)Б на чолі з тов. Гікало неухильно провадить боротьбу за розквіт Білорусі» [7, с. 152]. Стаття, що судячи з назви мала на меті зобразити постать народного митця, зводиться до прославлення діяльності комуністичних ватажків Білорусі. Вона була типовою для 30-х років, тобто другого періоду діяльності журналу. Не можна сказати, що такі публікації становили баласт видання. Вони є атрибутом свого часу і становлять інтерес швидше як історичне явище, ніж літературне.

Лише одна публікація дає загальний опис літератури Болгарії (Бакалов Г. «Революційна література Булгарії» (1931, № 3). У ній подано короткий огляд творів тогочасних авторів Добре Чентулова, Георгія Раковського, Любена Каравелова. Перше місце відводиться Христо Ботеву: «З височини своїх інтернаціональних ідей Христо Ботев бачив далеко за вузький світогляд своїх товаришів. Тому його вірші перейнято великими ідеями, що сягали за межі національної обмеженості. Як ідеолог, Ботев подає руку сучасному і править за живий зв'язок найславніших традицій з сучасною революцією пролетаріату. Серед поетів він єдиний, хто переступив із минулого до сучасного, щоб жити в майбутньому» [8, с. 179].

Бакалов описує особливості революційного руху в Болгарії, поступове оформлення пролетаріату в окремий клас, класову розпорошеність і на цьому тлі досліджує творчість окремих письменників. Родоначальником новітньої поезії вважає Д. Полянова, а також Гео Мілева, Христо Смирненського. Досягнення в прозі дещо відстають. Серед белетристів названо Людмила Стоянова, Антона Страшимирова, Ангела Карамейчева, С. Хилянова, Марка, Марчевського. Підсумковими можна вважати слова: «Поезія і взагалі література Булгарії не повинна бути безстрашим відображенням минулого, відбиттям його в дзеркалі, рабською фотографією, а такою репродукцією, в якій із-за фактів визирає процес зв'язку і розвитку – їх діалектику» [8, с. 192].

Насичена фактажем, змістовна стаття А. Вознесенського «Сучасний білоруський театр» (1929, № 2) аналізує обставини, які вплинули на його виникнення. Кожен театр, який виник під час революції, може бути тільки революційним. Перш за все, він повинен відображати нові тенденції, погляди, систему цінностей, настрої суспільства.

Це передусім позначається на відборі репертуару. Білоруський театр на державному рівні почав існувати в 1921 році. Відтоді, можна про нього говорити як про установу самостійну і незалежну від польського, російського, єврейського театрів. На думку А. Вознесенського, спочатку театр повинен бути революційним, а вже потім – національним. Третя умова – економічна незалежність. Четверта – кадрове забезпечення. У Білорусі мало професійних акторів, більшість є аматорами. П'ята вимога – цікавий репертуар.

Автор порівнює професійний і народний білоруський театри. Останній обслуговує провінцію – білоруське село. Стоїть на традиціях давнього побутового народного театру. Глядач його простий, невибагливий, обмежений. Обидва види театрів є повноправними складовими сучасного театрального мистецтва Білорусі і вносять свій неповторний антураж до його образу.

По одній статті присвячено чеській і словацькій літературам. В. Клементис («Словацька література» (1930, № 1) розпочинає огляд літератури з політично-економічного становища словаків у Чехословаччині та Угорщині. Більшість з них – це бідні селянські прошарки. Тільки з 70-х рр. XX ст. почала розвиватися у Словаччині промисловість. Як такої, міської культури до XX ст. не існувало. Історія словацької літератури тісно пов'язана з селом. Літературна мова тут формувалася, починаючи з 1844 року, а доти використовували чеську мову. Цей рік примітний виходом у світ альманаху «Нітра», що рідною мовою видавали Людовель Штур, Йосиф Мирослав Гурбан, Міхал Милослав Годжа. Наступне письменницьке покоління презентоване іменами Светозара Ваянського, Павла Осага-Гвездослава, Мартина Кукучіна. З 70-х років починається активний процес угоризації словаків. Словацький науковий інститут «Матиця» і три гімназії було закрито. Відродження словацької культури розпочалось на початку XX ст. Новаторські спроби в літературі показали письменники групи «Дав»: Лацо Новоместський, Даніель Окалі, Петро Єлемницький, Міло Урбан. «Жоден письменник сучасності не зачепив і не обробив тему села періоду війни так, як Урбан» [9, с. 120]. Публікація насичена іменами, назвами творів, цитатами з багатьох із них. Вона демонструє глибоке розуміння досліджуваної проблеми і вміння донести її до читача.

«Огляд чеської літератури» (1928, № 8) Ф. Вайскопфа виділяється з-поміж інших подібних публікацій своєрідністю викладу матеріалу. Він базується на протиставленні двох ворожих літературних таборів – проурядового і протиурядового. Автор пропагує революційний, новітній напрям, який поки не дуже підтримується. Дуже шкодить розумінню статті мова автора – неоковирна, оригінально-претензійна, подекуди штучно архаїзована. Вайскопф зловживає застарілими поняттями, вражає «кучерявим» стилем мови і претендує на новаторство завдяки таким оригінальностям: «Товщ і м'ясо – надії і ілюзії – починають відпадати і на денне світло показується гола кість найосновнішого розчарування пролетаріату» [10, с. 113]; «донині матеріалом письменника було велике каміння, Ванчура працював методою тяжчою, ніж повітря. Малий твір написано граційно, зі звіриною повагою американських жартівливих танцюристів» [10, с. 114]. Чітко відчувається непрофесійність у літературознавчій галузі, засобах аналізу, стильова еkleктика. Приклад аналізу поетичної мови: «Мова Ванчури переповнена апокаліптичним жаром патетичних пророків». Інколи Вайскопф втрачає логічну лінію та почуття міри і замість критичного аналізу смішить читача вигадливими образами: «М. Галяс, талановитий дебютант, попадає в похмурий смуток, що стирчить над землею, як періскоп» [10, с. 115]. Стильова і змістова сумбурність дуже шкодять статті, заплутують читача і зводять нанівець спроби автора розкрити особливості чеського письменства.

Здобутки літературознавчого відділу журналу стали підґрунтям поступу наступних культурних підйомів 60-х та 90-х рр. У перший період своєї діяльності (1923–1929) славістика становить поліфонічне, різнобарвне явище. Тенденції художнього процесу двох повоєнних десятиліть не просто дзеркально відбилися на сторінках «Червоного шляху», а й набули тут свого розвитку та вдосконалення. У зв'язку з наступом режиму в 30-ті рр. часопис змінює обличчя. Тепер на його сторінках вимальовується похмура картина ідеологічного засилля, схематизму, кон'юнктурності. Вивчення літературознавства через літературно-художній журнал має свої закономірності:

1. Тенденційність.
2. Актуалізація.
3. Фрагментарність.
4. Систематичність.

Завдяки зусиллям редакторського колективу «Червоний шлях» презентував тою чи іншою мірою всі слов'янські літератури у вигляді перекладів та літературно-критичних відгуків. Багато матеріалів було даниною вимогам революційної епохи, а деякі залишаються цікавими та важливими і для сучасних славістів. Журнал, як орган суспільної думки, зайняв важливу позицію в пропаганді слов'янських літератур. Він залишив вагомий слід у громадсько-політичному житті, у розвитку суспільствознавчих, філософських, літературознавчих ідей в Україні. Але визначальною його рисою є літературно-мистецьке спрямування.

Список використаних джерел

1. *Якубовський Ф.* «Червоний шлях» та «Життя й революція» / Ф. Якубовський // Критика. – 1928. – № 1. – С. 50–73.
2. *Дорошенко І. І.* Українська журналістика і критика у II пол. XIX ст. – Львів, 1965. – 56 с.
3. Історія української літератури XX століття. Книга перша. – Київ : Либідь, 1993. – 782 с.
4. *Ненадкевич С.* Три великі поети слов'янства: Міцкевич, Пушкін, Шевченко перед пам'ятником Петра I / С. Ненадкевич // Червоний шлях. – 1929. – № 5/6. – С. 115–125.
5. *Перлін Є. М.* Горький – пролетарський письменник / Є. Перлін // Червоний шлях. – 1931. – № 5. – С. 78–83.
6. *Кузьмич В.* Максим Горький / В. Кузьмич // Червоний шлях. – 1932. – № 11/12. – С. 97–112.
7. *Клімкович М.* Янка Купала: до 30-х роковин літературної діяльності / М. Клімкович // Червоний шлях. – 1935. – № 5. – С. 151–153.
8. *Бакалов Г.* Революційна література Бугарії // Червоний шлях. – 1931. – № 3. – С. 179–193.
9. *Клементис В.* Словацька література / В. Клементис // Червоний шлях. – 1930. – № 1. – С. 112–121.
10. *Вайскопф Ф.* Огляд чеської літератури / Ф. Вайскопф // Червоний шлях. – 1928. – № 8. – С. 111–116.

References

1. Yakubovskiy, F. (1928). "Chervonyi shliakh" ta "Zhyttia y revoliutsiia". ["Chervonyi shliakh" and "Zhyttia and revoliutsiia"]. *Krytyka*, 1, 50-73. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
2. Doroshenko, I. I. (1965). Ukrainska zhurnalistyka i krytyka u II pol. XIX st. [Ukrainian journalism and criticism are in II of пол. XIX of century]. Lviv, Ukraine. [In Ukrainian].
3. Istoriiia ukrainskoi literatury XX stolittia. Knyha persha. [History of Ukrainian literature of XX of century. A book is first]. 1993, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
4. Nenadkevych, Ye. (1929). Try velyki poety sloviaanstva: Mitskevych, Pushkin, Shevchenko pered pamiatnykom Petra I [Three large poets of slavdom : Mitskevych, Pushkin, Shevchenko before the monument of Petro I]. *Chervonyi shliakh*, 5/6, 115-125. Kharkiv, Ukraine. [In Ukrainian].
5. Perlin, Ye. (1931). M. Horkyi - proletarskyi pysmennyk [M. Gorki is a proletarian writer]. *Chervonyi shliakh*, 5, 78-83. Kharkiv, Ukraine. [In Ukrainian].
6. Kuzmych, V. (1932). Maksym Horkyi [Maksym Horkyi] *Chervonyi shliakh*, 11/12, 97-112. Kharkiv, Ukraine. [In Ukrainian].
7. Klimkovych, M. (1935). Yanka Kupala: do 30-kh rokovyn literaturnoi diialnosti. [Yanka Kupala: to the 30th anniversaries of literary activity]. *Chervonyi shliakh*, 5, 151-153. Kharkiv, Ukraine. [In Ukrainian].
8. Bakalov, H. (1931). Revoliutsiina literatura Bulharii [Revolutionary literature of Bulgaria]. *Chervonyi shliakh*, 3, 179-193. Kharkiv, Ukraine. [In Ukrainian].
9. Klementys, V. (1930). Slovatska literatura [Slovakia literature]. *Chervonyi shliakh*, 1, 112-121. Kharkiv, Ukraine. [In Ukrainian].
10. Vaiskopf F. (1928). Ohliad cheskoj literatury [Review of Czech literature]. *Chervonyi shliakh*, 8, 111-116. Kharkiv, Ukraine. [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 23.12.2019 р.

Nataliia Loshchinska,

Candidate in Philology, Junior Researcher, ORCID 0000-0001-6535-5863,

Department of Information and Communication Technologies

of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3, Holosiivskyi ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: Loschynska@gmail.com

Literary Slavic Studies on the Pages of «Chervony Shlyakh» Journal

The paper defines the contribution of the journal «Chervony shlyakh» to the Ukrainian Slavic studies in the 20–30's of the XXth century. The journal was originally intended to be an echo of Moscow's «Krasnaya Nov», but «Chervony shlyakh» thanks to its editors' and authors' efforts, has become a worthy representative of the Ukrainian national revival. Historical past and present of the Ukrainian people, peculiarities of political life, artistic novelties, translations, scientific discoveries, chronicle, bibliography – these are the issues that affirmed «Chervony shlyakh» as an active factor in the social, political, and artistic life of Ukraine. This study helps to determine the place and role of «Chervony shlyakh» in the social, political, cultural and artistic life of Ukraine in the 20–30's of the twentieth century; makes it possible to objectively determine the merits and budgets of each of the editors. The publication actively responded to both new and well-known classic works of Russian, Belarusian, Czech, Polish, Bulgarian, and Slovak writers, and did not escape the acute issues of the time. The journal editorial board given the floor to the authors who represented various ideological, aesthetic, stylistic, ideological directions, and readily published discussion materials, although not always avoided orthodox approach to evaluation.

The paper methodology is based on the application of historical, comparative, descriptive research methods. The author investigated the quantitative indexes according to different classification criteria: authors' nationalities, scale of material, literary trends, time of publications. A general overview of literary and critical articles is conducted, and it made possible to assess its relevance and professional level. The regularities of conducting literary studies through literary and artistic periodicals are determined.

Keywords: journal, article, slavic studies, personality, review, literature studies.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.59.217>

УДК 001.83:[271.222(477-25)-756:378.4(477-25)КНУ]

Тетяна Мяскова,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
ORCID 0000-0001-6682-5046,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Просп. Голосіївський, 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: myaskova@ukr.net

**НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО
МІЖ КИЇВСЬКОЮ ДУХОВНОЮ АКАДЕМІЄЮ
ТА КИЇВСЬКИМ УНІВЕРСИТЕТОМ Св. ВОЛОДИМИРА**

Метою дослідження є вивчення діяльності вищих навчальних закладів м. Києва XIX ст., зокрема, взаємодії Київської духовної академії та університету Св. Володимира у науково-виховній сфері та в організації навчально-допоміжних закладів, включаючи бібліотеки. Методологія проведеного дослідження включає історичний та порівняльний методи, а також методи книгознавчого аналізу. Вивчення плідної взаємодії двох ланок освіти – духовної та світської, дозволило довести провідну роль Київської духовної академії у створенні філософських та релігієзнавчих шкіл в Київському університеті Св. Володимира й встановити вплив викладачів академії на формування богословського відділу фундаментальної університетської бібліотеки. Предметом дослідження є подарована університету бібліотека протоієрея Назарія Антоновича Фаворова. Кращі випускники Київської духовної академії були не тільки викладачами Київського університету, але й засновниками наукових шкіл. Вихованці Київської духовної академії активно поповнювали фонди фундаментальної університетської бібліотеки як власним доробком, так і книгами з богословської тематики із своїх приватних бібліотек. Провідну роль у поповненні богословського відділу університетської фундаментальної бібліотеки зіграли саме представники Академії, такі як Н. А. Фаворов, С. Т. Голубев та ін. Проведений книгознавчий аналіз книг з фрагменту бібліотеки Н. А. Фаворова дозволив встановити професійні інтереси колишнього власника, які значно поступалися його духовним покликанням.

Відображення власницьких знаків у бібліографічному записі книг електронного каталогу на платформі ІРБІС-64 значно прискорить пошук книг з бібліотеки Н. А. Фаворова в інших бібліотеках.

Ключові слова: Київська духовна академія, Київський університет Св. Володимира, бібліотека Н. А. Фаворова.

У першій половині ХІХ ст. в Києві існувало два вищих навчальних заклади – Київська духовна академія (КДА) та університет Св. Володимира (УСВ). КДА – пряма спадкоємиця Києво-Могилянської академія, що існувала з 1632 р. і була зачинена царською владою у 1817 р. Відтворення духовної академії в Києві відбулося у 1819 р., але відтоді її діяльність регламентували великоросійські синодальні правила. Окрім того, у цьому ж році було створено духовний навчальний округ, який Київська академія і очолила. Можна повністю погодитись з думкою про те, що фактично всі сучасні українські вищі навчальні заклади в певній мірі є духовними спадкоємцями академії через її вихованців, які стали засновниками відповідних нових богословських та наукових шкіл у цих закладах.

Не виключенням був і розпочавший свою діяльність після поразки польського повстання 1830–1831 рр. університет св. Володимира у Києві (1834 р.), який став на чолі Київського світського навчального округу, заснованого раніше (1832 р.).

Згідно з державницькою ідеєю, Київський університет, як головний заклад світського навчального округу, мав стати центром великодержавних політичних та освітніх впливів на територію, приєднану Російською імперією після третього поділу Речі Посполитої. Київський університет мав власний, відмінний від інших російських університетів статут, що відповідав вимогам тогочасних європейських університетів, випускники яких під час своєї світської діяльності були незалежними від будь-яких релігійних течій [1; 4, с. 14]. Але тут закралося протиріччя з тодішніми тенденціями Російської імперії, коли дозволялося викладати у світських навчальних закладах богословські дисципліни та закон Божий лише священнослужителям.

На урочистому відкритті університету Св. Володимира, що відбулося 28 липня 1834 р. у Києві, зібралася еліта міста. Серед присутніх

був і ректор Київської духовної академії архієпископ Інокентій (Борисов). А ректор новоствореного університету М. О. Максимович вручив митрополиту Євгенію (Болховитінову) диплом почесного члена університетської спільноти. Це було яскравим прикладом тогочасної політики Російської імперії щодо наближення духовенства за юридичним та суспільним статусом не лише до дворянства, але й до наукової спільноти [2, с. 55–56].

Обов'язковими для вивчення студентами усіх факультетів університету були догматичне і моральне богослов'я, історія церкви та канонічне право. В університеті існувало дві загальноуніверситетські кафедри богослов'я: одна для православних студентів, а друга – для студентів-католиків. На православну кафедру був запрошений протоіерей, доктор богослов'я, ординарний професор філософії Київської духовної академії І. М. Скворцов, а на кафедру римо-католицького сповідання – Ю. К. Ходськевич, магістр богослов'я, випускник Динабурзької і Полоцької єзуїтської колегії. На цих двох кафедрах викладались, відповідно, православні й римо-католицькі доктрини, церковна історія, догматичне богослов'я, моральне богослов'я, церковне право. Відвідування лекцій було обов'язковим для студентів університету. Кафедру богослов'я для православних студентів впродовж 25 років очолював Іван Михайлович Скворцов (1795–1863) – заслужений ординарний професор університету Св. Володимира та Київської духовної академії, доктор богослов'я, настоятель православної університетської церкви у 1840–1841 рр., кафедральний протоіерей Києво-Софійського собору [7, с. 601–610].

У 30-ті рр. XIX ст. в Київському університеті викладання загальної педагогіки та психології проводилось з урахуванням традицій педагогічної підготовки в Київській академії, оскільки читали курси випускники і діячі КДА – зазвичай магістри або професори філософії та богослов'я. Тому не буде перебільшенням стверджувати, що філософським становленням університет Св. Володимира зобов'язаний Київській духовній академії, яка забезпечувала його своїми найкращими кадрами протягом кількох десятиліть. Однією з провідних кафедр університету, в перші роки його існування, була кафедра філософії. Від заснування її очолив професор О. М. Новицький. У 1831 р.

О. М. Новицький закінчив навчання в Київській духовній академії, отримавши ступінь магістра богослов'я та словесних наук, деякий час викладав філософію у Полтавській семінарії. З 1833 р. бакалавр польської мови та викладач філософії (з 1834 р.) у Київській духовній академії. З 1834 р. О. М. Новицький почав викладати філософію в щойно відкритому у Києві університеті. З 1835 р. його призначили екстраординарним, а з січня 1837 р. – ординарним професором кафедри філософії Київського університету св. Володимира. У Київському університеті О. М. Новицький викладав також історію філософії, логіку, психологію, «моральну філософію у поєднанні з природним правом» та основи педагогіки. Крім того, О. М. Новицький був цензором з польської мови. Орест Маркович як автор наукових праць з психології, філософії, логіки, полюбляв дарувати свої праці колегам, друзям, однодумцям [3, с. 489–528]. У фонді ВБЗІК зберігається книга: Новицький О. «О духоборцах» (Київ: В типографии Академической при Киево-Печерской Лавре, 1832). На книзі овальна печатка: «Бібліотека Київської духовної академії» та дарчий напис автора українському історичу, археологу, педагогу, журналісту та релігійному діячеві П. Г. Лебединцеву: «Милостивейшему Петру Гавриловичу Лебединцеву на память от автора». На корінці книги розміщений суперекслібрис у вигляді тиснення з написом «Б.К.Д.А.». Шифр: бібліотека Київської духовної академії СІХ 11/1225. Збереглись у фондах відділу два примірники наукової розвідки О. М. Новицького «О первоначальном переводе Св. Писания на славянский язык» (Київ: В университетской типографии, 1837). Один з них міститься в історико-культурному фонді «Бібліотека Київської духовної академії» шифр В ХХІІІ 3/14 і був подарований О. М. Новицьким екстраординарному професору Київської духовної академії Олексію Лукиліановичу Мінервіну, про що свідчить дарчий напис автора книги датований 1834 роком. У фонді відділу також праця Ореста Марковича «Краткое руководство к логике с предварительным очерком психологии» (Київ, 1844) з дарчим написом автора до свого вчителя, першого професора філософії в КДА, професора богослов'я, церковної історії та церковного права в київському університеті Св. Володимира І. М. Скворцова «Его высокопревосходительству Ивану Михай-

ловичу. О. Скворцову... Ор. Новицкий» (Шифр бібліотека Київської духовної академії В XXVII 7/302 з печаткою «Бібліотека Киевской духовной академії») та суперекслібрисом на корінці книги «Б.К.Д.А.»

Посаду ад'юнкта (помічника) професора О. М. Новицького по кафедрі філософії впродовж 1839–1844 рр. обіймав П. С. Авсенев, який не полишав і роботу в академії. Авсенев магістр богослов'я і словесних наук Київської духовної академії, а згодом і її професор, читав в університеті курс з новітньої історії та моральної філософії, ознайомлював студентів із новітньою німецькою психологією шеллінгіанської школи. Любив книги не тільки читати сам, але й давати та дарувати іншим. У фонді Відділу збереглася книга під авторством О. Новицького «Краткое руководство к логике с предварительным очерком психологии» (Київ, 1846) з дарчим написом П. Авсенева М. С. Гуляєву, тоді ще випускнику, а згодом – професору КДА. Петро Семенович Авсеев на час дарування вже прийняв чернецтво, отримавши нове ім'я Феофан та сан архимандрита: «В знак моего неперемного доброжелательства и благорасположенности Михаилу Спиридоновичу Гуляеву. Академии инспектор Архимандрит Феофанъ 1849 дек. 5-го».

У 1845 р. на кафедрі філософії прийшов ще один яскравий й талановитий вихованець КДА – професор Сильвестр Гогоцький, який довгі роки (1851–1886 рр.) викладав в університеті історію філософії, психологію та педагогіку. Останній предмет професор викладав у Київському університеті з часу, коли філософію було виведено з навчальних планів, як нарис з історії філософії в члекціях з педагогіки. Це сталося в 1850 р., що ознаменувався розпорядженням про заборону викладання філософії в університетах Росії та ліквідацією відповідних кафедр. Ореста Марковича Новицького було звільнено з університету св. Володимира. З цього ж року програма психологічної дисципліни підлягала попередній перевірці і затвердженню Святого Синоду. Зокрема, 29 травня 1850 р. відбулася конференція Київської духовної академії, головним питанням якої стало розроблення програм курсів логіки, психології та морального богослов'я для викладання в університеті. Як наслідок, програми перших двох предметів за змістом перегукувалися з богословськими дисциплінами. Викладання курсів дослідної психології та логіки було доручено проф. богос-

лов'я І. М. Скворцова. Пізніше тенденція змінювалася, і аж до 90-х років XIX ст. в університеті викладався вже філософськи орієнтований курс психології, розроблений С. С. Гогоцьким [5].

Ще одна особистість, яка заслуговує на увагу, це продовжувач справи І. М. Скворцова – Назарій Антонович Фаворов (1820–1897 рр.). Доктор богослов'я, автор майже сотні праць з богословської тематики – був широко знаним професором Київської духовної академії та Університету Св. Володимира другої половини XIX ст. та керівником релігійно-філософського гуртка в Києві. У КДА Назарій Фаворов викладав Священне Писання, патрологію і церковне красномовство. З 1859 р. – професор богослов'я у Київському університеті, де викладав богослов'я, логіку та психологію, у 1862 р. за визначні заслуги отримав доктора богослов'я, що було тоді рідкістю. Викладав у інших навчальних закладах міста Києва, зокрема в Фундуклеєвській гімназій, КШД, вищих жіночих курсах та приватній гімназії Ващенко-Захарченко. Це було поширеною практикою в той час – викладання свого предмету в різних навчальних закладах м. Києва [8, с. 793–795]. Детальніше про життєвий шлях та основні тематичні складові творчого спадку Н. А. Фаворова можна дізнатися із статті В. Г. Нападистої [6].

Назарій Фаворов мав чудову релігійнознавчу бібліотеку, яку після смерті було подаровано дочкою небіжчика університетській книгозбірні. На жаль, подаровані видання поповнили 2 відділ фундаментальної бібліотеки, що мав назву «Богослов'я», і, відповідно, вміщував книги релігійної тематики, яка з політичних мотивів в радянський період була визнана неактуальною і навіть ворожою. Тому книги з другого відділу довгий час зберігалися в резервних книгозбірнях. Цей відділ університетської бібліотеки було реконструйовано нещодавно, а в його складі після перегляду *de visio* було віднайдено 156 книг з бібліотеки Н. А. Фаворова. Віднайшли книги завдяки шрифтовому друкованого екслібрису у вигляді квадратної наліпки на форзаці з написом золотистого кольору всередині складеної рамки «Изь БИБЛИОТЕКИ настоятеля УНИВЕРСИТЕТСКОЙ ЦЕРКВИ, протоіерея профессора Назарія Антоновича Фаворова, пожертванной в библиотеку университета Св. Владимира дочерью покойнаго ОЛЬГОЙ НАЗАРЬЕВНОЙ КАРСУНСКОЙ».

Історія побутування особової бібліотеки Н. А. Фаворова ще потребує дослідження. Відомо, що в 1898 р. дочка Назарія Антоновича передала до університетської книгозбірні близько 800 назв книг [9].

Крім віднайдених нами 156 книг у богословському відділі, книги з бібліотеки Н. А. Фаворова є у інших структурних підрозділах бібліотеки, зокрема одна книга у фонді рідкісних видань відділу стародруків та рідкісних видань Інституту книгознавства НБУВ.

Цікавим є факт продажу в інтернеті на аукціонному онлайн-порталі «Vidspirit» книг з бібліотеки Назарія Антоновича, зокрема видання французького історика та біографа Жана-Батиста Оноре Раймона Капефіга (1801–1872). Капефиг, Ж. Б. История иудеев, со времени упадка племени Маккавеев до VI века. / Пер. с франц. К. Пуговин. 2-е изд. Ч. 1–2. – СПб: В привел. тип. Фишера, 1846. В составном полукожаном переплете эпохи, тройной крапленный обрез. В хорошем состоянии, блок чистый. На свободном листе нахзаца владельческие надписи орешковыми чернилами. Провенанс: Из библиотеки настоятеля университетской церкви, протоиерея профессора Назария Антоновича Фаворова, пожертвованной в библиотеку университета Св. Владимира дочерью покойного Ольгой Назарьевной Карсунской (экслибрис на форзаце).

Є й інші книги з бібліотеки Н. А. Фаворова, що були виставлені на продаж на російських сайтах, навіть з університетськими шифрами (https://www.ozon.ru/context/detail/id/18265837/?utm_source=livelibru).

Нами було проведено книгознавчий аналіз наявних у фонді відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ книг, що дало змогу хоча би частково встановити тематичний та мовний склад бібліотеки Назарія Фаворова. Тематичний склад бібліотеки відображав більш духовні покликання ніж професійні інтереси колишнього власника. Зазвичай це богословська релігієзнавча література, що мала конфесійну зорієнтованість. Мовна характеристика – книги російською, німецькою та французькою мовою.

Серед книг можна виокремити праці православних богословів та дослідників історії, зокрема церковної: російського історика церкви Сергія Тимофійовича Голубева (книга з дарчим написом: «Его Высокопреподобию профессору Университета св. Владимира Назарию Ан-

тоновичу Фаворову в знак глибокого читення и преклонения отъ автора 1-е апр. 1881); архімандрита Макарія (М. Я. Глухарьова); російського сходознавця, візантолога, археолога та палеографа, єпископа російської православної церкви Порфїрія (К. О. Успенського); православного біблеїста та історика, випускника КДА Сергія Олексійовича Терновського; священнослужителя Російської православної церкви, кафедрального протоієрея Києво-Софійського собору, заслуженого ординарного професора Київського університету Св. Володимира та Київської духовної академії, доктора богослов'я Івана Михайловича Скворцова; письменника, професора богослов'я, протоієрея Олександра Павловича Рудакова (його головна праця «История христианской православной церкви», де автор детально описує устрій російської церковної ієрархії, принципи управління, розповідає про богослужіння, храми, чернече життя і чернецтво на Русі); священника, магістра богослов'я Іоанна Євфимієвича Фльорова; духовного письменника та дослідника історії міста Новгород, архієпископа Макарія (М. К. Миролубова) з дарчим написом: «Его Высочородию Господину ординарному профессору Киевской духовной Академии Назару Антоновичу Фаворову на память отъ сочинителя. апреля 9 дня 1858 года»; протоієрея, професора богослов'я, викладача, автора п'яти томів «Опыта библейского словаря собственных имён», Павла Федоровича Солярського; єпископа російської православної церкви, митрополита Московського та Коломенського, члена імператорської Академії наук, академіка відділення російської мови та словесності Філарета (В. М. Дроздова); православного духовного письменника, історика церкви, паломника, драматурга, члена імператорської Академії наук та співробітника КДА Андрія Миколайовича Муравйова; єпископа Сільвестра (С. В. Малеванського) – богослова та духовного письменника, професора КДА, а 1883–1898 рр. її ректора, протоієрея російської православної церкви, професора богослов'я Дмитра Івановича Тихомирова; богослова, протоієрея російської православної церкви, автора підручників з догматики та Закону Божому Миколи Платоновича Маліновського; письменника-богослова Данила Максимовича Смолодовича; протоієрея, настоятеля Київського Софійського собору Григорія Никифоровича Крамарева; єпископа

російської православної церкви, митрополита Київського і Галицького Арсенія (Ф. П. Москвіна); духовного письменника, настоятеля Соловецького монастиря, архимандрита Іоанкія (І. П. Юсова); православного священника, богослова та проповідника Василя Олександровича Смарагдова (його перший твір «Беседи о надежде или на молитву...»); митрополита Московського і Коломенського Леонтія (І. О. Лебединського); російського історика, поета та педагога, професора Санкт-Петербурзької духовної академії, Якова Васильовича Орлова; українського церковного історика, громадського діяча, джерелознавця, богослова, архієпископа Філарета (Д. Г. Гумілевського); професора Київської духовної семінарії, почесного члена Петербурзької академії наук, доктора богослов'я, архієпископа Антонія (Я. Г. Амфітеатрова); російського богослова, викладача та публіциста, одного з авторів Енциклопедичного словника Брокгауза та Ефрона, професора Миколи Івановича Барсова; протоієрея Прохора Карповича Прокоповича (є дарчий напис чорними чорнилами: «Его ВысокоПреподобию Доктору Богословия о. Назарию Антоновичу Фаворову въ знакъ своего искреннего и глубокого уважения Проф. Прокопович»); церковного діяча Ісідора (Я. С. Нікольського); ректора Санкт-Петербурзької духовної семінарії, єпископа Інокентія (И. Д. Смирнова); доктора богослов'я архимандрита Володи?мира (Рене-Франсуа Гетте або Гетте).

Праці католицьких та протестантських теологів: швейцарського протестантського богослова Данієля Шенкеля; німецького гебраїста, лютеранського теолога, одного з перекладачів Нового Заповіту на іврит, засновника Інституту юдаїки у Лейпигу для підготовки місіонерів для проповідей християнства серед євреїв Франца Деліча; німецького вченого, сходознавця, біблієста Георга Генріха Августа Евальда; швейцарського теолога, знавця Старого Заповіту, професора Базельського університету, а з 1846 р. його ректора, Йоанна Якобса Стехеліна; протестанта, професора філософії Мішеля Ніколя; католицького богослова, доктора богослов'я в Боннському університеті Франца Генріха Ройша; німецького теолога, професора Боннського університету Фрідріха Бліка; італійського теолога та духовного письменника, викладача Карло Пассалья; протестантського богослова та

церковного історика, письменника професора Боннського університету Йогана Карла Людвіга Гізелер; німецького богослова професора Берлінського університету Ернста Вільгельма Теодора Германа Генгстенберга; німецького протестантського богослова та церковного історика, батька «новітньої церковної історії» Августа Неандера; німецького католицького богослова, доктора богослов'я, професора патрології та пропедевтики Вюрцбургського університету, вченого та письменника Франца Хеттінгера (зокрема, наявна в бібліотеці Н. А. Фаворова книга цього автора «Apologie des Christentums» декілька разів перевидавалась); французького священника, засновника графології Жана-Іпполіта Мішона; німецького неолютерантського богослова Августа Фрідріха Християна Вілмара; протестантського богослова, оратора та педагога Лорана Луї Фелікса Бунженера; священника, церковного історика та французького абата Рене Франсуа Рорбахера; католицького богослова Франца Венцеслова Гольдвітцера; французького церковника та письменника Андре-Жана-Марі Хамона; швейцарського критика та теолога Олександра Рудольфа Вінета; голови Євангелістичного союзу Женеві Едварда Барда, французького теолога та філософа Луї Ежен Марі Бойтена; протестантського богослова Йогана Генріха Курца; римсько-католицького єпископа П'єра Луї Парісіса.

Світська література займала мало місця в бібліотеці Н. А. Фаворова. Це твори українського історика, етнографа, філолога та ботаніка, першого ректора Київського університету Михайла Олександровича Максимовича; російського дослідника історії церкви Петра Васильовича Знаменського; українського і російського філолога та бібліографа Степана Івановича Пономарьова; викладача Харківського університету професора Олександра Петровича Зерніна; російського історика, прозаїка, слов'янофіла, дипломата Євгена Петровича Новікова; доктора російської історії Київського університету Св. Володимира, дослідника історії Візантії Пилипа Олексійовича Терновського; французького політика, публіциста, економіста, філософа П'єра-Жозефа Прудона; французького філософа та письменника, релігієзнавця Жозефа Ернеста Ренана; Нобелівського лауреата, французького педагога, засновника світської школи Фердінанда Едуарда Бюісона.

Окрім того, в бібліотеці Назарія Антоновича наявні «Пастырские наставления», «Постановление Апостольские в русском переводе», «Деяние Вселенских Соборов», «Собрание сочинений студентов Киевской духовной академии», «Устав духовных консисторий» [Утв. 27 марта 1841 г.], «Инструкция церковным старостам (высоч. Утв. 17 апреля 1808 года)», «Соображения о преобразовании епархиальных учебных заведений» тощо.

Заслугове на увагу книга «О преподавании Богословия в университетах. 1866 г.» з наліпкою «КОНФИДЕНЦІАЛЬНО». У передмові написано, що влітку 1865 р. професор богослов'я в Московському університеті протоіерей Сергієвський за дорученням Міністерства народної освіти був відряджений в російські університети для проведення консультацій з приводу покращення викладання богослов'я в университетах. Консультації проводилися з місцевими професорами, які в збірнику і виклали своє бачення щодо викладання цього предмета в установах у вигляді статей. Серед авторів був і Н. А. Фаворов.

Всі книги з бібліотеки Н. А. Фаворова внесені до електронного каталогу за допомогою САБ ІРБІС-64, що дозволить в подальшому пришвидшити пошук книг з бібліотеки Назарія Антоновича.

Отже, кращі випускники Київської академії також були професорами філософії в Київському університеті. Вони стали засновниками університетської релігієзнавчої науки, яка поступово звільнялася від виключно богословських форм і переходила до філософсько-раціоналістичних. Заслуга в цьому належала саме професору Назарію Антоновичу Фаворову та його наступнику, теж випускнику КДА, Михайлу Емануїловичу Постнову.

Між бібліотеками КДА та УСВ теж тривало співробітництво. Зокрема деякі практичні знання університетської бібліотеки були застосовані в академічній книгозбірні. Так бібліотекар О. Розов запропонував запровадити «замісники» книг на полицях та зошит для запису книжок, виданих професорам і студентам на руки, за прикладом бібліотеки Київського університету Св. Володимира.

Активно проводився книгообмін. Професори як КДА так і УСВ дарували свої книги відомчим бібліотекам. Книги з дарчими написа-

ми для університетської книгозбірні надходили від тих особистостей, чиє життя було пов'язано як з університетом, так із Академією. Як приклад, у другому відділі фундаментальної університетської бібліотеки зберігаються книги, подаровані Степаном Тимофійовичем Голубевим, професором Київської духовної академії та Київського університету, відомим дослідником історії Київської духовної академії, церковного і культурного життя України XVI–XVIII ст. Це книга «Древние и новые сказания о начале Киевской академии» (Київ, 1885). Книга має дарчий напис: «Въ библиотеку Университета Св. Владимира от автора». У другому відділі наявні і інші книги з дарчими написами від представників православного духовенства.

Отже, тогочасне науково-педагогічне та культурне співробітництво між КДА та УСВ яскравий приклад взаємовигідного зв'язку двох систем освіти – духовної і світської.

Список використаних джерел

1. Проект Устава университета святого Владимира // Журнал министерства народного образования. 1834. № II: февраль. С. CI–CXXVIII.
2. Шульгин В. Я. История университета Святого Владимира. Санкт-Петербург: Типография Рюмина и Комп., 1860. – 240 с.
3. Новицкий, Орест Маркович [автобиографическая записка] // Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Св. Владимира (1834–1884) / составлен и издан под ред. В. С. Иконникова. Киев: В типогр. Имп. ун-та Св. Владимира, 1884. – С. 489–528.
4. *Волинка Г. І., Мозгова Н. Г.* У витоків Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова в кн. Історія Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: бібліографічний покажчик / укл. О. Бондаренко, Н. І. Тарасова, Г. І. Шаленко; Міністерство освіти і науки України; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова; Кафедра філософії; Наукова бібліотека. Київ, 2010. – 96 с.
5. Історія факультету психології. URL: <http://www.psy.univ.kiev.ua/ua/faculty/history> (дата звернення: 14.02.2020).
6. *Нанадиста В. Г.* З історії університету св. Володимира: Назарій Антонович Фаворов // Українські культурологічні студії. 2019. – Вип. 1 (4). С. 64–68.
7. Сквицький Іван Михайлович // Иконников В. С. Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского университета Св. Вла-

димира (1834–1884) / Составлен и издан под редакцией В. С. Иконникова. Киев: Университетская типография, 1884. – С. 601–610.

8. *Фаворов Назарий Антонович* // Иконников В. С. Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского университета Св. Владимира (1834–1884) / Составлен и издан под редакцией В. С. Иконникова. Киев: Университетская типография, 1884. – С. 793–797.

9. Отчет университета св. Владимира в 1898 г. IV. Об учебно-вспомогательных учреждениях // Университетские известия, 1899. март. С. 36.

References

1. Proekt Ustava universiteta svyatogo Vladimira (1834) [Draft Charter of the University of St. Vladimir]. *Zhurnal ministerstva narodnogo obrazovaniia*. No. II: fevral. pp. CI-CXXVIII. [In Ukrainian].

2. Shulhyn, V. Ya. (1860). Istoriya universiteta Svyatogo Vladimira [History of the University of St. Vladimir]. St. Petersburg, Russia: Tipohrafiya Riumina i Komp., 240. [In Russian].

3. Novytskyi Orest Markovich (1884). Avtobiograficheskaya zapiska [Autobiographical note]. In *Biograficheskij slovar professorov i prepodavatelej Imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira (1834-1884)*. Kyiv, Ukraine: V tipohr. Imp. un-ta Sv. Vladimira. [In Ukrainian].

4. Volynka, G. I., Mozgova, N. G. (2010). U vytkiv Nacionalnogo pedagogichnogo universytetu imeni M. P. Dragomanova. Zasnuvannya Kyivskogo universytetu Sv. Volodymyra i jogo osoblyva misiya [From the origins of National Pedagogical Dragomanov University] v kn. Istoriya Nacionalnogo pedagogichnogo universytetu imeni M. P. Dragomanova: bibliografichnyj pokazhchyk. History of the National Pedagogical University imeni M. P. Dragomanova: a bibliographic index]. Naukova biblioteka. Kyiv, Ukraine: NPU imeni M. P. Dragomanova, 96. [In Ukrainian].

5. Istoriya fakultetu filosofii [History of the Faculty of Psychology]. Retrieved from <http://www.psy.univ.kiev.ua/ua/faculty/history> (accessed 14.02.2020). [In Ukrainian].

6. Napadysta, V. G. (2019). Z istoriyi universytetu sv. Volodymyra: Nazarii Antonovych Favorov [From the history of st. Volodymyr university: Nazarii Antonovych Favorov]. *Ukrayinski kulturologichni studiyi*, 1 (4), 64-68. [In Ukrainian].

7. Skvortsev Ivan Mikhailovich (1884). In *Biograficheskii slovar professorov I prepodavatelei Imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira (1834-1884)* [Biographic glossary of professors and teachers of St. Volodymyr Emperor's

University (1834-1884)]. Kyiv, Ukraine: Typography of St. Volodymyr Emperor's University. [In Russian].

8. Favorov Nazaryj Antonovych (1884). In *Biograficheskii slovar professorov I prepodavatelei Imperatorskogo universiteta Sv. Vladimira (1834-1884)* [Biographic glossary of professors and teachers of St. Volodymyr Emperor's University (1834-1884)]. Kyiv, Ukraine: Typography of St. Volodymyr Emperor's University. [In Russian].

9. *Otchet universiteta sv. Vladimira v 1898 g. IV. Ob uchebno-vspomogatel'nykh uchrezhdeniakh (1899)* [Report of the University of St. Vladimir in 1898 IV. On educational and auxiliary institutions]. *Universitetskie izvestiy*, 3, 36. [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03.07.2020 р.

Tetiana Miaskova,

Senior scientist, PhD, ORCID 0000-0001-6682-5046,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3, Holosiivskyi ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: myaskova@ukr.net

**Cooperation in Scholarship and Education Areas between
Kyiv Theological Academy and St. Volodymyr University in Kyiv**

The purpose of the paper is to study the activity of higher educational institutions in Kyiv in the XIXth century, namely the cooperation between Kyiv Theological Academy and St. Volodymyr University in Kyiv in the sphere of research and education and in organization of educational and support institutions, including the libraries. The methodology of the study involves historical and comparative methods, as well as methods of source analysis. Studying the successful interaction of the two educational institutions – the spiritual and the secular – made it possible to prove the leading role of the Kyiv Theological Academy in the creation of the philosophy and religious schools at St. Volodymyr University in Kyiv and to establish the influence of the Academy teachers on the formation of the theological department in the fundamental University library. The subject of the study is the library of Archpriest Nazarii Favorov which was presented to the University. The best Kyiv Spiritual Academy graduates were not only teachers in Kyiv University, but also founded own schools in scholarship. Students of the Kyiv Theological Academy actively supplemented the collections of the fundamental

university library with their own works and books on theological topics from their private libraries. The theological department of the University fundamental library was sufficiently supplemented by the Academy staff members, such as N. A. Favorov, S. T. Golubev and others. The bibliological analysis of books from the part of N. A. Favorov library shown the professional interests of the former owner, which were significantly inferior to his spiritual vocation. The display of information on provenience marks in the books bibliographic records into the electronic catalog of Automated Libraries System IRBIS-64 will significantly speed up the search for books from the N.A. Favorov library in other libraries.

Keywords: Kyiv Theological Academy, St. Volodymyr University in Kyiv, N. A. Favorov Library.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.59.232>

УДК 070:329]:94(477)»1917/1919»:321

Григорій Рудий,

доктор історичних наук, ORCID 0000-0002-4679-282X,
учений секретар Сектору з координації наукових досліджень
Науково-організаційного відділу Президії НАН України

вул. Володимирська, 54, Київ, 01601, Україна

e-mail: sknd@nas.gov.ua

**ДОСЛІДЖЕННЯ МАТЕРІАЛІВ ГАЗЕТИ «НОВА РАДА» 1917–1919 рр.
ЯК ОБ’ЄКТА ВИВЧЕННЯ
ОХОРОНИ ПАМ’ЯТОК ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ
ЗА ДОБИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ І УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ**

Статтю присвячено аналізу матеріалів київської газети «Нова Рада» 1917–1919 рр. як об’єкта джерелознавчого дослідження історико-культурної спадщини України за доби Центральної Ради та Української Держави. У результаті аналізу до наукового обігу введено значний масив газетних публікацій, на підставі яких визначено основні аспекти і форми національної пам’яткоохоронної політики в революційний період, представлено видання як багате подієво-фактичне явище.

З’ясовано, що в газеті досить докладно відображено процес охорони пам’яток історії та культури України. Видання постійно порушувало проблеми культурної спадщини українського народу, створення державної системи охорони і збереження пам’яток в Україні. Проблеми збереження надбань українського народу у царині культури у досліджуваній період серед матеріалів з проблем розвитку української культури становили майже 11 %.

Провідними темами газетних публікацій стали питання про генеральну реєстрацію та дослідження пам’яток, повернення її національних культурних цінностей, прийняття національного пам’яткоохоронного законодавства, створення низки всеукраїнських та місцевих музеїв, державне фінансування пам’яткоохоронних закладів, спорудження пам’ятників визначним діячам України. Навколо цих та інших проблем охорони пам’яток згуртувалися провідні діячі науки і культури України, широке коло активістів пам’яткоохоронної ниви. Поєднання зусиль громадськості й держави дало змогу приступити до реалізації перспективних проектів. Практика пам’яткоохоронної ро-

боти визначалася національними інтересами українського народу. Розширилися і зміцніли підвалини охорони і збереження пам'яток – завершилося становлення відділу охорони пам'яток Головного управління мистецтва та національної культури, розпочав роботу Відділ церковної старовини Міністерства віросповідання, заснована Академія мистецтв, на базі якої мали готуватися фахівці-пам'яткознавці.

Ключові слова: Центральна Рада, Українська держава, газета «Нова Рада», джерело, охорона пам'яток, культурна спадщина.

В умовах формування глобального інформаційного простору актуальною темою є осмислення ролі і місця періодики, трансформування її соціальних функцій у сучасному суспільстві. Глибоке і всебічне науково-виважене дослідження київської газети «Нова Рада» 1917–1919 рр. як джерела дозволяє не тільки певною мірою відобразити її значення в духовному житті українського народу, але й використати її інформаційно-пропагандистський досвід у практиці збереження і охорони національної історико-культурної спадщини в період незалежності України.

Необхідність дослідження газети «Нова Рада» зумовлена тим, що саме на її шпальтах якнайповніше відтворені події тогочасного суспільно-політичного, соціально-економічного і культурного життя.

Аналіз фахової літератури показує, що означена проблема ще не набула достатнього осмислення. Окремі аспекти газети «Нова Рада» як історичного джерела знайшли висвітлення у сучасній історіографії [1].

Мета дослідження полягає в тому, щоб на підставі джерелознавчого аналізу матеріалів зазначеного видання з'ясувати інформативні можливості для вивчення становлення пам'яткоохоронної справи в Центральній Раді й Українській Державі.

Газета «Нова Рада» – орган Товариства українських поступовців, згодом – Української партії соціалістів-федералістів, виходила щодня від березня 1917 р. до січня 1919 р. українською мовою в Києві як продовження газети «Рада». Газета припинила діяльність після того, як Директорія УНР залишила Київ [2]. Було проаналізовано зміст всіх номерів газети (понад 490), майже 3500 текстів. Це дало змогу уникнути не тільки втрати цінної інформації про текст, але й поверхових і недостовірних оцінок їхнього змісту.

Результати кількісно-якісного аналізу газетних матеріалів дозволили виявити індекс актуальних національно-культурних проблем, що виносилися на обговорення газетою «Нова Рада», по-друге, індекс цінностей, які нею декларувалися, по-третє, уявлення про способи і тенденції відбиття цим виданням сутності пам'яткоохоронної політики Центральної Ради, Української Держави, Директорії УНР.

Отримані дані дали змогу виявити рівень інформаційної насиченості газетних публікацій, у тому числі в пам'яткоохоронній сфері. Серед них 344 публікації з питань державності, спадщини царизму, 709 – з проблем становлення і діяльності органів української державної влади, 499 – з питань діяльності органів самоврядування, рад, політичних партій, громадських організацій, 356 – з проблем діяльності Тимчасового уряду, Ради народних комісарів, 164 – з питання селянського життя, 10 – з робітничого питання, 209 – з питань фінансово-економічної діяльності, 355 – з проблем військового будівництва, 208 – з питань діяльності правоохоронних органів, 276 – з проблем міжнаціональних відносин, 349 – з питань міжнародного життя, 180 – з проблем церковного життя, 300 – з питань становлення національної початкової і середньої освіти, 70 – з проблем розвитку вищої освіти, науки, 80 – з проблем розвитку української мови і літератури, 116 – з питань розвитку національної просвіти, 232 – з проблем розвитку української культури та мистецтва, 84 – з питання охорони і збереження пам'яток історії та культури, 279 – з проблем розвитку видавничої справи.

За результатами аналізу з'ясовано, що в газеті досить докладно відображено процес охорони пам'яток історії та культури України. Видання постійно порушувало проблеми культурної спадщини українського народу, створення державної системи охорони і збереження пам'яток в Україні. Проблеми збереження надбань українського народу у царині культури у досліджуваній період серед матеріалів з проблем розвитку української культури становили майже 11 %. За тематичною ознакою газетні публікації з культурної спадщини можна поділити на кілька груп:

– матеріали, які відображали основні напрями діяльності пам'яткоохоронних державних органів та громадських організацій;

- публікації, в яких порушувалися питання про роль і місце музейних, архівних, бібліотечних установ у збереженні пам'яток;
- публікації, які віддзеркалювали діяльність державних інституцій з повернення українських реліквій з російських сховищ;
- матеріали, котрі висвітлювали спорудження пам'ятників;
- інформація про факти загибелі пам'яток історії та культури під час революції і громадянської війни.

За умов національно-патріотичного піднесення, яке охопило в перші місяці після повалення самодержавства в Російській імперії значні кола української інтелігенції, проблеми збереження історико-культурної спадщини українського народу набули гострого політичного звучання, адже тепер мова йшла про охорону надбань народу, що вийшов на шлях розбудови власної держави. Природно, газета порушувала питання про необхідність створення загальнонаціонального пам'яткоохоронного центру, який би, виходячи з інтересів державного та національного культурного будівництва, взяв би на себе функції координації діяльності пам'яткоохоронних установ та організацій, громадських об'єднань та товариств. Зокрема, газета широко висвітлювала становлення і діяльність відділу охорони пам'яток старовини і музеїв при Генеральному секретарстві освіти на чолі з відомим вченим і культурним діячем М. Ф. Біляшівським. 30 березня 1917 р. через газету «Нова Рада» М. Біляшівський звернувся до громадськості із закликом повідомляти його про будь-яку виниклу небезпеку пам'яткам старовини і мистецтва. У квітні 1917 р. газета опублікувала статтю М. Біляшівського «Бережіть рідну старовину». В ній зазначалося, що після повалення самодержавства слід згадати про те, що залишилося українцям від минулого, коли душа українського народу не була ще так винищена, коли була можливість хоч на короткий час вільно віддихнути, показати на те, на що він здатний. З огляду на те, привертається увага широкого загалу на необхідність збереження «перш усього – те, що ще виробив колективний його смак, що стало окрасою його життя... Не меншу вартість мають інші пам'ятки мистецтва з широкого поля будівництва, малярства, скульптури і т. д. Їх зосталося ще чимало, свідчать вони про той високий ступінь культури, якого досягла Україна в минулі часи,

свідчить про ті можливості, до яких могла б дійти, якби не лиха доля, що йшла слідом за нею» [3]. У листопаді 1917 р. газета надрукувала підписану М. Біляшівським відозву відділу охорони пам'яток «До громадян Української Народної Республіки». У зверненні наголошувалося на необхідності оберігати рідну культуру, не допускати псування і знищення пам'яток старовини, не допускати грабунку і погромів поміщицьких садиб і будинків, де дуже часто зберігалися цінні старовинні папери, книги, картини, меблі, вжити заходів для того, щоб зберегти все це і передати в музеї. Ці пам'ятки старовини і мистецтва стануть в нагоді для української освіти, науки і культури [4]. У травні 1917 р., бажаючи, наскільки можливо, зберегти національні скарби від знищення, обмежити їх вивіз за межі України, можливість зникнення їх у приватних збірках, нічим не забезпечених від випадків псування, він через періодичну пресу звернувся до Київського губернського комісара Тимчасового уряду М. Суховніна з проханням розіслати по селах відозву про необхідність зберегти пам'ятки старовини [5].

Слід відзначити, що в цілому ряді випадків подібні звернення мали позитивні наслідки. Так, до пам'яткоохоронних структур було надіслано чимало повідомлень про факти загрози пам'яткам, прохання про допомогу в їх охороні. Пам'яткоохоронці зверталися з вимогою забезпечити збереження цінних колекцій до місцевих органів влади та селянського самоврядування. Також редакція газети вмістила на її сторінках поданий М. Біляшівським план діяльності Відділу охорони пам'яток старовини і музейної справи щодо збереження національної історико-культурної спадщини і музейного будівництва до Генерального секретарства народної освіти. Згідно з планом передбачалося створення Українського національного музею, Національної картинної галереї. Крім того, планувалося створити Шевченковий чи Пам'ятковий музей, в якому би зберігалися збірки, присвячені Т. Г. Шевченкові та іншим видатним українським діячам.

Також передбачалося виробити типовий статут для нових обласних музеїв, які мали бути створені насамперед на Холмщині і Поділлі. Згодом необхідно було провести реорганізацію й українізацію діючих місцевих музеїв, а також заснувати нові.

Значна увага в плані відділу приділялася охороні і збереженню пам'яток старовини й мистецтва. Зокрема, до відання Відділу мав перейти Центральний комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва України.

Відповідно до плану відділ мав опікуватися організацією комітетів пам'яток на місцях, створенням реєстру пам'яток, забезпечити їх від нищення та ушкодження. Крім того, він мав організовувати експедиції, що повинні займатися описом України з боку археології, історії, етнографії в період її відродження [6].

Також на сторінках газети висвітлювався процес створення і діяльності Центрального комітету охорони пам'яток старовини і мистецтва в Україні (ЦКОПСІМУ). Згідно із Статутом ЦКОПСІМУ, ухваленим у травні 1917 р., комітет мав забезпечувати реєстрацію громадських і приватних колекцій пам'яток, створювати спеціальні архіви та зібрання колекцій пам'яток, а також дбати про врятування від нищення та ушкодження пам'яток, зокрема запобіганню вивезенню за межі України пам'яток, які мають художню й історичну цінність. Видання постійно інформувало громадськість про заходи ЦКОПСІМУ щодо організації охорони і збереження окремих пам'яток, покращення діяльності музеїв та пам'яткоохоронних осередків на місцях. Зокрема, Комітет вирішив направити інформацію до Центральної Ради про потреби музеїв Чернігова та надання допомоги у розв'язанні проблем музейного будівництва на Чернігівщині [7]. Аналіз матеріалів газети свідчить, що основні завдання Відділу і ЦКОПСІМУ збігалися. Це було цілком закономірно, оскільки вони ставили перед собою єдину мету – забезпечити від загибелі історико-мистецькі скарби українського народу. Однак, якщо досягнення статутних положень Комітету пов'язувалося з ініціативою громадськості, то програмні цілі відділу розглядалися як найближчі і найважливіші завдання державної політики органів державної влади в сфері національно-культурного будівництва.

Привертає увагу періодичного видання й проблема охорони пам'яток природи. Зокрема, на його сторінках порушується питання про охорону таких важливих пам'яток як частина цілинного степу, заповідного лісу, зоопарків тощо. В січні 1918 р. при Міністерстві зе-

мельних справ було створено спеціальний відділ охорони пам'яток природи, згодом – комісію з охорони природи. До складу комісії увійшли широко відомі в Україні громадські, наукові та культурні діячі: П. Тутковський (голова), М. Біляшівський, Є. Бордзиловський, Г. Висоцький, М. Дуганов, Б. Кречун, Л. Портенко, П. Тушкан, Е. Шарлеман, І. Фаліліїв. Комісія ставила за мету заснувати спеціальний музей, який мав би опікуватися пам'ятками природи [8].

Слід відзначити, що пам'яткоохоронні органи в своїй діяльності прагнули врятувати від загибелі всі цінні групи пам'яток. З цього погляду на сторінках газети привертає увагу виважена позиція М. Біляшівського щодо пам'яток доби Російської імперії. Відомий пам'яткознавець вважав, що при розв'язанні питання ставлення до цих пам'яток слід враховувати думку фахівців. Зокрема, саме на шпальтах газети є звернення М. Біляшівського від ради ЦКОПСІМУ до міністра внутрішніх справ щодо необхідності збереження пам'ятників доби царизму, які підлягали знесенню, вони мали передаватися до музеїв. Зрештою, прислухавшись до аргументів пам'яткоохоронців, міністр погодився створити спеціальну комісію з представників архітекторів, мистецтвознавців, якій було доручено провести роботу з перегляду історичної і мистецької вартості пам'ятників, монументів доби царизму і не лише в Києві [9]. Не залишилися поза увагою редакції газети зусилля М. Біляшівського зі збереження колишнього царського палацу у Києві [10]. Заходи з охорони цінних колекцій, зосереджених в панських садибах, водночас сприяли збереженню ряду архітектурних та історико-меморіальних пам'яток. Адже чимало палаців будувалися за оригінальними проектами відомих архітекторів, були пов'язані з важливими історичними подіями, іменами видатних діячів науки, літератури і мистецтва. З огляду на те, редакція газети надрукувала підписану М. Біляшівським відозву відділу охорони пам'яток «До громадян Української Народної Республіки». Відозва закликала свідоме громадянство «берегти рідну культуру, не допускати псування і нищення пам'яток старовини, не допускати грабунку і погромів поміщицьких садиб і будинків, де дуже часто зберігалися цінні старовинні папери, книги, картини, меблі, вжити заходів для того, щоб зберегти все це і передати в музеї. Ці

пам'ятки старовини і мистецтва стануть в нагоді для нашої освіти, науки і культури» [11].

На шпальтах газети трапляються публікації про рятування в умовах розрухи та виступів селянства, яке знищувало поміщицькі садиби, наявні там художні цінності. В одній з кореспонденцій розповідалося про варварський напад червоноармійців артилерійської частини на маєток родини визначної актриси М. Заньковецької в с. Жердові на Київщині. Солдати, які прийшли з сіл Димерка та Богданівка поблизу Києва, забрали з садиби коштовності, старовинні меблі і посуд, подарунки корифею української сцени. Все пограбоване було продане в містах Бровари і Київ [12].

На особливу увагу заслуговують газетні матеріали, що висвітлювали значення української мови, літератури, книжки як національного надбання [13]. Так, було опубліковано ґрунтовну статтю Г. Тищенко, присвячену річниці першої книжки у Києві, виданої у Лаврській друкарні в 1617 р. [14].

Цікаві відомості містить газета про охорону культових пам'яток. З цього погляду привертає увагу глибокозмістовна стаття відомого пам'яткознавця К. Широцького «Золото до золота», в якій відзначався високий розвиток церковної архітектури в Україні XVI–XVIII ст. [15]. Також цікавим є нарис М. Жученка «По Гетьманщині. Стародавній монастир», в якому висвітлюється історія старовинного глухівського Петро-Павловського монастиря на Сумщині. Його виникнення і розвиток тісно пов'язані з цілим рядом визначних діячів Гетьманщини. Серед них – І. Богун, І. Виговський, Д. Дорошенко, Д. Туптало (Д. Ростовський), М. Трофимович, М. Значко-Яворський [16].

Актуальні питання збереження церковної старовини порушував на сторінках газети К. Широцький [17]. Важливі відомості містить видання про спільну діяльність пам'яткоохоронників і представників духовенства в контексті охорони пам'яток культової архітектури та мистецтва. Так, газета «Нова Рада» від 23 квітня 1917 р. опублікувала запропоновану М. Біляшівським резолюцію з'їзду українського духовенства у Києві, згідно з якою без дозволу пам'яткоохоронців заборонялося продавати, змінювати вигляд, чи знищувати старовинні

речі, які знаходилися в монастирських та церковних ризницях, перебудувувати, реставрувати та зносити культові споруди [18].

Редакція газети значну увагу приділяла розвитку національної музейної справи. У виданні з'являлися матеріали, що відбивали певні зміни в музейній політиці за доби Центральної Ради, пов'язані насамперед, з українізацією діючих музеїв. Так, на сторінках газети було опубліковано інформацію про підсумки наради співробітників музеїв, яку провів Відділ охорони пам'яток у жовтні 1917 р. Ця нарада відіграла помітну роль у розвитку програми музейного будівництва в Україні [19]. Є в газеті інформація про рішення уряду Центральної Ради про створення Центрального кустарного музею [20], а також про те, що з літа 1917 р. за ініціативи Всеукраїнської ради військових депутатів у Києві проводилася значна робота по створенню Музею війни і революції, який весною 1918 р. був реорганізований у військово-історичний [21]. Крім того, вміщувалися кореспонденції, що свідчили про актуалізацію таких питань, як заснування національних музеїв в усіх регіонах України, створення належних умов для їх плідної праці.

Окрему групу становлять повідомлення про проведення охоронних робіт в Андріївській церкві у Києві, зокрема про ініціативу у травні 1917 р. ЦКОПСІМУ щодо проведення ремонту церкви. Зрештою, на прохання М. Біляшівського Київська міська управа виділила 10000 крб для проведення дренажних робіт на Андріївській горі. Це дозволило вже в жовтні 1917 р. розпочати роботи від підмурків Андріївської церкви ґрунтових вод, які найбільше загрожували церкві [22]. Видання також проінформувало громадськість про звернення Відділу охорони пам'яток старовини й мистецтва Міністерства народної освіти УНР до міністра праці щодо внесення у план роботи міністерства робіт по зміцненню Андріївської гори з асигнуванням на них, згідно з кошторисом до 80 тис. крб [23].

У центрі уваги редакції видання перебували питання повернення в Україну її національних реліквій, вивезених за царизму до Росії. Серед матеріалів відзначимо глибокозмістовні статті А. Вечерницького «Українські реліквії» [24] і М. Біляшівського «Про клейноди» [25], де йшлося про те, що ЦВК РРФСР прийняв рішення задовольнити про-

ханья української влади про повернення з петроградських Ермітажу, Преображенського гвардійського собору та московських музеїв в Україну реліквій, прапорів, грамот та інших речей, що зберігалися там за часів поневолення українського народу. Зазначалося, що ще в квітні 1917 р. Центральна Рада доручила Комітету Української Національної Ради у Петрограді зібрати відомості про українські прапори і клейноди, вивезені до сховищ столиці Російської імперії. У вересні 1917 р. М. Біляшівський підготував приблизний їхній перелік та вказав місця їх зберігання. Згодом на доручення Генерального Секретарства народної освіти в Москві таку саму роботу виконував О. Новицький, а в Петрограді – В. Щавинський.

Однак, уряд Росії своїх обіцянок щодо повернення українських реліквій в Україну не виконав.

На сторінках газети актуальною залишалася й тема впорядкування й організації догляду за могилою Т. Г. Шевченка. Видання повідомило про рішення виділити кошти для фінансування першочергових охоронних заходів на могилі Т. Шевченка, яке було прийняте на початку квітня 1918 р. надзвичайною сесією Київської губернської управи. Крім того, було вирішено розробити загальний план з порядкування могили Великого Кобзаря й догляду за нею [26]. Також в газеті надруковано повідомлення про рішення Канівського земського зібрання з питань охорони могили Т. Г. Шевченка від 10 квітня 1917 р. Згідно з рішенням планувалося здійснити такі заходи:

- 1) збудувати гарну дорогу з міста Канева до могили Кобзаря;
- 2) збудувати добре помешкання для приїжджих;
- 3) організувати великий хор;
- 4) звернутися до Української Центральної Ради, щоб вона допомогла організувати на могилі читання і лекції для приїжджих [27].

На особливу увагу заслуговують газетні публікації, що містять дані про авторів і зміст наукової літератури з проблем охорони пам'яток історії та культури в Україні. У газеті вміщено цікаву рецензію Г. Тисяченка на книжку К. Широцького «Київ. Путівник», в якій, зокрема, зазначається, що в цьому виданні не просто наведений перелік пам'яток старовини і мистецтва Києва, «а їх так би мовити життя на тлі відповідної епохи» [28].

Як свідчить аналіз газетних матеріалів за доби Центральної Ради, пам'яткоохоронний рух став важливим наслідком державницької свідомості і водночас чинником національно-культурного будівництва. Ґрунтуючись на кращих дореволюційних традиціях, після повалення самодержавства він набув окресленого національно-патріотичного спрямування і відіграв важливу роль у пробудженні та розвитку національної свідомості українського народу. При цьому активізувався процес розвитку пам'яткоохоронного руху, його консолідації. Активну діяльність розгорнув створений в структурі Генерального секретарства народної освіти відділ охорони пам'яток – перший державний пам'яткоохоронний орган в Україні. Розроблена у Відділі програма збереження національної історико-культурної спадщини та музейного будівництва визначила основні напрями діяльності пам'яткоохоронців України.

Значне місце в періодичному виданні «Нова Рада» посіли матеріали про проблеми охорони і збереження пам'яток історії та культури в Україні. За нашими підрахунками, питома вага публікацій на зазначену тематику складала майже 40 % від загальної кількості матеріалів з цієї проблематики у 1917–1918 рр.

Провідними темами газетних публікацій стали питання про генеральну реєстрацію та дослідження пам'яток, повернення її національних культурних цінностей, прийняття національного пам'яткоохоронного законодавства, створення низки всеукраїнських та місцевих музеїв, державне фінансування пам'яткоохоронних закладів, спорудження пам'ятників визначним діячам України. Аналіз газетних публікацій свідчить, що навколо цих та інших проблем охорони пам'яток згуртувалися провідні діячі науки і культури України, широке коло активістів пам'яткоохоронної ниви, які забезпечили спадкоємність визначних завдань та набутого за часу Української Центральної Ради досвіду в Українській державі 1918 р. Свідченням цього став з'їзд діячів українського пластичного мистецтва, який проходив з 9 по 16 червня 1918 р. у Києві, і який отримав широке відображення в газеті «Нова Рада». Зокрема, зазначалося, що національне мистецтво вироблене історичним минулим України [29]. На з'їзді обговорювалося широке коло проблем культурного розвитку України. Значне місце серед

них займали питання охорони і збереження історико-культурної спадщини. Вони порушувалися і на пленарних, і на секційних засіданнях форуму у доповідях істориків і мистецтвознавців, художників Д. Антоновича, С. Гілярова, В. Зумера, Д. Ільченка, М. Істоміна, Ф. Крашицького, В. Модзалевського, Ю. Олександровича, Г. Павлуцького, Г. Стелецького, К. Широцького, Ф. Шміта, Д. Щербаківського та ін. [30]. Значна увага питанням культурної спадщини приділялася і в резолюціях з'їзду. Так, в них наголошувалося на необхідності об'єднання зусиль громадськості і держави в створенні мережі місцевих музеїв та пам'яткоохоронних органів, розробці Закону про охорону історико-культурної спадщини, використання пам'яток в освітньо-виховній роботі, підготовці відповідних фахівців.

Як і за доби Центральної Ради, так і Гетьманату, актуальною і постійною залишалася тема діяльності відділу охорони пам'яток під керівництвом М. Біляшівського і Відділу охорони пам'яток церковної старовини на чолі з Й. Кречетовичем. На сторінках газети порушувалися також проблеми, які розв'язували ці пам'яткоохоронні органи. Серед пам'яткоохоронних проблем, насамперед, недостатній фінансовий стан пам'яткоохоронних комітетів, товариств, музеїв, а також несприятлива загальна політична ситуація в Українській Державі, активізація восени 1918 р. антиукраїнських сил, які вчинили ряд погромів національних культурно-просвітницьких організацій [31].

Багато цікавих газетних інформаційних повідомлень міститься щодо пам'яткоохоронних заходів за доби Гетьманату з дослідження та організації реставрації Софійського собору у Києві. Ініціатором цих заходів був відомий мистецтвознавець Ф. Шміт, який навесні-влітку 1918 р. на власні кошти розпочав фотофіксацію мозаїк Софії та Михайлівського Золотоверхого собору. На сторінках газети висвітлювалася робота Комітету з реставрації Софії Київської, до складу якого ввійшли провідні археологи, історики, архітектори, мистецтвознавці, художники та реставратори, відомі релігійні і державні діячі. У пресі зазначалося, що тільки на підвалинах об'єднання зусиль державних органів, релігійних організацій і громадськості можливі якісні науково-дослідні та ремонтно-реставраційні роботи цієї унікальної історичної пам'ятки. Софійський собор, який «пережив

разом з народом нашим радість і горе, вимагає достатнього поводження» [32].

Широкого резонансу набула тема спорудження в містах і селах України пам'ятників борцям за її незалежність. Зокрема, підтримувався звернення відділу пластичних мистецтв Головного управління мистецтва та національної культури до Міністерства народної освіти та мистецтв щодо спорудження пам'ятників національним героям в столиці України. У зв'язку з цим, зазначалося, що незалежна українська держава має збудувати пам'ятники тим героям, які віддали своє життя за здійснення віковичної мрії українського народу про свою державну незалежність [33]. Авторами таких публікацій були науковці та мистецтвознавці.

Більшість газетних матеріалів на зазначену тематику присвячена встановленню пам'ятників Т. Г. Шевченкові. Газета разом з іншими тогочасними періодичними виданнями не тільки зробила вагомий внесок у формування громадської думки, а й своїми публікаціями стимулювала активність державних органів щодо розв'язання цієї важливої національної справи. Серед матеріалів важливе місце посідають дописи, в яких порушуються практичні питання спорудження пам'ятника Т. Г. Шевченкові у Києві [34], проблеми щодо його будівництва [35]. Предметом пильної уваги стали інформаційні повідомлення про хід підготовки до відкриття пам'ятника Кобзарю в Ромнах на Полтавщині. Є в газеті кореспонденції про урочисте відкриття 27 жовтня 1918 р. в Ромнах першого пам'ятника Т. Шевченкові в Україні [36]. Пам'ятник збудований за проектом відомого скульптора І. Кавалерідзе, якому належить також пам'ятник княгині Ользі в Києві. Пам'ятник Великому Кобзарю збудований заходами й на кошти Роменського товариства «Просвіта». На відкритті пам'ятника були присутні 25 тисяч чоловік.

У виданні, як і за Центральної Ради, актуальною залишалася й тема про впорядкування могили Т. Г. Шевченка. Зокрема, є інформаційне повідомлення про те, що Полтавська губерньська земська управа розпочала збір пожертвувань на впорядкування могили великого поета, зруйнованої більшовиками на початку 1918 р. [37]. Також на сторінках газети надруковані матеріали, що висвітлюють організацію екскурсійних поїздок освітян до могили Т. Шевченка у Каневі [38].

Значне місце на сторінках газети відводилося обстеженню і збереженню пам'яток археології, які зазнали навесні і влітку 1918 р. варварської навали скарбошукачів. У зв'язку з цим редакція видання поінформувала громадськість про лист міністра народної освіти і мистецтв М. Василенка до голови Ради Міністрів Ф. Лизогуба, в якому міністр звернувся з клопотанням щодо організації охорони старовинних руїн колишньої грецької колонії Ольвії [39]. Є в газеті інформаційні повідомлення про проведення археологічних розкопок співробітником Відділу охорони пам'яток Г. Стелецьким у серпні 1918 р. могил та підземних катакомб у м. Лубни на Полтавщині, а в листопаді про дослідження печер в районі Звіринець в Києві [40]. Крім того, Головне управління мистецтв та національної культури відрядило Г. Стелецького у жовтні 1918 р. для проведення розкопок на місці будинку наказного гетьмана Полуботка в с. Боровичі на Чернігівщині, а також археологічних розкопок і дослідження городища в нових і старих Боровичах. Обидва городища належали до культури кам'яного віку [41].

Певне місце відведено на сторінках газети питанням повернення в Україну вивезених до Росії за царату національних історико-культурних цінностей українського народу, зокрема діяльності Міжвідомчої комісії з питань повернення в Україну культурних цінностей під головуванням П. Холодного. Також газета висвітлювала діяльність Комітету з утворення Національної бібліотеки, його заходи щодо врятування від загибелі української книжки старого друку. З огляду на те, що бібліотеки і монастирі, враховуючи широкий запит на старовинні книжки на ринкові, часто розпродували їх, даючи змогу транспортувати їх за кордон [42].

Багато цікавої інформації містять газетні матеріали про вшанування пам'яті визначних українських учених і культурних діячів, які зробили великий внесок в збереженні історико-культурної спадщини України. Серед них статті і нариси про життя і творчість Х. Вовка [43], І. Штешенка [44], І. Лучицького [45].

Отже, газета «Нова Рада» містить значний інформаційний потенціал про пам'яткоохоронну роботу в період Української Держави. Як свідчить аналіз газетних матеріалів, доба Гетьманату була досить

важливим і плідним етапом у розвитку пам'яткоохоронного процесу в Україні. Розширилися і зміцніли підвалини охорони і збереження пам'яток – завершилося становлення відділу охорони пам'яток Головного управління мистецтва та національної культури, розпочав роботу відділ церковної старовини Міністерства віросповідання, створені нові пам'яткоохоронні товариства і музеї, заснована Академія мистецтв, на базі якої мали готуватися фахівці-пам'яткознавці. Поєднання зусиль громадськості й держави дало змогу приступити до реалізації перспективних проектів. На міждержавному рівні було поставлено питання повернення Українській державі її культурних цінностей. Як і на попередньому етапі, практика пам'яткоохоронної роботи визначалася національними інтересами українського народу.

Таким чином, газета «Нова Рада» широко і всебічно висвітлювала процес становлення національного пам'яткознавства в період Центральної Ради і Української Держави. Вивчивши склад газетних публікацій, приходимо до висновку, що зазначене видання дає науковцям важливий емпіричний матеріал для дослідження становлення пам'яткоохоронної роботи в Україні. Важливим вбачається, що газета містить в основному первинну інформацію. Це дозволяє дослідникам з більшою ефективністю використовувати джерелознавчу базу у своїх дослідженнях.

За жанровою ознакою у газеті переважали статті, кореспонденції, хроніка. Авторами публікацій були відомі громадські і культурні діячі, пам'яткознавці і мистецтвознавці України, діяльність яких викликає повагу за їхню самовіддану роботу з врятування історико-культурних цінностей українського народу від знищення, грабування та вивезення за кордон. Видання зафіксувало історичний досвід засвоєння національних цінностей і чимало повчальних уроків з охорони пам'яток, які не втратили актуальності в сучасній Україні.

З огляду на це, перспективним завданням є дослідження інших періодичних видань революційного періоду як джерела вивчення збереження тогочасної культурної спадщини України.

Список використаних джерел

1. *Сурай Ю.* З історії газети «Нова Рада» (1917 р.) / Записки історичного факультету Одеського державного університету. – 1995. – Вип. 1; Денисенко

А. Газета «Нова Рада» за духовне і національне відродження українського народу, його державності / Українська демократична революція 1917–1918 років: матеріали науково-теоретичної конференції, 17 квітня 1992 р. – Київ, 1992; Денисенко В. Трибуна вільного слова / Історичний календар-97. – Київ, 1996. – Вип. 3. – Т. 7.

2. Газети України 1917–1920 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: кат. / авт.-уклад.: О. А. Вакульчук (керівник); редкол.: О. С. Онищенко (голова). – Київ : НБУВ, 2014. – С. 189; Преса України: Газети 1917–1920 рр. Бібліогр. покажч. / уклад. Г. Я. Рудий. – Київ, 1997. – С. 49.

3. *Біляшівський М.* Бережіть рідну старовину / Нова Рада. – Київ, 1917. – 9 квітня.

4. Нова Рада. – Київ, 1917. – 21 листопада.

5. Нова Рада. – Київ, 1917. – 2 травня.

6. Нова Рада. – Київ, 1917. – 3 жовтня.

7. Нова Рада. – Київ, 1917. – 16 травня.

8. *Портенко Л.* Про охорону пам'яток природи / Нова Рада. – Київ, 1918. – 17 квітня.

9. Нова Рада. – Київ, 1917. – 25 квітня.

10. Нова Рада. – Київ, 1917. – 21 листопада.

11. Нова Рада. – Київ, 1917. – 21 листопада.

12. *Коваль Г.* Гуни / Нова Рада. – Київ, 1917. – 16 грудня.

13. *Ягич І. Є.* Перфецький / Нова Рада. – Київ, 1917. – 15 вересня.

14. *Тисяченко Г.* Триста літ. З приводу надрукованої першої книжки у Києві / Нова Рада. – Київ, 1917. – 4 жовтня.

15. *Широцький К.* Золото до золота / Нова Рада. – Київ, 1917. – 24 грудня.

16. *Жученко М.* По Гетьманщині. Стародавні монастирі / Нова Рада. – Київ, 1917. – 6 жовтня.

17. *Широцький К.* Наша церковна старовина / Нова Рада. – Київ, 1918. – 25 лютого.

18. Резолюція Українського з'їзду духовенства в Києві / Нова Рада. – Київ, 1917. – 23 квітня.

19. Нова Рада. – Київ, 1917. – 3 жовтня.

20. Нова Рада. – Київ, 1918. – 9 квітня.

21. Нова Рада. – Київ, 1917. – 20 серпня.

22. Нова Рада. – Київ, 1917. – 10 вересня.

23. Про Андріївську церкву. – Нова Рада. – Київ, 1918. – 3 квітня.

24. *Вечерницький А.* Українські реліквії / Нова Рада. – Київ, 1917. – 18 листопада.

25. *Біляшівський М.* Про клейноди / Нова Рада. – Київ, 1917. – 21 листопада.
26. Упорядкування могили / Нова Рада. – Київ, 1918. – 10 квітня.
27. Нова Рада. – Київ, 1917. – 18 квітня.
28. *Тисяченко Г.* Душа города / Нова Рада. – Київ, 1917. – 5 грудня.
29. Академія мистецтв / Нова Рада. – Київ, 1917. – 5 грудня.
30. Всеукраїнський з'їзд діячів українського пластичного мистецтва / Нова Рада. – Київ, 1918. – 11 червня.
31. ЦДАВО України. – Ф. 2201, оп. 2. Спр. 558. – Арк. 4–5.
32. Нова Рада. – Київ, 1918. – 28 грудня; Тисяченко Г. До реставрування Софії Київської / Нова Рада. – Київ, 1918. – 25 листопада; 30 листопада.
33. *Левицький О.* Занехаяна справа / Нова Рада. – Київ, 1918. – 6 червня.
34. *Щітківський І.* В справі пам'ятника Т. Шевченкові / Нова Рада. – Київ, 1918. – 12 червня.
35. Справа будування у Києві пам'ятника Т. Шевченкові / Нова Рада. – Київ, 1918. – 30 жовтня.
36. Пам'ятник Т. Шевченкові / Нова Рада. – Київ, 1918. – 29 жовтня.
37. Нова Рада. – Київ, 1918. – 5 червня.
38. Нова Рада. – Київ, 1918. – 18 липня.
39. Охорона старовинних руїн / Нова Рада. – Київ, 1918. – 19 жовтня.
40. Нова Рада. – Київ, 1918. – 10 серпня.
41. Нова Рада. – Київ, 1918. – 17 листопада.
42. Національна бібліотека / Нова Рада. – Київ, 1918. – 15 вересня.
43. *Сфремов С.* Пам'яті Хведора Кондратовича Вовка / Нова Рада. – Київ, 1918. – 10 липня.
44. *Сфремов С.* Пам'яті І. Стешенка / Нова Рада. – Київ, 1918. – 3 серпня.
45. *Сфремов С. І. В.* Лучицький / Нова Рада. – Київ, 1918. – 27 серпня.

References

1. Surai, Yu. (1995). Z istorii hazety "Nova Rada" (1917 r.) [From the history of the "Nova Rada" newspaper (1917)]. *Zapysky istorychnoho fakultetu Odeskoho derzhavnoho universytetu-Scientific Journal of the Faculty of History of Odessa I. I. Mechnikov National University*, 1 [in Ukrainian]; Denysenko, A. (1992). Hazeta "Nova Rada" za dukhovne i natsionalne vidrozhennia ukrainskoho narodu, yoho derzhavnosti [Newspaper "Nova Rada" for the spiritual and national revival of the Ukrainian people, and it's statehood]. *Ukrainska demokratychna revoliutsiia 1917-1918 rokiv: materialy naukovo-teoretychnoi konferentsii (17*

kvitnia 1992 r.) - Ukrainian democratic revolution of 1917-1918: materials of the scientific-theoretical conference (April 17, 1992). Kyiv [In Ukrainian]; Denysenko, V. (1996). Trybuna vilnoho slova [Tribune of the free word]. Istorychnyi kalendar-97, 3 (7). Kyiv. [In Ukrainian].

2. Vakulchuk, O. A. (2014). Hazety Ukrainy 1917-1920 rokiv u fondakh Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: kat. [Newspapers of Ukraine in 1917-1920 in the funds of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. 189, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

3. Biliashivskiy, M. (1917). Berezhit ridnu starovynu [Take care of native antiquity]. *Nova Rada*, April 9. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

4. Nova Rada. (1917). November 21. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

5. Nova Rada. (1917). May 2. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

6. Nova Rada. (1917). October 3. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

7. Nova Rada. (1917). May 16. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

8. Portenko L. (1918). Pro okhoronu pamiatok pryrody [About protection of natural monuments]. *Nova Rada*, April 17. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

9. Nova Rada. (1917). April 25. Kyiv [In Ukrainian].

10. Nova Rada. (1917). November 21. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

11. Nova Rada. (1917). November 21. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

12. Koval, H. (1917). Huny [Huns]. *Nova Rada*, December 16. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

13. Yahych, I. (1917). Ye. Perfetskyi. *Nova Rada*, September 15. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

14. Tysiachenko, H. (1917). Trysta lit. Z pryvodu nadrukovanoi pershoi knyzhky u Kyievi [Three hundred years. About the first book published in Kyiv]. *Nova Rada*, October 4. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

15. Shyrotskyi, K. (1917). Zoloto do zolota [Gold to gold]. *Nova Rada*, December 24. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

16. Zhuchenko, M. (1917). Po Hetmanshchyni. Starodavni monastyri [In the Hetmanate. Ancient monasteries]. *Nova Rada*, October 6. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

17. Shyrotskyi, K. (1918). Nasha tserkovna starovyna [Our church antiquity]. *Nova Rada*, February 25. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

18. Rezoliutsiia Ukrainskoho zizdu dukhovenstva v Kyievi [Resolution of Ukrainian Clergy Congress in Kyiv]. *Nova Rada*, 1917. April 23. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

19. Nova Rada. (1917), October 3. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

20. Nova Rada. (1918), April 9. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

21. Nova Rada. (1917). August 20. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

22. Nova Rada. (1917). September 10. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
23. Pro Andriivsku tserkvu [About St. Andrew's Church]. (1918). *Nova Rada*, April 3. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
24. Vechernytskyi, A. (1917). Ukrainski relikvii [Ukrainian relics]. *Nova Rada*, November 18. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
25. Biliashivskiyi, M. (1917). Pro kleynody [About kleynods]. *Nova Rada*, November 21. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
26. Uporiadkuvannia mohyly [Arranging the grave]. *Nova Rada*, 1918. April 10. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
27. Nova Rada. (1917). April 18. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
28. Tysiachenko, H. (1917). Dusha horoda [The soul of the city]. *Nova Rada*, December 5. Kyiv [in Ukrainian].
29. Akademiia mystetstv [Academy of Arts]. (1917). *Nova Rada*, December 5. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
30. Vseukrainskyi zizd diiachiv ukrainskoho plastychnoho mystetstva [All Ukrainian Congress of Plastic Arts Leaders]. *Nova Rada*, 1918. June 11. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
31. TsDAVO Ukrainy. F. 2201, op. 2. Spr. 558. Ark. 4-5. [In Ukrainian].
32. Nova Rada. (1918). Kyiv. December 28; Tysiachenko H. (1918). Do restavruvannia Sofii Kyivskoi [Before the restoration of Kyiv's Sophia]. *Nova Rada*, November 25. Kyiv; November 30 [in Ukrainian].
33. Levytskyi, O. (1918). Zanekhaiana sprava [The neglected deal]. *Nova Rada*, June 6. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
34. Shchitkivskiyi, I. (1918). V spravi pamiatnyka T. Shevchenkovi [In the case of the monument to T. H. Shevchenko]. *Nova Rada*, June 12. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
35. Sprava buduvannia u Kyievi pamiatnyka T. Shevchenkovi [In the matter of building a monument in Kyiv to T. H. Shevchenko]. *Nova Rada*, 1918. October 30. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
36. Pamiatnyk T. Shevchenkovi [Monument to T. H. Shevchenko]. (1918). *Nova Rada*, October 29. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
37. Nova Rada. (1918), June 5. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
38. Nova Rada. (1918), July 18. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
39. Okhorona starovynnykh ruin [The protection of ancient ruins]. (1918). *Nova Rada*, October 19. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
40. Nova Rada. (1918), August 10. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
41. Nova Rada. (1918), November 17. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
42. Natsionalna biblioteka [The National Library]. (1918). *Nova Rada*, September 15. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

43. Yefremov, S. (1918). Pam'iaty Khvedora Kondratovycha Vovka [In memory of Fedir Kindratovych Vovk]. *Nova Rada*, July 10. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

44. Yefremov, S. (1918). Pamiaty I. Steshenka [In memory of I. Steshenko]. *Nova Rada*, August 3. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

45. Yefremov, S. (1918). I.V. Luchytskyi. *Nova Rada*, August 27. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 09.07.2020 р.

Hryhorii Rudyi,

Doctor of History, ORCID 0000-0002-4679-282X,

Scientific Secretary of the Unit for the Research Coordination

Scientific Management Department of Presidium of NAS of Ukraine

54, Volodymyrska str., Kyiv, 01601, Ukraine

e-mail: sknd@nas.gov.ua

Newspaper «New Rada» Content (1917–1919) as a Source for the Study of Historical and Cultural Heritage Protection during the Period of the Central Council and the Ukrainian State

The article presents analysis of the content of Kyiv newspaper «New Rada» (1917–1919) as a source for study of historical and cultural heritage protection in Ukraine during the Central Council and the Ukrainian State. As a result of the analysis a significant array of newspaper publications was introduced into scientific circulation, on the basis of which the main aspects and forms of national monument protection policy in the revolutionary period were identified, and the edition was represented as a rich event-fact phenomenon.

It was found out that the process of protection of historical and cultural heritage in Ukraine was reflected in the newspaper in details. The edition constantly raised up the issues of the cultural heritage of Ukrainian people, creation of the system of state protection and preservation of monuments in Ukraine. During the period under study issues on preservation the cultural heritage of Ukrainian people accounted almost 11 % of total amount of the materials on the development of Ukrainian culture.

The main topics of newspaper publications were general registration and research of monuments, returning of its national cultural values, adoption of

national monument protection legislation, creation of a number of all-Ukrainian and local museums, state funding of monument protection institutions, construction of monuments to prominent Ukrainian leaders. Leading figures of science and culture of Ukraine, a wide range of activists of the monument protection field have united around these and other problems of monument protection. The combination of efforts of the public and the state authorities made it possible to start implementing promising projects. The practice of monument protection was determined by the national interests of Ukrainian people. The basis for monuments protection and preservation have been expanded and strengthened – the Department of Monument Protection of the Main Department of Art and National Culture has been completed, the Department of Church Antiquities of the Ministry of Religion has started, and the Academy of Arts has been established.

Keywords: Central Council, Ukrainian State, New Rada newspaper, source, monuments protection, cultural heritage.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.59.253>

УДК 78.071; 314.743

Валентина Снагощенко,

кандидат педагогічних наук, доцент, ORCID 0000-0001-7443-7035,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
вул. Роменська, 87, м. Суми, 40002, Україна
e-mail: snagvalentina2016@gmail.com

ПАВЛО МАЦЕНКО – ПОПУЛЯРИЗАТОР УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИКИ ЗА КОРДОНОМ

У статті йдеться про життєвий і творчий шлях педагога, музикознавця, диригента, композитора української західної діаспори Павла Маценка. Впродовж всього життя, перебуваючи далеко за межами України, він популяризував українську музику. Значну роль приділяв молоді, виховуючи студентство на кращих традиціях української музики, пісні на творчій спадщині відомих українських діячів культури. Вивчення й осмислення його творчої спадщини дає змогу показати також його особистий внесок у розвиток української музичної культури ХХ століття.

Ключові слова: Павло Маценко, диригент, хор, композиторська творчість, українська західна діаспора, культура.

Українська діаспора репрезентує досить численну групу українців, що проживають у різних країнах світу. Чимало представників української діаспори зробили значний внесок у розвиток й популяризацію вітчизняної історико-культурної спадщини за кордоном. Значна кількість наших співвітчизників до цього часу залишаються невідомими або маловідомими на Батьківщині. Серед них Павло Пилипович Маценко (1897–1991 рр.) – музикознавець, педагог, композитор, диригент, громадський діяч, член-кореспондент Української Вільної Академії наук, доктор церковного права, автор понад 30 нарисів про українських композиторів, сотень публіцистичних та наукових статей, популяризатор української музики за кордоном.

Про життєвий і творчий шлях П. Маценка в Україні перші публікації з'явилися за часів незалежності. Спочатку це були короткі біографічні відомості. Згодом, вітчизняним дослідникам стали доступні видання діаспорних авторів І. Вовка, Н. Годованого-Штона, В. Климківа, О. Костюк, І. Мельника, М. Підкович, В. Ревуцького, С. Яременка, Д. Яремчука та ін. [3]. У дослідженні Н. Костюк вперше здійснено аналіз дисертації митця; публікація Л. Пархоменко стосується листування П. Маценка із всесвітньо відомим диригентом М. Мальком. Крім того, діяльність П. Маценка презентували У. Граб, М. Головащенко [1], Г. Карась та ін.

Останнім часом з'явилися дисертаційні дослідження про багатовекторну творчу діяльність П. Маценка (Л. Курбанова) [4] та публікації про використання його творчої спадщини на Сумщині (Г. Макаренко) [5]. Та на жаль, в Україні творчість Павла Маценка залишається малодослідженою.

Дуже часто природа наділяє людину певними уподобаннями, хистом до якогось заняття, що нерідко визначає її життєвий шлях. П. Маценко вибрав шлях служіння українській культурі. Своє «кредо» він визначив, як таке: «Культура – це вияв душі народу». І тому впродовж усього свого життя, у багатьох країнах світу, він демонстрував прояви душі народу в усій красі, залучаючи молодь, виховуючи студентство на кращих традиціях української музики, пісні на творчій спадщині відомих українських митців.

Павло Пилипович Маценко народився 24 грудня 1897 року в слободі Кириківка Охтирського повіту Харківської губернії (нині селище міського типу Великописарівського району Сумської області). У Метричній книзі записів про народження за 1897 рік в Архангело-Михайлівській церкві слободи Кириківка значиться, що 11 грудня народився хлопчик названий Павлом, зареєстрований 11 числа. Батько селянин Пилип Іванович Маценко та його законна дружина Мотрона Харитонівна, обоє православні. Зазначено також хрещених батьків – селянин Степан Тимофійович Колодяжний і міщанка із Богодухова Анна Антонівна Обухова. Таїнство хрещення проводив священнослужитель Скрипніков [2].

У біографічному інтерв'ю він з гордістю говорив, що його рідна Кириківка – це козацька слобода, вільна, незалежна, в минулому слу-

гувала місцем охорони частини України і навіть була своєрідною фортецею [3, с. 12].

Початкову освіту хлопчик здобував у сільській народній школі. Тут він навчався не лише читати й писати, але з раннього віку обов'язковими заняттями були уроки церковного співу. Саме тут хлопчик оволодів деякими відомостями з теорії музики, в школі привчали й до нотного письма. Крім того, музика й спів постійно лунали вдома. Адже вся родина була співоча. За спогадами хлопчика мати мала красивий голос й добре співала. Батько теж знаходив час для занять музикою; вчився у Санкт-Петербурзі у відомого, на той час, учителя-скрипаля Алуержа і став таки добрим скрипалем, крім того співав у хорі, був солістом-тенором у царській капелі, трохи згодом іще й диригував так званим «придворним хором» – не цілим, а лише його частинами – в Гатчині, в Царському Селі, в Казанському соборі. Він добре знав теорію музики й був добрим диригентом [3, с. 15].

Після сільської школи хлопчик продовжив навчання в чотирикласній церковній учительській школі у Великій Писарівці Богодухівського повіту. Тут були гарні вчителі, вивчалися різні предмети, багато уваги приділялося навчанню церковного співу. Малий Павлусь мав трьох братів і двох сестер, тому батьки вдома організовували справжній хор.

Згодом хлопчик поїхав на навчання до Харкова, вступив до третьої гімназії. У духовній школі були незначні вимоги до математики, тому довелося аж до шостого класу чимало самотужки надолужувати з математики.

У Харкові після закінчення шостого класу П. Маценко перейшов до військової офіцерської школи. Після її закінчення юнака мобілізували до російської армії й відправили на румунський фронт.

У червні 1917 року він був поранений. Під час української революції добровільно вступив до лав Другого Слобідського полку УНР, та через непридатність до військової служби лишився у підпіллі [7].

У 1918–1919 роках юнак навчався в Пастирсько-Місіонерській духовній школі в Сумах (провчився недовго, лише один рік і кілька місяців), бо саме в цей час почала наступ більшовицька армія під ко-

мандуванням Муравйова. Школа знаходилась у чоловічому монастирі, викладання велось на високому рівні. Школа мала гарний хор, котрим керував молодий обдарований диригент із Почаєва – Яцкевич. Під час навчання Маценко відвідував також студію драматично-сценічного мистецтва, яку організував і очолював відомий театрознавець і драматург Яків Мамонтов [9, с. 86].

Під час епідемії тифу 1920 року Павло Маценко тяжко захворів і був вивезений англійцями на лікування за кордон на острів Кіпр. Тут він майже рік перебував на лікуванні в шпиталі. Тут почав вивчати англійську мову. Після одужання працював регентом церковних і диригентом світських хорів. Одного разу Маценко разом з хором виступав у місті Лімасоль на Богослужінні грецького архієпископа. Хор справив на владика сильне враження. Замість грошової винагороди юнакові було запропоновано екскурсію по Кіпру. З великою радістю Маценко оглянув не тільки місто, але й увесь острів, побував у монастирі Кіко – на найвищій горі. Побував також у Морфі, на Мізокірі й повернувся до Вароша. Тут у 1921 році він дав перший у своєму житті великий концерт. Потім все життя він зберігав програму цього концерту, яка була надрукована грецькою мовою. Майже три роки юнак жив на Кіпрі [8].

На початку 1923 року Маценко переїхав до Болгарії. Життя було тяжким. За фізичну працю платня була мізерною. Знайти кращу роботу не було можливості. У пошуках кращого заробітку мандрував від одного міста до іншого. За цей час довелося попрацювати і на вугільних копальнях, і на сортуванні тютюну та інших підприємствах.

У 1924 році змушений був виїхати до Чехії. У Празі пройшовши чимало поневірянь, вступив до Українського педагогічного Інституту імені Михайла Драгоманова на музично-педагогічний факультет. У 1929 році успішно закінчивши його, отримав атестат учителя із правом викладати музику і співи та дисципліни теоретичні й практичні в усіх класах. Потім – два роки навчання в Празькій консерваторії та Вищій школі педагогічних наук (дипломна робота «35 духовних концертів Дмитра Бортнянського»). Після їх закінчення переїхав до міста Ржевниці, що поблизу Праги викладати в українській гімназії [3, с. 16].

У 1930–1932 роках під керівництвом професора Федора Миколайовича Стешка (1877–1944 рр.) написав дисертацію на тему: «Склад і технічна будова мелодій київського розспіву в Почаївському ірмолаї 1775 року», за яку йому було присуджено вчений ступінь доктора музично-педагогічних наук. Це була фактично перша історія української церковної музики. Дисертація була опублікована в школі Високого педагогічного інституту в Празі. На жаль, під час Другої світової війни вона була втрачена і завдяки друзям віднайдена лише у 1986 році.

Невдовзі П. Маценка запросили до Відня – до самісінького центру музичного життя Європи. Тут він працював регентом церковного хору Української греко-католицької церкви святої Варвари.

У 1936 році на запрошення Українського народного дому у Вінніпезі митець переїхав до Канади, де керував хором Народного дому, а в 1941 році створив Хор молодих українських націоналістів, виступи якого всюди проходили з великим успіхом. Протягом 1940–1945 років викладав на «Українських освітніх курсах» для молоді Канади й Америки, яких і був ініціатором створення.

У Вінніпезі Павло Маценко розгорнув активну організаторсько-громадську діяльність. У 1941 році, як один із відповідальних працівників Осередку української культури й освіти, він запросив до Вінніпега великого українського хорового диригента і композитора Олександра Кошиця, щоб разом відкрити там Диригентсько-вчительські курси для підготовки керівників хорів українських громад у різних провінціях Канади, а також для інших країн Північної і Південної Америки. Композитор на той час проживав у США.

Згодом Павло Маценко доклав чимало зусиль, щоб влада дозволила переїзд з Аргентини, з міста Буенос-Айрес до Канади іншого геніального українця, прославленого піаніста-віртуоза, лауреата трьох міжнародних конкурсів Тараса Микиші. На жаль раптова смерть останнього завадила здійсненню цього задуму [1, с. 27].

Мешкаючи в Канаді, Павло Маценко там вперше поставив оперу Миколи Лисенка «Ноктюрн». Тривалий час він працював культурно-освітнім референтом Українського національного об'єднання Канади, став співзасновником і багатолітнім секретарем Осередку ук-

раїнської культури й освіти у Вінніпезі, очолював освітню секцію Комітету українців Канади, працював співредактором газети «Новий шлях», професором музики Колегії святого Андрія при Манітобському університеті та Колегії святого Володимира у Робліні, був ректором інституту святого Івана в Едмонтоні.

Поряд з неймовірно напруженою громадською діяльністю, П. Маценко працював музичним критиком. Його перу належать сотні есе та статей на музичні (і не лише музичні) теми, надруковані в різних періодичних виданнях Європи й Америки. Він є автором понад 30 нарисів про українських композиторів, зокрема М. Березовського, Д. Бортнянського, А. Веделя, М. Гайворонського, О. Кошиця, Б. Кудрика М. Леонтовича, Л. Ревуцького, К. Стеценка, Я. Степового та ін. [6; 9].

Плідна праця П. Маценка як музично-громадського діяча тривала все життя на різних територіях – від Кіпру, Болгарії, Чехословаччини, Австрії до Канади, де він максимально реалізував свій творчий потенціал.

Помер Павло Пилипович Маценко 3 березня 1991 року в лікарні Ст. Боніфас у Вінніпезі (не доживши лише шість років до столітнього ювілею), там він і похований [7].

Його спадщина – є цінним здобутком для майбутніх поколінь. Так, зокрема цінність для дослідників творчості становить особистий архів Павла Маценка, який зберігається в Осередку української культури й освіти у Вінніпезі, столиці провінції Манітоба – одному з найбільших архівів україніки в Канаді. Архів митця складає двадцять чотири томи – матеріали наукової і журналістської діяльності, багатий епістолярій, нотні видання. Чотири томи архіву складає листування. Серед кореспондентів Маценка десятки організацій та більше двохсот осіб, серед них В. Витвицький, М. Гайворонський, О. Кошиць, С. Людкевич, Т. Микиша, О. Олесь, О. Ольжич, А. Рудницький, митрополит Іларіон, кардинал Йосип (Сліпий), Ф. Стешко, Л. Туркевич, П. Щуровська-Россиневич, Ф. Якименко та інші відомі особистості [8, с. 37].

Особливо цінним джерелом для вивчення музикознавчих студій П. Маценка є матеріали його науково-журналістської діяльності. Це

значна за обсягом музикознавча публіцистика (понад п'ятсот розвідок, рецензій, статей), музикознавчі праці з історії української церковної музики і творчості українських композиторів. Велику джерелознавчу цінність мають музичні матеріали фонду – партитури церковних українських хорових творів від XVII до кінця XX століття, різноманітні наспіви, аранжування й композиції П. Маценка, світська хорова українська музика XX століття, значна колекція творів композиторів діаспори.

На Сумщині вшановують пам'ять педагога й митця. Науковцями Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, творчою інтелігенцією організуються наукові конференції й творчі вечори.

У 1999 році Канадське Товариство Приятелів України створило на базі Сумської обласної наукової бібліотеки Канадсько-український бібліотечний центр. Серед багатьох цінних видань, переданих бібліотеці були й твори відомого земляка, його листування з діячами української музичної культури, спогади сучасників про митця, автобіографічні відомості, рідкісні світлини та література про нього. Працівники бібліотека проводять вечори, виставки, присвячені пам'яті земляка [5, с. 70].

Отже, діяльність митця як педагога, композитора, хорового диригента й організатора хорового процесу на теренах країн Європи та Канади, яка ґрунтувалася на свідомому обранні шляху служіння національній культурі, робить його однією із важливих постатей української музичної культури діаспори. Вивчення і осмислення творчої спадщини Павла Маценка дає змогу показати його особистий внесок у розвиток української музичної культури XX століття в світі.

Перспективним, на наш погляд, є подальше дослідження композиторської діяльності митця.

Список використаних джерел

1. Головащенко М. І в Канаді залишився українцем / М. Головащенко // Музика 1997. – № 4. – С. 27.
2. Державний архів Сумської області Ф. 745. оп. 01 спр. 102. Арк. 382.
3. З автобіографії д-ра Павла Маценка. На підставі На підставі інтерв'ю

Романа Сринюка і звукозапису Володимира Самця, 1986 р. в редакції Дм. Кислиці // Павло Маценко: Музиколог, композитор і громадський діяч. Зб. На пошану 90-ліття народин / Упор. В. Верига. – Торонто: Видання Українського Національного Об'єднання Канади, 1992. – С. 12–25.

4. *Курбанова Л. В.* Різновекторна діяльність Павла Маценка в контексті української музичної культури ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства : спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури» / Л. В. Курбанова – Іваго-Франківськ, 2019. – 20 с.

5. *Макаренко Г. В.* Наш земляк Павло Маценко: доля творчої спадщини / Г. В. Макаренко // Ювілейна палітра 2017: до пам'ятних дат видатних українських музичних діячів і композиторів. Зб. статей та матеріалів Всеукр. науково-практ. конф. з міжнародною участю 7–8 грудня 2017 р. Суми, 2017. – С. 67–74.

6. *Маценко П.* Українські пісні на слова Тараса Шевченка / П. Маценко // Народна творчість та етнографія, 2004. – № 5. – С. 35–40.

7. *Павло Маценко.* Архівний довідник 1988/89. – Вінніпег, Манітоба: Осередок української культури й освіти. – 88 с.

8. *Павло Маценко.* Музиколог, композитор і громадський діяч. Збірник на пошану 90-ліття народин / упоряд. В. Верига. Торонто: Видання Українського Національного Об'єднання Канади, 1992. – 242 с.

9. *Павло Маценко* Кошиць як виконавець народних пісень / П. Маценко // Народна творчість та етнографія, 2002. – № 1–2. – С. 74–77.

10. *Ревуцький В.* За межами основних зацікавлень / В. Ревуцький // Павло Маценко: Музиколог, композитор і громадський діяч. Зб. На пошану 90-ліття народин / Упор. В. Верига. – Торонто: Видання Українського Національного Об'єднання Канади, 1992. – С. 85–88.

References

1. Holovashchenko, M. (1997). I v Kanadi zalyshyvsia ukrainsem [And in Canada remained Ukrainian]. *Музыка*, 4, 27. [In Ukrainian].

2. Derzhavnyi arkhiv Sumskoï oblasti F. 745. op. 01 spr. 102. Ark. 382 [State Archive of Sumy Oblast F.745. op 01 sp. 102 Ark. 382]. [In Ukrainian].

3. Z avtobiohrafii d-ra Pavla Matsenka. Na pidstavi Na pidstavi interv'iu Romana Yeryniuka i zvukozapysu Volodymyra Matsenka, 1986 r. v redaktsii Dm. Kyslytsi [From the autobiography of Dr. Pavlo Matsenko. Based on the interview with Roman Yerinuk and Volodymyr Male's recording, 1986, in the edi-

torial office of Dm. Kisliitsa (1992)]. *Zb. Na poshanu 90-littia narodyn-Toronto: Vydannia Ukrainskoho Natsionalnoho Obiednannia Kanady-Publications of the Ukrainian National Association of Canada*, 1992, 12-25. [In Ukrainian].

4. Kurbanova, L. V. (2019). Riznovektorna diialnist Pavla Matsenka v konteksti ukrainskoi muzychnoi kultury XX stolittia [The multivector activity of Pavlo Matsenko in the context of the Ukrainian musical culture of the twentieth century]. Ivano-Frankivsk, 20. [In Ukrainian].

5. Makarenko, H. V. (2017). Nash zemliak Pavlo Matsenko: dolia tvorchoi spadshchyny [Our countryman Pavlo Matsenko: the destiny of the creative heritage]. *Zb. statei ta materialiv Vseukr. naukovo-prakt. konf. z mizhnarodnoiu uchastiu 7-8 hrudnia 2017 r. -Zb Articles and materials Allukr. scientific practice. conf. with international participation December 7-8, 2017*. Sumy, 67-74. [In Ukrainian].

6. Matsenko, P. (2004). Ukrainski pisni na slova Tarasa Shevchenka [Ukrainian songs on the words of Taras Shevchenko]. *Narodna tvorchist ta etnografia-Folk art and ethnography*, 5, 35-40. [In Ukrainian].

7. Matsenko, P. Arkhivnyi dovidnyk 1988/89. [Archival reference book]. Winnipeg, Manitoba: Oseredok ukrainskoi kultury y osvity, 88. [In Ukrainian].

8. Matsenko, P. Muzykoloh, kompozytor i hromadskiy diiach. Zbirnyk na poshanu 90-littia narodyn (1992) [Musicologist, composer and public figure. Collection for the 90th anniversary of the people (1992)]. Toronto: Vydannia Ukrainskoho Natsionalnoho Obiednannia Kanady, 242. [In Ukrainian].

9. Matsenko, P. (2002). Koshyts yak vykonavets narodnykh pisen [Pavlo Matsenko Koshits as a singer of folk songs]. *Narodna tvorchist ta etnografia-Folk art and ethnography*, 1-2, 74-77. [In Ukrainian].

10. Revutskiy, V. (1992). Za mezhamy osnovnykh zatsikavlen [Beyond the Main Interests]. *Zb. Na poshanu 90-littia narodyn-Zb In honor of the 90th anniversary of the peoples*. Toronto: Vydannia Ukrainskoho Natsionalnoho Obiednannia Kanady, 85-88. [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.12.2019 р.

Valentyna Snahoshchenko,

PhD (Pedagogy), associate professor, ORCID 0000-0001-7443-7035,

A. S. Makarenko Sumy State Pedagogical University

87, Romenska str., Sumy, 40002, Ukraine

e-mail: snagvalentina2016@gmail.com

Pavlo Matsenko as the Popularizer of the Ukrainian Music Abroad

The article deals with Pavlo Matsenko's life and creative path. Pavlo Matsenko was a teacher, a musicologist, a conductor, a composer of the Ukrainian Western Diaspora.

The Ukrainian diaspora represents quite numerous group of Ukrainians living in different countries of the world. Many representatives of the Ukrainian diaspora made a significant contribution to the development and popularization of their native historical-cultural heritage abroad. A significant number of our compatriots still remain unknown or little known at Homeland. Pavlo Matsenko is among them.

During his life, while he was far beyond Ukraine, he has popularized the Ukrainian music. He has focused the significant role of the young people, has been bringing up students in the best traditions of the Ukrainian music, on songs and creative heritage of the famous Ukrainian cultural actors. Study and comprehension of his creative heritage lets to show also his own personal contribution to the development of the Ukrainian musical culture in the twentieth century.

A particularly valuable source for the study of musicological studios of the composer is materials of his scientific-journalistic activities. This is a significant volume of musicological essays (more than five hundred studies, reviews, articles), musicological writings on the history of Ukrainian church music and works of Ukrainian composers. A musical fund is a source of great value: church musical scores of Ukrainian choral works from the seventeenth to the late twentieth century, a variety of tunes, arrangements and compositions, secular choir of the Ukrainian music of the twentieth century, a significant collection of works by composers of the Diaspora.

Along with the incredibly tense social activities, P. Matsenko worked as a music critic. He is the author of hundreds of essays and articles on various topics printed in different periodicals of Europe and America. He is the author of more than thirty essays on Ukrainian composers, namely M. Berezovsky, D. Bortnyansky, A. Vedel, N. Gaivoronsky, A. Koshyts, M. Leontovych, L. Revutsky, K. Stetsenko, Ya. Stepovy etc.

Lifelong fruitful work of P. Matsenko as musical and public person dealt with

different territories, from Cyprus, Bulgaria, Czechoslovakia, and Austria to Canada, where he realized his creative potential. The creative legacy of P. Matsenko is a valuable heritage for future generations.

Keywords: Pavlo Matsenko, conductor, art, composer creative work, Ukrainian western diaspora, culture.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.59.264>

УДК 930/929(367)

Ігор Стамбол,

кандидат історичних наук, доцент кафедри бібліотекознавства та інформології, ORCID 0000–0002–3099–3862,
Інституте журналістики Київського університету імені Бориса Грінченка
вул. Маршала Тимошенка, 136, м. Київ, 04212, Україна
e-mail: i.stambol@kubg.edu.ua

СЛОВ'ЯНСЬКА ПОЛІТИЧНА БІОГРАФІКА НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «SLOVANSKÝ PŘEHLED»

У статті висвітлено тенденції слов'янської політичної біографіки, зокрема у контексті західних та південних слов'ян, у чеській науці ХХ століття на основі публікацій у науковому журналі «Slovanský přehled» («Слов'янський огляд»). З'ясовано, що в міжвоєнну епоху чеських дослідників найбільше цікавила югославська політична біографіка. За доби «соціалістичної» Чехословаччини найбільшою кількістю досліджень болгарських соціалістів, які були прийнятними ідеологічно для ідеології «соцтабору».

Ключові слова: Слов'янська біографія, політична біографія, «Slovanský přehled», чеська історіографія, славістика.

Славістика, як полідисциплінарний напрям, що вивчає слов'янські культури та їхній взаємовплив прямо пов'язана із біографістикою, тобто дисципліною, що ставить предметом дослідження людину і її здобутки. Незважаючи на двохсотлітню історію славістики та великі мовознавчі, культурологічні, історичні та інші здобутки у цій царині, питання того, як окремі слов'янські народи досліджують видатних представників інших слов'янських народів, ким саме цікавляться, та з якою метою піднімається досить рідко. Розв'язати цю проблему може біографічна славістика, як людно-орієнтований аспект полідисциплінарного славістичного дискурсу. Раніше це питання підіймалося зрідка, зокрема у публікаціях на тему україн-

ської біографічної славістики [1], а також – в дослідженнях, присвячених ученим-славістам.

У той же час політичні біографії, які є одним із найпопулярніших жанрів біографіки у більшості народів світу є віддзеркаленням суспільно політичного розвитку суспільств. Тому і в контексті слов'янської біографіки також є актуальним погляд, наскільки зацікавлені дослідники певних слов'янських країн відомими політичними діячами інших слов'янських народів. Зокрема, тенденцію чеських досліджень у напрямі слов'янської політичної біографіки ХХ століття можна з'ясувати на сторінках одного з найвагоміших місцевих журналів, яким є «Slovanský přehled» («Слов'янський огляд») – науковий журнал, що вже понад століття (з 1898 р.) висвітлює питання культури, літератури, історії та інші різноманітні аспекти міжслов'янських взаємин. Видання розвивається в межах програм Чеської Академії наук, має дуже солідний редакційний склад. Отже, цілком може виступати репрезентативним в контексті виявлення тенденцій, зокрема і в політичній слов'янській біографіці. Звідси, об'єкт дослідження цієї статті – слов'янська політична біографіка, предмет – статті авторства чеських дослідників, присвячені політичним діячам південних і західних слов'ян. Мета – з'ясувати тенденції слов'янської політичної біографіки в Чехії у період ХХ століття.

Варто відзначити, що перелік публікацій журналу зібрано у докладні бібліографічні покажчики які дозволяє швидше з'ясувати, які публікації стосуються політичних біографій [15]. Також публікаціям у цьому чеському виданні присвячено історіографічні нариси, зокрема вміщений у одному з номерів за 2015 рік [16].

За ХХ століття журнал «Slovanský přehled» мав дві коротких перерви: в часи Першої та Другої світових війн. Відновлення ж видання редакція зустрічала в кардинально відмінних суспільно-політичних умовах: незалежній Чехословаччині та «соціалістичній» Чехословаччині. Внутрішньодержавні обставини впливали і на наукові публікації, тому варто розуміти відмінності періодів: імперського, незалежної Чехословаччини, «соціалістичної» Чехословаччини та сучасної Чеської республіки. Перший, тобто пов'язаний з Авторо-Угорською владою у Чехії, не позначився статтями на політично-біографічну тематику.

А міжвоєнний період означився кількома біографічними публіка-

ціями у журналі «Slovanský přehled», зокрема політичними. Значне зацікавлення дослідників викликала Югославія (КСХС), що втілює у кілька статей з політичною біографією сербських політиків, зокрема, короля Александра та Светозара Прибичевича. Вбивство Александра – «короля-об'єднувача» відзначено доволі глорифікаційним нарисом про його діяльність, зокрема, наголошено, що його фактично диктаторська форма правління була спричинена не його бажанням до повної влади, а стала ледь не єдиним шляхом для порятунку держави, яку він успадкував від батька [27]. Через два роки після цього опубліковано нарис щодо, фактично, політичного опонента короля Александра – С. Прибичевича, де відзначено його здобутки в напрямі демократизації суспільства та еміграційну діяльність. Окремо розглянемо і його політичну біографію короля Югославії – книгу з красномовною назвою «Диктатура Александра» [20].

Період після Другої світової війни в чехословацькій науці позначався ідеологічним тиском з боку СРСР, який прямо відбився і на славістиці: совєцькі «соціалістичні» маркери у тематиці трапляються досить часто. Водночас, кількість статей за понад сорок років становить понад сто докладних біографічних досліджень, а серед них найповажніше місце займають політичні життєписи, що, вочевидь, можна пояснити бажанням авторів встановити новий героїчний пантеон серед слов'янського світу, який майже увесь опинився у сталінській орбіті впливу.

Найбільше нарисів періоду присвячено болгарським суспільно-політичним діячам. Цю тенденцію можна пояснити відповідністю їхньої діяльності до «ідеалів», що панували в країнах соціалістичного табору. Найпопулярнішою статтю був комуністичний діяч Георгій Дімітров. За вказаний період досліджено його місце у чеській історіографії [8], місце Праги у його діяльності [19], відзначено взаємозв'язки Г. Дімітрова з лідером чеських комуністів Клементом Готвальдом [9], боротьбу чехів за його свободу [6], значення болгарського комуніста для оборони Чехословаччини [21], нарис щодо руху на його захист у Словаччині [14], спогади самого Г. Дімітрова [12] та ще декілька великих його життєписів [12; 7; 17; 29]. Автор більшості статей про Г. Дімітрова – Аморт Честмір – історик, викладач Філософського факультету Карлового університету в Празі.

Серед інших болгарських політиків досліджено політичне визнання Христо Ботева [28], Георгія Раковського, Василя Левського, якого зображено у дусі «соціалізму», як борця за свободу балканських народів [4; 5], Райко Даскалова – огляд політичної та дипломатичної служби з типовим для біографічної славістики поглядом на «приятельство» з Чехословаччиною [3]. Ніколу Йонкова Вапцарова та Василя Коларева, також болгарського комуніста, досліджено в контексті співпраці з Чехословаччиною [13]. Те ж стосується і розвідки Й. Коларжа щодо Александра Стамболійського. Також висвітлено життєві віхи Дімітра Благоєва та його оцінки педагогічної думки Яна Амоса Коменського [10; 11].

Меншу, але також помітну кількість досліджень політичної біографіки у журналі присвячено польським діячам. Причому, на відміну від болгаристичних досліджень, полоністичні стосуються діячів давніших епох: XVI–XIX ст., зокрема королям Владиславу Ягайлу, який сприяв союзу з Великим князівством Литовським [23], Казимиру Великому, Сигізмунду Августу – останньому королю династії Ягелонів [24], а також Станіславу Понятовському, завершення діяльності якого стало кінцем монархічної державності Речі Посполитої [22]. Основним дослідником королівських біографій на сторінках журналу «Slovanský přehled» виступив полоніст Яромір Мікулка. Поряд із королями, відзначено статтею як «борця за свободу» Тадеуша Костюшку [26], соціаліста Леона Василевського [31], а також найбільш сприятливого для тогочасного режиму як у Польщі так і в Чехословаччині Казимира Келес-Крауза, якого Й. Колейка представив як теоретика та одного з найпомітніших польських соціалістів рубежу XIX і XX ст. У 1968 році Ярослав Валента опублікував низку статей, присвячених діяльності та причинам загибелі польського генерала та члена уряду у вигнанні Владислава Сікорського [32].

Сербська політична біографіка представлена згадкою про князя Михаїла Обреновича та популярним у славістиці 50-х років нападом на Й. Броз Тіта і звинувачення його у фашизмі [25]. Серед хорватських політиків відзначено зв'язки чеського «прогресивного» руху із борцем за незалежність Хорватії Степаном Радічем [30], а також окре-

мі аспекти «таємної» політичної діяльності головного хорватського ідеолога ілліризму (хорватського відродження) Людевіта Гая [35].

Єдиний український політичний діяч, якого згадано на сторінках журналу в період «соціалістичної» Чехословаччини – Пилип Орлик. Але на відміну від більшості сучасних напрямів дослідження цього видатного конституціоналіста та борця проти московської тиранії, автор зупинився на генеалогічних питаннях його біографії, зокрема гіпотезі щодо чеського походження гетьмана-емігранта [18].

Доповненням картини слов'янської політичної біографіки у Чехії є окрема масивна група біографічних заміток журналу «Slovanský přehled» – некрологи та невеликі нариси, приурочені до річниць, літераторів, науковців, славістів, політиків. Серед політиків, найбільше повідомлень стосується болгарських діячів. Для порівняння, серед митців – переважають поляки. Цих сусідів чеські дослідники, вочевидь, знають найліпше, адже різноманіття професій серед згадок про поляків також найбільше. Болгарських політиків згадано найбільше, вочевидь у контексті значної відповідності їхнього доробку, зокрема «соціалізму», до ідеології сталінсько-хрущовсько-брежнєвської епохи.

Таким чином, політична біографіка досить добре висвітлена на сторінках журналу «Slovanský přehled» і дає можливість визначити основні тенденції цього роду досліджень у Чехії за ХХ століття. У міжвоєнну епоху чеських дослідників найбільше цікавила югославська політична біографіка. Ймовірно, це пояснюється захопленням дослідників розмахом слов'янської країни, яка вийшла з Першої світової у колі переможниць. Найбільша ж кількість політичних життєписів з'явилася за доби «соціалістичної» Чехословаччини і стосувалася глорифікації, або висвітлення «взаємності» між слов'янськими соціалістами, які були прийнятними ідеологічно. Такими на той час вважалися більшість болгарських соціалістів, тому їх відзначено найбільшою кількістю досліджень. З іншого боку, у цей період траплялися нариси «антигероїв» слов'янського світу, яким типово для більшості слов'янських науковців став Йосип Броз Тіто. Водночас, досить багато публікацій стосується поляків, але попередніх історичних епох, що є свідченням зацікавлення чеських дослідників культурою та спадщиною сусіднього народу.

Список використаних джерел

1. *Стамбол I*. Біографічна славістика в Україні останніх десятиліть (за матеріалами наукового збірника «Проблеми слов'янознавства» // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Київ, 2019. Вип. № 54. – С. 292–303 <https://doi.org/10.15407/np.54.292>
2. *Amort Ā.* Od mládí revolucionářem. Příspěvek k životopisu Jiřího Dimitrova v údobí od počátků jeho politické činnosti do Velké říjnové socialistické revoluce. *Slovanský přehled*, roč. 58, 1972, zvláštní číslo, 1–13.
3. *Amort Ā.* Rajko Daskalov – bulharský státník, diplomat a přítel Československa. K 100. výročí jeho narození. *Slovanský přehled*, 1987, roč. 73, č. 5, 435–448.
4. *Amort Ā.* Vasil Levski, revoluční bojovník za svobodu balkánských národů. *Slovanský přehled*, 1951, roč. 27, č. 5–6, 242–245.
5. *Amort Ā.* Sto let od smrti bulharského revolučního demokrata Vasila Levského, *Slovanský přehled*, 1973, roč. 59, č. 3, 264–268.
6. *Amort, Ā.* Boj našeho lidu za osvobození Jiřího Dimitrova ze spárů fašismu. *Slovanský přehled*, 1954, roč. 40, č. 3, 81–83.
7. *Amort, Ā.* Jiří Dimitrov a boj o jednotnou frontu v Československu v letech 1929–1933. *Slovanský přehled*, 1982, roč. 30 [80], č. 1, 35–57.
8. *Amort, Ā.* Jiří Dimitrov v československé historiografii. *Slovanský přehled*, 1982, roč. 68, č. 3, 202–210.
9. *Amort, Ā.* Klement Gottwald a Georgi Dimitrov, *Slovanský přehled*, 1977, roč. 63, č. 1, 40–45.
10. *Amort, Ā.* Velký syn bulharského lidu – Dimitr Blagoev. *Slovanský přehled*, 1956, roč. 42, č. 7.
11. *Babov, Kiril G.* Dimitr Blagoev o Janu Amosu Komenském. *Slovanský přehled*, 1957, roč. 43, č. 7, 235–236.
12. *Amort, Ā.* Vzpomínáme velkých synů bulharského lidu – Jiřího Dimitrova a Vasila Kolarova. *Slovanský přehled*, 1957, roč. 43, č. 6, 185–186.
13. *Baev, J.* Vasil Kolarev a Československo. *Slovanský přehled*, 1987, roč. 73, č. 3, 265–272.
14. *Bystrický V.* Hnutí na obranu Dimitrova na Slovensku. K 30. výročí procesu v Lipsku. *Bystrický, Slovanský přehled*, 1963, roč. 49, č. 5, S. 255–257.
15. *Herman, K.* Slovanský přehled 1898–1967: bibliografický soupis. Praha: Československá akademie věd. 1968. Slovanský přehled 1968–1980 : bibliografický soupis / sestavila Milada Boháčová. Praha : Tisková, ediční a propagační služba místního hospodářství, 1984.
16. *Hladký Ladislav* Dějiny jihovýchodní Evropy (Balkánu) na stránkách časopisu. *Slovanský přehled*. 2015. Ā. 3. 575–592.

17. *Hlušička, J.* Jiří Dimitrov, velký bojovník a vlastenec. *Slovanský přehled*, 1952, roč. 38 č. 6, 198–199.
18. *Hostička V.* Filip Orlyk, ukrajinský exhetman českého původu? (Z dějin ukrajinského politického myšlení první poloviny 18. století). *Slovanský přehled*, 1969, roč. 55, č. 1, 73–81.
19. *Kolář, J.* Jiří Dimitrov. Zahraniční zastupitelství BZLS v Praze a jednotná fronta bulharských komunistů a zemědělců. *Slovanský přehled*, 1982, roč. 68, č. 3, 177–188.
20. *Kopecký J.* Politický profil Svetozara Pribičeviče. *Slovanský přehled*, 1936, roč. 28, č. 8, 269–272.
21. *Kral V.* Jiří Dimitrov a obrana Československa. *Slovanský přehled*, 1972, zvl. číslo, 21–34.
22. *Mikulka, J.* Cesta Stanislava Poniatowského r. 1784 přes Čechy a Moravu. *Slovanský přehled*, 1974, roč. 60, č. 1, 24–32.
23. *Mikulka, J.* Vladislav Jagello. Mikulka, Jaromír. *Slovanský přehled*, 1969, roč. 55, č. 3, 238–247.
24. *Mikulka, J.* Zikmund August - poslední Jagellovec (14520–1572). *Slovanský přehled*, 1969, roč. 55, č. 4, 319–328.
25. Pirinski J. Proti nebezpečí Titova fašismu. *Slovanský přehled*, 1950, roč. 36, č. 3, 114–116.
26. *Řeháček, L.* Tadeusz Kościuszko – bojovník za svobodu. *Slovanský přehled*, 1951, roč. 37, č. 2, 68–69.
27. *Ripka H.* Za králem Alexandrem, *Slovanský přehled*, roč. 26, 1934, č. 8, 225–227
28. *Simov, S.* Politický význam Christa Boteva. *Slovanský přehled*, 1946, roč. 32, č. 9–10, 493–497.
29. *Spurný, G.* Georgi Dimitrov, přítel a bojovník lidu. *Slovanský přehled*, 1958, roč. 44, č. 6, 195–196.
30. *Šťastný V.* Stjepan Radić a české pokrokové hnutí, *Slovanský přehled* 1972, roč. 58, č. 3, 244–255.
31. *Šťastný, V.* Leon Wasilewski a české slovanství. *Slovanský přehled*, 1966, roč. 52, č. 4, 201–207.
32. *Valenta, J.* Generál Władysław Sikorski – otázky a odpovědi. *Slovanský přehled*, 1968, roč. 54, č. 5, (1968,) s. 410–418.
33. *Valenta, J.* Osudný Gibraltar generála Sikorského. Atentát nebo náhoda? *Slovanský přehled*, roč. 1968, , č. 3, 252–257.
34. *Valenta, J.* Záhady a intriky kolem gen. Sikorského. (2. část). *Slovanský přehled*, 1968, roč. 54, č. 4, 325–331.
34. *Žáček V.* O «tajné» politice Ljudevita Gaje. Žáček, Václav. *Slovanský přehled*, 1973, roč. 59, č. 4, 266–273.

References

1. Stambol, I. (2019). Biohrafichna slavistyka v Ukraini ostannikh desiatylyt (za materialamy naukovoho zbirnyka "Problemy slovianoznavstva") [Biographical Slavonic Studies in Ukraine in Recent Decades (based on the scientific collection "Problems of Slavonic Studies")]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 54, 292-303. <https://doi.org/10.15407/np.54.292> [In Ukrainian].
2. Amort, Č. (1972). Od mládí revolucionářem. Příspěvek k životopisu Jiřího Dimitrova v údobí od počátků jeho politické činnosti do Velké říjnové socialistické revoluce [Since his youth as a revolutionary. A contribution to the biography of Jiří Dimitrov in the period from the beginnings of his political activity to the Great October Socialist Revolution]. *Slovanský přehled*, roč. 58, zvláštní číslo, 1-13. [In Czech].
3. Amort, Č. (1987). Rajko Daskalov - bulharský státník, diplomat a přítel Československa. K 100. výročí jeho narození [Rajko Daskalov - Bulgarian statesman, diplomat and friend of Czechoslovakia. To the 100th anniversary of his birth]. *Slovanský přehled*, roč. 73, č. 5, 435-448. [In Czech].
4. Amort, Č. (1951). Vasil Levski, revoluční bojovník za svobodu balkánských národů [Vasil Levski, a revolutionary fighter for the freedom of the Balkan nations]. *Slovanský přehled*, roč. 27, č. 5-6, 242-245. [In Czech].
5. Amort, Č. (1973). Sto let od smrti bulharského revolučního demokrata Vasila Levského [One Hundred Years Since the Death of the Bulgarian Revolutionary Democrat Vasil Levsky]. *Slovanský přehled*, roč. 59, č. 3, 264-268. [In Czech].
6. Amort, Č. (1954). Boj našeho lidu za osvobození Jiřího Dimitrova ze spárů fašismu [The struggle of our people for the liberation of Jiří Dimitrov from the clutches of fascism]. *Slovanský přehled*, roč. 40, č. 3, 81-83. [In Czech].
7. Amort, Č. (1982). Jiří Dimitrov a boj o jednotnou frontu v Československu v letech 1929-1933 [Jiří Dimitrov and the struggle for a united front in Czechoslovakia in the years 1929-1933]. *Slovanský přehled*, roč. 30 [80], č. 1, 35-57. [In Czech].
8. Amort, Č. (1982). Jiří Dimitrov v československé historiografii [Jiří Dimitrov in Czechoslovak Historiography]. *Slovanský přehled*, roč. 68, č. 3, 202-210. [In Czech].
9. Amort, Č. (1977). Klement Gottwald a Georgi Dimitrov [Klement Gottwald and Georgi Dimitrov]. *Slovanský přehled*, roč. 63, č. 1, 40-45. [In Czech].
10. Amort, Č. (1956). Velký syn bulharského lidu – Dimitr Blagoev [The great son of the Bulgarian people]. *Slovanský přehled*, roč. 42, č. 7. [In Czech].
11. Babov, K. G. (1957). Dimitr Blagoev o Janu Amosu Komenském [Dimitr

Blagoev about Jan Amos Comenius]. *Slovanský přehled*, roč. 43, č. 7, 235-236. [In Czech].

12. Amort, Č. (1957). Vzpomínáme velkých synů bulharského lidu – Jiřího Dimitrova a Vasila Kolarova [We remember the great sons of the Bulgarian people – Jiří Dimitrov and Vasil Kolarov]. *Slovanský přehled*, roč. 43, č. 6, 185–186. [In Czech].

13. Baev, J. (1987). Vasil Kolarev a Československo [Vasil Kolarev and Czechoslovakia]. *Slovanský přehled*, roč. 73, č. 3, 265-272. [In Czech].

14. Bystrický V. (1963). Hnutie na obranu Dimitrova na Slovensku. K 30. výročiu procesu v Lipsku [Movement for the defense of Dimitrov in Slovakia. To the 30th anniversary of the Leipzig trial]. *Slovanský přehled*, roč. 49, č. 5, p. 255-257. [In Czech].

15. Herman, K. (1984). *Slovanský přehled 1898-1967: bibliografický soupis*. Praha: Československá akademie věd. 1968. *Slovanský přehled 1968-1980* [Slavonic Review 1968-1980: bibliographic list]. Praha, Tisková, ediční a propagační služba místního hospodářství. [In Czech].

16. Hladký L. (2015). (Dějiny jihovýchodní Evropy (Balkánu) na stránkách časopisu [History of Southeast Europe (Balkans) on the pages of the magazine]. *Slovanský přehled*. Č. 3. 575-592. [In Czech].

17. Hlušička, J. (1952). Jiří Dimitrov, velký bojovník a vlastenec [Jiří Dimitrov, a great warrior and patriot]. *Slovanský přehled*, roč. 38 č. 6, 198-199. [In Czech].

18. Hostička, V. (1969). Filip Orlyk, ukrajinský exhetman českého původu? (Z dějin ukrajinského politického myšlení první poloviny 18. století) [Filip Orlyk, Ukrainian exhetman of Czech origin? (From the history of Ukrainian political thought in the first half of the 18th century)]. *Slovanský přehled*, roč. 55, č. 1, 73-81. [In Czech].

19. Kolář, J. (1982). Jiří Dimitrov. Zahraniční zastupitelství BZLS v Praze a jednotná fronta bulharských komunistů a zemědělců [Jiří Dimitrov. BZLS foreign embassy in Prague and a united front of Bulgarian communists and farmers]. *Slovanský přehled*, roč. 68, č. 3, 177-188. [In Czech].

20. Kopecký, J. (1936). Politický profil Svetozara Pribičeviče [Political profile of Svetozar Pribičević]. *Slovanský přehled*, roč. 28, č. 8, 269-272. [In Czech].

21. Kral, V. (1972). Jiří Dimitrov a obrana Československa [Jiří Dimitrov and the Defense of Czechoslovakia]. *Slovanský přehled*, zvl. číslo, 21-34. [In Czech].

22. Mikulka, J. (1974). Cesta Stanislava Poniatowského r. 1784 přes Čechy a Moravu [Stanislav Poniatowski's Journey in 1784 through Bohemia and Moravia]. *Slovanský přehled*, roč. 60, č. 1, 24-32 [In Czech].

23. Mikulka, J. (1969). Vladislav Jagello. *Slovanský přehled*, roč. 55, č. 3, 238-247. [In Czech].

24. Mikulka, J. (1969). Zikmund August - poslední Jagellovec (14520-1572) [Zikmund August - The Last Jagiellonian (14520-1572)]. *Slovanský přehled*, roč. 55, č. 4, 319-328. [In Czech].
25. Pirinski, J. (1950). Proti nebezpečí Titova fašismu [Against the Dangers of Tito's Fascism]. *Slovanský přehled*, roč. 36, č. 3, 114-116. [In Czech].
26. Řeháček, L. (1951). Tadeusz Kościuszko – bojovník za svobodu [Tadeusz Kościuszko - a freedom fighter]. *Slovanský přehled*, roč. 37, č. 2, 68-69. [In Czech].
27. Ripka, H. (1934). Za králem Alexandrem [Behind King Alexander]. *Slovanský přehled*, roč. 26, č. 8, 225-227. [In Czech].
28. Simov, S. (1946). Politický význam Christa Boteva [The Political Significance of Christ Botev]. *Slovanský přehled*, roč. 32, č. 9-10, 493-497. [In Czech].
29. Spurný, G. (1958). Georgi Dimitrov, přítel a bojovník lidu [Georgi Dimitrov, a friend and defender of the people]. *Slovanský přehled*, roč. 44, č. 6, 195-196. [In Czech].
30. Šťastný, V. (1972). Stjepan Radić a české pokrokové hnutí [Stjepan Radić and the Czech Progressive Movement]. *Slovanský přehled*, roč. 58, č. 3, 244-255. [In Czech].
31. Šťastný, V. (1966). Leon Wasilewski a české slovanství [Leon Wasilewski and Czech Slavdom]. *Slovanský přehled*, roč. 52, č. 4, 201-207. [In Czech].
32. Valenta, J. (1968). Generál Władysław Sikorski - otázky a odpovědi [General Władysław Sikorski - Questions and Answers]. *Slovanský přehled*, roč. 54, č. 5, 410-418. [In Czech].
33. Valenta, J. (1968). Osudný Gibraltar generála Sikorského. Atentát nebo náhoda [The Fateful Gibraltar of General Sikorsky. Assassination or accident]. *Slovanský přehled*, č. 3, 252-257. [In Czech].
34. Valenta, J. (1968). Záhady a intriky kolem gen. Sikorského. (2. část) [Mysteries and intrigues around gen. Sikorsky. (Part 2)]. *Slovanský přehled*, roč. 54, č. 4, 325-331. [In Czech].
35. Žáček V. (1973). O «tajné» politice Ljudevita Gaje [On the «secret» policy of Ljudevit Gaja]. *Slovanský přehled*, roč. 59, č. 4, 266-273. [In Czech].

Стаття надійшла до редакції 20.04.2020 р.

Ihor Stambol,

PhD (History), ORCID 0000-0002-3099-3862,

docent of the Department of Library Studies and Informology
of the Institute of Journalism of Borys Hrinchenko Kyiv University.

13b, Marshal Timoshenko str., Kyiv, 04212, Ukraine

e-mail: i.stambol@kubg.edu.ua

**Slavonik political biography on the «Slovanský přehled»
(«Slavonic revue») pages**

The article reviews trends in political biography of Slavonic studies, in particular in the context of Western and Southern Slavs, in Czech science of the twentieth century on the basis of publications in the scientific journal «Slovanský přehled» (“Slavonic Review”). Biographical Slavonic studies are almost unexplored aspects of the historiographical and literary narrative, which contains comparative moments that are inherent to Slavonic studies. The political biographies, which are part of one of the most popular genres of biography in most nations of the world, are a reflection of the socio-political development of societies and were published in the journal «Slovanský přehled» (“Slavonic Review”) are presentative for the tendencies of twentieth-century Czech Slavonic studies.

In the interwar period, Czech researchers were most interested in Yugoslav political biography. This is probably due to the fascination of researchers with the scale of the Slavonic country, which emerged from the First World War among the winners. The largest number of political biographies appeared during the “socialist” Czechoslovakia and concerned the glorification or coverage of “reciprocity” between the ideologically acceptable Slavonic socialists. Most Bulgarian socialists were considered such at that time, so they were marked by the largest number of studies. On the other hand, during this period there were sketches of “antiheroes” of the Slavic world, which was typical of most Slavic scholars, Josip Broz Tito. At the same time, many publications concern Poles, but previous historical epochs: XVI–XIX centuries, in particular kings Vladislav Jagiello, who facilitated the alliance with the Grand Duchy of Lithuania, Casimir the Great, Sigismund Augustus – the last king of the Jagiellonian dynasty and others, which is evidence of the interest of Czech researchers in the culture and heritage of the neighboring people.

Keywords: Slavonik biography, political biography, «Slovanský přehled», Czech historiography, Slavonic studies.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.59.275>

УДК 930.2:001.891.7](47+57)«194/199»:[271.222(470+571)–86:008]

Сергій Таранець,

доктор історичних наук, старший науковий співробітник
Інституту української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України

вул. Трьохсвятительська, буд. 4, Київ, 01001, Україна,
e-mail: trimonastyrje@yandex.ua

**АРХЕОГРАФІЧНІ ЕКСПЕДИЦІЇ В СРСР
В ГАЛУЗІ СТАРООБРЯДОЗНАВСТВА
У 40–90-х роках ХХ ст.**

У статті досліджуються польові археографічні експедиції в СРСР в місця компактного проживання старообрядців, що отримали широке визнання як важливий засіб для вирішення загальнодержавних завдань з охорони культурної спадщини. Радянські наукові установи змогли зробити істотний внесок у розвиток досліджень з історії релігії, археографії, архівознавства, палеографії, філігранології, літератури, мови, фольклористики, етнографії, публікації документальних пам'яток. Вченими проведено сотні експедицій, які зібрали понад 25 тис. пам'яток рукописної та друкованої спадщини Середньовіччя та Нового часу, до цього зосереджених в основному в руках старовірів.

Ключові слова: Союз Радянських Соціалістичних Республік, Академія наук СРСР, польові археографічні експедиції, старообрядці, рукописи, стародруки.

У Радянському Союзі археографічні експедиції отримали широке визнання як важливий засіб для вирішення загальнодержавних завдань з охорони культурної спадщини, і старовіри, на яких була сфокусована польова археографія, з розумінням та підтримкою поставилися до проблем поставлених часом. У неймовірно важких умовах радянської дійсності старообрядці змогли зберегти

й донести до початку проведення польових робіт традиційне книгарство, письмову та побутову культуру, що дозволило вченим у майбутньому зібрати десятки тисяч пам'яток, що відображали всі жанри і напрями давньоруської та старообрядської книжності, десятків регіонів СРСР. Дослідниками відкриті тисячі раніше невідомих оригінальних богословських, літературних, історичних, догматичних, полемічних текстів, створених селянами-старообрядцями. Знайдені пам'ятники, принципово розширили основу уявлень науковців про давньоруську та старообрядську книжкову культуру. За кілька десятиліть польова археографія відкрила невідомий пласт літературної творчості старовірів, яка відображала духовне життя народу, його духовні пошуки, колосальний творчий потенціал в рамках давньої традиції. Завдяки міждисциплінарному підходу, радянські наукові установи змогли зробити істотний внесок у розвиток археографії, палеографії, філігранології, архівознавства, літератури, мови, фольклористики, етнографії, публікації документальних пам'яток. Польові дослідження відігравали значну роль в розвитку вивчення регіональної історії та краєзнавства.

Як результат, у багатьох наукових центрах Росії були підготовлені численні каталоги й описи, що узагальнили та проаналізували отриманий під час експедицій матеріал [17, с. 35; 33, с. 5; 34, с. 3; 40, с. 184; 41, с. 4; 43, с. 67]. Поширена серед селян літургійна книга, мала серйозний ідеологічний і політичний вплив на свідомість жителів села, оскільки відповідала на найважливіші та актуальні питання духовного життя і полемічної боротьби старовірів. Археографічні експедиції стали найважливішим шляхом розширення і поглиблення праць з вивчення старообрядства незважаючи на те, що спочатку експедиції не ставили перед собою завдань вивчення всієї товщі історії та побуту старовірів [21, с. 303; 22, с. 247].

Головним завданням перших археографічних експедицій було виявлення і придбання давньоруських рукописів і стародруків, які перебували в повсякденному вжитку у старообрядців, незважаючи на їх переслідування як царською, так і радянською владою [23, с. 29; 24, с. 416; 38, с. 410]. У науковий обіг введено багато нових творів старо-

обрядців, зібрано значну кількість регіональних книг і колекцій. Археографічні експедиції не тільки врятували від можливої загибелі тисячі пам'яток національної культури, а й зробили їх доступними для дослідників.

Вагомий внесок у збирання та вивчення давньоруської та старообрядської літератури внесли установи Академії наук. Особливе місце в цьому ряду належить Інституту російської літератури та Бібліотеці Академії наук СРСР. У 40-ті роки ХХ ст. Інститут російської літератури АН СРСР почав проводити систематичне археографічне обстеження значної частини районів Російської Півночі. Відділ давньоруської літератури посів ключове місце в збиранні старообрядської культурної спадщини. В результаті численних польових археографічних експедицій Давньосховище Пушкінського Дому стало одним з авторитетних центрів зосередження і вивчення рукописних пам'яток давньоруської і старообрядської старовини в Радянському Союзі [27, с. 80]. Найзначнішою його частиною були знахідки вчених в місцях компактного проживання старообрядців. Одним з привабливих регіонів для співробітників Інституту російської літератури і Ленінградського державного університету виявилася Архангельська область.

Бібліотека Академії наук СРСР організувала понад 60 археографічних експедицій в Карелію, Архангельську, Вологодську, Кіровську області, в Латвію, Литву, Естонію, Україну. В результаті цих експедицій було створено вісім територіальних зібрань, отримано майже дві тисячі рукописних і понад тисячу стародруків. Видатних результатів досяг М. Ю. Бубнов, який зумів доставити в Ленінград бібліотеку старообрядських митрополитів з с. Біла Криниця на Буковині, сформувати Кубенське територіальне зібрання, відкрити цінні пам'ятки писемності у Вологодській області, виявити духовний центр скритників у Каргопольському районі Архангельської області, завдяки чому в БАН була створена найбагатша колекція рукописів бігунської згоди [6, с. 267; 8, с. 275; 9, с. 102; 39, с. 8].

Внесок ленінградських археографів у справу збирання і вивчення рукописної і стародрукованої спадщини дуже значний. За попе-

редніми підрахунками петербурзькі археографи отримали понад 15 тис. рукописів і стародруків. Серед видних представників петербурзької польової археографії слід назвати В. І. Малишева, Н. В. Помирко, В. П. Бударагіна, Г. В. Маркелова (Інститут російської літератури), Н. С. Демкову, А. Х. Горкунфеля (Санкт-Петербурзький державний університет), О. І. Копанєва, М. Ю. Бубнова, О. О. Амосова, Л. А. Петрову (Бібліотека Академії наук).

Найважливішим досягненням польової археографії стало вироблене В. І. Малишевим питання про створення книжкових зібрань і колекцій за територіальним принципом. Величезне значення для історичної науки в СРСР мала створена М. М. Тихомировим Археографічна комісія та утворені при ній відділення – Ленінградське, Північне, Сибірське, Уральське [28, с. 247; 32, с. 31]. Розпочаті після створення комісії широкомасштабні експедиції призвели до визначних наукових досягнень. І. В. Поздєєва і М. М. Покровський висунули концепцію комплексного вивчення різних сторін історії та культури старообрядства, оскільки наукові дослідження вимагали найпильнішого вивчення історії старообрядських згод та громад [1, с. 170; 15, с. 19; 20, с. 357; 36, с. 16; 42, с. 115]. У 70–80-ті роки ХХ ст. методика комплексних археографічних досліджень в повному або значному обсязі була застосована московськими, новосибірськими і свердловськими археографами.

Зразковими за систематичним охопленням польовою роботою самих різних сторін старообрядської історії та культури стали археографічні експедиції МДУ ім. М. В. Ломоносова [2, с. 5; 31 с. 48]. У польових умовах Новосибірські археографи познайомилися з діючими скрипторіями, в яких прихильники давнього благочестя створювали свої нові рукописи. На замовлення дослідників з Новосибірська вдалося отримувати книги, написані півуставом, в тому числі і на березовій корі. Комплексне вивчення традиційної культури як системи зробило істотний вплив на розвиток низки інших наукових дисциплін, зокрема історії релігії, історичної психології, етнографії, фольклористики, музейної справи тощо.

І. В. Поздєєва розробила спеціальну методику опису стародруків, що дозволило найповніше розкрити інформаційні можливості

примірника як історичного джерела. Вона здійснила прорив в галузі вивчення записів на аркушах стародруків, довела широку географію побутування друкованих книг в Росії ХVІІ ст. Історичний факультет МДУ ім. М. В. Ломоносова, спільно з Науковою бібліотекою, провів понад 80 комплексних експедицій в 40 регіонах СРСР, зокрема в Молдавській РСР, Вінницькій, Житомирській, Київській, Одеській, Хмельницькій, Чернігівській, Чернівецькій областях Української РСР, Гомельській області Білоруської РСР, Грузинській РСР, Краснодарському і Ставропольському краях, Дагестанській АРСР, Чечено-Інгушській АРСР, Чуваській АРСР, Удмуртській АРСР, Татарській АРСР, Калінінградській, Брянській, Курській, Калузькій, Московській, Тульській, Калінінській, Ярославській, Іванівській, Володимирській, Горьківській, Волгоградській, Пензенській, Куйбишевській, Саратовській, Ульяновській, Пермській, Оренбурзькій областях Російської РФСР, Уральській, Алма-Атинській, Джамбульській, Кзил-Ординській, Гур'івській областях Казахської РСР. Експедиціями МДУ охопив найбільшу кількість регіонів Радянського Союзу, а кількість і якість привезеного з поля матеріалу, перетворило його в один з провідних археографічних центрів країни [11, с. 63; 16, с. 58].

Сибірське відділення здійснювало археографічні експедиції в 23 регіонах Сибіру, Далекого Сходу, Казахстану і Киргизії, зокрема в Бурятській АРСР, Тувинській АРСР, Якутській АРСР, Алтайському, Красноярському, Хабаровському, Приморському краях, Новосибірській, Томській, Горно-Алтайській, Омській, Курганській, Кемеровській, Іркутській, Читинській, Амурській, Сахалінській областях, Хакаській автономній області, Евенкійському національному окрузі Російської РФСР, Східно-Казахстанській, Північно-Казахстанській і Талди-Курганській областях Казахської РСР і в Киргизькій РСР. Новосибірські експедиції організовувалися Інститутом історії, філології і філософії Сибірського відділення АН СРСР, за участі Державної публічної науково-технічної бібліотеки Сибірського відділення АН СРСР і Новосибірського державного університету. Під керівництвом М. М. Покровського у м. Новосибірськ доставлено близько 3-х тис. стародруків і рукописів

XV–XX ст. і їх копій, сформовано Томське, Алтайське, Тувинське, Красноярське, Кемеровське, Північно-Казахстанське, Західно-Сибірське, Забайкальське територіальні зібрання [3, с. 262; 12, с. 399; 35, с. 161; 36, с. 16]. Одними з найцінніших знахідок виявилися твори Діонісія Ареопагіта XV ст., липнева Мінея XV ст., піврічний Пролог XV ст., Тріюдь цвітна XV ст., Збірник першої чверті XVI ст., Євангеліє середини XVI ст., Пролог XVI ст. На Алтайі М. М. Покровський відкрив унікальні «Судні списки Максима Грека», у складі збірника 90-х років XVI ст. Ця книга дозволила очистити ім'я грецького філософа від політичних і догматичних звинувачень [10, с. 563; 37, с. 4]. При обстеженні фондів Томського обласного краєзнавчого музею вчений виявив найдавніший повний список Першого нелітописного курсу російської історії – «Степенної книги царського родоводу». Сибірські вчені відкрили величезний пласт творів народної уральсько-сибірської літератури XVIII–XX ст., значна частина яких на сьогодні видана сектором археології.

Одним з основних напрямків роботи новосибірських археологів було виявлення та вивчення наративних та документальних джерел з історії суспільної свідомості народних мас Сибіру. Вони описали і опублікували каталоги зібрань рукописів Томського державного університету, Тобольського державного архіву, Тюменського краєзнавчого музею, Державної бібліотеки Киргизької РСР, колекцію Омського краєзнавчого музею, надали допомогу в описі рукописів Усть-Кам'яногірському обласному краєзнавчому музею. Видавали Збірник наукових праць «Археологія та джерелознавство Сибіру», який присвячений проблемам вивчення давньоруської рукописної і стародрукованої книги [10, с. 563]. Найвидатніших результатів в галузі польової археології досягли М. М. Покровський, В. М. Алексєєв, О. І. Дергачова-Скоп, К. К. Ромоданівська, Н. С. Гур'янова, Н. Д. Зольникова.

Великий внесок у польову археологію Уралу зробила Уральська об'єднана археологічна експедиція, створена на базі археологічної лабораторії Уральського державного університету [19, с. 432; 25, с. 353; 26, с. 355; 29, с. 425; 30, с. 369; 45, с. 321; 46, с. 321; 47, с. 326].

В її роботі брали участь викладачі та студенти Уральського, Пермського, Удмуртського і Челябінського університетів, Свердловського педагогічного інституту, співробітники Пермської публічної бібліотеки ім. О. М. Горького та Нижне-Тагільського краєзнавчого музею. Значних здобутків досягли Р. Г. Піхоя, В. І. Байдін, А. Т. Шашков, І. В. Починська. Польові роботи проводилися на території 13 регіонів Росії і Казахстану, зокрема в Удмуртській АРСР, Башкирській АРСР, Марійській АРСР, Свердловській, Кіровській, Куйбишевській, Курганській, Пермській, Саратовській, Тюменській і Челябінській областях Російської РФСР, Кустанайській та Північно-Казахстанській областях Казахської РСР.

Уральський університет отримував добрі результати, що викликали широкий суспільний резонанс не тільки всередині країни, але й за кордоном. На Уралі працювали дослідники з Кембриджського університету (Великобританія) і Трірського університету (Німеччина) [7]. Фонд придбаних у полі пам'яток кириличної писемності та друку налічує близько 6 тис. одиниць зберігання кінця XV–XX ст., у тому числі 3,2 тис. рукописів. У м. Єкатеринбурзі створено найбільше, після Москви і Санкт-Петербурга, зібрання книг і рукописів давньоруської і старообрядської традиції. Уральські дослідники описали зібрання рукописів і стародруків регіональних бібліотек і краєзнавчих музеїв, в тому числі Свердловського обласного краєзнавчого музею, Свердловського об'єднаного історико-революційного музею, Оренбурзького обласного краєзнавчого музею, Курганського обласного краєзнавчого музею, Державного архіву Оренбурзької області, Березниківського, Солікамського і Чердинського районних краєзнавчих музеїв Пермської області, Челябінської картинної галереї.

Археографічні відкриття на Російській Півночі, в Латвії, Литві, Естонії, Білорусії, Молдавії, Україні, Центральній Росії, на Уралі, в Сибіру і на Далекому Сході викликали великий суспільний резонанс в Радянському Союзі. Глибоко розуміючи феномен польової археографії, голова Археографічної комісії АН СРСР С. О. Шмідт всіляко підтримував збір давньоруської книж-

ності [18, с. 6]. Особливо важливе місце в діяльності радянських археографів зайняли польові археографічні експедиції 70–80-х років ХХ ст., які мали масовий характер, що призвело до необхідності координації польових робіт, погодження планів вчених. Крім головних центрів в Ленінграді, Москві, Новосибірську і Свердловську, сформувалися регіональні осередки в Сиктивкарі, Пскові, Вологді, Ярославлі, Володимирі, Горькому, Пермі, Улан-Уде та інших містах.

Робота радянських учених в полі показала, що у старообрядського населення країни зосереджувалася значна кількість цінних рукописів і книг. Водночас, у 1970–1980-ті роки дослідники відзначали, що тієї великої кількості рукописів, які вони зустрічали в 50–60-ті роки, вже не було, але все ж таки траплялися знахідки цілих комплексів рукописів в селянських бібліотеках [25, с. 354]. Збільшення кількості знахідок в 80-ті роки пов'язувалося з кількісним зростанням пошукових робіт, але в цілому результативність поїздок впала. Стародруки й рукописи діставалися важче, що вимагало великих витрат часу. Змінився і хронологічний склад привезених з експедицій пам'яток. Якщо в 1956–1965 роки рукописи XV–XVII ст. складали 1/6–1/7 частину від загального числа надходжень, то в 1975–1986 роки лише 1/22 частину. Пошуковці стали значно більше провозити рукописів XIX–XX ст.

Важливою частиною діяльності польової археографії стало надання методичної допомоги провідними бібліотеками СРСР регіональним архівам, музеям і бібліотекам, складання реєстрів рукописів, коротких описів колекцій, надання рекомендацій з охорони та реставрації пам'яток писемності та друку.

Одним з плодovitих для археографів Радянського Союзу виявився 1977 рік, коли в державні сховища від експедицій надійшло понад 600 рукописів та 400 стародруків. Це було найзначніше придбання за всі роки проведення польових робіт. Тут слід зазначити надходження 102 рукописів і 144 стародруків у відділ рідкісних книг і рукописів НБ МДУ, 155 рукописів і 105 стародруків – у лабораторію археографічних досліджень Уральського державного університету [25, с. 354]. У ці роки МДУ ім. М. В. Ло-

моносова і Уральський державний університет мали найвищу результативність в галузі польової археографії. В цілому, 1975–1984 роки в СРСР на державне зберігання надійшло 5048 рукописів, у тому числі 13 примірників XV ст., 68 екземплярів XVI ст., 178 примірників XVII ст., 3143 стародруків, в тому числі 89 – XVI ст. та 910 – XVII ст. [45, с. 323].

Підсумовуючи результати польових робіт, секретар Археографічної комісії АН СРСР В. А. Черних зазначав, що незважаючи на інтенсивну роботу радянських археографів зі збору у старообрядського населення документальних пам'яток, навіть незважаючи на незаконну діяльність приватних осіб, які спекулювали пам'ятками історії та культури, кількість стародруків і рукописів, що надійшли на державне зберігання у 70–80-ті роки, не виявляла тенденцій до спаду. Вчений пояснював це розширенням масштабів археографічного пошуку, виникненням нових, переважно регіональних центрів, вдосконаленням методики проведення експедицій, зміцненням особистих контактів науковців зі старообрядцями. В. А. Черних також зазначав, що у населення на руках продовжувала залишатися значна кількість стародруків і рукописів, тому прогнозував на найближчі роки істотну результативність пошуків [48, с. 327].

В цілому, в 30–90-ті роки ХХ ст. в СРСР і Росії археографічними експедиціями було зібрано понад 25 тис. рукописних книг XIV – початку ХХ ст. і друкованих видань кінця XV–XIX ст. Характерною рисою для експедицій того часу стала кооперація різних державних установ в рамках однієї експедиції. Наприклад, бібліотека АН СРСР включала до свого складу музикознавців з Інституту театру, музики і кінематографії та Ленінградської державної консерваторії.

МДУ ім. М. В. Ломоносова об'єднав фахівців і студентів з Державної бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна, музеїв Московського Кремля, Фольклорної комісії Спілки композиторів РРФСР, Московського державного історико-архівного інституту, Пермського державного університету. З Уральською об'єднаною експедицією співпрацювали дослідники Уральського державного університету, Пермської і Кіровської обласних публічних бібліотек, Удмуртського державно-

го університету, Пермського державного університету, Челябінського державного університету. У 1978 році широке поширення набула практика передачі частини знахідок організаціям, які брали участь в експедиціях або установах, на території яких працювали експедиції. Інститут російської літератури практикував передачу частини знахідок з самого зародження польових досліджень.

Багато стародруків та рукописів, отриманих радянськими археографами в ході експедицій, містять цікаві записи видатних державних і релігійних діячів країни, так і селян. Вони розкривають долю конкретного екземпляра, представляють важливі відомості для вивчення кириличної книжкової культури в цілому. Учасники експедицій зробили безліч магнітофонних записів співу і мови старовірів, в яких зафіксована місцева специфіка. У Москві, Сиктивкарі, Єкатеринбурзі, Новосибірську, Пермі та інших центрах були накопичені значні етнографічні та фольклорні матеріали, які досліджувались у публікаціях С. Є. Нікітіної, С. А. Димухаметової, Р. М. Чагіна, В. А. Липинської, В. В. Власової, Л. М. Русакової, Ф. Ф. Болонєва, Л. А. Ігошева, М. П. Парфентьева, які зробили значний внесок у вивчення побутуючої у старообрядському середовищі давньоруської музики, крюкового співу, народних пісень, духовних віршів [45, с. 321].

Незважаючи на значні результати польових археографічних досліджень, наприкінці 90-х років ХХ ст. стало зрозуміло, що книжково-рукописний фонд старообрядців істотно скоротився, у старовірів вичерпалися колишні запаси дорогоцінних книг, що призвело до скорочення польових археографічних експедицій. Одночасно зменшилося фінансування наукових програм, різко зросли дорожні та інші витрати на експедиції, змінилися й умови придбання пам'яток. Через відсутність коштів вчені не могли купувати стародавні книги, ціна на які виросла на порядок. В цих умовах вони інтенсивніше стали використовувати старі зв'язки, вдаватися до ксерокопіювання і сканування рукописів, які власники надавали для короткотермінового використання.

Але в цілому, за висновком М. Ю. Бубнова, концентрація давньоруської та старообрядської книжкової спадщини в державних схо-

вищах була завершена [4]. На початку ХХІ ст. завдання польової археографії багато в чому вичерпали себе, проте польові археографічні дослідження не припинилися. Акцент вчених змістився на вивчення богословських та етнографічних проблем, покликаних виявити уявлення носіїв традиції з основних питань віри та світоустрою. Розпочато масштабне оцифровування найцінніших рукописів, що знаходяться на зберіганні в російських державних наукових і університетських центрах. Вчені активно стали розвивати камеральні дослідження пам'яток старообрядської писемності. Практичні потреби науки диктують необхідність узагальнення неопублікованих, розрізнених відомостей про проведені польові експедиції.

Список використаних джерел

1. Агеева Е. А. Итоги и перспективы организации комплексных археографических исследований МГУ / Е. А. Агеева, Н. А. Кобяк, И. В. Поздеева, Е. Б. Смилянская // Археографический ежегодник за 1986 год. – Москва, 1987. – С. 170–177.
2. Агеева Е. А. Собрание, изучение, возвращение: к 25-летию полевых археографических исследований МГУ / Е. А. Агеева, И. В. Поздеева, Е. Б. Смилянская // Мир старообрядчества. Личность. Книга. Традиция. – Москва ; Санкт-Петербург, 1992. – Вып. 1. – С. 5–10.
3. Алексеев В. Н. Об археографических экспедициях Сибирского отделения АН СССР в 1965–1967 годы / В. Н. Алексеев, Е. И. Дергачёва-Скоп, Н. Н. Покровский, Е. К. Ромодановская // Археографический ежегодник за 1968 год. – Москва : Наука, 1970. – С. 262–274.
4. АМИКС Украины. Интервью С. В. Таранца у Н. Ю. Бубнова 16 мая 2011 г. (г. Санкт-Петербург, БАН).
5. Амосов А. А. Новые поступления в Отдел рукописей Библиотеки АН СССР в 1977–1985 гг. / А. А. Амосов, Н. Ю. Бубнов ; под ред. М. В. Кукушкиной // Материалы и сообщения по фондам Отдела рукописной и редкой книги. 1985 / . – Ленинград : Наука, 1987. – С. 277–283.
6. Амосов А. А. Археографическая работа в Прибалтике в 1977–1984 гг. / А. А. Амосов, Л. А. Петрова ; под ред. М. В. Кукушкиной // Материалы и сообщения по фондам Отдела рукописной и редкой книги. 1985. – Ленинград : Наука, 1987. – С. 267–277.

7. Археография полевая (славянская) // Уральская Историческая Энциклопедия / Режим доступа: <http://www.ural.ru/spec/ency/encyclopaedia-1-96-arheografiya-polevaya-slavyanskaya.html>

8. Бубнов Н. Ю. К истории библиотеки Белокрыницкой старообрядческой митрополии (По итогам археографических экспедиций Отдела рукописной и редкой книги Библиотеки Академии наук СССР 1971–1972 гг.) / Н. Ю. Бубнов, И. Ф. Мартынов // Археографический ежегодник за 1972 год. – Москва : Наука, 1974. – С. 265–275.

9. Бубнов Н. Ю. Старообрядческий центр в селе Белая Криница / Н. Ю. Бубнов // Книга в России. Из истории духовного просвещения. Сборник научных трудов. – Санкт-Петербург, 1993. – С. 101–111.

10. Гурьянова Н. С. 75-летие академика Н. Н. Покровского / Н. С. Гурьянова, Л. В. Титова // Археографический ежегодник за 2005 год. – Москва : Наука, 2007. – С. 563–565.

11. Дадькин А. В. Археографы Московского университета и изучение славяно-русских кириллических печатных книг XV–XVIII вв. / А. В. Дадькин // Традиционная книга и культура позднего средневековья: Труды Всероссийской научной конференции к 40-летию полевых археографических исследований Московского государственного университета им. М. В. Ломоносова (г. Москва, 27–28 октября 2006 г.) / Ответ. ред. И. В. Поздеева : в 2-х ч. – Ярославль, 2008. – Ч. 1. – С. 63–90.

12. Дергачёва-Скоп Е. И. В Сибирском отделении Археографической комиссии / Е. И. Дергачёва-Скоп // Археографический ежегодник за 1971 год. – Москва : Наука, 1971. – С. 399–400.

13. Древнерусские рукописные книги из собрания Уральской археографической экспедиции / С. А. Белобородов ; Каталог выставки. – Санкт-Петербург, 1994. – 8 с.

14. Казанцева Т. Г. Певческие рукописи старообрядцев-семейских из собраний Улан-Удэ и Новосибирска: Каталог / сост. Т. Г. Казанцева; науч. ред. А. Ю. Бородихин. – Новосибирск, 2009. – 359 с.

15. Кобяк Н. А. Задачи и результаты комплексных археографических экспедиций Московского университета 1966–1980 гг. / Н. А. Кобяк, М. М. Леренман, И. В. Поздеева, Е. Б. Смилянская // Русские письменные и устные традиции и духовная культура (По материалам археографических экспедиций МГУ 1966–1980 гг.). – Москва, 1982. – С. 19–38.

16. Кобяк Н. А. О научном значении книжных памятников, полученных НБ МГУ из археографических экспедиций / Н. А. Кобяк // Традиционная книга и культура позднего средневековья: Труды Всероссийской научной конференции к 40-летию полевых археографических исследований Московского

государственного университета им. М. В. Ломоносова (г. Москва, 27–28 октября 2006 г.) / отв. ред. И. В. Поздеева : в 2-х ч. – Ярославль, 2008. – Ч. 1. – С. 53–62.

17. Колесников П. А. Публикация документальных памятников в деятельности Северного отделения Археографической комиссии АН СССР / П. А. Колесников // Археографический ежегодник за 1985 год. – Москва : Наука, 1986. – С. 32–41.

18. Курносов А. А. О состоянии и задачах советской полевой археографии (К итогам Первой Всесоюзной конференции по полевой археографии) / А. А. Курносов, В. А. Черных, С. О. Шмидт // Археографический ежегодник за 1977 год. – Москва : Наука, 1978. – С. 3–14.

19. Кусков В. В. Североуральская археографическая экспедиция 1959 г. / В. В. Кусков // Труды Отдела древнерусской литературы. – Москва ; Ленинград : Наука, 1962. – Т. 18. – С. 432–433.

20. Леренман М. М. 15 лет археографическим экспедициям Московского государственного университета им. М. В. Ломоносова / М. М. Леренман // Археографический ежегодник за 1981 год. – Москва : Наука, 1982. – С. 357–359.

21. Малышев В. И. Задачи собирания древнерусских рукописей / В. И. Малышев // Труды Отдела древнерусской литературы. – Москва ; Ленинград : Наука, 1964. – Т. 20. – С. 303–332.

22. Малышев В. И. Сведения о собраниях рукописей и старопечатных книг в некоторых городах северных областей / В. И. Малышев // Труды Отдела древнерусской литературы. – Москва ; Ленинград : Наука, 1940. – Т. 4. – С. 247–253.

23. Малышев В. И. Усть-Целимские рукописные сборники XVI–XX вв. / В. И. Малышев. – Сыктывкар, 1960. – 214 с.

24. Маркелов Г. В. Древнерусские рукописи из эстонского Причудья / Г. В. Маркелов // Труды Отдела древнерусской литературы. – Ленинград : Наука, 1979. – Т. XXXIII: Древнерусские литературные памятники. – С. 415–419.

25. Морозов В. В. Археографические экспедиции 1977 и 1978 гг. / В. В. Морозов // Археографический ежегодник за 1978 год. – Москва : Наука, 1979. – С. 353–356.

26. Морозов В. В. Археографические экспедиции 1981 г. / В. В. Морозов // Археографический ежегодник за 1981 год. – Москва : Наука, 1982. – С. 355–357.

27. Основано В. И. Малышевым. Археографическая работа Института русской литературы (Пушкинского дома) // Памятники письменности: новые

находки. Каталог-путеводитель по экспозиции археографических центров Северо-Запада и Севера Европейской части РСФСР на археографической выставке. – Ленинград, 1988. – С. 79–89.

28. *Павлов-Сильванский В. Б.* М. Н. Тихомиров – организатор археографических экспедиций / В. Б. Павлов-Сильванский // Археографический ежегодник за 1970 год. – Москва : Наука, 1971. – С. 244–263.

29. *Парфентьев Н. П.* Крюковые рукописи в собраниях Свердловской области / Н. П. Парфентьев // Труды Отдела древнерусской литературы. – Ленинград : Наука, 1980. – Т. 35. – С. 425–429.

30. *Пихоя Р. Г.* Археографические экспедиции Уральского университета в 1974–1976 гг. / Р. Г. Пихоя // Труды Отдела древнерусской литературы. – Ленинград : Наука, 1979. – Т. 34. – С. 369–374.

31. *Поздеева И. В.* 30 лет полевой археографии Московского университета (1966–1995) / И. В. Поздеева // Археографический ежегодник за 1995 год. – Москва, 1997. – С. 48.

32. *Поздеева И. В.* Археографическая комиссия и развитие полевых археографических исследований / И. В. Поздеева // Археографический ежегодник за 1996 год. – Москва, 1998. – С. 31.

33. *Поздеева И. В.* Каталог книг кириллической печати XV–XVII вв. Научной библиотеки МГУ / И. В. Поздеева, И. Д. Кашкарова, М. М. Леренман. – Москва, 1980.

34. *Поздеева И. В.* Славяно-русские рукописи XIV–XVII веков Научной библиотеки МГУ. (Поступления 1964–1984 гг.) / И. В. Поздеева, И. Д. Кашкарова, М. М. Леренман. – Москва, 1986. – 136 с.

35. *Покровский Н. Н.* Археографические экспедиции и проблемы изучения народного сознания // Археографический ежегодник за 1986 год. – Москва : Наука, 1987. – С. 159–153.

36. *Покровский Н. Н.* Археографическое изучение памятников древней письменности и печати в Сибири в 1965–1983 годы / Н. Н. Покровский // Археографический ежегодник за 1984 год. – Москва : Наука, 1986. – С. 13–25.

37. *Покровский Н. Н.* Поиски и находки памятников кириллической письменности и печати в Сибири / Н. Н. Покровский // Славянский альманах. 2002. – Москва : Индикт, 2003. – С. 4–15.

38. *Поньрко Н. В.* Поездка за рукописями в Беломорье летом 1971 г. / Н. В. Поньрко // Труды Отдела древнерусской литературы. – Ленинград : Наука, 1974. – Т. XXVIII: Исследования по истории русской литературы XI–XVII вв. – С. 410–411.

39. Продолжая традиции Срезневского. Археографическая работа Библи-

отеки АН СССР // Памятники письменности: новые находки. Каталог-путеводитель по экспозиции археографических центров Северо-Запада и Севера Европейской части РСФСР на археографической выставке. – Ленинград, 1988. – С. 7–22.

40. Рукописная Печора. Археографическая работа Сыктывкарского государственного университета // Памятники письменности: новые находки / Каталог-путеводитель по экспозиции археографических центров Северо-Запада и Севера Европейской части РСФСР на археографической выставке. – Ленинград, 1988. – 206 с.

41. Славяно-русские рукописи Научной библиотеки Томского государственного университета: XV–XVII вв. : каталог / сост. В. А. Есипова; под ред. Г. И. Колосовой. – Томск : ТГУ, 2007. – Вып. 1 – 424 с.

42. *Тверская Д. И.* О некоторых итогах развития полевой археографии на территории СССР в послевоенный период / Д. И. Тверская // История СССР. – 1976. – № 1. – С. 106–124.

43. Фонды и коллекции Рукописного отдела Института русской литературы (Пушкинский Дом) РАН / Краткий справочник. – Санкт-Петербург, 1996. – 80 с.

44. *Черных В. [А.]* Археографические экспедиции 1982 г. / В. А. Черных // Археографический ежегодник за 1982 год. – Москва : Наука, 1983. – С. 291–293.

45. *Черных В. А.* Археографические экспедиции 1984 года / В. А. Черных // Археографический ежегодник за 1984 год. – Москва : Наука, 1986. – С. 321–325.

46. *Черных В. А.* Археографические экспедиции 1987 г. / В. А. Черных // Археографические издания за 1987 год. – Москва : Наука, 1988. – С. 321–323.

47. *Черных В. А.* Археографические экспедиции 1988 г. / В. А. Черных // Археографический ежегодник за 1988 год. – Москва : Наука, 1989. – С. 326–328.

48. *Черных В. А.* Первая Всероссийская выставка рукописных и старопечатных книг, собранных археографическими экспедициями / В. А. Черных // Археографический ежегодник за 1987 год. – Москва : Наука, 1988. – С. 327.

References

1. Ageeva, E. A. (1987). Itogi i perspektivy organizacii kompleksnyh arheograficheskikh issledovanij MGU [Results and prospects for organization of complex archaeological research at Moscow State University]. *Arheograficheskij*

ezhegodnik za 1986 god-Archaeographic Yearbook for 1986. Moskva, 170-177. [In Russian].

2. Ageeva, E. A. (1992). Sobiranie, izuchenie, vozvrashchenie: k 25-letiyu polevyh arheograficheskikh issledovanij MGU [Collecting, studying, returning: to the 25th anniversary of field archaeographic research at Moscow State University]. *Mir staroobryadchestva. Lichnost-World of Old Believers*. Moskva; SanktPeterburg. 1, 5-10. [In Russian].

3. Alekseev, V. N. (1970). Ob arheograficheskikh ehkspeditsiyah Sibirskogo otdeleniya AN SSSR v 1965-1967 gody [On the archaeographic expeditions by Siberian Branch of Academy of Sciences of the USSR in 1965-1967]. *Arheograficheskij ezhegodnik za 1968 god-Archaeographic Yearbook for 1968 year*. Moskva, Russia: Nauka, 262-274. [In Russian].

4. AMIKS Ukrainy. Interviu S. V. Taranca u N. Ju. Bubnova 16 maja 2011 g. [AMIKS of Ukraine. Interview of S. V. Taranets with N. Yu. Bu]. SanktPeterburg, Russia: BAN [In Russian].

5. Amosov, A. A. (1987). Novye postupleniya v Otdel rukopisej Biblioteki AN SSSR v 1977-1985 gg. [New acquisitions to Department of Manuscripts at Library of Academy of Sciences of the USSR in 1977-1985]. *Materialy i soobshcheniya po fondam Otdela rukopisnoj i redkoj knigi. 1985-Materials and reports about the funds of the Department of Manuscript and Rare Books*. Leningrad, Russia: Nauka, 277-283. [In Russian].

6. Amosov, A. A. (1987). Arheograficheskaya rabota v Pribaltike v 1977-1984 gg. [Archaeographic work in the Baltic States in 1977-1984]. *Materialy i soobshcheniya po fondam Otdela rukopisnoj i redkoj knigi-Materials and reports about the funds of the Department of Manuscript and Rare Books*. 1985. Leningrad, Russia: Nauka, 267-277. [In Russian].

7. Arheografiya polevaya (slavyanskaya) [Field archeography (Slavic)]. *Uralskaja Istoricheskaja Enciklopedija - Ural Historical Encyclopedia*. Retrieved from <http://www.ural.ru/spec/ency/encyclopaedia-1-96-arheografiyapolevaya-slavyanskaya.html> [In Russian].

8. Bubnov, N. Yu. (1974). K istorii biblioteki Belokrinickoj staroobryadcheskoj mitropolii (Po itogam arheograficheskikh ehkspeditsij Otdela rukopisnoj i redkoj knigi Biblioteki Akademii nauk SSSR 1971-1972 gg.) [To the history about the library of the Belokrinitza Old Believers' Metropolis (Based on the results of archaeographic expeditions, held by Department of Manuscript and Rare Books at Library of the Academy of Sciences in the USSR 1971-1972)]. *Arheograficheskij ezhegodnik za 1972 god - Archeographic Yearbook for 1972 year*. Moskva, Russia: Nauka, 265-275. [In Russian].

9. Bubnov, N. Yu. (1993). Staroobryadcheskij centr v sele Belaya Krinica [Old Believers' center in village Belaya Krinitsa]. *Sbornik nauchnyh trudov-Collection of scientific papers*. Sankt-Peterburg, Russia, 101-111. [In Russian].

10. Guryanova, N. S. (2007). 75-letie akademika N. N. Pokrovskogo [The 75th anniversary of Academician N.N. Pokrovskiy]. *Arheograficheskij ezhegodnik za 2005 god-Archaeographic Yearbook 2005*. Moskva, Russia: Nauka, 563-565. [In Russian].

11. Dadykin, A. V. (2008). Arheografy Moskovskogo universiteta i izuchenie slavyano-russkikh kirillicheskih pechatnyh knig XV-XVIII vv. [Archeographers of Moscow University and Study of Slavic-Russian Cyrillic Printed Books from the XV-XVIII centuries]. *Trudy Vserossijskoj nauchnoj konferencii k 40-letiyu polevyh arheograficheskikh issledovanij Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta im. M. V. Lomonosova (g. Moskva, 27-28 oktyabrya 2006 g.) -Proceedings of All-Russian scientific conference, dedicated to the 40th anniversary of field archaeological research by M. V. Lomonosov Moscow State University. (Moscow, October 27-28, 2006)*. Yaroslavl. 1, 63-90. [In Russian].

12. Dergachyova-Skop, E. I. (1971). V Sibirskom otdelenii Arheograficheskoy komissii [In the Siberian branch of the Archaeographic Commission]. *Arheograficheskij ezhegodnik za 1971 god-Archaeographic Yearbook for 1971*. Moskva, Russia: Nauka. 399-400. [In Russian].

13. Drevnerusskie rukopisnye knigi iz sobraniya Uralskoj arheograficheskoy enkspedicii [Old Russian handwritten books from collection of Ural archaeological expedition]. *Katalog vystavki - Exhibition catalog*. Sankt-Peterburg, 1994, 8. [In Russian].

14. Kazanceva, T. G. (2009). Pevcheskie rukopisi staroobryadcev-semejskikh iz sobranij Ulan-Udeh i Novosibirsk: Katalog [Singing manuscripts of the Old Believers-Semeyskiy from the collections of Ulan-Ude and Novosibirsk: Catalog]. Novosibirsk. 359. [In Russian].

15. Kobyak, N. A. (1982). Zadachi i rezultaty kompleksnyh arheograficheskikh ehkspedicij Moskovskogo universiteta 1966-1980 gg. [Tasks and results of complex archaeological expeditions by Moscow University in 1966-1980]. *Russkie pismennye i ustnye tradicii i duhovnaya kultura (Po materialam arheograficheskikh ehkspedicij MGU 1966-1980 gg.) - Russian written and oral traditions and spiritual culture (Based on the materials of the archaeological expeditions by Moscow State University in 1966-1980)*. Moskva, 19-38. [In Russian].

16. Kobyak, N. A. (2008). O nauchnom znachenii knizhnyh pamyatnikov, poluchennyh NB MGU iz arheograficheskikh ehkspedicij [On the scientific sig-

nificance of book monuments, obtained by the National Library of Moscow State University from archaeographic expeditions]. *Tradicionnaya kniga i kultura pozdnego srednevekovya: Trudy Vserossijskoj nauchnoj konferencii k 40-letiyu polevyh arheograficheskikh issledovanij Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta im. M. V. Lomonosova (g. Moskva, 27-28 oktyabrya 2006 g.) - Traditional book and culture of the late Middle Ages: Proceedings of All-Russian scientific conference, dedicated to the 40th anniversary of field archaeographic research by Moscow State University. Moscow, October 27-28, 2006*). Yaroslavl, 1, 53-62. [In Russian].

17. Kolesnikov, P. A. (1986). Publikaciya dokumental'nyh pamyatnikov v deyatelnosti Severnogo otdeleniya Arheograficheskoy komissii AN SSSR [Publication of documentary monuments in the activities of the Northern Branch of the Archeographic Commission at Academy of Sciences of the USSR]. *Arheograficheskij ezhegodnik za 1985 god.-Archaeographic Yearbook for 1985*. - Moskva, Russia: Nauka, 32-41. [In Russian].

18. Kurnosov, A. A. (1978). O sostoyanii i zadachah sovetskoj polevoj arheografii (K itogam Pervoj Vsesoyuznoj konferencii po polevoj arheografii) [On the state and tasks of Soviet field archeography (To the results of the First All-Union conference on field archeography)]. *Arheograficheskij ezhegodnik za 1977 god.-Archeographic Yearbook for 1977*. Moskva, Russia: Nauka, 3-14. [In Russian].

19. Kuskov, V. V. (1962). Severouralskaya arheograficheskaya ehkspediciya 1959 g. [North Ural archaeographic expedition in 1959]. *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury - Proceedings by Department of Old Russian Literature*. Moskva; Leningrad, Russia: Nauka, 18, 432-433. [In Russian].

20. Lerenman, M. M. (1982). 15 let arheograficheskim ehkspediciyam Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta im. M. V. Lomonosova [15 years of archaeographic expeditions by M. V. Lomonosov Moscow State University]. *Arheograficheskij ezhegodnik za 1981 god.-Archaeographic Yearbook for 1981*. Moskva, Russia: Nauka, 357-359. [In Russian].

21. Malyshev, V. I. (1964). Zadachi sobiraniya drevnerusskikh rukopisej [Tasks for collection of ancient Russian manuscripts]. *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury - Proceedings by Department of Old Russian Literature*. Moskva; Leningrad: Nauka, 20, 303-332. [In Russian].

22. Malyshev, V. I. (1940). Svedeniya o sobraniyah rukopisej i staropechatnyh knig v nekotoryh gorodah severnyh oblastej [Information about collections of manuscripts and early printed books in some cities of the northern regions]. *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury-Proceedings by Department of Old Russian Literature*. Moskva; Leningrad: Nauka, 4, 247-253. [In Russian].

23. Malyshev, V. I. (1960). Ust-Celimskie rukopisnye sborniki XVI-XX vv. [Ust-Tselimsky manuscript collections of the XVI-XX centuries]. Syktyvkar, 214. [In Russian].
24. Markelov, G. V. (1979). Drevnerusskie rukopisi iz ehstonskogo Prichudya [Old Russian manuscripts from Estonian Prichudie]. *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury-Proceedings by Department of Old Russian Literature*. Leningrad, Russia: Nauka. XXXIII, 415-419. [In Russian].
25. Morozov, V. V. (1979). Arheograficheskie ehkspedicii 1977 i 1978 gg. [Archeographic expeditions of 1977 and 1978]. *Arheograficheskij ezhegodnik za 1978 god-Archaeographic Yearbook for 1978*. Moskva, Russia: Nauka, 353-356. [In Russian].
26. Morozov, V. V. (1982). Arheograficheskie ehkspedicii 1981 g. [Archeographic expeditions in 1981]. *Arheograficheskij ezhegodnik za 1981 god-Archaeographic yearbook for 1981*. Moskva, Russia: Nauka, 355-357. [In Russian].
27. Osnovano, V. I. (1988). Malyshevym. Arheograficheskaya rabota Instituta russkoj literatury (Pushkinskogo doma) [Malyshev. Archaeographic work by Institute of Russian Literature (Pushkin House)]. *Katalog-putevoditel po ehkspozicii arheograficheskikh centrov SeveroZapada i Severa Evropejskoj chasti RSFSR na arheograficheskoy vystavke - Catalog-guide to the exposition about archaeological centers in the North-West and in the North of the European part of the RSFSR at the archaeological exhibition*. Leningrad, 79-89. [In Russian].
28. Pavlov-Silvanskij, V. B. (1971). M. N. Tihomirov - organizator arheograficheskikh ehkspedicij [M. N. Tikhomirov - organizer of archaeological expeditions]. *Arheograficheskij ezhegodnik za 1970 god-Archaeographic Yearbook for 1970*. Moskva, Russia: Nauka, 244-263. [In Russian].
29. Parfentev, N. P. (1980). Kryukovyе rukopisi v sobraniyah Sverdlovskoj oblasti [Hook manuscripts in collections from Sverdlovsk region]. *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury-Proceedings by Department of Old Russian Literature*. Leningrad, Russia: Nauka. 35, 425-429. [In Russian].
30. Pihoya, R. G. (1979). Arheograficheskie ehkspedicii Uralskogo universiteta v 1974-1976 gg. [Archeographic expeditions by Ural University in 1974-1976]. *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury-Proceedings by Department of Old Russian Literature*. Leningrad, Russia: Nauka. 34, 369-374. [In Russian].
31. Pozdeeva, I. V. (1997). 30 let polevoj arheografii Moskovskogo universiteta (1966-1995) [30 years of field archeography by Moscow University (1966-1995)]. *Arheograficheskij ezhegodnik za 1995 god-Archaeographic Yearbook for 1995*. Moskva, 48. [In Russian].

32. Pozdeeva, I. V. (1998). Arheograficheskaya komissiya i razvitie polevykh arheograficheskikh issledovanij [Archaeographic commission and the development of field archaeological research]. *Arheograficheskij ezhegodnik za 1996 god-Archeographic Yearbook for 1996*. Moskva, 31. [In Russian].

33. Pozdeeva, I. V. (1980). Katalog knig kirillicheskoj pečhati XV-XVII vv. Nauchnoj biblioteki MGU [Catalog of books in Cyrillic print of the XV-XVII centuries. Scientific Library of Moscow State University]. Moskva, Russia. [In Russian].

34. Pozdeeva, I. V. (1986). Slavyano-russkie rukopisi XIV-XVII vekov Nauchnoj biblioteki MGU. (Postupleniya 1964-1984 gg.) [Slavic-Russian manuscripts of the XIV-XVII centuries at Scientific Library of Moscow State University. (Receipts from 1964-1984)]. Moskva. 136. [In Russian].

35. Pokrovskij, N. N. (1987). Arheograficheskie ehkspedicii i problemy izucheniya narodnogo soznaniya [Archeographic expeditions and problems in study of people's consciousness]. *Arheograficheskij ezhegodnik za 1986 god-Archeographic Yearbook for 1986*. Moskva, Russia: Nauka, 159-153. [In Russian].

36. Pokrovskij, N. N. (1986). Arheograficheskoe izuchenie pamyatnikov drevnej pis'mennosti i pečhati v Sibiri v 1965-1983 gody [Archaeographic study of artifacts from ancient writing and printing in Siberia in 1965-1983]. *Arheograficheskij ezhegodnik za 1984 god-Archeographic Yearbook for 1984*. Moskva, Russia: Nauka, 13-25. [In Russian].

37. Pokrovskij, N. N. (2003). Poiski i nahodki pamyatnikov kirillicheskoj pis'mennosti i pečhati v Sibiri [Searches and findings of artifacts from Cyrillic writing and printing in Siberia]. *Slavyanskij almanah. 2002-Slavic Almanac. 2002*. Moskva, Russia: Indikt, 4-15. [In Russian].

38. Ponyrko, N. V. (1974). Poezdka za rukopisyami v Belomor'e letom 1971 g. [A trip to the White Sea for manuscripts in the summer of 1971]. *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury-Proceedings by Department of Old Russian Literature*. Leningrad, Russia: Nauka. XXVIII, 410-411. [In Russian].

39. Prodolzhatya tradicii Sreznevskogo. Arheograficheskaya rabota Biblioteki AN SSSR [Continuing the traditions of Sreznevskiyi. Archaeographic work by Library at Academy of Sciences in the USSR]. *Katalog-putevoditel po ehkspozicii arheograficheskikh centrov SeveroZapada i Severa Evropejskoj chasti RSFSR na arheograficheskoy vystavke-Written artifacts: new findingsss. Catalog-guide to the exposition about archaeological centers in the North-West and North of the European part of the RSFSR at the archaeological exhibiton*. Leningrad, 1988, 7-22 [In Russian].

40. Rukopisnaya Pechora. Arheograficheskaya rabota Syktyvkarskogo

gosudarstvennogo universiteta [Handwritten Pechora. Archaeographic work by Syktyvkar State University]. *Katalog-putevoditel po ehkspozicii arheograficheskikh centrov Severo-Zapada i Severa Evropejskoj chasti RSFSR na arheograficheskoy vystavke-Catalog-guide to the exposition about archaeological centers in the North-West and North of the European part of the RSFSR at the archaeological exhibition*. Leningrad, 1988, 206 [In Russian].

41. Slavyano-russkie rukopisi Nauchnoj biblioteki Tomskogo gosudarstvennogo universiteta: XV-XVII vv.: katalog [Slavic-Russian manuscripts from Scientific Library of Tomsk State University: XV-XVII centuries.: directory]. Tomsk, Russia: TGU, 2007, 1. 424. [In Russian].

42. Tverskaya, D. I. (1976). O nekotoryh itogah razvitiya polevoj arheografii na territorii SSSR v poslevoennyj period [On some results from development of field archeography in the USSR during the post-war period]. *Istoriia SSSR*, 1, 106-124. [In Russian].

43. Fondy i kollekcii Rukopisnogo otdela Instituta russkoj literatury (Pushkinskij Dom) RAN [Funds and collections of Manuscript Department at Institute of Russian Literature (Pushkin House) RAS]. *Kratkij spravochnik-Brief reference book*. Sankt-Peterburg, 1996. 80. [In Russian].

44. Ch[ernyh] V. [A.] (1983). Arheograficheskie ehkspedicii 1982 g. [Archeographic expeditions 1982]. *Arheograficheskij ezhegodnik za 1982 god - Archeographic Yearbook for 1982*. Moskva, Russia: Nauka, 291-293. [In Russian].

45. Chernyh, V. A. (1986). Arheograficheskie ehkspedicii 1984 goda [Archeographic expeditions of 1984]. *Arheograficheskij ezhegodnik za 1984 god - Archeographic yearbook for 1984*. Moskva: Nauka, 321-325. [In Russian].

46. Chernyh, V. A. (1988). Arheograficheskie ehkspedicii 1987 g. [Archeographic expeditions in 1987]. *Arheograficheskie izdaniya za 1987 god - Archeographic publications for 1987*. Moskva: Nauka, 321-323. [In Russian].

47. Chernyh, V. A. (1989). Arheograficheskie ehkspedicii 1988 g. [Archeographic expeditions of 1988]. *Arheograficheskij ezhegodnik za 1988 god - Archeographic Yearbook for 1988*. Moskva: Nauka, 326-328. [In Russian].

48. Chernyh, V. A. Pervaya Vserossijskaya vystavka rukopisnyh i staropechatnyh knig, sobrannyh arheograficheskimi ehkspedicijami [The First All-Russian Exhibition of Manuscript and Early Printed Books, Collected by Archaeographic Expeditions]. *Arheograficheskij ezhegodnik za 1987 god-Archeographic Yearbook for 1987*. Moskva: Nauka, 1988, 327. [In Russian].

Стаття надійшла до редакції 12.12.2019 р.

Serhii Taranets,

doctor of historical sciences, Senior Research Fellow,

M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies
of NAS of Ukraine

4, Triokhsviatytska str., Kyiv, 01001, Ukraine

e-mail: trimonastyrje@yandex.ua

**Archeographic Fieldwork on Study the Old Believers Culture
and Heritage in USSR (1940–90s)**

The archeographic discoveries in the Siberia, Ural and in the Central part of Russia have made the significant public reaction in the Soviet Union. The field archeographic expeditions, where not only the book culture but the traditional values of the Old Believers were studied, played the important role in the 1960–1980-ies in activity of Soviet archeographers. The key role in collection of the Old Believers' cultural heritage belonged to the Institute of Russian Literature at AS of the USSR. As a result from numerous field expeditions, the Antiquarium of Pushkin House has become one of the authoritative centers for concentration and study of manuscript artifacts for Old Russian and Old Believers' antiquity.

The employees at Library of Academy of Sciences in the USSR made more than 60 archeographic expeditions to Karelia, Arkhanhelsk, Volohda, Kirov regions, the Baltic states and Ukraine, as a result of which eight territorial collections were created, almost two thousands of handwritten books, as well as more than one thousand of the first printed books were collected.

The scientists from M.V. Lomonosov MSU have not only developed the special methodology for description of early printed books that allowed mostly fully revealing the information opportunities of a specimen as a historical source, detailing and applying the methodology of complex expeditions in practice but making the breakthrough in study of notes in sheets of early printed books. I.V.

In the 90-ies of XX century the expeditionary work of Russian archaeographers has become much more complicated since the number of ancient books and manuscripts has decreased among the Old Believers, the travel and other expenses on expeditions have sharply increased, and the financing of field trips has decreased. In the early 2000-ies the tasks of field archeography have largely exhausted themselves. A large-scale digitization of the manuscripts that are stored in Russian state scientific and university centers has begun. In general, in the

30–90-ies of XX century the archaeographers have collected more than 25 thousands manuscripts and printed editions of the XIV – early XX centuries in the USSR and Russia.

Keywords: USSR, National Academy of USSR, archaeological fieldwork, Old Believers, manuscripts, old prints.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.59.298>

УДК 80:930.2

Андрій Шаповал,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,

ORCID 0000-0003-1188-5142,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Просп. Голосіївський, 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: Shai196@ukr.net

**ДІЯЛЬНІСТЬ Д. І. АБРАМОВИЧА
В КОМІСІЇ ДАВНЬОГО УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК
ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЕПІСТОЛЯРНИХ ДОКУМЕНТІВ**

У статті на основі аналізу епістолярної спадщини українських вчених відображена наукова співпраця історика літератури і мови, археографа та палеографа Д. І. Абрамовича з Всеукраїнською академією наук. Джерелом дослідження стали епістолярні документи українських філологів і славістів Д. І. Абрамовича, В. М. Перетца і О. А. Назаревського, що відклялося у фондах Інституту рукопису та Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Особливу увагу звернено на діяльність Д. І. Абрамовича в Комісії давнього українського письменства Всеукраїнської академії наук та його роботу над «Киево-Печерським патериком». Висвітлено співпрацю вченого з іншими установами Всеукраїнської академії наук, зокрема Товариством дослідників української історії, письменства та мови у Ленінграді, Комісією для складання біографічного словника діячів України Всеукраїнської академії наук, журналом «Україна».

Ключові слова: Д. І. Абрамович, В. М. Перетц, епістолярні документи, славістика, філологія, Всеукраїнська академія наук, Комісія давнього українського письменства.

Дослідження епістолярної спадщини українських філологів, зокрема дослідника давньої української літератури, академіка Петербурзької (з 1914) та Всеукраїнської (з 1919) академії наук Володими-

ра Миколайовича Перетца (1870–1935) і літературознавця та бібліографа Олександра Адріановича Назаревського (1887–1977) дає можливість розширити знання про діяльність та наукову творчість вітчизняних філологів і славістів наприкінці XIX – у першій третині XX ст. Одним із найавторитетніших представників філологічної науки зазначеного періоду був історик української та російської літератур і мов, літературознавець, археограф, палеограф, член-кореспондент Російської академії наук (з 1921) Дмитро Іванович Абрамович (1873–1955), який досліджував пам'ятки давньої української літератури, а у 20–30-ті роки XX ст. активно співпрацював з науковими установами Всеукраїнської академії наук (далі – ВУАН), зокрема Комісією давнього українського письменства ВУАН, ініціатором створення і керівником якої був В. М. Перетц.

У фонді Інституту рукопису Національної академії наук імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ) № X «Всеукраїнська академія наук (ВУАН)» відкриті листи Д. І. Абрамовича, які вчений, як позаштатний співробітник Комісії давнього українського письменства ВУАН, протягом 21 вересня 1929 р. – 15 лютого 1931 р. надсилав голові Комісії, академіку ВУАН В. М. Перетцу. У фондах ІР та Інституту архівознавства (далі – ІА) НБУВ зберігаються листи В. М. Перетца до неодмінного секретаря ВУАН і голови Історично-філологічного відділу ВУАН Агатангела Юхимовича Кримського (1871–1942) й вченого секретаря Історично-філологічного відділу ВУАН Сергія Олександровича Єфремова (1876–1939) та листування В. М. Перетца з вченим секретарем Комісії О. А. Назаревським, де, крім іншого, йдеться про діяльність Д. І. Абрамовича в Комісії давнього українського письменства ВУАН.

Аналіз епістолярних документів дає змогу реконструювати співпрацю Д. І. Абрамовича з Комісією давнього українського письменства ВУАН, яку лише фрагментарно відображено у декількох публікаціях [1; 2; 19; 20; 22; 23]. Отже, висвітлення діяльності Д. І. Абрамовича в Комісії давнього українського письменства ВУАН на основі аналізу епістолярної спадщини вчених ВУАН є завданням цієї статті.

Перш ніж перейти до реконструкції співпраці Д. І. Абрамовича з

Комісією давнього українського письменства ВУАН, наведемо основні віхи життя та діяльності вченого.

Народився Д. І. Абрамович 7 серпня 1873 р. у м. Гулевичі (нині – с. Гулівка Ковельського р-ну Волинської обл.) у сім'ї священика. Закінчив Мелецьке духовне училище, Волинську духовну семінарію і Санкт-Петербурзьку духовну академію (1897).

Навчаючись в Санкт-Петербурзькій духовній академії, написав першу свою наукову працю «До питання про джерела Нестерова «Життя преподобного Нестора Печерського», яка стала основою його магістерської дисертації «Дослідження про Києво-Печерський патерик як історико-літературну пам'ятку» (1902). Д. І. Абрамович протягом багатьох років досліджував Києво-Печерський Патерик, а у 1911 р завдяки його зусиллям було здійснено наукове видання пам'ятки під егідою Археографічної комісії Санкт-Петербурзької академії наук.

Закінчивши Санкт-Петербурзьку духовну академію, Д. І. Абрамович, як професорський стипендіат кафедри російської та старослов'янської мов цієї академії, продовжив філологічне навчання у Санкт-Петербурзькому університеті й Археологічному інституті, де слухав лекції О. О. Шахматова, О. І. Соболевського, О. М. Веселовського, В. І. Ламанського та ін. Отримавши ґрунтовну філологічну освіту, Д. І. Абрамович викладав історію російської літератури і мови, старослов'янську мову, палеографію у середніх і вищих навчальних закладах. Протягом 1903–1909 рр. він очолював кафедру російської та старослов'янських мов Санкт-Петербурзької духовної академії, звідки його за розпорядженням Святійшого Синоду було звільнено за політичну неблагонадійність і політично-шкідливі спрямування у викладанні історії російської літератури. Згодом Д. І. Абрамович викладав на Вищих (Бестужевських) жіночих курсах (1909–1919), Вищих педагогічних курсах Товариства експериментальної педагогіки (з 1919), у Петроградському (Ленінградському) державному університеті (1919–1927), Археологічному інституті (з 1920), Смоленському педагогічному інституті (1939–1941) й Вільнюському державному університеті (1945–1955).

Упродовж 1910–1927 рр. Д. І. Абрамович працював у Рукописно-

му відділенні Публічної бібліотеки в Санкт-Петербурзі (Ленінграді) на посадах помічника завідувача читальним залом (1910–1911), старшого помічника бібліотекара (1911–1917), бібліотекара (1917–1920), завідувача Рукописним фондом і головного бібліотекара (1920–1927).

З 1919 р. учений – дійсний член Науково-дослідного інституту порівняльної історії мови й літератури Заходу та Сходу при Петроградському (Ленінградському) державному університеті, де він був керівником груп слов'янсько-візантійської та російської літератури XIX ст.

Д. І. Абрамович досліджував питання історії української та російської літератур, головно давньої, історії української й російської мов, старослов'янської мови, палеографії, джерелознавства, історії філологічної науки тощо. Він є автором близька 200 наукових праць.

У 1921 р. Д. І. Абрамовича обрано членом-кореспондентом Російської академії наук по Відділенню російської мови і словесності. Вчений також був дійсним членом Товариства шанувальників давнього письменства та Російського бібліологічного товариства.

У 1927 р. Д. І. Абрамовича заарештували у зв'язку із звинуваченням у приналежності до підпільної контрреволюційної монархічної організації та засудили терміном на п'ять років. Своє покарання вчений відбував у Соловецькому таборі особливого призначення («Кремль», розташовувався на території кремля Соловецького монастиря), де виконував обов'язки вчителя школи (1927), що діяла всередині кремля Соловецького монастиря, та вченого-хранителя історико-археологічного відділу музею Соловецького товариства краєзнавців (1927–1928). Навесні 1928 р. Д. І. Абрамович був звільнений з обмеженням в правах.

З утворенням ВУАН Д. І. Абрамович активно співпрацював з установами Історико-філологічного відділення української академії. У 1921 р. він разом з В. М. Перетцем, В. І. Вернадським, А. Я. Лященком та ін. став засновником (членом-фундатором) Товариства прихильників (з 1923 р. – дослідників) української історії, письменства та мови, яке в 1923 р. увійшло до складу ВУАН на правах спеціальної наукової комісії для виконання наукових доручень у Петрограді (Ленінграді). У рамках роботи Товариства Д. І. Абрамович досліджував історію давнього слов'яно-руського прологу в Україні та Росії й

листування українських діячів XIX ст. Учений підготував і виголосив низку наукових доповідей на засіданнях членів Товариства, як-от: «Кутейнинське видання 1637 р. «Історії про Варлаама та Йоасафа» (1924), «Загадкове свідоцтво про переклад «Історії про Варлаама та Йоасафа» з індійської мови» (1925), «Листування М. І. Костомарова з А. Д. Блудовою» (1926), «Повість про Варлаама та Йоасафа в перекладі князя А. М. Курбського» (1927).

Д. І. Абрамович співпрацював і з науковим журналом «Україна», який протягом 1924–1932 рр. виходив як орган Історичної секції ВУАН під загальною редакцією голови секції, академіка ВУАН М. С. Грушевського. На шпальтах цього українознавчого часопису вчений опублікував дві статті «З листування М. І. Костомарова з графинею А. Д. Блудовою» (1926 р., кн. 5) і «З листування М. П. Драгоманова з О. С. Суворіним» (1927 р., кн. 4) та низку рецензій.

Цікаво, що гонорар за публікацію статей у журналі «Україна», Д. І. Абрамович отримав уже перебуваючи у Соловецькому таборі. У фонді № X IP НБУВ зберігаються листи від авторів статей часопису «Україна», серед яких відклалися і дві листівки Д. І. Абрамовича, які він надіслав 29 грудня 1927 р. і 5 березня 1928 р. із Соловків до Києва, сповіщаючи редакцію «України» про отримання гонорару та відбитків статей [15, арк. 1 зв.].

Відбувши заслання на Соловках, Д. І. Абрамович оселився в Ніжині, де працював співробітником Центральної бібліотеки міста. Облаштувавшись в Україні, Д. І. Абрамович поновив співпрацю з ВУАН. З листів академіка ВУАН К. В. Харламповича, який теж не оминув репресій і після заслання мешкав у Ніжині, до очільника Комісії ВУАН для складання біографічного словника діячів України М. М. Могиллянського знаємо, що Д. І. Абрамович досить активно співпрацював з цією комісією. Через К. В. Харламповича він надіслав до неї десять статей про українських діячів, зокрема, як дослідник Києво-Печерського патерика, про Антонія Печерського, Агапіта лікаря Печерського, Аліпія іконописця Печерського, ігумена Києво-Печерського монастиря Акіндіна, Афанасія затворника Печерського, Арефа чорноризця, Святого Акакія, Арсенія Тверського, а також про філологів В. П. Адріанову-Перетц і О. С. Архангельського [18,

с. 192–196]. У листі від 2 червня 1929 р. К. В. Харлампович констатував, що Д. І. Абрамович у Ніжині розгорнув «посилену науково-літературну діяльність» [18, с. 194]. К. В. Харлампович підготував й статтю про самого Д. І. Абрамовича для «Біографічного словника діячів України» [5; 19, с. 305–308].

Продовжив співпрацю Д. І. Абрамович і з журналом «Україна», на шпальтах якого протягом 1928–1930 рр. опублікував 10 рецензій на дослідження М. С. Грушевського, П. О. Лаврова, М. К. Нікольського, І. І. Огієнка, низку розвідок про «Слова о полку Ігоревім», які були підготовлені Д. В. Айналовим, М. К. Грунським, В. М. Перетцем, В. Ф. Ржигою та М. В. Шляковим, польський переклад «Слова о полку Ігоревім», зроблений поетом Юліаном Тувімом з передмовою академіка Польської й Петербурзької академії наук О. Брюкнера, збірник статей на пошану академіка О. І. Соболевського, що вийшов під редакцією В. М. Перетца, 146 том «Записок Наукового товариства імені Шевченка» тощо.

Активно працював Д. І. Абрамович і в Комісії давнього українського письменства ВУАН, що розпочала свою роботу в листопаді 1927 р.

Варто декілька слів сказати про історію створення та діяльність Комісії давнього українського письменства ВУАН. Ініціатором заснування Комісії був академік ВУАН В. М. Перетц, який 26 жовтня 1927 р. у доповідній записці до Історично-філологічного відділу ВУАН обґрунтував необхідність її створення, зазначивши, що пам'ятки давнього українського письменства охоплюють майже вісім століть і відбивають увесь хід культурного та художнього розвитку українського народу, а вивчення давньої української літератури, розшук, збереження та видання пам'яток давнього письменства проводилися надзвичайно «мляво». Дуже мало було й фахівців, підготовлених до наукового дослідження та видання пам'яток давньої літератури, а їхня діяльність ніким не координувалася. Зважаючи на це, В. М. Перетц запропонував створити спеціальну комісію ВУАН, яка б об'єднала дослідників у галузі давнього українського письменства та спрямувала їхню наукову діяльність [6].

Пропозиція В. М. Перетца про створення Комісії давнього українського письменства ВУАН 17 листопада 1927 р. була схвалена Історично-філологічним відділом, а 5 грудня того ж року Спільним зібранням ВУАН. 24 листопада 1927 р. відбулося перше організаційне засідання Комісії, на якому було обрано керівництво Комісії та визначено основні напрями її діяльності. Головою Комісії обрали В. М. Перетца, заступником голови – С. І. Масловою, секретарем – О. А. Назаревського [7]. Комісія своїми завданнями ставила виявлення в книгозбірнях, архівосховищах і музеях Києва, Москви, Ленінграда та інших містах України, Росії й Білорусі пам'яток української літератури XI–XVIII ст., проведення обліку українських рукописів і стародруків, дослідження та визначення їхньої наукової вартості, а також підготовку до друку й видання пам'яток давнього українського письменства.

Регулярно проводилися засідання Комісії давнього українського письменства ВУАН як організаційні (закриті), так і наукові (відкриті, публічні), на яких зачитувалися та обговорювалися підготовлені її членами наукові доповіді. Комісія мала й своє видання – «Пам'ятки мови та письменства давньої України», – що окремою серією виходило у збірниках Історично-філологічного відділу ВУАН. Зокрема, в 1928 р. у рамках цієї серії побачили світ «Україно-руські пам'ятки XI–XVIII вв. про князів Бориса та Гліба», які підготував С. О. Бугославський.

В. М. Перетц мав намір під егідою Комісії давнього українського письменства ВУАН видати й Києво-Печерський патерик. У рамках наукової експедиції, які здійснювали члени Комісії в пошуках українських рукописів і стародруків, він приїздив до Ніжина [16, арк. 3], де, ймовірно, зустрічався з Д. І. Абрамовичем. В. М. Перетц цінував Дмитра Івановича як висококваліфікованого філолога і дослідника Києво-Печерського патерика та прагнув його залучити до співпраці з Комісією.

10 листопада 1928 р. В. М. Перетц у листі до вченого секретаря Історично-філологічного відділу ВУАН С. О. Єфремова писав: «Наша Комісія давн[ього] письм[енства] має намір видати Печерський Патерик; є добрий співробітник, великий знавець цього твору, проф[есор]

Дм[итро] Ів[анович] Абрамович, що тепер мешкає в Ніжині (Липорбиська 21). Він майже нічого не може заробити там. Тому, щоб зазначене вище видання могло здійснитися, треба Дм[итра] Ів[ановича] підтримувати, себто платити йому за підготовлені роботи, приблизно хоч 10–12 карб[ованців] за аркуш друку. На Комісію асигновано приблизно 1400 карб[ованців] – на операц[ійні] витрати. Було б дуже баженим щоб з цієї суми Дм[итро] Іванович одержав авансом карб[ованців] 300–400, решту виплатимо пізніше. Але зараз йому дуже потрібні гроші. До цього додаю, що добре відомий Вам конкурент з Універмаг'у може перехопити його і наша Ком[ісія] втратить такого корисного співробітника. Це я Вам пишу неофіційно. Прошу висловитись також з приводу моєї ідеї: чи не можна б було представити Дм[итра] Ів[ановича] на постійного члена Комісії? А при нагоді – і на штатного?» [4, арк. 32–32 зв.].

Варто пояснити, що тоді В. М. Перетц і М. С. Грушевський конкурували щодо публікації пам'яток давньої української літератури й між ними велася боротьба за співробітників-фахівців з історії української літератури. Так, Комісію давнього українського письменства ВУАН влітку 1928 р. покинув літературознавець С. Ю. Гаєвський, перейшовши працювати до М. С. Грушевського. Саме М. С. Грушевського В. М. Перетц у листі до С. О. Єфремова назвав «конкурентом з Універмаг'у», адже Михайло Сергійович, очолюючи декілька комісій ВУАН і працюючи над численними науковими проектами, намагався об'єднати навколо себе якомога більше фахівців різного профілю, сплачуючи їм щедрі гонорари. Володимир Миколайович у листі до А. Ю. Кримського, аналізуючи дії М. С. Грушевського, зауважив, що «він може давати гроші кому завгодно, не питаючи нікого, та припиняти ці видачі зі своєї волі. Для мене цікавий цей факт, як підтвердження того, що М[ихайло] С[ергійович] має намір продовжувати дублювання академічних комісій та набирати собі для цього співробітників. Якщо ж вони виявляються здатними працювати і в іншому напрямі – піднімає на них гоніння» [3, с. 190].

Саме за Д. І. Абрамовича, як талановитого дослідника давньоукраїнської літератури, велася боротьба між М. С. Грушевським і В. М. Перетцем. Ще в серпні 1928 р. М. С. Грушевський запропону-

вав Дмитру Івановичу дослідити для Комісії старої історії України ВУАН «Чет'ї Мінеї» Дмитра Ростовського та підготувати для часопису «Україна» низку рецензій і протягом трьох місяців надсилав йому «щедрий аванс», загальна сума якого склала 160 крб. Крім вище вказаних рецензій Д. І. Абрамовича, які опублікував журнал «Україна», побачили світ розвідки вченого «Повість про Варлаама і Йоасафа в Чет'їх Мінеях Дмитра Ростовського» («Ювілейний збірник на пошану академіка М. С. Грушевського», 1928 р.) і «Літописні джерела Чет'їх Міней Дмитра Ростовського» («Науковий збірник історичної секції ВУАН», 1929 р.). Але дізнавшись про зарахування Д. І. Абрамовича до складу членів Комісії давнього українського письменства ВУАН, М. С. Грушевський у надісланому Дмитру Івановичу листі висловив щодо цього своє невдоволення та відмовився матеріально підтримувати вченого.

Співпраця з М. С. Грушевським справила на Д. І. Абрамовича «надзвичайно гнітюче враження», йому було не зрозуміло, чому науковці не можуть одночасно працювати в двох академічних комісіях [3, с. 193–194]. В. М. Перетц, оповідаючи А. Ю. Кримському про тодішній матеріальний стан Д. І. Абрамовича, зауважив, що Дмитро Іванович «дуже скромна і чесна до наївності людина і ніяк, мабуть, не може переварити обіди, нанесені йому», та виступив за надання Дмитру Івановичу негайної грошової допомоги [3, с. 190].

Історія з Д. І. Абрамовичем справила гнітюче враження й на інших співробітників Комісії давнього українського письменства ВУАН. Про її перебіг і настрої вчених дізнаємося з листа секретаря Комісії О. А. Назаревського до В. М. Перетца від 3 грудня 1928 р.: «З Абрамов[ичем] вийшло щось незрозуміле: виявляється, він працює у Гр[ушевсько]го (це ще не погано) і, начебто, над тим же сюжетом (це вже з рук геть)! Принаймні, С. О. [Сфремов] так зрозумів слова Гр[ушевсько]го на засіданні. С. О. того ж дня написав Вам; імовірно, Ви вже написали Абр[амови]чу, який в той же час надіслав *cuticulum*, очевидно, бажав працювати і з нами... На нас всіх ця нова історія справила дуже тяжке враження: невже Г[рушевський] буде перехоплювати і співробітників, і матеріал для роботи?» [11, арк. 1–1 зв.].

Д. І. Абрамович почав роботу в Комісії давнього українського письменства ВУАН 30 листопада 1928 р. як позаштатний співробітник [15, арк. 2]. За домовленістю з В. М. Перетцем, він мав підготувати нове видання «Києво-Печерського патерика», адже перше видання джерела, здійснене ним у 1911 р. невеликим накладом, на той час вже розійшлося. Планувалося, що друге видання «Києво-Печерського патерика» Д. І. Абрамович доповнить новими матеріалами, скориставшись віднайденими Ніжинським і Лаврським рукописами. Зі свого боку В. М. Перетц наполегливо клопотався перед керівництвом ВУАН про матеріальне забезпечення Д. І. Абрамовича, оскільки, як зазначив Володимир Миколайович у листі до А. Ю. Кримського від 20 грудня 1928 р., «завдання, йому доручене, вельми важливе та відповідальне і сам він – неабиякий знавець свого предмета» [3, с. 189–190].

За рік роботи рукописи було опрацьовано і 13 грудня 1929 р. Д. І. Абрамович повідомив В. М. Перетца, що «останні сторінки тексту Печерського Патерика відправлені до Києва... і укладені до сейфу для рукописів в приміщенні видавництва» [9, арк. 1]. На початку січня 1930 р. академік і секретар Історично-філологічного відділу ВУАН М. І. Яворський розпорядився про друк «Києво-Печерського патерика», оскільки він у порівнянні з іншими пам'ятками давнього письменства містив «матеріал, що був цікавий для більш широких кіл (не лише літ[ерато]рів, але й істориків та ін.)» [12, арк. 1–1 зв.].

У своїх листах О. А. Назаревський інформував В. М. Перетцу, що одне з наукових засідань Комісія давнього українського письменства ВУАН вирішила присвятити «Києво-Печерському патерику» [13, арк. 2 зв.; 14, арк. 2]. Це засідання відбулося 28 березня 1930 р., на якому заслухали доповіді Д. І. Абрамовича «До питання про джерела друкованого слов'янського Патерика (Київ, 1661)» і П. М. Попова «Видання Печерського патерика XVIII–XX ст.». На наукових засіданнях Комісії Д. І. Абрамович виголосив ще декілька доповідей, зокрема «До історії літературних пам'яток XVII в.» (28.02.1930 р.) та «Збірник» Святослава 1076 р. і патерики» (24.06.1930 р.) [17, арк. 16]. Додамо, що останню доповідь Д. І. Абрамович опублікував у «Науковому збірнику Ленінградського товариства дослідників української історії, письменства та мови» (Т. III, 1931).

Підготовлений Д. І. Абрамовичем «Києво-Печерський патерик» побачив світ у 1931 р. як четвертий том «Пам'яток мови та письменства давньої України» Комісії давнього українського письменства ВУАН. Пам'ятка була видана за Касіанівською редакцією 1462 р. в українських списках 1553–1554 рр. Голова Комісії В. М. Перетц у вступному слові від редакції наголосив, що «Києво-Печерський патерик» до друку підготував заслужений спеціаліст, який багато років працював над видатною історико-літературною пам'яткою України [21]. Маємо бажання ще навести слова відомого літературознавця В. І. Кречотеня, який з приводу видання в 1931 р. «Києво-Печерського патерика» зазначив, що це була «помітна віха української та й усієї східнослов'янської філологічної науки. Праця, котра уприслужила для подальшого вивчення основний текст однієї з вершин давньоруського письменства, твору, якому судилося тривале життя в східнослов'янських культурах аж по наші дні включно. До того ж цю складну роботу здійснив першокласний знавець предмета і досвідчений медієвіст-текстолог, вихованець академіка О. О. Шахмагова Д. І. Абрамович» [20, с. 270–271].

Д. І. Абрамовича цікавили й інші наукові проекти. Своїми задумами вчений поділився з В. М. Перетцем у листі від 21 вересня 1929 р., зокрема, він зазначив: «Після деяких роздумів вирішив звернутися до Вас – за порадою, а може бути і за сприянням. Досить давно і з різних приводів займаючись літописними повістями XI–XIII ст., я все більш і більш переконаюся в необхідності окремого видання цих пам'яток за усіма відомими редакціями і списками» [8, арк. 1]. Проте сподівання Д. І. Абрамовича на Комісію давнього українського письменства ВУАН не справилися, від 1929 р. вона діяла як Комісія для видавання та вивчення пам'яток українського письменства та торговельного капіталу, а у 1931 р. її було віднесено до складу установ Соціально-економічного відділу ВУАН. З посиленням тоталітарного режиму в країні та партійного впливу на ВУАН згустилися хмари і над головою В. М. Перетца. Тому й домогтися позитивного рішення щодо запропонованого Д. І. Абрамовичем масштабного проекту йому було важко.

У листах Д. І. Абрамовича до В. М. Перетца також обговорювалися

питання підготовки до друку «Ізборника Святослава 1076 р.», який був у планах видання Комісії давнього українського письменства ВУАН. Дослідити текст пам'ятки та написати передмову до видання мав Д. І. Абрамович. З його листа до В. М. Перетца від 15 лютого 1931 р. видно, що робота над «Ізборником Святослава 1076 р.» захопила Дмитра Івановича, він відшукував і студіював широке коло джерел, аби краще вивчити пам'ятку, продумував як краще подати коментарі до її тексту, розмірковував над формою, структурою та довідковим апаратом видання тощо. Помічником, порадиником і координатором у його роботі був В. М. Перетц. Наведемо уривок з листа, що розкриває творчу лабораторію вченого. «Що стосується Ізборника 1076 р., – звітував Д. І. Абрамович, – то в даний час я студію вибірки із [Бен-]Сіраха. В яку остаточну форму вил'ється моя робота – для мене і самого ще не цілком ясно. Мабуть крім загального огляду джерел, доведеться дати цілий ряд приміток до окремих місць тексту. Матеріалу вже досить багато, і при тому дуже цінного в різному плані. Приходить мені думка і про словник – такого типу, як у виданнях [В.] Погорелова, [С. М.] Север'янова, [В.] Ягича. Дуже хотілось би знати Вашу думку з цього приводу» [10, арк. 1–1 зв.]. Проте й цей проект спочатку із-за браку коштів, а потім припиненням діяльності Комісії реалізувати вченим не вдалося.

Отже, аналіз епістолярної спадщини таких вчених ВУАН як Д. І. Абрамович, В. М. Перетц і О. О. Назаревський дає змогу розширити наші знання про наукову діяльність українських філологів і славістів у 20–30-ті рр. ХХ ст. та їхню співпрацю з установами ВУАН. Зокрема, в епістолярних документах відображена подвижницька діяльність яскравого українського філолога-славіста Д. І. Абрамовича, який зробив значний внесок у дослідження видатних пам'яток давньої української літератури.

Список використаних джерел

1. *Василюк О. Д.* Листи В. Перетца до А. Кримського у фондах Інституту рукопису НБУВ / О. Д. Василюк // Східний світ. – Київ, 2010. – № 3. – С. 5–9.
2. *Зозуля С. Ю.* Ніжинські контакти академіка Агатангела Кримського (за матеріалами епістолярної спадщини вченого) / С. Ю. Зозуля // Ніжинська старовина. – Київ, 2008. – Вип. 6 (9). – С. 27–35.

3. Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1941 рр.): в 2 т. / Редкол.: Л. В. Матвєєва (гол. ред.) та ін.; НАН України, Інститут сходознавства ім. А. Кримського. – Київ, 2005. – Т. 2: 1918–1941. – 358 с.

4. ІА НБУВ, ф. 257, оп. 5, спр. 77, арк. 1–39 зв.

5. ІР НБУВ, ф. X, од. зб. 6474, арк. 1–7.

6. ІР НБУВ, ф. X, од. зб. 12438, арк. 1–1 зв.

7. ІР НБУВ, ф. X, од. зб. 12454, арк. 1.

8. ІР НБУВ, ф. X, од. зб. 12486, арк. 1–1 зв.

9. ІР НБУВ, ф. X, од. зб. 12488, арк. 1–2.

10. ІР НБУВ, ф. X, од. зб. 12489, арк. 1–2 зв.

11. ІР НБУВ, ф. X, од. зб. 12502, арк. 1–1 зв.

12. ІР НБУВ, ф. X, од. зб. 12521, арк. 1–2 зв.

13. ІР НБУВ, ф. X, од. зб. 12530, арк. 1–2 зв.

14. ІР НБУВ, ф. X, од. зб. 12531, арк. 1–2 зв.

15. ІР НБУВ, ф. X, од. зб. 15427, арк. 1–2 зв.

16. ІР НБУВ, ф. X, од. зб. 18696, арк. 1–4.

17. ІР НБУВ, ф. 285, од. зб. 1622, арк. 1–42.

18. *Каран Д.* Діяльність Постійної комісії для складання біографічного словника українських діячів у контексті епістолярної спадщини К. В. Харламповича / Д. Каран // Студії з архівної справи та документознавства. – Київ, 2004. – Т. 11. – С. 188–204.

19. *Корнієнко В.* Дмитро Абрамович та його неопублікована праця з історії української літератури XVIII ст. / В. Корнієнко // Славистична збірка. – 2015. – Вип. 1. – С. 303–316.

20. *Крекотень В. І.* «Золота книга» українського письменного люду / В. І. Крекотень // Абрамович Д. І. Києво-Печерський патерик. Репринтне видання. – Київ: Час, 1991. – С. 270 – 278.

21. [Перетц В. М.] Від редакції / В. М. Перетц // Абрамович Д. І. Києво-Печерський патерик (вступ, текст, примітки). – Київ: ВУАН, 1931. – С. I–VIII.

22. *Шаповал А. І.* Епістолярна спадщина академіка В. М. Перетца у фондах Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / А. І. Шаповал // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Київ, 2016. – Вип. 44. – С. 668–683.

23. *Шаповал А. І.* Співпраця академіка В. М. Перетца з вченими Ніжина (за епістолярними матеріалами) / А. І. Шаповал // Ніжинська старовина. – Ніжин; Київ, 2018. – Вип. 25 (28). – С. 73–82.

References

1. Vasyliuk, O. D. (2010). Lysty V. Perettsa do A. Krymskoho u fondakh Instytutu rukopysu NBUV [Volodymyr Peretts's letters to Agathangel Krymsky in the funds of Institute of Manuscript of the VNLU]. *Schdnyi svit-The World of rhe Orient*, 3, 5-9. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
2. Zozulia, S. Yu. (2008). Nizhynski kontakty akademika Ahatanhela Krymskoho (za materialamy epistoliarnoi spadshchyny vchenoho) [Contacts in Nizhin the academician Agatangel Krymskogo (on materials of epistolary heritage of the scientist)]. *Nizhynska starovyyna-Nizhyn old*, 6 (9), 27-35. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
3. Matvieieva, L. V. (2005). Epistoliarna spadshchyna Ahatanhela Krymskoho (1890-1941 rr.) [Epistolary heritage of Agatangel Krymsky (1890-1941)]. 2: 1918-1941. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
4. Fond 257, Inventory 5. Unit 77. Institute of Archival Studies, Kyiv, Ukraine [In Ukrainian].
5. Fond 10, Unit 6474. Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
6. Fond 10, Unit 12438. Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
7. Fond 10, Unit 12454. Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
8. Fond 10, Unit 12486. Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
9. Fond 10, Unit 12488. Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
10. Fond 10, Unit 12489. Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
11. Fond 10, Unit 12502. Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
12. Fond 10, Unit 12521. Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
13. Fond 10, Unit 12530. Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
14. Fond 10, Unit 12531. Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
15. Fond 10, Unit 15487. Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
16. Fond 10, Unit 18696. Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
17. Fond 285, Unit 1622. Institute of Manuscript, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
18. Karan, D. (2004). Diialnist Postiinoi komisii dlia skladannia biohrafichnoho slovnyka ukrainskykh diiachiv u konteksti epistoliarnoi spadshchyny K. V. Kharlampovycha [Activity of the Constant commission on drawing up the biographic dictionary of the Ukrainian figures in the context of epistolary heritage of K. V. Harlampovich]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva-Studios from archival affairs and record keeping*, 11, 188-204. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
19. Korniienko, V. (2015). Dmytro Abramovych ta yoho neopublikovana pratsia z istorii ukrainskoi literatury XVIII st. [Dmitrii Abramovich and his unpublished work from history of the Ukrainian literature of the 18th century]. *Slavistychna zbirka-Slavic collection*, 1, 303-316. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

20. Krekoten, V. I. (1991). "Zolota knyha" ukrainskoho pysmennoho liudu [The "Golden book" of the Ukrainian writing people]. *Kyievo-Pecherskyi pateryk. Reprintne vydannia-Kyiv Pechersk patericon*. Reprint edition, 270-278. Kyiv, Ukraine: Chas [In Ukrainian].

21. Peretts, V. M. (1931). In Abramovych, D. Kyievo-Pecherskyi pateryk (vstup, tekst, prymitky) [Kyiv Pechersk patericon (introduction, text, notes)]. I-VIII. Kyiv, Ukraine: VUAN. [In Ukrainian].

22. Shapoval, A. I. (2016). Epistoliarna spadshchyna akademika V. M. Perettsa u fondakh Instytutu arkhivoznavstva Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Epistolary heritage of academician V. M. Peretts in the funds of the Institute of Archival Studies of Vernadsky National Library of Ukraine]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 44, 668-683. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

23. Shapoval, A. I. (2018). Spivpratsia akademika V. M. Perettsa z vchenymy Nizhyna (za epistoliarnymy materialamy) [Cooperation of the academician V. M. Peretts with scientists of Nizhyn (on epistolary materials)]. *Nizhynska starovyna-Nizhyn old*, 25 (28), 73-82. Nizhyn; Kyiv. [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 04.04.2020 р.

Andrii Shapoval,

Cand. of History., Senior Researcher, ORCID 0000-0003-1188-5142,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3, Holosiivskyi ave., Kyiv 03039, Ukraine

e-mail: Shai196@ukr.net

D. I. Abramovych's Activity in the Commission on Old Ukrainian Literature of All-Ukrainian Academy of Sciences through a Prism of Epistolary Documents

In article cooperation of the Ukrainian historian of literature and language, archaeographer and palaeographer D. I. Abramovych with All-Ukrainian Academy of Sciences is displayed on the basis of the analysis of epistolary documents. The letters of the Ukrainian scholars D. I. Abramovych, V. M. Peretts, O. A. Nazarevsky and K. V. Harlampovych which became a source of a research, are stored in collection of Institute of Archival Studies and Institute of Manuscripts of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. In the article the basic stages of

life and scholar activity of D. I. Abramovych who was an author of near two hundred scientific works, are revealed. The special attention is paid to D. I. Abramovych's activity in the Commission on old Ukrainian literature of All-Ukrainian Academy of Sciences and his work on «The Kyiv Pechersk patericon». Cooperation of the scholar with other institutions of All-Ukrainian Academy of Sciences, such as Society of researchers of the Ukrainian history, literature and language in Leningrad, the Commission of All-Ukrainian Academy of Sciences for drawing up the biographic dictionary of figures of Ukraine, National library of Ukraine, the Ukraine magazine is displayed. Letters reveal close professional cooperation of D. I. Abramovych with such outstanding Ukrainian scholars as V. M. Peretts, M. S. Hrushevsky, O. A. Nazarevsky, K. V. Harlampovych. Academician V. M. Peretts was D. I. Abramovych's main helper and adviser in the latter's activity in Commission on old Ukrainian literature of the All-Ukrainian Academy of Sciences. Activity of the Ukrainian scholars-philologists was directed to research and the academic publication of works of old Ukrainian literature. In the article drawn conclusion about the large achievements of the Ukrainian philologist and slavist D. I. Abramovych in research of prominent works of old Ukrainian literature. Further study of the epistolary documents will allow to open more widely activity of the Ukrainian philologists and slavists in institutions of All-Ukrainian Academy of Sciences.

Keywords: D. I. Abramovych, V. M. Peretts, epistolary documents, scientific cooperation, philology, All-Ukrainian Academy of Sciences.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.59.314>

УДК 002.2(477)"16/17"

Юлія Шустова,

кандидат історичних наук, доцент, ORCID 0000-0002-8909-4976,
доцент кафедри допоміжних історичних дисциплін і археографії
Російського державного гуманітарного університету,
старший науковий співробітник Науково-дослідницького відділу рідких книг
Російської державної бібліотеки

Міуська площа, 6, м. Москва, 125993, Російська Федерація

shustova@yandex.ru

Tel.: +7 (495) 6060148

**ПРОВЕНІЄНЦІ В ПРИМІРНИКАХ
ГРАМАТИКИ МЕЛЕТІЯ СМОТРИЦЬКОГО (ЕВ'Є, 1619)
ІЗ ЗБІРКИ РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ БІБЛІОТЕКИ**

Слов'янська Граматика Мелетія Смотрицького (Ев'є, 1619) є найважливішою науковою та навчальною працею, що вплинула на розвиток освіти, науки, культури в XVII–XVIII ст. Примірники першого видання твору Мелетія Смотрицького мають велике наукове значення. Російська державна бібліотека має найбільше число примірників цього видання. Тут зберігається дев'ять примірників Граматики 1619 р. У статті розглядаються ці примірники, дається опис екслібрисів, маргіналій, палітурок. Окремо слід виділити запис 1664/1665 р., який було зроблено від імені келаря Троїце-Сергієвої лаври Симона Азар'їна. В числі записів XVIII ст. заслуговує уваги повідомлення про купівлю книги у Ростові за 1 рубль 20 копійок. Примірники раніше належали великим монастирським збіркам (Троїце-Сергієвій лаврі, Ніловій пустині, старообрядницької громаді Рогожского кладовища), бібліотекам (Рум'янцевському музею, Пруській королівській бібліотеці), бібліофілам В. М. Ундольському, О. І. Маркушевичу. Робиться висновок про побутування книги у XVII–XX століттях.

Ключові слова: Мелетій Смотрицький; слов'янська граматика, кириличні стародруки, побутування примірників.

У 1619 р. в друкарні Віленського братства Свято-Духівській церкві в Ев'є була надрукована Граматика слов'янська («Граматікі славенскіа правилное свнтагма») Мелетія Смотрицького бл. (1577–1579)–(1633–1634). Ця праця стала знаковим явищем слов'янської культури, відігравала важливу роль в освіті, науці і просвітництві XVII–XVIII ст. Вона є видатним твором давнього слов'янського мовознавства, видатного твору східнослов'янського мовознавства. Книга отримала широке поширення в слов'янському світі, і перш за все стала основним посібником для вивчення слов'янської мови в православних школах Речі Посполитої. Також праця Мелетія Смотрицького користувалася попитом і в інших країнах, про що свідчать її перевидання в Москві у 1648 і 1721 рр. та у Валахії (Снагов, 1697).

Дослідженню біографії Мелетія Смотрицького, його головної праці – «Граматіки», присвячена значна література вчених різних країн. Серед найзначніших досліджень треба зазначити роботи: Н. О. Засадкевича [5], Е. Макарушки [12], А. С. Осиньського [15], Т. Грабовського [27], І. Житецького [4], І. Федішина [21], К. С. Прокошиної [19], М. М. Соловія [20], В. В. Німчука [14], П. К. Яременко [22], Д. А. Фріка [24; 25; 26], В. Г. Короткого [9; 10], П. Кральнока [11] та інших. Огляд історіографії вивчення діяльності Мелетія Смотрицького присвячена стаття Т. Возної [3, с. 57–68].

«Граматика» Мелетія Смотрицького, видана в Ев'є в 1619 р. зберігалася в багатьох книгозховищах світу, що відзначено в численних каталогах. Але досі немає комплексного дослідження примірників, що дійшли до нашого часу. Тому однією із задач вивчення пам'ятки – є введення до наукового обігу опису примірників, що збереглися, і які дозволять робити виставки про географію їх розповсюдження; власників та читачів; ціни за які купували книгу та інші аспекти функціонування «Граматіки» 1619 р. у культурі.

Працював Мелетій Смотрицький над Граматикою протягом 1614–1618 років. Її вихід із друку передбачався у 1618 р., проте книга вийшла у наступному, 1619 році. Це відображено у двох титульних аркушах, які відомі в примірниках Граматики, що збереглися до сьогодні. Треба зазначити, що є екземпляри як з одним титульним листом (більшість з них з датою 1619 року і зазначенням місця видання «в

Свю»), так і з обома. Порівняння примірників з різних книгосховищ показало, що мова йде про одне видання. Спочатку було надруковано титульний аркуш з датою 1618 року і без позначення місця видання, а пізніше – титул з датою виходу книги 1619 року і позначення місця друку – Єв'є і авторською передмовою «Учителемъ школнымъ авторъ» [28, с. 28, 54; 23, № 3, с. 683–685; 7, с. 76–77; 14, с. 7–111]. До таких же висновків дійшла А. С. Зьорнова, яка вивчала вісім примірників, які зберігаються у Російській державній бібліотеці.

Наведемо тексти обох титульних аркушів:

Початковий титульний аркуш, 1618 р.	Фактичний титульний аркуш, 1619 г.
ГРАММАТИКИ Славенскиа правилное Свнтагма, Потщаніемъ Многогрѣшнаго Мні ха Мелетїа Смотрискога, в Кої новїи Братства Церковнаго Вилен скаго, при храмѣ сошествїа Пре с(вя)таго и животвращаго Д(у)ха, на зданномъ странствующаго снискан ное и прижитое: Лѣта ѿ воплощенїа Б(о)га Слова 1618. Правашу Ап(о)с(то)лскїй престоль великиа Божиа Константінопол скиа Церкви Вселенскому Патріарсѣ Г: ѿцу Тимоѳею: Виленскому же Коїновїю предста телствующу Г: ѿцу Леонтїю Карповичу Архімандрїту.	ГРАММАТИКИ Славенскиа правилное Свнтагма, Потщаніемъ Многогрѣшнаго Мніха Мелетїа Смотрискога, в Коїновїи Братства Церковнаго Виленскаго, при храмѣ соше ствїа Прес(вя)таго и животвращаго Д(у)ха, назданномъ странствующаго снис канное и прижитое: Лѣта ѿ воплощенїа Б(о)га Слова 1619 Правашу Ап(о)с(то)лскїй престоль великиа Божиа Константінопол скиа Церкви Вселенскому Па тріарсѣ Г: ѿцу Тимоѳею. Виленскому же Коїновїю пред стателствующу Г: ѿцу Леонтїю Карповичу Архімандрїту. в Евю.

Російська державна бібліотека має найбільшу кількість примірників Граматики Мелетія Смотрицького 1619 року порівняно з іншими книгосховищами. Тут зберігається дев'ять примірників цього видання. Кожний із них має велике наукове значення. Саме тому опис примірників, публікація записів, що свідчать про побутування книг протягом довгого часу, їх власників і читачів, виступає актуальною науковою задачею.

Примірник інв. № 3128 раніше належав видатному бібліографу,

досліднику рукописів та стародруків, бібліофілу Вуколу Михайловичу Ундольському (1816–1864). У книзі на форзацному аркуші є екслібрис В. М. Ундольського, де вказано № 25, який мала книга в збірці бібліофіла, і додано: «Моск. муз. № 68 ». Під екслібрисом також є запис: «Московск. муз. 68 ». Після надходження збірки рукописів і стародруків В. М. Ундольського в Московський публічний і Румянцевський музеї в 1866 р. цей номер було присвоєно даному примірнику. Колекція Ундольського, що налічувала близько 900 книг «церковного друку», була придбана (включаючи рукописи) в липні 1866 р. за 25 000 рублів [2, с. 1; 16, с. 1–2]. Пізніше книзі було присвоєно № 123, про що на цьому ж аркуші свідчить позначка червоним олівцем. Гербовий екслібрис «Московского Публичного и Румянцевскаго Музеевъ № 123» приклеєно на нахзацний аркуш книги. Примірник має тільки один титульний лист із зазначенням дати виходу 1618 р. Він був уперше вказаний в описі бібліотеки Ундольського у звітах Московського публічного і Румянцевського музеїв [16, с. 47, № 15; 18, с. 5, № 10], а також у числі пам'яток слов'янського книгодрукування на виставці, яка була влаштована біля Румянцевського залу в 1867 р. [17, с. 65].

У примірнику аркуші пронумеровані червоними чорнилами. Тим самим почерком і чорнилами написані численні маргіналії. Книга в шкіряній палітурці. На корінці є паперовий ярлик, на якому друкарським способом вказано номер у колекції Румянцевського музею: «123». Форзацним аркушем є сторінка з рукописним текстом, виконаним московським скорописом XVII ст., а нахзацним – сторінка з рукописним текстом, написаним книжковим півуставом XVII ст.

Примірник інв. № 3130 не має початкового титульного аркушу з датою виходу 1618 р. На форзацному аркуші є запис на німецькій мові про те, що Граматика була перевидана у Вільні в 1629 р. і в Москві у 1721 р. Книга була придбана Рум'янцевським музеєм за 180 рублів, про що свідчить запис олівцем на нахзацному аркуші. Примірник у палітурці з дощок, обтягнутих шкірою із блінтовим тисненням і двома застілками, обріз книги – червоного кольору.

Примірник інв. № 6266 раніше належав бібліотеці старообрядницької громади Рогожского цвинтаря. Книга містить два титульних

аркуша: після фактичного титульного аркушу і передмови вплетений другий титул – з датою 1618 року (рис. 1, 2). На форзацному аркуші є запис, зроблений чорнилом напівуставом XVIII ст.: «Сїа граммати́ка Андреи Михайловъ». Після авторської передмови, нижче кінцівки, скорописом XVII ст. зроблені виписки з Канону Пресвятої Богородиці. В тексті книги є численні маргіналії текстологічного характеру на грецькій і слов'янській мовах. Палітурка примірника виконана з дощок, обтягнутих шкірою, з блінтовим тисненням. Одна застібка з двох втрачена. Обріз – червоного кольору.

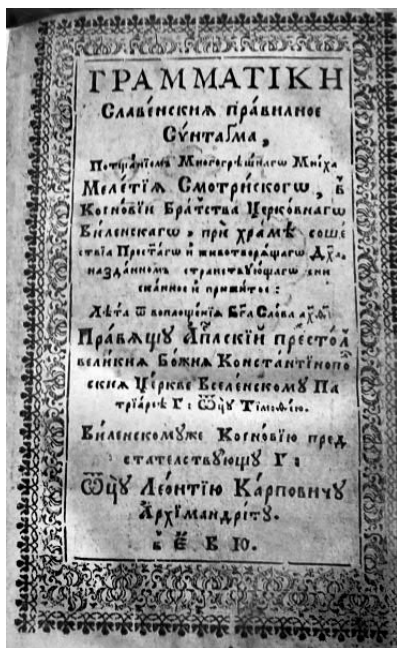

Рис. 1

Рис. 2

Із бібліотеки Московської духовної академії походить примірник інв. № 6267. Про це свідчить овальний штамп, відтиснутий синьою фарбою на титульному аркуші «Бібліотека Московской духовной Академіи». Примірник має тільки титульний лист з датою виходу

1619 г. На звороті титульного аркуша під гербом, у рамці з виливних прикрас є запис чорнилом: «У Вукола Ундольскаго», що відсилає до примірника із зібрання В. М. Ундольського, який згодом увійшов до збірки Московського публічного і Румянцевського музеїв (нині – інв. № 3128).

У книзі міститься запис, виконаний скорописом: «Лѣта / 7173-г(о) / дал / в дом / жи/во/на/чал/ные / Тро(и)цы / в Се/рги/евъ / м(о)н(а)ст(ы)рь / сию / кн(и)гу / Грам/ма/ти/ку / ке/ла/рь / ста/ре/ць / Си/мон / Аза/рьинъ / во / вѣ/ки / неСѣ/емле/мо / ни/ко/иму» [13, арк. сигн.)(2 – И 4]. Вкладний запис 1664/1665 р. написаний від імені келаря Троїцько-Сергієва монастиря Симона Азар'їна, незадовго до його смерті (пом. 1665).

Симон Азар'їн (в миру – Сава Леонт'єв, син Азар'їн, на прізвисько Булат) прийняв постриг в 1625 р. з ім'ям Симон. У 1625–1630 рр. він був келейником архімандрита Діонісія Зобніновського, в 1630–1631 рр. – скарбником келійної скарбниці патріарха Філарета. У 1632–1633 рр. був будівельником Троїцького монастиря в Алатиру. Після повернення в Троїцько-Сергієв монастир став його скарбником (1634–1645), а пізніше – келарем (1645–1653). У 1654 р. Симон Азар'їн потрапив в опалу і з 1655 по 1657 рр. перебував на засланні в Кирило-Білозерському монастирі [1, с. 161–162]. Останні роки життя провів у Троїцько-Сергієвому монастирі. Незадовго до смерті він підготував до внеску в монастир близько ста книг з його особистої келійної бібліотеки. У 1665 р., після смерті Симона, книги надійшли в скарбницю монастиря, а в 1674–1676 рр. разом з іншими книгами скарбниці – у «книгохранильницю» [8, с. 303]. Відповідно до опису бібліотеки Симона Азар'їна, в книгозбірці було 26 друкованих книг. У числі книг цього вкладу був і цей примірник Граматики Мелетія Смотрицького. Згадка про нього зберіглася в чверть описі бібліотеки Симона Азар'їна, складеному в 1701 р.: «Книга Грамматика, в четверть, печатная, Мелетия Смотрискаго» [8, с. 311 (арк. 275 зв.)]. Всі книги вкладу мали характерні однотипні записи, аналогічні запису у даному екземплярі.

Примірник в палітурці з дощок в шкірі з блінтовим тисненням. Корінець монтований іншою шкірою. Дві застібки втрачені.

Рис. 3

Рис. 4

Примірник інв. № 6311 походить із збірки Московського Публічного і Румянцевського музеїв. Про це свідчить гербовий екслібрис з № 126 на форзацному аркуші (рис. 3). Цей же номер повторений на другому форзацному аркуші червоним олівцем. Також тут маємо запис: «Москов. муз. № 208 изъ Румянц. собр. (№ 53)». На корінці книги зберігся паперовий ярлик з номером «126», виконаним друкарським способом. У цьому екземплярі не збереглися ні один із двох варіантів титульного аркуша, але вміщено факсимільно виконаний титульний аркуш із датою 1619 року. В якості форзацних аркушів використовувалися рукописні аркуші з записами, виконаними українським скорописом XVII ст. Примірник був реставрований у 2017 р., про що є запис олівцем на нахзацному аркуші: «Реставрация П. 2017 Кораблина». Книга в палітурці – дошки в шкірі з блінтовим тисненням. На верхній кришці по кутах – клейма із зображенням чотирьох євангелістів, у середнику – зображення Ісуса Христа з буквами на німбі: «О СѢ N». Ще два клейма – над і під середником із зображеннями відповідно Ісуса Христа і Богородиці.

У 1947 р з Пруської Королівської бібліотеки в Берліні надійшов примірник Граматики Смотрицького (інв. № 6576). Примірник з обома титульними аркушами (початковим з датою 1618 року і фактичним з датою виходу 1619 р.). На звороті титульного аркуша з датою 1619 року (вплетений першим у книжковий блок) є круглий штамп малиновими чорнилами «Ex Biblioth. Regia Berolinensi» (рис. 4). Примірник в палітурці з картону, обтягнутому мармуровим папером зі шкіряними куточками і корінцем. На корінці – тиснення золотом, у т. ч.: «Melenii Smotriscii Grammatica Slavonica». Обріз – зі синім наприском.

Примірник інв. № 8435 поступив у відділ рідкісних книг РДБ у числі книг збірки вченого математика, бібліофіла Олексія Івановича Маркушевича (1908–1979). На форзацному аркуші є його екслібрис «Из книг А. И. Маркушевича 2027», виконаний художником Олексієм Іллічем Кравченко (1889–1940) у 1921 р. (у центрі – ваза з квітами, за якою чоловік і жінка прогулюються парком і читають книги, перед вазою – розкрита книга зі словами: «из | книг») (рис. 5). На другому форзацному аркуші є запис скорописом XVIII ст.: «Сия грамматика Івана Когінова куплѣна в Ростовѣ дана 1 ру(бль) 20 ко(пеек)» (рис. 6). На цій сторінці є малюнок пером двопер-

Рис. 5

Рис. 6

Рис. 7

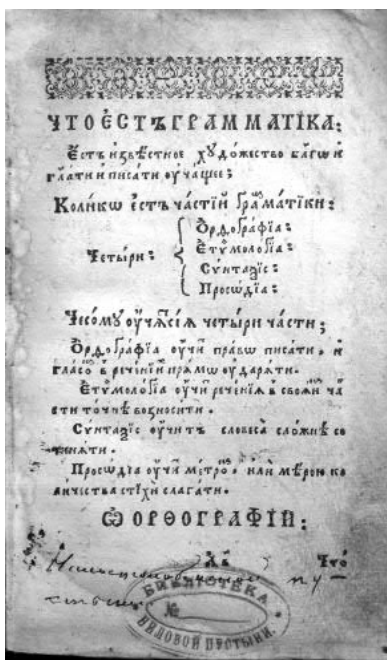

Рис. 8

форзацному аркуші синіми чорнилами: «Бібліотека Нилової пустини №», повторений на титульному аркуші (первісному з датою виходу 1618 р.), а також на арк. (Сигн. А2) (рис. 8). Також тричі повторено запис «Нилостолобенской пустыни» на арк. (Сигн. А2, [А6] зв.,

снтого знамення, а на звороті аркуша – малюнок пером крокуючого лева (рис. 7). У книзі був полистний запис на верхніх полях, проте він був ретельно вимараний. Також примірник містить численні читацькі нотатки на латинській мові. На першому нахзацном аркуші господарські записи: «1816 сентября 16 послано въ Переславль 1 руб, 1 порты, 1 носки, наволочка, худая простыня, и платокъ съ к. Исаемъ Михаил. 23 Петръ Репка. 1 руб., плат. носки. 30 Мих. Васильевъ. руб., порты, полотѣнцо». На другому нахзацному аркуші – малюнок пером плану церкви. На четвертому нахзацному аркуші стоїть штамп синіми чорнилами: «Маг. 45/525 р.» і маргіналія олівцем: «350 = ». Книга в палітурці з картону, обтягнутому шкірою з блінтовим тисненням із двома мотузковими зав'язками.

Примірник інв. № 10041 походить із бібліотеки Нілово-Столобенської пустині. Про це свідчить овальний штамп на другому

БЗ зв.). На нахзацному аркуші містяться проби пера XVII в. Книга в палітурці з дошок у шкірі з блінтовим тисненням. На середнику – ваза з квітами і шістьма птахами (двома папугами і чотирма орлами) (рис. 9).

Слід зазначити, що ще один примірник Граматики Мелетія Смотрицького, що належав раніше Віленській публічній бібліотеці (шифр – А 12/25) і надійшов у збірку Румянцевського музею, з екслібрисами о. чину св. Василя Великого Самуїла Навіцкого і Прокопія Гусевіча (1766 г.), власницьким записом Григорія Сяноцької («Та хіазка хієдза Grzegora Sanockiego»), було повернуто в бібліотеку Вільнюського університету, де він зберігається сьогодні (RK 337; inv. 1323565). Передача книги відбулася в 1956 р. у рамках повернення бібліотеці Вільнюського університету частини евакуйованої під час Першої світової війни кириличної колекції Віленської публічної бібліотеки [6, с. 258, 261].

Отже, примірники Граматики Мелетія Смотрицького, виданої в Єв'є в 1619 р., які зберігаються у відділі рідкісних книг Російської державної бібліотеки, дозволяють вивчати як історію самого видання, так і функціонування книги протягом XVII–XX ст. Читачами і власниками книги були вихідці з Речі Посполитої і Московської держави. У XIX ст. книга знаходилася в найбільших книжкових збірках Росії.

Рис. 9

Список використаних джерел

1. Белоброва О. А., Клитина Е. Н. Симон Азарьин // Труды отдела древнерусской литературы. Л., 1985. Т. XL. С. 161–162.

2. *Викторов А. Е.* Собрание славяно-русских рукописей В. М. Ундольского: Библиографический очерк. М. : Университетская типография (Катков и К°), 1870. – [2], 64 с.

3. *Возна Т.* Наукові розвідки постаті М. Смотрицького // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія: Філософія. – 2011. – Вип. 8. – С. 57–68.

4. *Житецький І.* Граматика Мелетія Смотрицького // Книжний вісник : трьохмісячний часопис / Всенародна бібліотека України при УАН. Київ : Друкарь, № 2. – 1919. – С. 67–86.

5. *Засадевич Н. А.* Мелетий Смотрицкий как филолог. Одесса: тип. П. Францова, 1883. – [2], IV, 206 с.

6. *Кажуро И.* Экземпляры из российских библиотек в кириллической коллекции Библиотеки Вильнюсского университета // Румянцевские чтения – 2016: материалы научно-практической конференции Российской государственной библиотеки, (12–13 апреля 2016). Москва : Пашков дом, 2016. Ч. 1. С. 258–262.

7. Каталог белорусских изданий кирилловского шрифта XVI–XVII вв. / [сост. В. И. Лукьяненко]. Ленинград, 1975. Вып. 2: 1601–1654 гг. – 266 с.

8. *Клицина Е. Н.* Симон Азарьин (Новые данные по малоизученным источникам) // Труды отдела древнерусской литературы. Ленинград : Наука. Ленинградское отделение, 1979. Т. XXXIV. С. 298–312.

9. *Короткий В. Г.* Мелетий // Словарь книжников и книжности Древней Руси. СПб : Дмитрий Буланин, 1993. Вып. 3. Ч. 2. С. 346–350.

10. *Короткий В. Г.* Творческий путь Мелетия Смотрицкого. Минск : Наука и техника, 1987. – 190, [2] с.

11. *Крالیук П.* Духовні пошуки Мелетія Смотрицького. Київ: Український Центр духовної культури, 1997. – 192 с.

12. *Макарушка Е.* Граматика Мелетія Смотрицького: критично-історична студія. Львів: Друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1908. – [2], 55 с.

13. Мелетій Смотрицький. Граматика. Ев'є: друкарня Віленського братства, 1619. – [252] л.

14. *Німчук В. В.* Граматика М. Смотрицького – перлина давнього мовознавства // Мелетій Смотрицький. Граматика / Підготовка факсимільного видання та дослідження пам'ятки В. В. Німчука. Київ : Наукова думка, 1979. С. 7–111.

15. *Осинский А .С.* Мелетий Смотрицкий, архиепископ Полоцкий. Киев: тип. АО «Петр Барский в Киеве», 1912. – [4], 155 с.

16. Отчет Московского Публичного и Румянцевского музеев за 1866 год. Москва : тип. К.Ф. Александрова, 1898. – [4], 103 с.

17. Отчет Московского Публичного и Румянцевского музеев за 1867–1869 г. Москва : тип. В. Готьє, 1871. [2], IV, [2], 247 с.

18. Отчет Московского Публичного и Румянцевского музеев за 1870–1872 г. Москва : тип. В. Готьє, 1873. – [4], 163 с.

19. *Прокошина Е. С.* Мелетий Смотрицкий. Минск : Наука и техника, 1966. – 160 с.

20. *Соловій М. М.* Мелетий Смотрицький як письменник. Рим; Торонто: Вид-во ОО. Василян, 1977. Т. 1. – 275 с.; 1978. Т. 2. – 450 с.

21. *Федишин І.* Мелетий Смотрицький та його унійна діяльність // Збірник, присвячений світлій пам'яті Мелетія Смотрицького з нагоди трисотні роковин смерті. Львів : [б. в.], 1934. – 36 с.

22. *Яременко П. К.* Мелетий Смотрицький: Життя і творчість. Київ, Наукова думка, 1986. – 158, [1] с.

23. *Baumann H.* Das Erscheinungsjahr der «Slawischen Grammatik» Meletij Smotrickijs // Zeitschrift fur Slawistik. Berlin, 1958. № 3. S. 683–685.

24. *Frick D. A.* Meletij Smotryc'kyj. Cambridge, Massachusetts: Ukrainian Research Institute of Harvard University, 1995. – 424 p.

25. *Frick D. A.* Meletij Smotryc'kyj and the Ruthenian Language Question // Harvard Ukrainian Studies. – 1985. – № 9. – P. 25–52.

26. *Frick D. A.* Meletij Smotryc'kyj and the Ruthenian Question in the Early Seventeenth Century // Harvard Ukrainian Studies. – 1984. – № 8. – P. 351–375.

27. *Grabowski T.* Ostatnie lata Melecjusza Smotryckiego: Szkic z dziejów literatury unicko-prawosławnej wieku XVII // Księga pamiątkowa ku czci Bolesława Orzechowicza. Lwów: nakł. Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej z Funduszu Bolesława Orzechowicza, 1916. T. 1. S. 318–321.

28. *Weingart M.* Dobrovského Institutiones. Část I, Cirkevňeslovanské mluvnice před Dobrovským. Bratislava: Filosofická fakulta University Komenského, 1923. (Sborník Filosofické fakulty University Komenského v Bratislavě, roč. 1, čís. 16, roč. 3, čís. 38).

References

1. Belobrova, O. A., Klitina, Ye. N. (1985). Simon Azarin [Simon Azaryin]. *Trudy otdela drevnerusskoy literatury*, XL, 161-162. [In Russian].

2. Viktorov, A. Ye. (1870). Sobraniye slavyano-russkikh rukopisey V. M. Undolskogo: Bibliograficheskij ocherk [Collection of Slavic-Russian manuscripts of V. M. Undolsky: Bibliographic essay]. Moscow, Russia: Universitetskaya tipografiya. [In Russian].

3. Vozna, T. (2011). Naukovi rozvidky postati M. Smotrytskoho [Scientific Intelligence of M. Smotrytsky's Figure]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiya". Seriya: Filosofiya*, 8, 57-68. [In Ukrainian].
4. Zhytetskyi, I. (1919). Hramatyka Meletiya Smotrytskoho [Grammar of Meletiy Smotrytsky]. *Knyzhnyy visnyk: triokhmisyachnyy chasopys*. 2, 67-86. [In Ukrainian].
5. Zasadkevich, N. A. (1883). Meletiy Smotritskiy kak filolog [Meletiy Smotrytsky as a philologist]. Odessa, Ukraine: tipografiya P. Frantsova. [In Russian].
6. Kazhuro, I. (2016). Ekzemplary iz rossiyskikh bibliotek v kirillicheskoj kolleksii Biblioteki Vilnyusskogo universiteta [Copies from Russian libraries in the Cyrillic collection of the Vilnius University Library]. *Rumyantsevskije chteniya-2016: materialy nauchno-prakticheskoy konferentsii Rossiyskoy gosudarstvennoy biblioteki*, 1, 258-262. Moscow, Russia: Pashkov dom. [In Russian].
7. Lukyanenko V. I. (1975). Katalog belorusskikh izdaniy kirillovskogo shrifta XVI-XVII vv. [Catalog of Belarusian publications of the Cyril font of the XVI-XVII centuries]. 2. Leningrad, Russia. [In Russian].
8. Klitina, Ye. N. (1979). Simon Azarin (Novyye dannyye po maloizuchennym istochnikam) [Simon Azaryin (New data on little-known sources)]. *Trudy otdela drevnerusskoy literatury*, XXXIV, 298-312. [In Russian].
9. Korotkiy, V. G. (1993). Meletiy [Meletius]. *Slovar knizhnikov i knizhnosti Drevney Rusi*, 3, 2, 346-350. [In Russian].
10. Korotkiy, V. G. (1987). Tvorcheskiy put Meletiya Smotritskogo [Creative path of Meletius Smotrytsky]. Minsk, Belarus: Nauka i tekhnika. [In Russian].
11. Kralyuk, P. (1997). Dukhovni poshuky Meletiya Smotrytskoho [Spiritual search for Meletia Smotrytsky]. Kyiv, Ukraine: Ukrayinskyy Tsentru dukhovnoyi kultury [In Ukrainian].
12. Makarushka, E. (1908). Hramatyka Meletiya Smotrytskoho: krytychno-istorychna studiya [Grammar of Meletia Smotrytsky: a critical historical study]. Lviv, Ukraine: Drukarnya Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka. [In Ukrainian].
13. Meletiy Smotrytskyi (1619). Hramatyka [Grammar]. Evie, Lithuania: drukarnya Vilenskoho bratstva. [In Church-Slavonic].
14. Nimchuk, V. V. (1979). Hramatyka M. Smotrytskoho - perlyna davniogo movoznavstva [Grammar of M. Smotrytsky - a pearl of ancient linguistics]. Meletiy Smotrytskyi. Hramatyka: Pidhotovka faksymilnoho vydannya ta doslidzhennya pamiatky V. V. Nimchuka. Kyiv, Ukraine: Naukova dumka. [In Ukrainian].
15. Osinskiy, A. S. (1912). Meletiy Smotritskiy, arkhiepiskop Polotskiy [Meletius Smotrytsky, Archbishop of Polotsk]. Kyiv, Ukraine: tipografiya AO "Petr Barskiy v Kieve" [In Russian].

16. Otchet Moskovskogo Publichnogo i Rumyantsevskogo muzeyev za 1866 god (1898) [Report of the Moscow Public and Rumyantsev Museums for 1866]. Moscow, Russia. [In Russian].
17. Otchet Moskovskogo Publichnogo i Rumyantsevskogo muzeyev za 1867-1869 g. (1871) [Report of the Moscow Public and Rumyantsev Museums for 1867-1869]. Moscow, Russia. [In Russian].
18. Otchet Moskovskogo Publichnogo i Rumyantsevskogo muzeyev za 1870-1872 g. (1873) [Report of the Moscow Public and Rumyantsev Museums for 1870-1872]. Moscow, Russia. [In Russian].
19. Prokoshina, Ye. S. (1966). Meletiy Smotrityskiy [Meletius Smotrytsky]. Minsk, Belarus: Nauka i tekhnika. [In Russian].
20. Soloviy, M. M. (1977-1978). Meletiy Smotrytskyy yak pysmennyk [Meletii Smotrytsky as a writer]. Rome, Toronto: Vyd-vo oo. Vasyliyan, 1-2. [In Ukrainian].
21. Fedyshyn, I. (1934). Meletiy Smotrytskyy ta yoho uniyna diyalnist [Meletii Smotrytsky and his unified activity]. *Zbirnyk, prysvyachenyi svitlyi pamyati Meletiya Smotrytskoho z nahody trysotnikh rokovyn smerti*. Lviv, Ukraine. [In Ukrainian].
22. Yaremenko, P. K. (1986). Meletiy Smotrytskyy: Zhyttya i tvorchist [Meletii Smotrytsky: Life and Creativity]. Kyiv, Ukraine: Naukova dumka. [In Ukrainian].
23. Baumann, H. (1958). Das Erscheinungsjahr der "Slawischen Grammatik" Meletij Smotrickijs. *Zeitschrift fur Slawistik*. 3, 683-685. Berlin, Germany [In German]. <https://doi.org/10.1524/slaw.1958.3.15.690>
24. Frick, D. A. (1995). Meletij Smotryckyj. Cambridge, Massachusetts: Ukrainian Research Institute of Harvard University, 424 p. [In English].
25. Frick, D. A. (1985). Meletij Smotryckyj and the Ruthenian Language Question. *Harvard Ukrainian Studies*. 9. 25-52 [In English].
26. Frick, D. A. (1984). Meletij Smotryckyj and the Ruthenian Question in the Early Seventeenth Century. *Harvard Ukrainian Studies*. 8, 351-375 [In English].
27. Grabowski, T. (1916). Ostatnie lata Melecjusza Smotryckiego: Szkic z dziejów literatury unicko-prawosławnej wieku XVII. *Księga pamiątkowa ku czci Bolesława Orzechowicza*. 1, 318-321. Lviv, Ukraine: nakł. Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej z Funduszu Bolesława Orzechowicza. [In Polish].
28. Weingart, M. (1923). Dobrovského Institutiones. Část I, Cirkevňeslovanské mluvnice před Dobrovským. Bratislava, Slovakia: Filosofická faculta University Komenského. [In Slovak].

Стаття надійшла до редакції 15.01.2020 р.

Yuliia Shustova,

PhD, Associate Professor, ORCID 0000-0002-8909-4976,
Russian State University for the Humanities, Department of Auxiliary
Historical Disciplines and Archaeography
6, Miuskaya Sq., Moscow, 125993, Russian Federation;
Russian State Library, Senior Researcher, Department of Rare Books
(Book Museum),
3/5, Vozdvizhenka str., Moscow, 119019, Russian Federation
shustova@yandex.ru
Tel.: +7 (495) 6060148

**Proveniences in Copies of Grammar of Meletius Smotritsky (Evie, 1619)
from the Collection of the Russian State Library**

Slavic Grammar of Meletius Smotritsky (Evie, 1619) is the most important scientific and educational work. This book has had a significant role in the development of education, science and culture in the XVII–XVIII centuries. The surviving copies of the first edition of the work of Meletius Smotritsky are of great scientific interest. The Russian State Library has the largest number of copies of this publication. Nine copies of this edition are kept here. The article considers examines copies of *Grammar* of Meletius Smotritsky from the collection of the Russian State Library, describes the ex-libris, notes, litters, binding. Of great interest is the supplementary record of 1664/1665. It was made by cellarer of the Trinity-Sergius Monastery by Simon Azaryin. Among the records of the XVIII century are of interest information about buying a book in Rostov for 1 ruble 20 kopecks. Copies previously belonged to large monastic collections (the Trinity-Sergius Lavra, the Nilova Hermitage, the Old Believer community of the Rogozhskoye Cemetery), the libraries (the Rumyantsev Museum, the Prussian Royal Library), and the bibliophiles V. M. Undolsky, A. I. Markushevich. Some conclusions about the existence of the book in the XVII–XX centuries are provided.

Keywords: Meletius Smotritsky, Slavic Grammar, old-printed books, existence of copies.

DOI: <https://doi.org/10.15407/np.59.329>

УДК 027.081:061.1(477)НАНУ”2013/2018”

Світлана Блиндарук,

молодший науковий співробітник, ORCID 0000-0003-0714-0279,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Просп. Голосіївський, 3, Київ, 03039, Україна

e-mail: blyndaruksvetlana@gmail.com

тел. + 38 (044)524-25-96

**ДОВІДКОВО-БІБЛОГРАФІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
БІБЛІОТЕК НАУКОВИХ УСТАНОВ НАН УКРАЇНИ У 2013–2018 рр.**

У статті проаналізовано довідково-бібліографічну діяльність бібліотек наукових установ (БНУ) НАН України з підготовки бібліографічних покажчиків, складання бібліографічних списків, виконання усних й письмових бібліографічних довідок упродовж 2013–2018 рр. Висвітлено шляхи активізації взаємодії БНУ, пріоритетні напрями формування бібліотечно-інформаційних ресурсів на сучасному етапі.

Доведено, що активізація взаємодії БНУ потребує модернізації матеріально-технічного забезпечення, впровадження єдиних інформаційно-комунікаційних технологій та активізації організаційно-методичної підтримки, постійно діючої системи підвищення кваліфікації фахівців.

Наведено приклади удосконалення довідково-бібліографічної діяльності БНУ за допомогою використання ними спільних інформаційних платформ інших установ не лише вітчизняних як НБУВ, а й зарубіжних для створення веббібліографічних ресурсів, електронних каталогів, електронних повнотекстових БД та представлення своїх електронних колекцій у світовій інформаційній мережі.

З'ясовано, що на сучасному етапі пріоритетним напрямом є інтеграція бібліотечно-інформаційних ресурсів, тобто застосування сучасних інформаційних технологій, з розширенням сервісу, які дадуть змогу забезпечити бібліотеки основними зарубіжними бібліографічними, реферативними та повнотекстовими інформаційними ресурсами. Все це збагатить інформаційний потенціал бібліотеки та розширить інформаційну базу для виконання всіх типів довідок та надасть користувачам нові можливості інформаційного забезпечення наукової діяльності.

Ключові слова: довідково-бібліографічна діяльність, довідково-бібліографічні фонди, бібліографічні посібники, інформаційні видання, бібліотеки наукових установ, інформаційно-бібліографічна робота.

Актуальність дослідження полягає в тому, що перехід від індустріального до постіндустріального або інформаційного суспільства призвів до підвищення ролі інформації у розвитку усіх сфер життя, змінив акценти у діяльності різних установ, підприємств, зокрема бібліотек. Пожвавлення інтересу до історії діяльності наукових установ, відомих і визначних науковців в Україні й за кордоном сприяло появі великого масиву бібліографічних досліджень вітчизняних і світових центрів, який також потребує систематизації й відповідної оцінки. В Україні такою діяльністю традиційно займаються бібліотеки наукових установ. З кожним роком зростає попит на оперативну інформацію, насамперед – результати наукових досліджень. Саме тому діяльність сучасних бібліотек, зокрема наукових установ, вийшла далеко за межі, визначені у «Положенні про бібліотеку науково-дослідної установи» (1992). Прерогативою бібліотек стає збільшення інформаційних можливостей, розширення кола інформаційних послуг, спрямованих на забезпечення науково-дослідної роботи установи, широкого запровадження інформаційних технологій під час формування електронних каталогів і баз даних, а головне – надання для користувачів віддаленого доступу.

95 бібліотек наукових установ і бібліотечно-інформаційних підрозділів НАН України накопили чималий досвід взаємодії у розв'язанні подібних завдань завдяки створенню центрів міжбібліотечної кооперації, якими для них є Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (НБУВ) і Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника (ЛННБУ ім. В. Стефаника).

Важливою інформаційно-комунікаційною функцією бібліотек, тісно пов'язаною з обслуговуванням користувачів, створенням довідково-інформаційних ресурсів та довідково-пошукового апарату як засобу організації доступу до них є довідково-бібліографічна діяльність (ДБД), яка трансформується під впливом зміни інформаційно-комунікаційного середовища. Довідково-бібліографічне об-

луговування (ДБО) є головним напрямом цієї діяльності і сьогодні в умовах інформатизації суспільства та стрімкого прискорення наукового обігу інформації набуло пріоритетного значення.

Нині довідково-бібліографічна діяльність бібліотек наукових установ мережі НАН України забезпечує інформаційні потреби не лише користувачів-науковців, а й установ та організацій інших систем і відомств на договірних засадах. Бібліотеки надають доступ до документних фондів, локальних і мережевих ресурсів (як придбаних, так і власної генерації), організованих за допомогою автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем або програмно-технологічних розробок, створених в установах.

Профіль комплектування ДБФ БНУ ширший за комплектування спеціалізованого фонду. Діяльність мережі БНУ є невіддільною від організації та розвитку системи наукових установ Національної академії наук України – науково-дослідних інститутів та прирівняних до них обсерваторій, ботанічних садів, що відображається в результатах їхньої діяльності [1, с. 6]. Вона зорієнтована на першочергове задоволення професійних потреб учених, спеціалістів господарчого комплексу, фахівців різних галузей знань, діячів культури і мистецтва. БНУ комплектують свій ДБФ виходячи з потреб галузі, наукових працівників, які в них працюють, та регіонів, до яких вони належать. З урахуванням цього БНУ здійснюють інформаційну та видавничу діяльність, зокрема систематизують результати наукових досліджень, формують літописну спадщину вітчизняної науки, готують бібліографічні видання до ювілеїв інститутів, біобібліографічні – до ювілеїв учених, бібліографічні та інформаційні видання за тематикою наукових досліджень установ, а також здійснюють помітну видавничу діяльність, беруть участь у підготовці монографічних досліджень [10]. Ще одним напрямом у діяльності БНУ є підготовка виїзних тематичних виставок, укладання бібліографічних покажчиків на базі своїх бібліотечних фондів, а також з використанням фондів інших бібліотек мережі [2, с. 6].

Вагоме місце в організації ДБД бібліотек наукових установ НАН України займає підготовка різних видів бібліографічних ресурсів. Вони відображають науковий доробок установи за певний період, уза-

гальнують тематичні бібліографії, популяризують персональні біобібліографії науковців. Саме тому в останні роки цей напрям діяльності БНУ привертає значну увагу багатьох дослідників.

З-поміж багатьох дослідників, які вивчали ДБД БНУ варто назвати: Т. В. Добко, Т. Л. Кулаковську, Н. І. Смаглову, О. Л. Сокур, Г. І. Солоїденко, А. І. Радченко та ін. Насамперед, потрібно виділити праці Т. В. Добко, у яких вона висвітлила широкий аспект довідково-бібліографічної діяльності наукових бібліотек України та окреслила перспективи розвитку ДБО, трансформацію ДБД в електронному середовищі, зокрема організацію онлайн-ового ДБО [5].

Г. І. Солоїденко зазначає, що головне завдання академічних бібліотек – оперативнo й максимально повно забезпечувати вчених світовою науковою інформацією за тематикою їхніх досліджень, а перспективи розвитку БНУ пов'язує з освоєнням ними інформаційно-комунікаційних технологій (е-фонд, е-каталог, е-архівна довідка) [9, с. 63–64]. Т. Л. Кулаковська вказує на ключові проблеми науково-інформаційної діяльності наукових установ України: взаємобмін та взаємовикористання інформаційних ресурсів, створення інтегрованої інформаційної системи Академії на основі освоєння передових інформаційних технологій [6, с. 50]. О. Л. Сокур розглядає перспективи поєднання функціональних можливостей усіх бібліотек НАН України на одній платформі НБУВ, що, на її думку, має підвищити якість бібліотечних продуктів і послуг та пришвидшити час обслуговування користувачів [12].

А. І. Радченко торкається питань забезпечення аналітичною інформацією органів законодавчої, виконавчої та судової влади, урядових структур та формування літописної спадщини вітчизняної наукової діяльності бібліотечної мережі НАН України [10].

Водночас дослідники не акцентували увагу на довідково-бібліографічній діяльності БНУ НАН України, яка відображає і пропагує наукову діяльність українських наукових інститутів, їх провідних вчених та забезпечує наукові установи України інформацією зі світових наукових центрів.

Мета статті – розкрити особливості довідково-бібліографічної діяльності бібліотек наукових установ НАН України у 2013–2018 роках.

Наукова новизна дослідження. Здійснена спроба розкрити ДБД бібліотек БНУ НАН України за останні роки, акцентуючи увагу на бібліографічному висвітленні результатів наукової діяльності інститутів і провідних вчених НАН України, формуванні та застосуванні БНУ корпоративної системи онлайнного доступу до світових інформаційних ресурсів.

Методологія дослідження. Під час написання статті було застосовано принципи всебічності й об'єктивності, а також використано методи дослідження: аналіз, синтез, узагальнення.

Одним з пріоритетних напрямів ДБД БНУ є підготовка поточних бібліографічних показників. Серед них оперативним продуманим відбором матеріалів виділяються поточні показники Інституту геотехнічної механіки. Для належної інформаційно-аналітичної підтримки розроблення перспективних технологій працівники бібліотеки щодня анують статті з наукових журналів, збірників, продовжуваних видань для керівників і провідних спеціалістів інституту за всіма темами наукових досліджень. Так, в електронному вигляді було складено тематичний бібліографічний список «Геотехнология (добыча и разработка полезных ископаемых)», який містить матеріали з періодичних та продовжуваних видань, монографії, брошури, збірники наукових праць, автореферати дисертацій за 2003–2013 рр. У 2013 р. його масив склав 10479 назв з анотаціями чотирма мовами: українською, російською, англійською та польською. В електронному вигляді він щороку поповнюється новою інформацією: у 2013 р. опрацьовано 919 документів, у 2014 р. – 11 229, у 2015 р. – 11 738, у 2016 р. – 12 253, у 2017 р. – 12 708 (внесено 455 статей з анотаціями), у 2018 р. – 12 882).

У низці показників за цей період відображено діяльність інститутів з окремих тематик, наукові здобутки науковців. Особливо плідно у цьому напрямі працює Інститут історії України НАН України. Головним напрямом діяльності установи упродовж 2013–2018 рр. було оперативне забезпечення інформаційних запитів науковців з використанням різних видів інформаційної діяльності. Співробітниками Інституту здійснювалася підготовка «Каталогу видань Інституту історії України НАН України», започаткованого у

2006 р. Ведуться постійні бібліографічні рубрики: «Нові надходження до бібліотеки Інституту історії України НАН України» та «Наукова література, видана Інститутом історії України НАН України». У 2017 р. Л. Я. Мухомою та А. В. Невмержицькою було підготовлено і видано систематичний покажчик «Український історичний журнал» (Київ, 2017), з бібліографічними описами праць співробітників Інституту за 2012–2016 рр.

У контексті підготовки галузевих бібліографічних посібників можна виділити бібліотеки інститутів: електрозварювання, чорної металургії, археології, літератури. Зокрема, до 80-річчя Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона НАН України бібліотекою цієї установи у 2014 р. укладено покажчик наукових праць співробітників «Труды сотрудников ИЭС им. Е. О. Патона (1985–2014 гг.)», де представлено описи 732 монографій, збірників, матеріалів конференцій як вітчизняних, так і зарубіжних видавництв. Фахівці бібліотеки Інституту археології НАН України підготували ювілейне видання «Інститут археології Національної академії наук України. 1918–2014». Науковою бібліотекою Інституту чорної металургії до ювілею установи підготовлено список монографій працівників закладу за 1952–2015 рр. та «Перелік збірників праць Інституту за 1948–2015 рр.»

На сторінках журналу «Слово і час» фахівці бібліотеки Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України репрезентували у розділі «Бібліографія» монографії співробітників Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка (2011–2016 рр.). Окремо було представлено бібліографію праць співробітників Інституту за 2015–2017 рр., підготовлених упродовж 2014–2016 рр. на основі електронних баз даних і картотеки праць співробітників установи, річних звітів науковців.

У 2015 р. Інститут сорбції та проблем ендоекології представив «Бібліографічний покажчик друкованих праць (1991–2015)» (Київ, 2015).

Покажчик «Фізико-хімічний інститут ім. О. В. Богатського НАН України: публікації 2017 р.» відображає багатогранну діяльність учених Інституту. Бібліотекою Інституту надтвердих матеріалів укладено та відредаговано довідник «Наукова школа Інституту надтвердих матеріалів», який містить 363 статті про вчених установи (відомості

про життя, трудовий шлях, наукову діяльність), списки наукових публікацій, виданих в Україні та за її межами.

Інститут клітинної біології та генетичної інженерії (ІКБГІ) НАН України підготував «Список наукових праць співробітників Інституту за 2018 рік», який містить 120 бібліографічних записів, а також – бібліографічний «Список праць співробітників ІКБГІ НАН України: до 100-річчя НАН України, 1980–2018 рр.» (45 бібліогр. записів). У цьому ж році співробітники бібліотеки Інституту електродинаміки НАН України підготували змістовне видання: «Публікації Інституту електродинаміки Національної академії наук України: бібліографічний покажчик за 2007–2016 рр.» (Київ, 2017), яке представлено в електронній версії на сайті Інституту.

Одним з головних напрямів інформаційно-бібліографічної діяльності бібліотек, які функціонують при наукових установах НАН України є підготовка і випуск персональних покажчиків учених. Адже вони представляють собою науково-бібліографічну базу попередніх досліджень видатних вчених, яка є основою для вивчення досвіду провідних науковців.

Окремо виходять біобібліографічні серії наукових установ не лише як результат здобутків провідних учених тієї чи іншої галузі, а й діяльності установ. Однією з них є серія «Біобібліографія учених України», заснована у 1968 р. видавництвом «Наукова думка», яка складається з випусків персональних бібліографічних покажчиків, присвячених насамперед дійсним членам НАН України. Готуються вони бібліотеками наукових установ, як правило, до ювілейних, пам'ятних дат, а також з метою увічнення пам'яті науковців. Серед них біобібліографії таких відомих вчених як Б. Є. Патон, В. М. Русанівський, М. П. Щербак, В. Т. Трощенко, Н. Ф. Клименко, Г. П. Півторак, Г. П. Їжакевич та ін.

Упродовж 2013–2018 рр. видано низку біобібліографічних покажчиків з цієї серії, присвячених Г. В. Горру та Н. С. Хapіловій (Інститут прикладної математики і механіки), В. Г. Складенку (Інститут мовознавства), С. В. Комісаренку (Інститут біохімії), М. А. Кохно та С. І. Кузнецовій (Національний ботанічний сад), П. М. Томчуку (Інститут фізики), А. К. Шидловському (Інститут електродинаміки),

М. І. Кисельовій та О. Г. Мироновій (Інститут біології південних морів), А. Я. Красовському (Інститут проблем міцності), В. Г. Манжелому (Фізико-технічний інститут низьких температур (далі ФТІНТ), З. А. Чегусовій (Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології), а також – ювілеям І. Р. Вихованця, В. В. Німчука (Інститут української мови), О. Б. Ткаченко, Н. Г. Озерової, О. С. Мельничуку (Інститут мовознавства), В. З. Туркевича (Інститут надтвердих матеріалів). За цей період бібліотеки наукових установ поповнили свою колекцію біобібліографічними виданнями, присвяченими науковій діяльності учених у галузі суспільних наук. Серед них: український диригент, педагог, музично-громадський діяч, професор, член-кореспондент Національної академії мистецтв України Іван-Ярослав Дмитрович Гамкало, історик, журналіст Анатолій Васильович Денисенко (Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України). Бібліотека Інституту української мови підготувала матеріали до бібліографії українських вчених-мовознавців: Миколи Васильовича Никончука, Павла Юхимовича Гриценко, Олексія Сильвестровича Стрижака, Інни Петрівни Чепіги. Співробітники Інституту географії брали активну участь у підготовці біобібліографічних матеріалів про Максима Федоровича Веклича за 1924–2001 рр.). Бібліотекарями Інституту літератури упорядковано та підготовлено до друку бібліографію праць Наталії Микитівни Шумило за 1972–2017 рр. та про Тамару Наумівну Денисову (1963–2015 рр.).

З нагоди ювілейних дат Інститутом фізичної хімії ім. Л. В. Писаржевського НАН України було підготовлено бібліографічні покажчики до 110-річчя від дня народження Михайла Терентійовича Русова, Михайла Яковича Рубаніка, Андрія Михайловича Кабакчі. Деякі наукові установи готували покажчики наукових праць на честь видатних діячів різних галузей знань. Так, Бібліотека Інституту фізіології ім. О. О. Богомольця НАН України підготувала в електронному вигляді бібліографічні покажчики наукових праць академіка НАН України Вадима Федоровича Сагача (2015); доктора медичних наук, професора Вадима Якимовича Березовського (2016); доктора медичних наук, професора Віктора Євгеновича Досенка (2017); академіка НАН України Миколи Сергійовича Веселовського (2018).

У 2018 р. працівниками бібліотеки Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України з нагоди ювілею відомого українського вченого, доктора філософських наук, фахівця в галузі релігієзнавства, історії і філософії Петра Лаврентійовича Яроцького був підготовлений біобібліографічний покажчик його праць.

Бібліотека Інституту надтвердих матеріалів брала участь у підготовці матеріалів до біобібліографії відомих вчених в галузі матеріалознавства: Анатолія Львовича Майстренка, [3], Тетяні Олексіївни Пріхні [8], які представлено на виставці нових надходжень та виставлено на веб-порталі НБУВ.

Серед українських діячів науки варто назвати й Михайла Васильовича Токарчука, Андрія Дмитровича Трохимчука, Оксану Вадимівну Пацаган (Інститут фізики конденсованих систем НАН України). Ці імена увійшли у серію покажчиків під назвою «Бібліографія українських вчених». У цій же серії Інститутом металофізики було підготовлено біобібліографію Ореста Михайловича Івасишина.

Результатом ретельного щоденного вивчення всього потоку фахової інформації, що надходив до інститутів, його анотування та упорядкування упродовж 2013–2018 рр. стали бібліографічні та інформаційні видання, які відповідали тематиці наукових досліджень установ. Серед них можна назвати Національний науковий щорічник «Бібліографія українського гончарства», започаткований у 2000 р. Відділенням керамології Інституту народознавства НАН України, над яким продовжує працювати бібліотека. Він містить публікації про українське гончарство, кераміку, керамологію за період з 1999–2014 рр. Бібліографічні записи в покажчику подано з анотаціями та вміщено короткі огляди керамологічної літератури, бібліографічні покажчики про використання глини і глиняних виробів у побуті давнього і сучасного населення України, інформацію про нові надходження до книгозбірні. Тематичне спрямування матеріалів – археологія, історія, етнографія і мистецтво гончарювання.

На основі розкриття змісту наукових журналів, а також матеріалів наукових конференцій і симпозіумів з проблем зварювання та споріднених технологій Інститутом електрозварювання у 2018 р.

підготовлено п'ять випусків сигнальної інформації «Сварка и родственные технологии» (з 2013 по 2017 рр. вона виходила тільки у двох випусках). Бібліотека Фізико-технологічного інституту металів та сплавів НАН України упродовж 2015–2016 рр. видала наступні бібліографічні покажчики: «Процессы литья»; «Металл и литье Украины»; «Металлознание та обробка металів» з наявністю електронної версії до них.

Не менш вагоме місце в організації ефективного обслуговування користувачів наукових бібліотек за останні шість років відведено наданню усних, письмових, віртуальних довідок, які також розкривають доробок учених НАН України. Упродовж 2013–2018 рр. найбільшу кількість тематичних бібліографічних довідок підготували: Інститут літератури – 80 довідок, Інститут геофізики – 68, Інститут соціології – 42, Інститут біохімії – 41, Інститут історії – 36, Інститут чорної металургії – 33, ГАО – 30, Інститут газу – 29. Бібліотека Інституту археології протягом 2013 р. впорядкувала та редагувала списки літератури до наукових видань «Експериментальна археологія: досвід моделювання об'єктів та виробництв» і «Слов'яни». Працівник Бібліотеки Інституту географії у 2018 р. на основі матеріалів книжкових видань, збірників наукових праць, авторефератів дисертацій уклала бібліографічні списки: «Сталий (збалансований) розвиток України за 1998–2017 рр.» (30 назв) та «Палеогеографічні дослідження в Україні» за 1962–2016 рр.» (52 назви).

Бібліотека Інституту електрозварювання підготувала у 2014 р. низку письмових довідок, присвячених діяльності провідного українського науковця у галузі зварювальних процесів, металургії і технології металів, Президента НАН України Б. Є. Патона: «Список публикаций акад. Б. Е. Патона в 2013 году (по материалам, имеющимся в библиотеке ИСС) : книги, журналы за 2013 г.»; «Акад. Б. Е. Патон, ИСС им. Патона. Статьи, интервью в периодических изданиях и Интернетe. 2014 год : кн., журн., газ., ел. ресурсы за 2014 г.»; «Акад. Б. Е. Патон. Материалы до бібліографії – 2013 : кн., журн., газ., ел. ресурсы за 2013 р.».

БНУ також було укладено бібліографічні списки, які відображають внесок учених у діяльність установи: «Космічна історія України:

академік М. К. Янгель та його конструкторське бюро: до ювілею КБ «Південне» ім. М. К. Янгеля (2011–2014 рр.), «До 100-річчя НАН України (1918–2018) та Інституту механіки ім. С. П. Тимошенка НАН України 1932–1940, 1955–2018 рр.» (2017) (Інститут механіки); «Вибрані праці Є. П. Федорова – видатного вченого у галузі фундаментальної астрометрії та вивчення обертання Землі: кн., вітчизн. та заруб. період. вид., матеріали симпозіумів, конф. тощо за 1947–1987 рр.» (2014), «Улукбек. Астрономічна школа Улукбека, 1950–1981 рр.», «Розвиток астрономії в Одесі. Одеські астрономи» (2018) (бібліотека Головної астрономічної обсерваторії – далі ГАО).

Інститутом фізіології ім. О. О. Богомольця упродовж 2017–2018 рр. була підготовлена серія бібліографічних списків публікацій до ювілеїв відомих вчених-медиків: К. В. Розової (до 65-річчя, 1982–2014 рр.), М. М. Сиротиніна (до 120-річчя від дня народж., 1944–1975 рр.), І. Л. Поповича (до 60-річчя з дня народж., 2000–2016 рр.), Літовки І. Г. (до 60-річчя з дня народж., 2000–2014 рр.), А. З. Колчинської (до 100-річчя від дня народж., 1955–2005 рр.), О. О. Лук'янець (до 55-річчя з дня народж., 1994–2016 рр.), М. І. Левашова (до 65-річчя з дня народж., 1994–2016 рр.), І. С. Магури (до 90-річчя з дня народж., 1950–2013 рр.). Низку бібліографічних довідок, присвячених таким відомим діячам в галузі біохімії як О. М. Баху, О. В. Комісаренку, С. В. Палладіну, Р. П. Виноградової, С. О. Костеріну було виконано бібліотекою Інституту біохімії ім. О. В. Палладіна. Співробітниками бібліотеки Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України представили перелік творів Олесь Гончара у книжкових виданнях за 1942–1985 рр. (85 назв), які увійшли до видання: «Олесь Гончар. Твори в 7 тт.» (К., 1987–1988).

Крім того, бібліотечні фахівці постійно беруть участь у підготовці до друку наукових видань установ, зокрема готують анотації та переклади матеріалів, редагують бібліографічні списки літератури до монографій, готують тематичні довідки, індексують статті до збірників наукових праць, журналів, тез конференцій. Зокрема, за період 2013–2018 рр. БНУ НАН України було визначено індексів УДК до 45 950 документів.

У таблиці 1 наведено результати ДБД за основними видами бібліографічних ресурсів упродовж 2013–2018 рр.

Таблиця 1

**Основні показники довідково-бібліографічної діяльності наукових установ
НАН України за типами бібліографічних ресурсів у 2013–2018 рр.**

Типи бібліографічних ресурсів	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Заг. к-ть
Бібліографічні покажчики	30	32	19	10	12	16	119
Біобібліографічні покажчики	13	7	6	7	5	6	44
Тематичні бібліографічні списки	131	124	99	114	91	73	632
Списки нових надходжень	385	383	254	258	198	202	1680
Тематичні письмові довідки	1053	368	416	359	328	77	2601
Індексування документів за УДК		9031	8164	8151	9809	10795	45950

Діаграма 1

За даними таблиці 1 можна стверджувати, що упродовж 2015–2018 рр. кількість укладених бібліографічних покажчиків зменшилась у два і більше рази; біобібліографічних покажчиків – майже в два рази. Спостерігається скорочення у 1,5 рази й кількісних показників з виконання тематичних бібліографічних довідок. Водночас, найбільше послуг довідково-бібліографічного характеру надавалось з індексування документів за УДК.

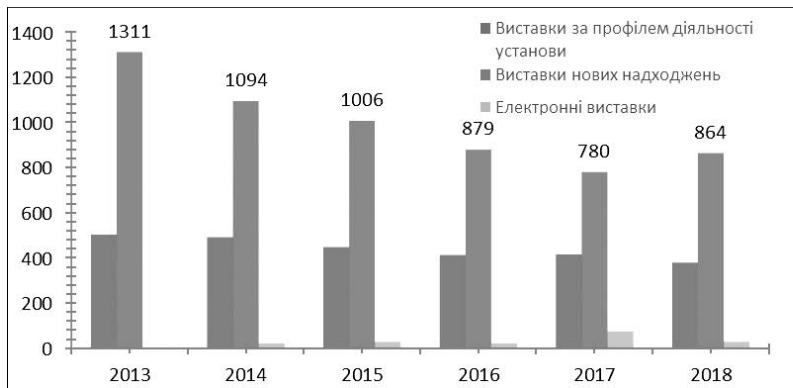
Ще одним напрямом довідково-бібліографічної діяльності та важливою складовою частиною поточного інформування про наукові видання є організація виставок, як самостійних, так і у складі комплексних заходів – днів інформації, днів аспіранта, презентацій нових книг тощо. У рамках проведення міжнародних наукових конференцій, семінарів, круглих столів, нарад. За період 2013–2018 рр. БНУ організували 2650 книжкових виставок за профілем діяльності установ, 5934 виставки нових надходжень, виставки праць співробітників, до ювілейних дат НАН України, інститутів, вчених. Усього на тематичних виставках за цей час було представлено 96 820 видань. Набувають популярності презентації наукових видань. За п'ять останніх років було проведено 205 таких заходів. Із розвитком інформаційних технологій все більшого значення набувають електронні виставки. У 2014 р. академічні бібліотеки звітували про підготовку й представлення на сайті 21 виставки, у 2015 р. – 29, у 2016 р. – 22, а у 2017 р. таких було вже 76 (у 2018 р. – лише 29).

Таблиця 2

Виставки за категоріями	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Заг. к-ть
Виставки за профілем діяльності установи	503	492	448	413	415	379	2650
Виставки нових надходжень	1311	1094	1006	879	780	864	5934
Електронні виставки		21	29	22	76	29	177

Аналізуючи дані виставкової діяльності БНУ, варто відмітити тенденцію щодо зменшення кількості проведених заходів. Якщо за профілем діяльності установи у 2013 р. було організовано 503 вис-

Діаграма 2

тавки, то у 2018 р. – лише 379. Переважну більшість складають виставки нових надходжень, а найменше було підготовлено електронних виставок.

Значне місце у виставковій роботі БНУ НАН України відводиться відзначенню ювілеїв дав наукових закладів і окремих учених, метою яких є популяризація досягнень світової та вітчизняної науки, здобутків конкретних інститутів, наукових шкіл, їхнього внеску у розвиток науки. Так, до ювілеїв таких видатних фізиків та математиків як І. В. Курчагов, В. І. Вернадський, В. Й. Гольданський, В. М. Глушков було проведено цикл виставок під назвою «Фундатори науки», «Світочі вітчизняної науки», «Видатні вчені НАН України», «Наука: її минуле, сучасне і майбутнє», «Наші ювіляри».

З приводу ювілеїв відомих вчених співробітниками низки інститутів було представлено літературу про життя і діяльність В. М. Бакуля, В. З. Туркевича, Т. О. Пріхні (Інститут надтвердих матеріалів), О. А. Трипільського та В. М. Пилипенко (Інститут геофізики).

Упродовж 2013–2018 рр. також було організовано виставки видань до ювілеїв інститутів: географії (50 років), ГАО (70-річчя), чорної металургії (75-річчя), електрозварювання та механіки (80 років), мікробіології і вірусології (85 років), біохімії (90 років); музеїв та ботанічних садів: Національного ботанічного саду (70 років), Держав-

ного природознавчого музею (145 років), Одеського археологічного музею, (190 років). Працівниками БНУ НАН України було організовано виставки, які відображають наукові здобутки інститутів: «До 25-річчя Інституту електронної фізики НАН України (1992–2017)», «До 45-річчя Інституту проблем кріобіології і кріомедицини НАН України», «До 55-річчя Інституту геофізики ім. С. І. Субботіна НАН України (історія і сучасність)», «До 90-річчя Інституту фізичної хімії НАН України», «50-річчя Інституту геотехнічної механіки НАН України: досягнення та перспективи», «30 років Інституту проблем реєстрації інформації НАН України», «50 років Інституту колоїдної хімії та хімії води НАН України».

З нагоди відзначення 100-річчя НАН України та її Президента Б. Є. Патона були також організовані книжкові виставки: «Історія Національної академії наук», «До 100-річчя Національної академії наук України та її президента академіка НАНУ Б. Є. Патона» (Інститут геофізики).

Завдяки удосконаленню інформаційних ресурсів, у багатьох наукових установах було забезпечено доступ до електронних баз наукової та науково-технічної інформації світових інформаційних ресурсів в режимі онлайн, що дало змогу не тільки надати необхідну інформацію користувачам, а й дозволити їм працювати в режимі віддаленого доступу і мати доступ до повнотекстових БД як на оптичних носіях, так і доступних у мережі інтернет. «Безперечними перевагами баз даних є повнота й оперативність відображення матеріалів, наявність розгорнутих рефератів, простота та зручність у користуванні, постійна актуалізація, гнучкий пошуковий механізм» [4, с. 503–504].

Одним з головних завдань бібліотекарів є допомога читачам зорієнтуватися в електронному інформаційному середовищі. Бібліотеки стають активними користувачами мережі інтернет, отримують можливість використовувати електронні каталоги та публікації, бази даних. Зовсім іншим стає підхід до використання та пошуку джерел інформації. Користувачі починають активно використовувати віддалені інформаційні ресурси. Формування фондів електронних ресурсів починає здійснюватися бібліотеками шляхом оцифрування документів, архівування ресурсів з Інтернету та використан-

ня документів інших фондоутримувачів. Як і в усьому світі, в Україні поширюється практика створення консорціумів бібліотек для одержання загального доступу до повнотекстових версій електронних журналів.

З розвитком інтернет-технологій наукові бібліотеки України отримують нові можливості ДБО. Набуває поширення онлайнове ДБО через сайт бібліотеки, впроваджуються електронні технології. Координатором і організатором розвитку електронної бази БНУ є Центр бібліотечно-інформаційних технологій НБУВ, який надає методичну допомогу, збирає дані про наявні в бібліотеках і інформаційних підрозділах наукових установ масиви інформації на електронних носіях з метою виставлення їх на веб-сайті НБУВ.

Упродовж 2013–2018 рр. застосовується корпоративна система онлайнного доступу до інформаційних ресурсів (наукометричної системи Scopus (корпорація Elsevier), Science Direct Freedom Collection (SDFC, корпорація Elsevier), повнотекстового зібрання періодичних видань Academic Search Complete (корпорація EBSCO), бази даних Inspec (Інститут електронної інженерії) стає одним з сучасних напрямів науково-інформаційного забезпечення наукових установ НАН України. З серпня 2014 р. найактивніше їх використовували НБУВ, Інститут біоорганічної хімії та нафтохімії, Національний науковий центр «Харківський фізико-технічний інститут», ФТІНТ. Окремі установи самостійно передплачували бази даних. Зокрема, інститути біохімії та експериментальної патології, онкології і радіобіології передплатили HINARI – програму Access to Research for Health Programme, яка дозволяє отримати доступ до світової літератури з біомедицини та охорони здоров'я. Упродовж 2015–2016 рр. НБУВ було передплачено доступ до інформаційних продуктів: наукометричної системи Scopus, Science Direct Freedom Collection, повнотекстового зібрання періодичних видань Academic Search Complete, бази даних Inspec. У 2016 р. до реферативних БД Scopus мали доступ 40 установ НАН України, Inspec – 16; повнотекстових Science Direct Freedom Collection – 30, Academic Search Complete – 32.

У 2017–2018 рр. НБУВ надавала доступ до електронних продуктів на платформі EBSCO, зокрема до БД: Academic Search Complete,

Inspec; GreenFILE; Library, Information Science & Technology Abstracts (LISTA) з 01.09. 2017 до 31.08.2018 р. На цей період доступ до ресурсів було передплачено і для наукових установ. Так, EBSCO мали 25 інститутів, Inspec – 12, Web of Science – близько 20. Окремі бібліотеки наукових установ мали доступ до передплачених журналів: ФТІНТ – до БД American Physical Society, Інститут проблем кріобіології і кріомедицини – до БД BioMed Central, PubMed Central, BIOLINE-International, Academic Journal. Фахівці Інституту геотехнічної механіки мали доступ до БД Academia Search Complete та Inspec з 01.09.2017 до 31.08.2018 р.

Бібліотеки пропагують наукову продукцію своїх установ завдяки співпраці та участі у міжнародних об'єднаннях бібліотек. Наприклад, бібліотекою Інституту морської біології НАН України, яка є членом міжнародної асоціації бібліотек EURASLIC (раніше – Бібліотека Одеського філіалу Інституту біології південних морів ім. О. О. Ковалевського НАН України), виставлено на європейському сайті 12 монографій. За допомогою системи Google Scholar було створено профіль інституту, куди було внесено 1483 статті. Бібліотека ГАО приєдналася до світової мережі астрономічних бібліотек AstroLib. Співробітники бібліотеки Інституту електрозварювання отримали доступ до зарубіжної наукової БД Institute of Physics Publishing.

Завдяки співпраці з НБУВ бібліотеці Інституту проблем міцності ім. Г. С. Писаренка НАН України з серпня 2018 року надано доступ до баз даних на платформі EBSCO. У бібліотеці Інституту електродинаміки НАН України продовжується праця з комп'ютерної програми ІРБІС-64 з метою створення на її базі електронного каталогу. На 01.01.2019 р. нараховується 33 015 записів, введено 907 бібліографічних описів, відреаговано 1233. Активно долучилася до роботи з ЕК книжкових та періодичних видань (БД ІБІС) й бібліотека Інституту геофізики, який на 1.01.2019 р. налічує 33 419 записів. Продовжується робота над створенням електронних баз даних нових надходжень літератури до бібліотеки Інституту літератури, загальна БД ЕК котрого за 2018 р. налічує 111 659 одиниць, серед них бібліографічна – 71 815 позицій. Завдяки якості та оперативності інформаційного обслуговування бібліотеки Інституту електрозварювання (ІЕЗ), було

забезпечено доступ користувачів до різних типів інформаційних ресурсів. ЕК бібліотеки (з 1995 р.), який нині налічує понад 22 тис. записів, відображає діяльність окремих науковців та Інституту загалом. 25 користувачів постійно користуються ЕК бібліотеки Інституту фізіології, ЕК якої на 01.01.2019 р. налічує 24 677 записів. Працівниками відділу науково-технічної інформації Інституту історії ведеться найбільший за обсягом електронний каталог установи, який постійно поповнюється новими надходженнями вітчизняної та іноземної літератури; реєструються періодичні видання, ведеться розпис картотеки праць співробітників Інституту. За 2006–2015 рр. картотека «Праці співробітників Інституту історії України НАН України» поповнилася 10 140 картками і налічувала 19 720 електронних документів. Упродовж 2016–2018 рр. вона містила вже 22 380 записів електронних документів. На 2019 р. електронні каталоги 23 бібліотек наукових установ НАН України представлено на порталі НБУВ.

Бібліотеки активно займаються й бібліометрією – створенням та наповненням наукометричних БД, аналізом статистичних даних публікацій, який містить відомості про кількість цитувань (бібліографічних посилань) на документ; праці окремого автора (авторів, колективів), відомості про рейтинги наукових журналів тощо. Окремі бібліотеки долучилися до робіт зі створення бібліометричних профілів науковців, брали участь у наповненні репозитаріїв, демонстрували електронні виставки на сайтах установ, оформили сторінку у Facebook. Так, використовуючи базу Google Scholar та платформу Web of Science, продовжувалася робота по створенню бібліометричних профілів науковців Інституту фізіології ім. О. Богомольця НАН України. Бібліотеками наукових установ НАН України створюються бази даних, які розкривають їхні фонди та висвітлюють певні галузеві чи тематичні проблеми відповідно до потреб певних регіонів, конкретних замовників і користувачів, здійснюється інформаційно-аналітичне забезпечення вищих та регіональних органів законодавчої та виконавчої влади [5, с. 210].

Традиційно допомагають науковцям отримати оперативну наукову інформацію спеціальні інформаційні видання бібліотек – реферативні журнали, бюлетені сигнальної інформації, реферативні бази да-

них. Так, у НБУВ створена і поповнюється загальнодержавна реферативна БД «Україніка наукова» – інформаційний ресурс зібрання електронних версій періодичних наукових фахових видань, обсяг якої складає 697 863 записів. На основі ресурсів цієї БД видається реферативний журнал «Джерело», який виходить 6 раз на рік і має чотири галузеві серії. У ньому зібрано реферати української наукової літератури з усіх галузей знань. Реферативні журнали інформують про поточні документи (видання) та дають можливість вченим і фахівцям стежити за досягненнями в суміжних сферах наукової і практичної діяльності.

Потужним інформаційним ресурсом, доступним для вітчизняних та зарубіжних користувачів, є БД періодичних видань «Наукова періодика України». НБУВ надає вільний доступ до цієї БД та електронних версій понад 1 млн повних текстів статей з 2 тис. наукових журналів і збірників наукових праць. Для вчених усього світу наукові журнали є найважливішим джерелом інформації, місцем публікації результатів досліджень, тому одним з напрямів діяльності бібліотек є забезпечення оперативного доступу користувачам до цього джерела інформації. Наукові установи НАН України виявляють зацікавленість у розміщенні своїх електронних версій на веб-порталі НБУВ. Це сприяє більшій інформованості про видання серед наукового загалу та дає можливість вести активний обмін з вітчизняними та зарубіжними установами.

Позитивно, що сучасним користувачам оперативно доступні онлайн нові бібліографічні покажчики на веб-сайтах бібліотек. Їх постійний моніторинг, архівування та упорядкування нині є частиною діяльності довідково-бібліографічних служб. Створення електронних покажчиків веббібліографічних ресурсів є важливим напрямом у діяльності наукових бібліотек. Це підтверджує посилення навігаційної функції бібліотеки і навігаторської діяльності бібліографа в організації інформаційних ресурсів і орієнтуванні користувачів [4, с. 509].

Бібліотеки системи НАН України починають зосереджуватися на створенні електронних каталогів (ЕК), бібліографічних, реферативних і повнотекстових баз даних (БД) за тематиками наукових досліджень установ; на організації знань, створенні конкурентоспро-

можних національних інформаційних ресурсів та їх інтеграції до світової інформаційної мережі. Низка бібліотек готують ановані змісти електронних журналів, створюють електронні версії науково-інформаційних і бібліографічних видань установ.

Упродовж останніх років лише бібліотеки інститутів математики та проблем міцності використовували платформу НБУВ для виставлення своїх ЕК. У 2015 р. до бібліотек наукових установ НАН України надійшло майже 2 тис. документів на електронних носіях, отримали їх лише 15 бібліотек із 94. Найбільше – бібліотеки інститутів чорної металургії (1088) та технічної механіки (800). Було розпочато роботу зі створення електронної бібліотеки Інституту зоології, зокрема, введено 36 відбитків праць відомого зоолога, дійсного члена Наукового товариства ім. Шевченка й Українського наукового товариства у Києві, автора коментарів до «Слова о полку Ігоровім», М. В. Шарлеманя. 3 грудня 2015 р. ЕК бібліотеки представлено на порталі НБУВ. Науковцями Інституту монокристалів розпочато створення віртуальної бібліотеки з хімії. Почала працювати веб-сторінка бібліотеки на сайті Інституту геофізики. Низка бібліотек долучилися до проекту НБУВ з представлення ЕК наукових установ НАН України, серед них: інститути літератури, географії, археології, ботаніки, фізіології, електродинаміки. Створено сторінку бібліотеки в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології. В Інституті метафізики найбільшим попитом користується БД «Наносистеми, наноматеріали, нанотехнології». На сторінці бібліотеки Радіоастрономічного інституту на постійній основі запрацювала повнотекстова БД авторефератів і дисертацій співробітників установи, яка розроблялася впродовж 2012–2014 рр. В Інституті літератури тривала робота над створенням електронних баз даних (ЕБД) нових надходжень (вітчизняних та іноземних книжкових і періодичних видань, авторефератів, дисертацій), загальна кількість яких за 2015 р. налічувала 82 511 од., серед них бібліографічна (статті) – 27 212 позицій. Водночас продовжувалася робота над переведенням в електронний каталог видань рідкісного фонду. Зокрема, завершено введення бібліографічних описів колекції О. І. Білецького. Каталог книг, які надходили до бібліотеки з 1996 р., був розміщений на сайті НБУВ у розділі

«Каталоги бібліотек установ Національної академії наук України». Відкрито сторінку бібліотеки у соціальній мережі Facebook.

Інформаційні ресурси наукових бібліотек поповнюються також за рахунок придбання кумулятивної інформації провідних бібліотечних та інформаційних центрів світу, видавництв, наукових установ, що виходить на оптичних дисках. У 2016 р. до бібліотек надійшло майже 88 документів на електронних носіях, отримали їх лише 9 бібліотек із 98, насамперед, бібліотеки інститутів електрозварювання (36 CD) та Національного ботанічного саду (28 CD). Працівники бібліотек інститутів ботаніки, зоології, літератури, ГАО брали активну участь у скануванні української періодики 1920–30-х років. В Інституті клітинної біології і генетичної інженерії було скановано 50 авторефератів дисертацій для створення електронної повнотекстової бібліотеки. Продовжують працювати над створенням електронних баз даних нових надходжень (вітчизняних та іноземних книжкових і періодичних видань, авторефератів, дисертацій) працівники бібліотеки Інституту літератури, кількість одиниць за цей період складає – 100399 од., серед них бібліографічна (статті) – 63716 позицій.

У 2017 р. розпочали роботу з формування електронних ресурсів п'ять бібліотек інститутів біоорганічної хімії та нафтохімії, проблем кріобіології та кріомедицини, відновлювальної енергетики, гідробіології та Міжнародного науково-навчального центру інформаційних технологій та систем. Упродовж року до бібліотек надійшло 63 документа на електронних носіях, отримали їх лише 9 бібліотек із 95. Ті які їх отримали, надали до них доступ в електронному режимі своїм користувачам. Це насамперед бібліотека ГАО – 27 CD та бібліотека Інституту електрозварювання – 23 CD РЖ «Сварка». (через ТОВ «ПресЦентр»). Реферативні журнали на CD отримали бібліотеки Національного ботанічного саду та інституту електрозварювання. Низка БНУ передплачує український реферативний журнал «Джерело». Загальна база даних ЕК Інституту літератури налічує 112546 одиниць, серед них бібліографічна (статті) – 67690 позицій.

Наукова продукція Інститутів стає доступною для усіх завдяки тому, що їх бібліотеки виставляють її на своїх сайтах. Так, у 2018 р. Інститут геологічних наук НАН України підготував 6 монографій, 1

навчальний посібник та 109 статей, з них 25 заіндексовано наукометричними базами Web of Science та Scopus; опубліковано 194 тези доповідей та матеріалів конференцій. Все це стало доступним на сайті бібліотеки.

Отже, характерною ознакою діяльності бібліотек наукових установ НАН України упродовж останніх років є формування ними електронної інформаційно-ресурсної бази. Водночас, у 2015–2018 рр. спостерігається тенденція зменшення підготовки друкованої бібліографічної продукції БНУ. Так, у два і більше рази зменшилася кількість укладених ними бібліографічних покажчиків; майже в два рази – персональних посібників; більш як у половину – тематичних бібліографічних списків. Найбільш їх підготували бібліотеки інститутів електрозварювання, чорної металургії, надтвердих матеріалів, археології, літератури, мовознавства. Загалом за період 2013–2018 рр. бібліотеки наукових установ видали: 163 покажчика, 632 тематичних бібліографічних списки та 1680 списків нових надходжень. Більшість з них була приурочена річницям від дня народження відомих вчених України, а також річницям від часу заснування наукових установ НАН України.

За ці роки спостерігається й тенденція зменшення у 1,5 рази кількісних показників з підготовки тематичних бібліографічних довідок. Зменшується, але повільно кількість книжкових виставок підготовлених БНУ, особливо це стосується виставок нових надходжень. Водночас активно зростають показники кількості електронних виставок, а також показники з надання бібліографічної послуги – індексування документів за УДК.

Пріоритетним напрямом діяльності БНУ НАН України є формування упорядкованих зібрань електронних документів і надання вільного онлайн-доступу до них та до онлайн-ресурсів провідних світових наукових БД на основі впровадження електронних технологій. А це викликає зміни в діяльності бібліотечних працівників, підвищує до них фахові вимоги, зокрема у володінні англійською мовою.

Адже тепер бібліотечні фахівці повинні займатися не лише систематизацією, а й пошуком і аналізом наукової продукції відповідного наукового профілю, зокрема у БД, на сайтах інших бібліотек, включа-

ючи зарубіжні. Відповідно змінюються підходи у ДБД БНУ, зокрема щодо формування ДБФ, надання до них доступу користувачам, представлення їх в інформаційному просторі, що передбачає створення та використання електронних інформаційних систем [7, с. 204].

Отже, у досліджуваній період пріоритетним напрямом діяльності БНУ є створення електронної бібліографічної продукції: електронних бібліографічних і біобібліографічних покажчиків, щорічників, списків літератури тобто веббібліографічних ресурсів, а також ЕК і електронних повнотекстових БД та розширення навігаційних функцій БНУ для надання швидкого пошуку і віддаленого доступу до них користувачам.

Нестача ресурсів, а відповідно й технологій у значної частини БНУ компенсується використанням ними спільних інформаційних платформ інших установ не лише вітчизняних як НБУВ, а й зарубіжних, насамперед для представлення своїх електронних колекцій. Більш потужні БНУ НАН України самостійно передплачують зарубіжні бази даних, що включають наукові періодичні видання, і продовжують поєднувати традиційні та інноваційні форми формування своїх ДБФ та методи обслуговування читачів. Такі установи формують свої повноцінні електронні бібліотеки.

У досліджуваній період БНУ активізували свою діяльність у соціальних мережах інтернет, зокрема Facebook, де вони представляють і пропагують свою електронну продукцію, знайомлять читачів зі своїми фондами. Результати наукової діяльності вчених наукових установ стають доступними завдяки системі Google Scholar. Бібліотечні фахівці створюють бібліометричні профілі науковців, співробітників інститутів, репозиторії, електронні виставки на сайтах установ.

Список бібліографічних посилань

1. Академія наук України: каталог / відп. за вип. А. П. Шпак. Київ : МАРТ, 1993. 159 с.
2. Бібліотеки Національної академії наук України : довідник / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського ; уклад.: А. А. Свобода [та ін.] ; О. С. Онищенко (наук. ред.). Київ, 1996. 110 с.

3. *Блиндарук С.* Біобібліографічні покажчики у фондах відділу науково-бібліографічної інформації НБУВ : нові надходження [Ел. ресурс] / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. URL: <http://nbuv.gov.ua/node/3667>

4. *Добко Т. В.* Бібліографічний покажчик у системі довідково-бібліографічної діяльності: історія та сучасність. Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2016. Вип. 44. С. 499–511.

5. *Добко Т.* Довідково-бібліографічна діяльність наукових бібліотек Національної академії наук України: становлення та розвиток (XX – перше десятиліття XXI ст.) : монографія. Київ, 2013. 374 с.

6. *Кулаковська Т.* Науково-інформаційна діяльність у науково-дослідних установах НАН України (2002 р.). Бібліотечний вісник. 2003. № 3. С. 45–50.

7. *Кулаковська Т., Смаглова Н.* Науково-методична підтримка інноваційної діяльності бібліотек науково-дослідних установ НАН України. Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Київ, 2008. Вип. 20. С. 197–213.

8. *Мацкевич Л. П., Блиндарук С. В.* Біобібліографічні покажчики у фондах відділу науково-бібліографічної інформації НБУВ : нові надходження у 2018 році [Ел. ресурс] / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. URL: <http://nbuv.gov.ua/node/4149>

9. Підсумки та пріоритети діяльності бібліотек науково-дослідних установ НАН України. Бібліотечний вісник. 2016. № 1. С. 63–66.

10. *Радченко А. І.* Структура друкованої продукції НАН України [Ел. ресурс] URL: <http://www.publications.nas.gov.ua/nvr/Pages/reports.aspx>.

11. Робота бібліотек науково-дослідних установ НАН України : інформ.-аналіт. огляд. Київ : НБУВ, 2013–2018. Вип. 19–24.

12. *Сокур О. Л.* Взаємодія бібліотек наукових установ Національної академії наук України у формуванні вітчизняного наукового інформаційного простору: науково-організаційне забезпечення : дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.03. НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2019. – 297 с.

References

1. Shpak, A. P. (1993). Akademiia nauk Ukrainy: katalog [Academy of Sciences of Ukraine: catalog]. 159. Kyiv, Ukraine: MART. [In Ukrainian].

2. Svoboda, A. A. (Comp.), Onyshchenko O. S. (Ed.) (1996). Biblioteky Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy: dovidnyk [Libraries of the National Academy of Sciences of Ukraine: reference book]. 110. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

3. Blyndaruk, S. (2017). (Ed.) Biobibliografichni pokazhchyky u fondakh vid-dilu naukovo-bibliografichnoi informatsii NBUV: novi nadkhodzhennia [Biobibliographic Indexes in the Collections of the Scientific and Bibliographic Information Division of NBUV: new receipts]. Kyiv, Ukraine. Retrieved from <http://nbuv.gov.ua/node/3667> [In Ukrainian].

4. Dobko, T. V. (2016). (Ed.). Bibliografichni pokazhchyk u systemi dovidkovo-bibliografichnoi diialnosti: istoriia ta suchasnist [Bibliographic index in the system of reference and bibliographic activity: history and modernity]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 44, 499-513. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/npnbuimviv_2016_44_41 [In Ukrainian].

5. Dobko, T. (Ed.) (2013). Dovidko-bibliografichna diialnist naukovykh bibliotek Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy: stanovlennia ta rozvytok (XX - pershe desiatyllittia XXI st.): monohrafiia [Reference and bibliographical activity of scientific libraries of the National Academy of Sciences of Ukraine: formation and development (XX - the first decade of the XXI century): monograph]. 374. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

6. Kulakovska, T. (2003). (Ed.). Naukovo-informatsiina diialnist u naukovodoslidnykh ustanovakh NAN Ukrainy (2002 r.) [Scientific-informative activity in research establishments of NAS of Ukraine (2002)]. *Bibliotechnyi visnyk*, 3, 45-50. [In Ukrainian].

7. Kulakovska, T., Smahlova, N. (2008). (Eds.). Naukovo-metodychna pidtrymka innovatsiinoi diialnosti bibliotek naukovo-doslidnykh ustanov NAN Ukrainy [Scientific and methodological support of the innovation activity of the libraries of research institutions of the NAS of Ukraine]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 20, 197-213. [In Ukrainian].

8. Matskevych, L. P., Blyndaruk, S. V. (2018). (Eds.). Biobibliografichni pokazhchyky u fondakh viddilu naukovo-bibliografichnoi informatsii NBUV: novi nadkhodzhennia u 2018 rotsi [Bibliographic Indexes in the Collections of the Scientific and Bibliographic Information Division of NBUU: new receipts in 2018]. Kyiv, Ukraine. Retrieved from <http://nbuv.gov.ua/node/4149> [In Ukrainian].

9. Pidsumky ta priorytety diialnosti bibliotek naukovo-doslidnykh ustanov NAN Ukrainy (2016) [Summary and priorities of activity of libraries of research institutes of NAS of Ukraine]. *Bibliotechnyi visnyk*, 1. 63-66. [In Ukrainian].

10. Radchenko, A. I. (Ed.) Struktura drukovanoi produktsii NAN Ukrainy [Structure of printed matter of NAS of Ukraine]. Kyiv, Ukraine. Retrieved from <http://www.publications.nas.gov.ua/nvr/Pages/reports.aspx> [In Ukrainian].

11. Robota bibliotek naukovo-doslidnykh ustanov NAN Ukrainy (2013-2018): inform.-analit. ohliad [The work of libraries of research institutions of NAS of Ukraine: informational and analytical review]. 19-24. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

12. Sokur, A. L. (2019) (Ed.) Vzaiemodiia bibliotek naukovykh ustanov Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy u formuvanni vitchyznianoho naukovoho informatsiinoho prostoru: naukovo-orhanizatsiine zabezpechennia [Interaction of Libraries of Scientific Institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine in the Formation of the National Scientific Information Space]. 297. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 27.03.2020 р.

Svitlana Blyndaruk,

Junior Research Fellow, ORCID 0000-0003-0714-0279,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

3, Holosiiivskiy ave, Kyiv, 03039, Ukraine

e-mail: blyndaruksvetlana@gmail.com

tel.: +38(044)524-25-96

Reference and Bibliographic Activity of the Scientific Libraries of Institutes of the National Academic Sciences of Ukraine in 2013–2018

The article analyzes the reference and bibliographic activity of the libraries of scientific institutions of the NAS of Ukraine for the preparation of bibliographic indexes, compilation of bibliographic lists, performance of oral and written bibliographic references during 2013–2018. The ways of activating the interaction of the LSI, the priority directions of the formation of library and information resources at the present stage are highlighted.

It is proved that the intensification of LSI interaction requires the modernization of material and technical support, the introduction of unified information and communication technologies and the intensification of organizational and methodological support, a permanent system of professional development.

There are examples of improving reference and bibliographic activities of LSI by using their common information platforms of other institutions not only domestic as NBUV, but also foreign to create bibliographic resources, electronic cata-

logs, electronic full-text databases and present their electronic collections in the world information network.

The ways of interaction of LSI are analyzed, it is found out that at the present stage the priority is the integration of library and information resources, the use of modern information technologies, with the expansion of services that will provide libraries with major foreign bibliographic and full-text information resources.

All this will enrich the information potential of the library, expand the information base for all types of inquiries and provide users with new opportunities for information support of scientific activities.

Keywords: reference and bibliographic activity, reference and bibliographic funds, bibliographic aids, information publications, scientific institutions, academic libraries, information and bibliographic work.

Наукове видання

**НАУКОВІ ПРАЦІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Випуск 59

СЛОВ'ЯНСЬКІ ОБРІЇ

Матеріали Міжнародної наукової конференції
«Славістика й україністика: взаємне посилення розвитку»
(м. Київ, Україна, 24 травня 2019 р.)

Літературні редактори Л. Дем'яненко, І. Стамбол
Редактор-перекладач М. Кушнарьова
Комп'ютерне верстання С. Головаха

Підп. до друку 10.12.2020. Формат 60x84/16.
Ум. друк. арк. 20,69. Обл.-вид. арк. 15,27.
Наклад 200 пр. Зам. № 16.

Видавець і виготовлювач
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
просп. Голосіївський, 3, 03039, Київ

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 16085-4557Р від 16.12.2009 р.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.